

Snežana Golubović

GROBOVI U OBLIKU BUNARA SA NEKROPOLA VIMINACIJUMA

**GROBOVI U OBLIKU BUNARA
SA NEKROPOLA VIMINACIJUMA**

ARHEOLOŠKI INSTITUT

SNEŽANA GOLUBOVIĆ

**GROBOVI
U OBLIKU BUNARA
SA NEKROPOLA
VIMINACIJUMA**

Beograd
2008

Izdavač / Published by
ARHEOLOŠKI INSTITUT / ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE
Beograd / Belgrade

VIMINACIVM, Knjiga 2 / Volume 2

Glavni i odgovorni urednik / Editor in Chief
Slaviša Perić

Recenzenti / Reviewed by
Miloje Vasić
Miomir Korać

Prevod / Translated by
Tamara Rodwell-Jovanović
Michael Werner

Lektor / Lector
Milena Bogdanović

Dizajn i tehničko uređenje / Graphic design by
Amalija Vitezović

Dizajn korica / Cover design by
Nemanja Mrđić

Štampa / Printed by
Grafika Jureš
Čačak

Tiraž / Printed in
1000 primeraka / copies

Štampanje ove knjige pomoglo je Ministarstvo nauke Republike Srbije

ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE

SNEŽANA GOLUBOVIĆ

**WELL GRAVES
IN THE ROMAN
CEMETERIES
AT VIMINACIUM**

Belgrade
2008

Ova knjiga predstavlja donekle izmenjen tekst magistarske teze *Grobovi u obliku bunara sa nekropola Viminacijuma*, odbranjene decembra 1998. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu, pred komisijom koju su činili: akademik Milutin Garašanin, prof. dr Đurđica Petrović, prof. dr Živko Mikić i mentor prof. dr Aleksandar Jovanović. Članovima komisije, kao i dr Ljubici Zotović, dugogodišnjem rukovodicu iskopavanja na Viminacijumu, i dr Miloju Vasiću, dugujem iskrenu zahvalnost na korisnim savetima i sugestijama prilikom pripremanja rukopisa za štampu.

SADRŽAJ / CONTENTS

UVOD	9
GROBOVI U OBLIKU BUNARA – POGREBNI RITUS	10
ISTORIJAT ISTRAŽIVANJA GROBOVA U OBLIKU BUNARA	10
ISTORIJAT ISTRAŽIVANJA VIMINACIJUMA	13
GEOGRAFSKI POLOŽAJ I ISTORIJA VIMINACIJUMA	14
STANOVNIŠTVO I SAHRANJIVANJE U VIMINACIJUMU	15
KATALOG GROBOVA U OBLIKU BUNARA I KULTNIH JAMA	19
LOKALITET PEĆINE	19
LOKALITET KOD BRESTA	54
LOKALITET VELIKA KAPIJA.....	78
LOKALITET DRMSKE CARINE	82
KERAMIKA	85
ZDELE	85
LONCI	86
TANJIRI	87
AMFORE	88
POKLOPCI	89
PITOSI.....	89
PEHARI	89
KADIONICE	90
KRČAZI.....	91
MINIJATURNE POSUDE	92
TERAKOTE	92
ŽIŠCI	93
PREDMETI OD METALA	95
FIBULE.....	95
NAKIT.....	95
VOJNA OPREMA I KONJSKA ORMA	96
MEDICINSKI I KOZMETIČKI INSTRUMENTI	97
OSTALI UPOTREBNI PREDMETI OD METALA	97
PREDMETI OD KOSTI	98

PREDMETI OD STAKLA	99
PREDMETI OD KAMENA.....	99
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	101
OBLIK GROBOVA I DATOVANJE	101
GENEZA.....	106
ETNIČKA INTERPRETACIJA.....	108
KULT GLAVE.....	109
WELL GRAVES IN THE ROMAN CEMETERIES AT VIMINACIUM	121
WELL GRAVES – BURIAL RITE	122
HISTORY OF INVESTIGATIONS OF WELL GRAVES IN SERBIA	123
THE HISTORY OF WELL GRAVE EXCAVATIONS AT VIMINACIUM	124
THE GEOGRAPHICAL POSITION AND HISTORY OF THE CITY	124
THE POPULATION AND BURIAL RITES IN VIMINACIUM	125
GRAVE FORM.....	127
CHRONOLOGY	130
ORIGINS.....	130
ETHNIC INTERPRETATION	132
THE CULT OF THE SKULL	134
IZVORI	143
SKRAĆENICE	143
BIBLIOGRAFIJA.....	144
REGISTAR	149
TABLE	153
TABELE.....	217

UVOD

Krajem 19. veka arheolozi u zapadnoj Evropi prvi put su se susreli sa jednim posebnim oblikom groba, pri čemu su bili u nedoumici da li se zaista radi o grobu ili o objektu neke druge namene. Posle više desetina otkopanih i opisanih objekata, u arheološku terminologiju ušao je izraz „grob u obliku bunara”. Grobovi tog tipa istraženi su najpre na lokalitetima Bretinjol (Bretignolles) i Bernar (Le Bernard) na zapadu Francuske.¹ U prvoj polovini 20. veka, mnogobrojnim iskopavanjima u južnoj Francuskoj (Galija) i južnoj Nemačkoj ovaj oblik pouzdano je potvrđen, a nekoliko sličnih grobova istraženo je i u južnoj Engleskoj i Irskoj. Naišavši na istu vrstu grobova u Singidunumu, Sirmijumu i Viminacijumu, termin su kasnije prihvatili i naši istraživači.²

Prema nađenom arheološkom materijalu, grobovi u obliku bunara vezuju se za period rimske dominacije. Osnovni pogrebni ritual na teritoriji provincije Gornje Mezije od kraja I do sredine III veka bio je spaljivanje pokojnika. Krajem I veka, iako prilično retko, zastupljena je i inhumacija, koja je tokom II veka sve češća, a od sredine III veka postaje dominantan oblik

sahranjivanja. Pošto je svaka zajednica imala specifičan ciklus pogrebnih običaja i obreda, u skladu sa verovanjima na kojima se ritual zasnivao, prelaz sa kremacije na inhumaciju ukazuje na velike kulturne promene u tom periodu.

Specifičnosti različitih kultura ogledaju se u postojanju utvrđenih pravila. U nekima se o smrti govori i još za života se obavljaju pripreme za trenutak njenog nastupanja, dok je kod drugih smrt zabranjena tema. Telo se spaljuje ili sahranjuje, sa priložima ili bez njih. Žalost se ispoljava plakanjem, naricanjem, čupanjem ili odsecanjem kose. Različita je i dužina trajanja žalosti.³ Stoga, proučavanje načina sahranjivanja pruža dragocene podatke za upoznavanje društvenih i ekonomskih prilika u okviru određene zajednice. Pogrebni ritual, definisan nizom društvenih, ekonomskih i religioznih činilaca, predstavlja obeležje pojedinih etničkih grupa i vrlo često je jedini element za njihovo opredeljivanje. Oblik i konstrukcija grobova, kao i prilozi u njima, upotpunjavaju ovu sliku i predstavljaju lokalne osobenosti u razvoju etničkih zajednica.

¹ Podatak je preuzet iz: Schwarz K., Zum Stand der Ausgrabungen in der spätkeltischen Viereckschanze von Holzhausen, *Jahresbericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege*, München 1962, 64; Baudry F., Ballereau L., *Les puits funéraires du Bernard en Vendée*, La Roche-sur-Yon 1873; Boudouin M., *Découverte et fouille d'un nouveau puits funéraire à la nécropole gallo-romaine de Troussepoil au Bernard (Vendée)*, Le Mans 1908, 828.

² I dalje su aktuelne rasprave o tome koliko je termin „grob

u obliku bunara” adekvatan s obzirom da kosti kremiranog ili inhumiranog pokojnika često nisu nađene. Termin je, međutim, već dugo uvrežen u literaturi, a pogrebni karakter ovih objekata neosporan je u mnogim slučajevima, pa smatram da bi njegova promena mogla da unese zabunu.

³ O pogrebnim običajima kod današnjih etničkih zajednica videti: Mandelbaum D. G., Social Uses of Funeral Rites, in: *The Meaning of Death*, New York 1959, 189–217.

GROBOVI U OBLIKU BUNARA – POGREBNI RITUS

U svim delovima rimske provincije Gornje Mezije (karta 1) nađeni su grobovi sa kremacijom. Na nekim nekropolama konstatovani su tokom sistematskih iskopavanja (Viminacijum, Mala Kopašnica, Guberevac, Skoplje), a na drugim nalazištima ustanovljeni su prilikom rekognosciranja terena ili manjih sondažnih radova. Na pojedinim nekropolama javljaju se i grobovi u obliku bunara, koji se odlikuju, pre svega, velikom dubinom. Naime, grobne rake, kružne ili pravougaone osnove, duboko su ukopavane (od 2,00 do 16,20 m), a njihovi prečnici iznose od 0,75 do 3,00 m. Pojava ovih grobova na prostoru Gornje Mezije pokreće niz pitanja, od autohtonosti oblika, geneze, etničke pripadnosti pokojnika do religijskog značenja. Iako su vrlo dobro posvedočeni u Galiji, na čitavoj teritoriji na kojoj su rasprostranjeni (zapadna i srednja Evropa) predstavljaju redak vid sahrane i na nekropolama su uglavnom izdvojeni od drugih grobova sa kremacijom ili inhumacijom.

Prema idealnoj rekonstrukciji, u pogrebnom ritualu najpre su na dno groba polagani ostaci sa lomače, koji su sadržavali gar, pepeo, veće gvozdene klinove i posuđe upotrebljeno za gašenje vatre. Zatim su pohranjivani ostaci pokojnika, zajedno sa prilozima koje su činili predmeti za ličnu upotrebu, novci, žišci, posude od keramike i stakla. Kremirane kosti najčešće su bile u urnama (keramičke, bronzane ili staklene), mada su poznate i grobne komore ozidane kamenom, opekom ili drvetom. Ovaj deo bunara, tj. grob u užem smislu, zatrpavan je slojem zemlje. Preko njega obično je slagano kamenje, kao i lomljena opeka, a zatim je preostali deo bunara ispunjavan sadržajem daća. Na taj način formirani su slojevi koje karakteriše prisustvo gara, pepela i delova velikih posuda, kao

što su amfore, krčazi, tarionici, masivne zdele i lonci. U njima su nalažene i životinjske kosti, i to svinje, ovce, koze, govečeta, psa, konja i raznih ptica. Ispunjeni bunari zatrpavani su zemljom, kamenjem i fragmentima opeka.

Grobovi u obliku bunara najbolje su ispitani i dokumentovani u Francuskoj, odnosno u anti-čkoj Galiji, u oblastima Akvitanije (Aquitaine) i Južne Francuske i Pirineja (Midi-Pyrénées), a posebno na području Stare Tuluze (Vieille-Toulouse, Haute-Garonne).⁴ Njihov specifičan oblik nametnuo je i posebne metode iskopavanja. Zbog malog prečnika i velike dubine, prilikom istraživanja preduzete su dodatne mere obezbeđenja postavljanjem podupirača od dasaka u unutrašnjosti rake. Koristeći se iskustvom francuskih arheologa, slične mere primenjene su i na Viminacijumu. Grob G₁125 ispitano je pomoću konstrukcije od drvenih greda, a u nekoliko slučajeva kao podupirač zidova iskorišćena je velika polivinilska kanalizaciona cev. Treba istaći da su, zbog njihove specifičnosti, ove grobove na Viminacijumu iskopavali i bivši rudari (sl. 1 a, b; 2 a, b).

ISTORIJAT ISTRAŽIVANJA GROBOVA U OBLIKU BUNARA U SRBIJI

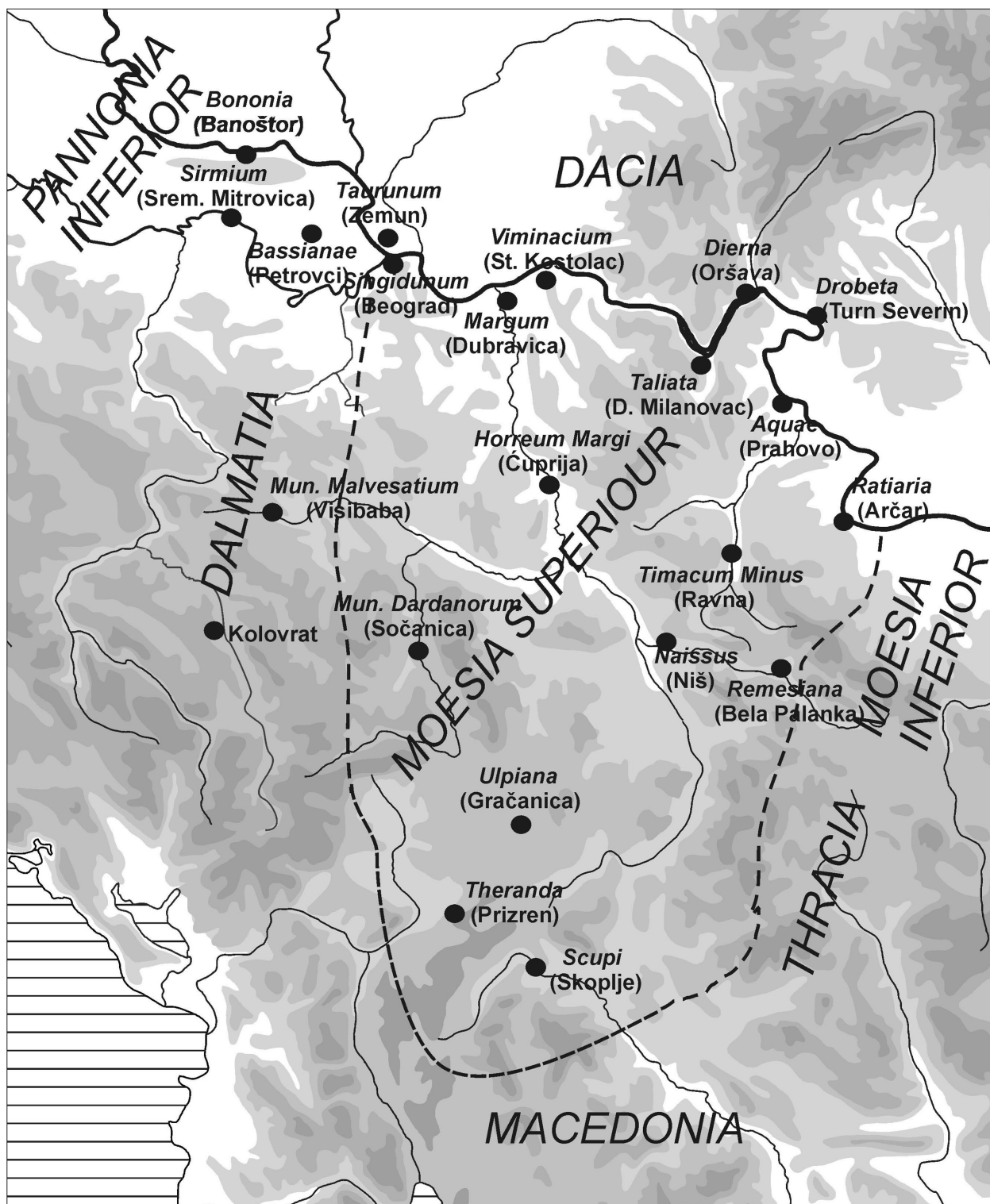
M. Valtrović je krajem 19. veka otkrio grobove ovog tipa u Singidunumu, a kasnije, u 20. veku, na njih su naišli J. Todorović i M. Birtašević tokom istraživanja nekropole Singidunuma, kao i P. Milošević prilikom iskopavanja nekropole Sirmijuma.

Prvi grobovi u obliku bunara na području antičkog Singidunuma konstatovani su u proleće 1882. godine, pri kopanju temelja za spomenik knezu Mihailu, na dubini od 4 m.⁵ Otkopano je 15 jama, od kojih su dve imale pravougaonu, a ostale kružnu osnovu (tip B:

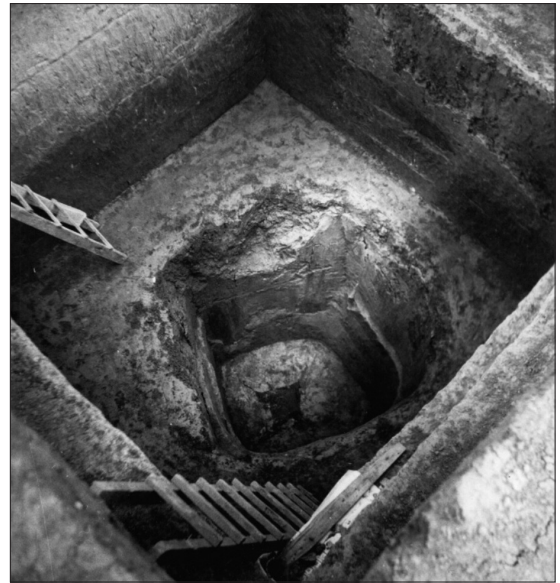
⁴ Teritorija Stare Tuluze u literaturi se nekada navodi u Akvitaniji, a nekada u Južnoj Francuskoj i Pirinejima. Verovatno se radi o administrativnoj podeli grada na granici dve provincije.

⁵ Вальтровић М., Римски гробови у облику бунара, *Старинар* II, Београд 1885, 33–45, 69–73.

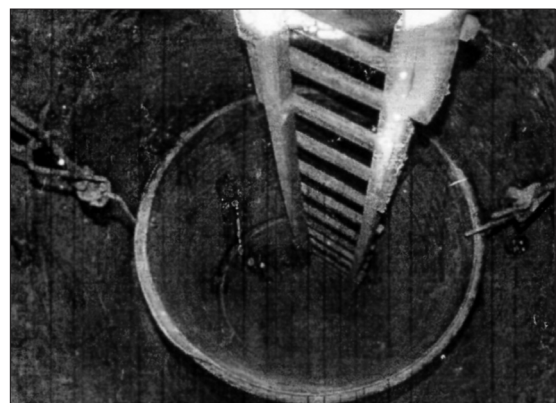
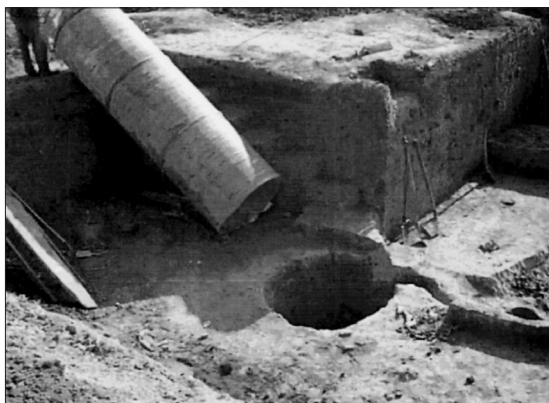

Karta 1. Provincije ranog Carstva – Gornja Mezija
Map 1. Provinces of the early Empire – Upper Moesia

Slike 1. a, b. Iskopavanje pomoću konstrukcije od drvenih greda
Figures 1. a, b. Excavation in a wide trench exposure with a wooden plank construction

Slike 2. a, b. Iskopavanje pomoću polivinilske cevi
Figures 2. a, b. Excavation with the use of a polyvinyl sewage pipe

pravougaone jame dimenzija 1,60 x 1,10 m, dužim stranama orijentisane u pravcu severo-istok – jugozapad; tip A: jame kružnih osnova, prečnika 0,90–1,30 i dubine 2–9 m). Valtrović je grobove oba tipa podelio u dve grupe: na plitke grobove i na prave grobove bunare. Najplići su bili duboki 2 m, a najdublji 9 m. Čitavom dubinom bili su ispunjeni garom, fragmentima keramičkih posuda i životinjskim kostima.

Godine 1955, ispod temelja zgrade Hemijskog instituta (Studentski trg 12–16), istraživači su naišli i na spalište, 12 m udaljeno od grobova u obliku bunara.⁶ Dubina grobova iznosila je približno 6 m, a prečnik 1,20 m. Bili su ispunjeni pepelom, ugljenisanim drvetom, ostacima priloga sa lomače, fragmentima keramike i stakla, životinjskim kostima i kostima spaljenih pokojnika. S obzirom da više ne raspolažemo teren-

⁶ Тодоровић Ј., Биргашевић М., Археолошки споменици у Београду и околини, ГМИБ II, Београд 1955, 31–33.

skim dnevnikom, podacima o situaciji, crtežima ili bilo kakvim opisima, pitanje je da li se u ovom slučaju zaista radi o grobovima u obliku bunara ili o jamama sa nekom drugom funkcijom.⁷

Nekoliko grobova u obliku bunara uništeno je tokom kopanja temelja za zgradu „Jugoexport”-a na Obilićevom vencu. Tom prilikom prikupljena keramika protumačena je kao italski import i opredeljena u kraj I veka pre n.e. i prve decenije I veka n.e. Jedan grob u obliku bunara nađen je u ulici Andre Nikolića na Topčiderskom brdu. Datovan je Avgustovim novcem kovanim 23. godine pre n.e.⁸ Pošto nema tehničke dokumentacije, i kod ovih objekata postoji nedoumica u pogledu njihovog karaktera i funkcije.

Tokom zaštitnih arheoloških istraživanja 1988. godine nađen je grob u obliku bunara u Zmaj Jovinoj ulici. Uočen je tek na nivou zdravice, na dubini od 3,50 m. Bio je skoro kružne osnove, prečnika 1,26 m, a sa njegove spoljašnje strane nalazio se sloj gline debljine oko 20 cm. Ka unutrašnjosti je konstatovan sloj zapečene crvenkaste zemlje, debeo 10–15 cm, kao i sloj kalcinisanog pepela, debljine oko 6 cm. Zbog pojave podzemnih voda, grob je očišćen samo do 2,20 m dubine.⁹

Sedamdesetih godina prošlog veka, u okviru višegodišnjih iskopavanja sirmijumskih nekropola, istraživač Petar Milošević je na istočnoj

nekropoli, u zoni Rimskog groblja, naišao na grobove u obliku bunara.¹⁰ Otkriveno je 79 grobova, odnosno dubokih kružnih jama sa zapečenim stranama, prečnika od 1,10 do 1,30 m. Neke jame bile su duboke 8,5 m, ali se u najvećem broju slučajeva njihovo dno nalazilo na dubini od 7 do 8 m.¹¹ Bile su ispunjene ostacima sa lomače, na koje su, posle hlađenja, stavljani grobni prilozi.

ISTORIJAT ISTRAŽIVANJA VIMINACIJUMA

Kada je maja 1860. godine prvi put posetio Viminacijum, Feliks Kanic je zabeležio da su na sve strane bile razbacane ogromne količine iskopanog građevinskog materijala, pripremljenog za odnošenje. Neposredno pre njegovog dolaska, sa ovog mesta odvezeno je skoro 4000 kola sa opekom i kamenom.¹² Postojanje kastruma koji je kontrolisao naselje i grobnica ukrašenih freskama, prema Kanicovom zapažanju, potvrđivalo je visok rang Viminacijuma među mezijским gradovima. Međutim, u osvrtu na iskopavanja koja je za Narodni muzej u Beogradu, M. Valtrović preduzeo oktobra 1882. godine, Kanic zaključuje da su, nažalost, dala slabe rezultate.¹³ Na prostoru južno od „varoši“, na lokalitetu Pećine, Valtrović je tada obavio manja sondažna istraživanja i utvrdio postojanje severne i istočne nekropole.¹⁴

⁷ Pop-Lazić S., *Nekropole rimskog Singidunuma, Singidunum 3*, Beograd 2002, 18.

⁸ Кондић В., Римски Сингидунум у светлости археолошких налаза, у: *Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867. год.*, Београд 1970, 32.

⁹ Бјелајац Љ., Симић З., Резултати заштитних археолошких ископавања на простору Улице кнеза Михаила, *ГГБ XXXVIII*, Београд 1991, 21.

¹⁰ Милошевић П., Карактеристике некропола у Сирмијуму, *ЗМС 2*, Сремска Митровица 1996, 39–53.

¹¹ Milošević P., Etnički i društveno-ekonomski aspekti kulta mrtvih na ranim nekropolama Sirmijuma, *Materijali XX*, Beograd 1985, 179.

¹² Nažalost, razvlačenje materijala, pljačka grobnica, uništavanje lokaliteta bilo je prisutno do nedavno. Viminacijum je najviše ugrožen širenjem površinskog kopa

uglja „Drmno“, a zatim „divljim“ tragačima i preprodavcima kulturnih dobara. To pitanje prvi put je pokrenuto na XIX Skupštini Srpskog arheološkog društva, održanoj u Sremskoj Mitrovici 5. juna 1997. godine. Tadašnji kustosi Narodnog muzeja u Požarevcu, Dragana Spasić i Dragan Jacanović izneli su niz predloga o tome kako da se ovaj arheološki kompleks zaštiti od konačnog uništenja. Srećom po lokalitet, a i arheologe, situacija je znatno izmenjena 2002. godine, od kada projektom rukovodi dr Miomir Korać, koji je sa multidisciplinarnom ekipom prisutan na lokalitetu tokom čitave godine, što onemogućava nelegalna iskopavanja.

¹³ Каниц Ф., *Србија. Земља и становништво*, Београд 1985, 177–183.

¹⁴ Валтровић М., Откопавања у Костолцу, *Старинар 2*, Београд 1884, 3–14.

GEOGRAFSKI POLOŽAJ I ISTORIJA VIMINACIJUMA

Grad Viminacijum, čiji su stanovnici sahranjivani na pomenutim nekropolama, nastao je u blizini ušća reke Mlave u Dunav, kod današnjeg sela Stari Kostolac.¹⁵ Prvi put se pominje u Ptolemejevoj *Geografiji*, ali je postojao i ranije, i to kao vojni logor i naselje pored njega. Ležao je na važnom vojnom putu koji je od Singidunuma vodio na jug, prema Naisusu. Na njegovoj teritoriji ukrštale su se tri komunikacije, kojima je grad bio povezan sa istočnim, zapadnim i južnim oblastima Rimskog carstva. Istovremeno, Viminacijum je bio važno vojno i civilno pristanište na Dunavu.¹⁶

Logor legije VII Klaudije, koja je u Viminacijumu gotovo bez prekida bila stacionirana od II do IV veka, sagrađen je na desnoj obali Mlave. Na tom mestu ranije se nalazilo zemljano utvrđenje, koje je podigla jedna od mezijskih legija, IV *Scythica* ili V *Macedonica*. Legija VII *Claudia* u Meziju je prebačena iz Dalmacije, 60-ih ili 70-ih godina I veka n.e. Za vreme građanskih ratova u I veku više puta je napuštala logor da bi učestvovala u sukobima u Italiji. U II i III veku veliki deo legije ratovao je na Istoku, tokom parćanskih i jermenskih pohoda. Legijski logor na desnoj obali Mlave bio je u upotrebi do provale Huna sredinom V veka.

Naselje je dobilo municipalni status pod Hadrijanom, 117. godine. Početkom III veka nastao je i sloj imućnih građana, a grad je do-

živeo ekonomski procvat. Uživao je naklonost Septimija Severa, koji ga je u dva maha, 196. i 202. godine, i posetio, pri obilasku panonskih i mezijskih vojnih logora. Status kolonije Viminacijum je stekao pod Gordijanom III, krajem 239. godine. Tada je dobio i pravo kovanja novca. Tokom šesnaestogodišnjeg rada kovnice (239–256)¹⁷ emitovan je novac na čijem aversu su prikazani portreti careva od Gordijana do Valerijana, dok su na reversu najčešće predstave lava i bika, simbola dveju gornjomezijskih legija (IV *Flavia* i VII *Claudia*), između kojih je ženska figura kao personifikacija grada ili provincije.¹⁸

U IV veku Viminacijum je postao episkopsko sedište. Potvrđeni su episkop Amantinus, koji je učestvovao na saboru u Serdici 343. godine, i episkop Kirijakus, 356. godine.

Grad ekonomski opada od sredine III veka, a naročito krajem III i tokom IV veka.¹⁹ Nema podataka o događajima u Viminacijumu tokom gotskih upada na Balkansko poluostrvo, iako su u IV i V veku Goti morali da prođu kroz grad na pohodu ka Italiji. U hunskoj najezdi grad je razoren i opljačkan, a nakon propasti Atiline države verovatno je pripao oblastima pod vlašću Gepida. Obnovljen je 80 godina posle povlačenja Huna, u vreme Justinijana, što dokazuje da je potpao pod vlast Vizantije, odnosno Istočnog carstva.²⁰

¹⁵ O ovom gradu: Mirković M., *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Beograd 1968, 56–67; *idem.*, *Viminacium et Margum*, *Inscriptions de la Mésie Supérieure II*, Beograd 1986, sa navedenom literaturom.

¹⁶ O položaju grada i pristaništu: Поповић В., Увод у топографију Виминацијума, *Старинар XVIII*, Београд 1968, 29–49.

¹⁷ Mirković M., *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Beograd 1968, 66: u nizu od I do XVI nedostaju godine X i XV, kada je došlo do prekida u radu kovnice, i to najverovatnije iz ekonomskih razloga.

¹⁸ Борић-Брешковић Б., *Новац колоније Виминацијума у збирци Светозара Ст. Душанића*, Београд 1976.

¹⁹ Mirković M., *op. cit.*, 150: „ono se ogleda, pre svega, kroz krizu gradskog uređenja. Naime, javne službe prenose se na kuriju i posednike okupljene u njoj jer postaju preveliki teret za pojedince. Usled toga, država biva primorana da zvanja vezuje za određene grupe građana i učini ih naslednim. Tako se na natpisima pojavljuju maloletni dekurioni.“

²⁰ *Ibid.*, 73.

STANOVNIŠTVO I SAHRANJIVANJE U VIMINACIJUMU

Saznanja o predrimskom stanovništvu Viminacijuma vrlo su oskudna. Strabon izveštava (VII, 318) da se grad nalazio u oblasti Malih Skordiska, koji su živeli izmešani sa tračkim plemenima, dok ga Ptolemej smešta između zemlje Trihornjana (deo ili ostatak Skordiska) i Pikenza (III 9, 1). Prisustvo Kelta potvrđeno je i arheološkim materijalom. Najstarija nekropola sa područja Viminacijuma pripada upravo keltskom stanovništvu, koje je ovde boravilo krajem IV i početkom III veka pre n.e.²¹ Prisustvo dakomizijskih plemena prilično je nesigurno i za sada nema arheološke potvrde.

Značajnu ulogu u društvenom životu Viminacijuma imali su veterani legije VII Klaudije i njihove porodice. O autohtonim stanovnicima sačuvano je veoma malo epigrafskih dokaza. Čak i kada ime ukazuje na keltsko, tračko ili ilirsko poreklo, ne može pouzdano da se utvrdi da li se radi o starosedeoocu Viminacijuma ili o doseljeniku iz susednih oblasti.²²

Tokom pet vekova života na ovom prostoru, pored naselja i vojnog logora formiran je veći broj nekropola. Zbog izgradnje TE „Kostolac” 2, od 1977. godine na prostoru južnih nekropola vrše se obimni istraživački radovi zaštitnog karaktera. Do sada je otkriveno više od 13.500 grobova, a arheološka iskopavanja traju i dalje.

U vreme rimske dominacije sahranjivanje je obavljano na pet do sada istraženih nekropola: Više grobalja, Pećine, Kod bresta, Velika kapija i Drmske carine (karta 2). Osim na nekropoli Drmske carine, od I do III veka na njima su sahranjivani i kremirani i inhumirani pokojnici.

Grobovi kremiranih pokojnika veoma su

raznovrsni. Najrasprostranjeniji oblici su obične i etažne rake, crveno, a ponekad i sivo zapečenih zidova. Postoji više varijanti ovih grobova. Obične rake su pravougaonog oblika, u nekim slučajevima pokrivene opekama složenim ravno ili na dve vode, daskom ili uzdužnom polovinom veće amfore. Kod etažnih grobova, takođe pravougaonog oblika, unutrašnji etaž može biti ozidan opekom ili pokriven na isti način kao i obične rake. Ređe su sahrane u urnama, dok su grobovi u obliku bunara najmanje zastupljeni.

Inhumirani pokojnici uglavnom su sahranjivani u običnim grobnim rakama, uvijeni samo u platneni pokrov. Slede sahrane u kovčezima od dasaka ili, znatno manje, od izdubljenog debela. Retki su grobovi čije je dno patosano daskama. Grobovi sa konstrukcijom od opeka i grobnice zidane od opeka vrlo su česti i raznovrsni. Pokojnici su sahranjivani i u olovnim sarkofazima, ukopanim direktno u zemlju ili položenim u zidanu grobnicu.

Grobovi u obliku bunara javljaju se na svim pomenutim nekropolama, osim na nekropoli Više grobalja, možda stoga što su na njoj sahranjivani pripadnici autohtonog romanizovanog stanovništva, što se ogleda i u slabije izraženim elementima rimskih pogrebnih običaja, kao što su libacije i *oss resectum*.²³

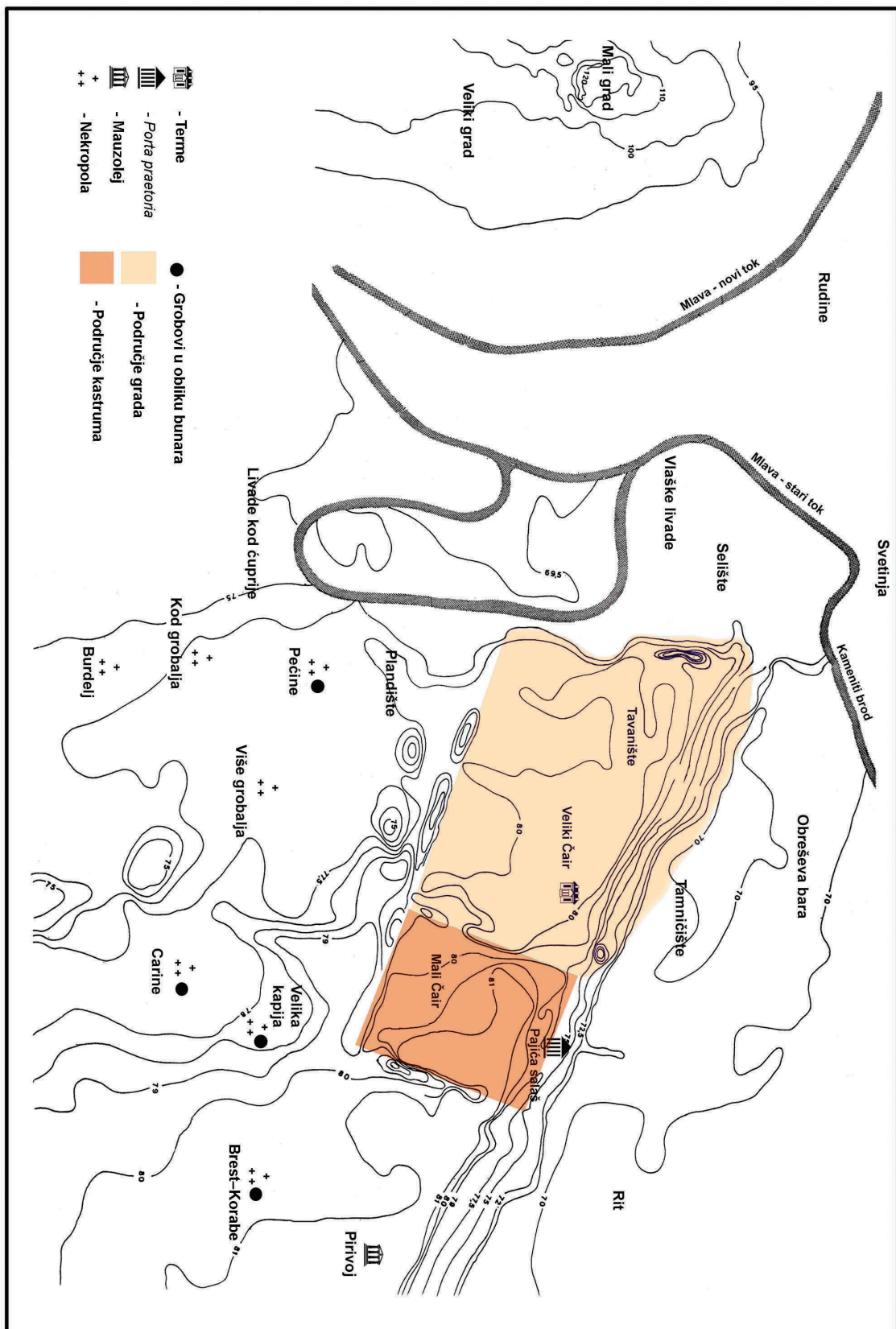
* * *

Na četiri južne nekropole Viminacijuma (Pećine, Kod bresta, Velika kapija, Drmske carine) proučeno je 25 grobova u obliku bunara, zatim tri kultne jame (jame 1, 2 i 3), od kojih su dve u terenskoj dokumentaciji vođene kao grobovi u obliku bunara (G₁767 – jama 1 i G₁22 – jama 2), i žrtvena površina iznad grobova u

²¹ Jovanović B., Les sépultures de la nécropole celtique de Pećine près de Kostolac (Serbie du nord), *Études Celtiques* XXI, Paris 1984, 63–93; Jovanović B., Некропола на Пећинама и старије гвоздено доба Подунавља, *Старинар* XXXVI, Београд 1985, 13–18.

²² Mirković M., *op. cit.*, 69.

²³ Зотовић Љ., Јужне некрополе Виминација и погребни обреди, *Viminacium* 1, Пожаревац, 1986, 42.

Karta 2. Lokaliteti Viminacijuma
Map 2. The sites of Viminacium

obliku bunara i kultne jame 3 (jama 3, površina III). Nakon obrade dokumentacije i materijala, za nekoliko grobova, iako u terenskoj dokumentaciji zavedenih kao grobovi u obliku bunara, ustanovljeno je da se radi o običnim grobnim rakama ili o otpadnim jamama, pa nisu uključeni u ova razmatranja. Primenjen je metod utvrđivanja grobnog oblika, sa svim osnovnim karakteristikama.

Za analizu arheološkog materijala korišćena je sačuvana terenska dokumentacija. Nalazi su

čuvani u Narodnom muzeju u Požarevcu, koji je u međuvremenu opljačkan, pa većina predmeta nije mogla ponovo da se obradi. Jedini upotrebljivi crteži su terenski, odnosno sa C-kartona, a radili su ih razni autori tokom nekoliko kampanja, zbog čega je i njihov kvalitet veoma neujednačen. Crteži predmeta dati su u razmeri 1:1, ako nije drugačije naznačeno. Redni broj predmeta u katalogu odgovara broju crteža na tabli.

KATALOG GROBOVA U OBLIKU BUNARA I KULTNIH JAMA

LOKALITET PEĆINE

G₁69 (T. 1)

SONDA 93, 1979. GODINA

Pravilan kružni ukop ispunjen tamnomrkom zemljom, prečnika 2,10 m, uočen je na dubini od 1,20 m. Grob je cilindričnog oblika i istražen je do 4,20 m dubine. Nalazi se ispod etažnih grobova G₁57 i G₁59, kojima je delimično oštećen u gornjem delu.

STRATIGRAFIJA

0,00–1,70 m Tamnomrka masna zemlja, povremeno pomešana sa proslojcima lesa. Do mešanja je najverovatnije došlo prilikom zatrpavanja. Nađen je mali broj fragmenata životinjskih kostiju i keramičkih posuda. Na dubini od 1,60 m nalazili su se komadi lepa sa otiscima pletera, a ispod njih intenzivno se javljaju fragmenti opeka.

1,70–1,80 m Svetla glina pomešana sa tamnomrkom zemljom, koja je sadržala samo nekoliko životinjskih kostiju i fragment keramike.

1,80–3,00 m Smenjuju se slojevi svetle gline i tamnomrke masne zemlje.

3,00–3,20 m Mrka zemlja u kojoj su nađeni veći kovan gvozdeni ekser, nekoliko životinjskih kostiju i dva sasvim mala fragmenta keramike.

3,20–4,20 m Mrka zemlja u kojoj se, na dubini od 3,70 m, nalazio obod veće staklene posude. Rad je završen na 4,20 m dubine, u sloju zdravice.

ŽIVOTINJSKE KOSTI

Nađene su kosti ovce ili koze, svinje i govečeta.

KERAMIKA

Izdvajaju se fragmenti sivo pečene i glačane keramike, finije fakture i tankih zidova, zatim deo mrko pečene, rukom rađene posude i ulomak takođe mrko pečene posude, sa ornamentom u vidu plastične trake ukrašene utiskivanjem prstima.

OSTALI NALAZI

Fibula, C 1120

Dubina: 1,00 m

Bronza

Fragmenti bronzane fibule, I vek? (izgubljena)

ZAKLJUČAK

Ovo je bio prvi grob u obliku bunara istražen na Viminacijumu. Iskustva sa kasnijih iskopavanja pokazuju da se obično ispod naizgled sloja zdravice nalazila drvena komora sa ostacima

pokojnika i grobnim prilozima. Možda je i ovde bio takav slučaj što, nažalost, više ne može da se proveriti. Grob je oštećen ukopima grobova sa kremacijom, i to G₁₅₇, datovanog novcem Trajana, i G₁₅₉, sa novcem Hadrijana. Fibula nađena na dubini od 1,00 m nije sačuvana, a prema dokumentaciji bila je u veoma trošnom stanju. Pretpostavlja se da se radi o jednočlanoj fibuli iz I veka n.e.

Grob G₁₆₉ najverovatnije može da se datuje u poslednju četvrtinu I veka n.e.

G₁₇₀ (T. 2)

SONDA 93, 1979. GODINA

Ispod sloja zapečene zemlje i lomljenih opeka konstatovan je kružni ukop ispunjen tamnomrkom zemljom, prečnika 1,00 m. Grob je nađen u južnom proširenju sonde, 20 cm jugozapadno od groba G₁₅₉, na dubini od 1,20 m.

STRATIGRAFIJA

0,00–0,35 m Tamnomrka zemlja pomešana sa sitnim komadima opeke, grumenjem ugljenisanog drveta, garom, životinjskim kostima i fragmentima raznih keramičkih posuda. Nađena je heksagonalna podna opeka, kao i dva gvozdена eksera, a naročito se ističu fragmenti većih posuda, rađenih od gline sa primesama peska. Na dubini od 0,35 m konstatovan je mestimično zapečen sloj sa garom.

0,35–0,45 m Na čitavoj površini ukopa primetan je sloj žute zemlje, debljine 10 cm.

0,45–1,20 m Tamnomrka zemlja sa fragmentima opeke. Mestimično se javljaju gar i komadi ugljenisanog drveta, kao i veći i manji grumenovi crveno zapečene zemlje sa otiscima pletera. Nađeno je nekoliko ulomaka keramičkih posuda, zatim životinjske kosti, više fragmenata gvozdениh eksera i deo posude od svetloplavog stakla. Na 0,80 m dubine nalazili su se amorfni komadi bronzanog lima i rečna školjka.

1,20–2,00 m Sloj intenzivnog lepa, lomljenih opeka i gara, koji je sadržao manju količinu ulomaka keramike, nekoliko fragmentovanih gvozdениh predmeta, čija namena nije utvrđena zbog jake korozije, i nekoliko životinjskih kostiju.

2,00–2,60 m Tamnomrka zemlja u kojoj su se nalazili fragmenti opeke i manji komadi kamena zelenca, kao i nekoliko životinjskih kostiju izmešanih sa malo gara i ugljenisanim drvetom. Nađeni su i sitniji fragmenti različitih keramičkih posuda, uglavnom crvene boje pečenja.

2,60–4,85 m Kompaktna tamnomrka zemlja, izmešana sa većom količinom gara i ugljenisanim drvetom. Sadržala je nekoliko životinjskih kostiju i manji broj fragmenata različitih keramičkih posuda, a na dubini između 3,70 m i 4,20 m nađeni su gvozdени ekseri, deo šarke i nekoliko komada kamena zelenca.

4,85 m Na ovoj dubini javlja se zdravica.

ŽIVOTINJSKE KOSTI

Zastupljene su kosti ovce, koze i svinje.

KERAMIKA

Do 0,35 m dubine preovlađuju fragmenti većih posuda, izrađenih od gline peskovite fature, i to: deo ravnog dna mrko pečenog lonca, sa otiskom drveta kojim je zaglačan; trbusi crno pečenih lonaca, rađenih od gline sa primesama sitnog šljunka; drška amfore. Posudama finije fature pripadaju trbuh sivo pečenog suda, zdele ili tanjira, sa ornamentom izvedenim točkićem, i dva fragmenta prstenasto profilisanog dna pehara.

Na dubini između 2,00 i 2,60 m nalazili su se sitniji fragmenti različitih keramičkih posuda, uglavnom crvene boje pečenja. Posebno se izdvaja deo veće amfore ili pitosa, sa očuvanim obodom, delom ramena i trbuha. Drška i trbuh ukrašeni su plastičnom trakom dekorisanom urezima. Sud je bio crveno obojen.

OSTALI NALAZI

1. Koplje, C 1101 (T. 2)

Dubina: 0,35 m

Gvožđe

Dužina: 10 cm; širina: 4,4 cm

Fragmentovano koplje sa tulcem, pod jakom korozijom.

2. Novac, C 1205 (T. 2)

Dubina: 2,95 m

Bronza

Prečnik: 2,4 cm

Novac Antonina Pija, nečitak i nakon čišćenja.

3. Patera, C 1227 (T. 2)

Dubina: 3,85 m

Glina

Fragment drške i oboda mrko gleđosane patere. Na dršci, u donjem frizu, predstavljen je konjanik u desnom profilu, odeven u hlamidu. Ispred konjanika je stojeća ljudska figura, a iza nje još jedna figura, koju nije bilo moguće identifikovati. Iznad ovog, očuvan je početak sledećeg friza. Uočavaju se noge stojeće figure, a iza nje predstava ležeće životinje u levom profilu. Možda je reč o tračkom konjaniku, ali je verovatnije u pitanju predstava konjanika, Viktorije i vojnika.

4. Igla, C 1239 (T. 2)

Dubina: 4,80 m

Kost

Dužina: 10,5 cm

Koštana igla za šivenje, sa četvrtasto završenom glavom i rupicom u obliku osmice. Vrh je oštećen.

Literatura: Petković S., *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezinje*, Beograd 1995, 46, T. XVII/16, 19, 22, tip 1, varijanta 4.

ZAKLJUČAK

Grob G₁70 nalazio se u neposrednoj blizini grobova sa kremacijom (G₁69 i G₁59), datovanih novcem Hadrijana. Novcem Antonina

Pija opredeljen je u sredinu II veka n.e. Ostali arheološki nalazi hronološki su neosetljivi.

G₁256 (T. 3)

SONDA 208, 1981. GODINA

Grob je nađen na dubini od 1,30 m. Približno 20 cm ispod pokrivača od lomljenih opeka, tegula i zelenca konstatovan je pravilan kružni ukop ispunjen tamnomrkom zemljom, prečnika 1,20 m. Grob je konusnog oblika i postepeno se sužava ka dnu, tako da na dubini od 6,60 m njegov prečnik iznosi 0,90 m. Zbog pojave vode nije ispitan do dna.

STRATIGRAFIJA

0,00–1,80 m Tamnomrka zemlja pomešana sa garom, grumenovima zapečene zemlje, fragmentima keramike i životinjskih kostiju. Do 0,90 m dubine nađena su samo dva fragmenta posuda izrađenih od fino prečišćene zemlje, crveno bojenih i ukrašenih barbotinom. Iz ovog sloja potiče i sasvim mali fragment tera sigilate.

1,80–1,95 m Sloj dobro zapečene zemlje, gara i pepela. U njegovom središnjem delu izdvaja se površina dimenzija 0,50 m x 0,30 m, orijentisana u pravcu severoistok – jugozapad, na kojoj je nađeno nekoliko kremiranih ljudskih kostiju.

1,95–2,25 m Tamnomrka zemlja sa lomljenim opekama i većim komadima keramike.

2,25–3,20 m Sloj tamnosive boje, u kome se ponovo javlja površina sa zapečenom zemljom, garom i kremiranim ljudskim kostima. Orijetisana je u pravcu severoistok – jugozapad, a njene dimenzije iznose 0,30 x 0,40 m. Nađeno je nekoliko ljudskih kostiju, kao i veća količina životinjskih kostiju, među kojima je bila i lobanja konja, a prikupljeno je i nekoliko fragmentata trošnog bronzanog lima. Na dubini od 2,80 m, pored severoistočne strane bunara, nađena je ljudska kalota. Fragmenti keramičkih posuda izuzetno su brojni.

3,20–4,10 m Siva glina pomešana sa žutim lesom, u kojoj se javlja veći broj keramičkih ulomaka, među kojima su i fragmenti veće amfore sa belom engobom, kao i dva fragmenta crveno pečenog i bojenog tanjira. Dominiraju, međutim, delovi lonaca od bele krupnozrne gline i sivo pečenih lonaca. Sloj sadrži veću količinu lomljenih opeka, tegula i manjih komada kamena zelenca. Na dubini od 3,70 m nađena su dva amorfna komada bronze, od kojih je jedan goreo.

4,10–4,40 m Tamnomrka zemlja sa komadima lepa, u kojoj je nađen znatan broj gvozdениh šunegli i fragmenata zelenkastog i belog stakla, od kojih je većina amorfne oblika. Izdvaja se dno sa prstenastom profilacijom, koje pripada sudu od belog stakla, zatim trakasta, uzdužno kanelovana drška staklenog suda i fragment ravnog, neznatno uvučenog dna posude od mlečno belog stakla. Životinjske kosti takođe su bile zastupljene u većoj količini.

4,40–4,70 m Kompaktan žuti les, bez arheološkog materijala.

4,70–5,50 m Sivkasta zemlja sa primesama gara, u kojoj je, uz južnu stranu bunara, nađena ljudska lobanja, a neposredno pored nje – četiri fragmenta žiška. Ispod lobanje, na dubini od 4,80 m, u istočnom delu bunara nalazile su se još četiri lobanje, pri čemu su dve ležale na baznom delu, jedna na levom obrazu, sa pogledom ka zapadu, a od četvrte lobanje ostala je samo kalota. Nešto severnije od njih, u istom sloju, nađene su kosti petla, kao i fragmentovana lobanja govečeta. Ljudske lobanje bile su na sloju žute masne gline, ispod koga se nalazio novi sloj sa lobanjama. Jedna lobanja, postavljena na bazni deo, evidentirana je u istočnom delu bunara, na dubini od 5,20 m, u sloju sivomrkog lesa sa većom količinom gara, a druga, takođe položena na bazni deo, sa licem ka zapadu, u severozapadnom delu. Sivomrka zemlja ispod njih sadržala je veću količinu keramičkih fragmenata i životinjskih kostiju. Na dubini od 5,40 m, uz južni profil bunara,

nađene su još tri lobanje i tri kalote. Dve lobanje bile su postavljene na bazu, a jedna je ležala na desnom obrazu.

5,50–5,85 m Sasvim tanak sloj sive gline, sa tragovima gara i malobrojnim fragmentima keramike. Veća količina fragmenata imbreksa i tegula bila je u vidu venca raspoređena uz strane bunara. Na 5,50 m dubine, u zapadnom delu groba, pored dve ljudske butne kosti nalazio se gvozdени nož, a na dubini većoj od 5,65 m – znatna količina gara i fragmenata keramičkih posuda.

5,85–6,20 m Sloj žute zemlje (lesa).

6,20–6,60 m Tamna masna glina, sa nekoliko ulomaka keramičkih posuda, tri duge ljudske kosti i većim brojem fragmentovanih imbreksa i tegula. Na 6,50 m dubine nađeno je sedam ljudskih lobanja, položenih uz severnu stranu bunara. Četiri lobanje ležale su na baznom delu, a dve na levom obrazu. Od jedne je ostala samo kalota. Na dubini većoj od 6,60 m lobanje su bile u vodi, i tu je rad obustavljen.

LJUDSKE KOSTI

Očuvanost lobanja br. 1–11 je dovoljna da bi se obavila antropološka analiza. Od preostalih osam lobanja, šest pripada osobama muškog pola, starosti od 20 do 50 godina, a dve deci u uzrastu od 15 i 8 godina. Među drugim kostima identifikovane su: dve fragmentovane donje vilice, 12 ramenih kostiju, dve lopatice, dve karlične kosti, 22 butne kosti i tri golenjače.

ŽIVOTINJSKE KOSTI

Nađene su kosti raznih životinja:

- 1) ovce ili koze (dva roga, fragmentovana donja vilica, dva rebra, lopatica, karlična kost, četiri butne kosti, sedam golenjača, pet dugih kostiju);
- 2) svinje (dve fragmentovane donje vilice, dva očnjaka različitih jedinki, jedna lopatica);
- 3) govečeta (rog, 13 donjih vilica, tri lopatice, 15 fragmentovanih rebara, 10 pršljenova jedne jedinice, sedam karličnih kostiju četiri jedinice, 20 kostiju udova najmanje pet jedinki);
- 4) konja (dva fragmenta donje vilice i dva

fragmenta lobanja, dve duge kosti koje potiču od dve jedinke);

5) petla;

6) soma (pršljen).

KERAMIKA

U zemlji koja je ispunjavala grobnu raku nalazilo se izuzetno mnogo fragmenata različitih keramičkih posuda. Najzastupljenije su zdele, i to sa 11 tipova (tabele 1–3), rađene od srednje prečišćene gline, uglavnom crvene, ređe mrke boje pečenja, najčešće neobrađene ili crveno bojene površine. Zatim slede lonci svrstani u 10 tipova (tabele 7, 8, 9, 11, 12), peskovite fature, sive, crvene i mrke boje pečenja i uglavnom neobrađene površine, i tanjiri, zastupljeni sa pet tipova (tabele 14, 15), rađeni od srednje prečišćene gline, crveno pečeni i crveno bojani. Prikupljeni su i fragmenti amfora razvrstanih u četiri tipa (tabele 17–19), od srednje prečišćene gline, crveno pečeni i crveno bojanih površina. Sa po jednim tipom prisutni su poklopci (tabela 21), pitosi (tabela 23) i kadionice (tabela 26), dok se krčazi javljaju u tri tipa (tabele 27, 28), a izrađeni su od srednje prečišćene gline, takođe su crveno pečeni i najčešće imaju neobrađene površine. Na jednom fragmentu krčaga uočeni su žlebljeni i rebrasti ornamenti.

OSTALI NALAZI

1. Pršljenak, C 3239 (T. 4)

Dubina: 0,10 m

Glina

Prečnik: 3,7 cm

Fragment sivo pečenog bikoničnog pršljenka.

2. Strigil, C 3240 (T. 4)

Dubina: 0,90 m

Gvožđe

Dva fragmenta kašikastog dela strigila.

3. Ključ, C 3241 (T. 4)

Dubina: 2,55 m

Gvožđe

Dužina: 4,9 cm

Fragmentovan ključ, veoma korodiran.

4. Bronzana šapa, C 3242 (T. 3)

Dubina: 2,75 m

Bronza

Visina: 4,5 cm

Predmet u obliku (lavlje?) šape, verovatno nožica za sto.

Literatura: Ivanišević V., Nikolić-Dorđević S., Novi tragovi antičkih fortifikacija u Singidunumu – lokalitet Knez Mihailova 30, *Singidunum* 1, Beograd 1997, 137, sl. 57; Gudea N., Porolissum – Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman I, *Acta Musei Porolissensis* XIII, Zalau 1989, 314, T. CCXXVIII/10; Величковий М., Римска ситна бронзана пластика у Народном музеју, Београд 1972, сл. 137; Крунић С., Бронзано посуђе, у: *Античка бронза Сингидунума*, Београд 1997, сл. 376–379.

5. Fibula, C 3243 (T. 3)

Dubina: 3,00 m

Bronza

Dužina: 6,9 cm

Dvočlana lučna fibula sa šarnirom. Glava je proširena u vidu trougla, a luk je pravougaonog preseka i postepeno se sužava ka stopi. Nedostaje igla.

Literatura: Bojović D., *Rimske fibule Singidunuma*, Beograd 1983, 22, III/23 (fibule sa šarnirom slične *Aucissa* fibulama, varijante 3, datovane u II vek); Popescu D., Fibeln aus dem Nationalmuseum für Altertümer in București, *Dacia* IX–X, București 1945, 488, Abb. 2, 12–19.

6. Poklopac, C 3244 (T. 4)

Dubina: 4,20 m

Glina

Prečnik: 2,9 cm

Poklopac krčaga načinjen od trbuha crveno pečene i glačane posude.

7. Perla, C 3245 (T. 3)

Dubina: 4,20 m

Staklena pasta

Prečnik: 0,7 cm

Fragmentovana loptasta perla od crne staklene paste. Ukrašena je plavim plastičnim okcima.

8. Žižak, 3246 (T. 4)

Dubina: 4,70 m

Glina

Četiri fragmenta diska, kljuna, ramena i dna žiška izrađenog od dobro prečišćene gline, crvene boje pečenja. Pripada tipu Loeschcke XA, Iványi XVII, Bailey H (III).

9. Nož, C 3247 (T. 4)

Dubina: 5,50 m

Gvožđe

Dužina: 6,4 cm

Oštećeno lučno sečivo noža, sa pločastim usadnikom.

10. Igla za šivenje, C 3248 (T. 4)

Dubina: 5,80 m

Kost

Dužina: 9,8 cm

Koštana igla za šivenje, zaobljene glave sa dve rupice, jednom manjom, kružnom, i jednom većom, pravougaonom.

Literatura: Petković S., *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije*, Beograd 1995, 46, T. XVII, 14, 20–21, tip 1, varijanta 2; Зотовић Љ., Јордовић Ч., *Viminacium 1, некропола Више гробаља*, Београд 1990, T. CLXXIV, 13.

11. Posuda, C 3249 (T. 3)

Dubina: 6,20 m

Staklo

Prečnik dna: 6,7 cm

Fragment konične stope suda od bezbojnog providnog stakla.

ZAKLJUČAK

Na mogućnost da je grob G₁256 bio upotrebljavan u dužem periodu ukazuju ostaci daća

nađeni u gornjem delu, kao i nekoliko slojeva nasipanja. Fragmenti keramike pripadaju posudama koje se datuju od sredine II do sredine III veka. Ovakvu sliku potvrđuju i drugi nalazi.

Najznačajnija je pojava lobanja, koja se vezuje za kult glave raširen među Keltima u Velikoj Britaniji, Irskoj i južnoj Francuskoj. Moguće je da se radi o sekundarnoj sahrani ranije preminulih članova porodice.

G₁263 (T. 5)

SONDA 201, 1981. GODINA

Na dubini od 2,20 m jasno se izdvajao kružni ukop ispunjen tamnom zemljom, prečnika 0,90 m. Grob je konusnog oblika i postepeno se sužava ka dnu, gde njegov prečnik iznosi 0,82 m. Zbog pojave vode, nije ispitan do dna. U gornjem delu oštećen je ukopom groba G 879 (inhumirani pokojnik).

STRATIGRAFIJA

0,00–0,60 m Mrka rastresita zemlja sa dosta grumenova zapečene zemlje i gara. Keramika je uglavnom luksuzna, fine fature i glačanih površina. Ornamenti na njoj su glačani, urezani i izvedeni točkićem.

0,60–0,65 m Kompaktan sloj zapečene zemlje pomešane sa plevom, debljine 5 cm.

0,65–0,80 m Rastresita tamnomrka zemlja, sa manjom koncentracijom grumenja zapečene zemlje nego u početnom sloju, ali sa sličnim keramičkim materijalom.

0,80–1,30 m Zemlja je istog sastava i boje kao u prethodnom sloju, ali bez keramičkog materijala.

1,30–1,45 m Konstatovana je veća koncentracija gara i zapečene zemlje.

1,45–1,80 m Vrlo kompaktan sloj tamnomrke zemlje sa dosta gara, u kome je zapažen veći broj životinjskih kostiju. Na dubini od 1,60 m nađene su dve fragmentovane opeke, a na 1,65 m

kremirane ljudske kosti, kao i tri manja gvozdena eksera i bronzani novac pored njih.

1,80–2,15 m Rastresita svetlomrka zemlja sa malo gara i fragmenata keramičkih posuda. Na dubini od 1,90 m konstatovan je veći neobrađen kamen, a 0,15 m dublje kremirana ljudska kost. Na 2,10 m dubine koncentracija gara se povećava i iznosi 0,05 m. U ovom sloju nađena je još jedna kremirana ljudska kost.

2,15–3,20 m Rastresita svetlomrka zemlja sa malo gara i većom količinom fragmenata keramičkih posuda. Radi se isključivo o ognjišnoj keramici izrađenoj bez upotrebe vitla. Na dubini većoj od 2,40 m ponovo se javlja fina keramika, i to uglavnom fragmenti crveno pečeni pehara tankih zidova. Na 2,65 m konstatovana je znatna koncentracija gara i pepela.

3,20–3,40 m Zemlja je nešto kompaktnija nego u prethodnom sloju. Na 3,20 m dubine nađen je manji fragment tegule, a na 3,30 m, u severnom profilu, nalazilo se neobrađeno kamenje, kao i fragmenti opeke utisnuti u zid bunara.

3,40–4,40 m Rastresita zemlja javlja se ponovo na dubini od 3,40 m, a na 3,45 m nalazio se neobrađeni komad kamena peščara. Fragmenti keramičkih posuda, uglavnom ognjišnih, prilično su retki. Na dubini od 4,15 m, u središnjem delu bunara uočen je sloj gara debljine oko 20 cm, u kome je nađena kremirana ljudska kost.

4,40–5,85 m Žuta glinasta zemlja u kojoj su, na dubini od 4,85 m, nađeni jedan veći i dva manja fragmenta žrvnja. U istočnom delu bunara, na 5,30 m dubine, konstatovana je znatnija koncentracija neobrađenog kamenja. Na ovoj dubini prečnik bunara iznosi 0,90 m. Rad je završen u sloju sterilne glinaste zemlje.

ŽIVOTINJSKE KOSTI

Životinjske kosti iz groba G₁263 takođe ukazuju na prisustvo raznih životinja, i to:

1) najmanje sedam jedinke ovce (dva fragmenta lobanje, 11 fragmentovanih vilica, četiri plećke, tri pršljena, šest rebara, dva fragmenta karlice, 15 fragmentovanih dugih kostiju);

2) najmanje četiri jedinke svinje (fragment lobanje, pet fragmenata vilice, tri fragmenta plećke, 17 rebara i jedna karlica);

3) najmanje dve jedinke konja (dva fragmenta lobanje, dva zuba, šest rebara, dva kopita, tri fragmenta kostiju udova, dve fragmentovane karlice);

4) petla.

KERAMIKA

Keramički materijal nađen u grobu G₁263 raznovrstan je i mnogobrojan. Zdele, zastupljene sa 11 tipova (tabele 2–5), rađene su od fino i srednje prečišćene gline, a pečene su u crvenim, mrkim i sivim tonovima. Lonci su takođe svrstani u 11 tipova (tabele 7–12), od posuda fine fature do grubih posuda, izrađenih bez upotrebe vitla. Najveći broj fragmenata pripada sivo pečeni loncima, a znatno manje loncima crvene, mrke i žućkastobele boje pečenja. Tanjiri jednog tipa (tabela 15) izrađeni su od fino prečišćene gline, sivo su pečeni i sivo bojeni. Nađeni su i ulomci amfore (tabela 17) od srednje prečišćene gline, svetlocrvene boje pečenja i neobrađene površine. Poklopci se javljaju sa dva tipa (tabela 21), peskovite su fature, crveno i sivo su pečeni i takođe imaju neobrađenu površinu. Sivo pečeni pitos (tabela 23) i crveno pečene kadionice, zastupljene sa dva tipa (tabela 26), izrađeni su od srednje prečišćene zemlje. Pojedini fragmenti dekorisani su reljefnim, urezanim, pečatnim ili češljastim ornamentom, a za ukrašavanje je primenjivana i tehnika firnisovanja, i to na spoljašnjoj i unutrašnjoj površini posuda.

OSTALI NALAZI

1. Perla, C 3292 (T. 7)

Dubina: 0,35 m

Staklena pasta

Visina: 0,7 cm

Perla od crne staklene paste, ukrašena kriškastim ornamentom.

2. Narukvica?, C 3293 (T. 5)
 Dubina: 0,40 m
 Bronza
 Dužina: 13 cm
 Fragment deformisane tordirane žice (narukvica?).
3. Strelica, C 3294 (T. 6)
 Dubina: 0,50 m
 Gvožđe
 Dužina: 4,8 cm
 Deformisana trobridna strelica, sa povijenim trnom za usadnik.
4. Pehar, C 3295 (T. 7)
 Dubina: 0,50 m
 Staklo
 Prečnik: 4,3 cm
 Konična stopa pehara od plavog stakla.
Literatura: Ružić M., *Rimsko staklo u Srbiji*, Beograd 1994, 52, T. XL, 5–11.
5. Narukvica, C 3296 (T. 5)
 Dubina: 0,60 m
 Srebro
 Dužina: 6,7 cm
 Deo narukvice otvorenog tipa, izrađene od srebrnog lima i ukrašene granulama.
6. Oplata, C 3297 (T. 5)
 Dubina: 0,60 m
 Bronza
 Dužina: 6,5 cm
 Predmet neodređene namene, verovatno fragment oplata od dvostruko savijenog bronzanog lima.
7. Žižak, C 3298 (T. 7)
 Dubina: 0,80 m
 Glina
 Dužina: 8,4 cm; širina: 5,2 cm; visina: 2,1 cm
 Fragmentovani žižak sa volutama i predstavom konjske glave u desnom profilu na disku. Priпада tipu Loeschcke I, varijanti C, odnosno tipu Iványi, varijanti 3.
Literatura: Iványi D., *Die Pannonische Lampen*, Budapest 1935, T. VIII, 7, 194; Vikić-Belan-
- čić B., *Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* V, Zagreb 1971, 97–182, VII/2, kat. br. 85.
8. Aplikacija, C 3299 (T. 5)
 Dubina: 1,05 m
 Bronza
 Prečnik: 4 cm
 Kružna aplikacija od tankog bronzanog lima.
9. Aplikacija, C 3300 (T. 5)
 Dubina: 1,30 m
 Bronza
 Dužina: 7 cm; širina: 2,4 cm
 Aplikacija od bronzanog lima, pravougaonog oblika, sa kružnim perforiranim proširenjima na užim stranama.
10. Obrađeni rog, C 3301 (T. 7)
 Dubina: 1,40 m
 Rog
 Dužina: 9,5 cm
 Obrađeni rog jelena, horizontalno probušen na baznom delu i verovatno korišćen kao privezak.
11. Novac, C 3302 (T. 5)
 Dubina: 1,65 m
 Bronza
 Prečnik: 2,83 cm
 Bronzani novac (Trajan).
12. Nož, C 3303 (T. 6)
 Dubina: 1,70 m
 Gvožđe
 Dužina: 8,5 cm
 Fragmentovan gvozdeni nož sa pločastim usadnikom.
13. Igla, C 3304 (T. 7)
 Dubina: 1,85 m
 Kost
 Dužina: 4,7 cm
 Fragment koštane igle.
14. Strelica, C 3305 (T. 6)
 Dubina: 2,20 m

Gvožđe

Dužina: 3,3 cm

Vrh trobridne strelice, sa delom trna za usađivanje.

15. Predmet, C 3306 (T. 6)

Dubina: 2,50 m

Gvožđe

Dužina: 13,3 cm

Fragmentovan predmet nejasne namene, veoma korodiran.

16. Aplikacija, C 3307 (T. 5)

Dubina: 2,25 m

Bronza

Fragment kružne aplikacije ukrašene tehnikom iskucavanja, sa kružnom perforacijom.

17. Alatka, C 3308 (T. 6)

Dubina: 2,60 m

Gvožđe

Dužina: 5,5 cm

Deo tulca, pod jakom korozijom.

18. Kašika?, C 3309 (T. 5)

Dubina: 2,65 m

Bronza

Loše očuvana kašičica (?) od tankog bronzanog lima, sa fragmentima drške.

19. Žeton, C 3310 (T. 7)

Dubina: 2,65 m

Kamen

Dimenzije: 1,9 x 1,4 cm

Žeton elipsastog oblika.

20. Novac, C 3311 (T. 5)

Dubina: 2,90 m

Bronza

Prečnik: 2,95 cm

Bronzani novac, nečitak, prva polovina I veka.

21. Alatka, C 3312 (T. 6)

Dubina: 3 m

Gvožđe

Dužina: 16,7 cm

Alatka kružnog preseka, koja se na jednom kraju trouglasto završava, veoma korodirana.

22. Nož, C 3313 (T. 6)

Dubina: 3,45 m

Gvožđe

Dužina: 9,8 cm

Fragmentovan jednosekli nož, veoma korodiran.

23. Boca, C 3314 (T. 7)

Dubina: 3,45 m

Prečnik: 3,5 cm

Konično uvučeno dno i deo sferičnog trbuha boce od belog stakla.

Literatura: Ružić M., *Rimsko staklo u Srbiji*, Beograd 1994, 13, T. V.

24. Alatka, C 3315 (T. 6)

Dubina: 3,55 m

Gvožđe

Dužina: 32 cm

Fragmentovana alatka kružnog preseka, koja se na jednom kraju trouglasto završava, veoma korodirana.

25. Stilo, C 3316 (T. 7)

Dubina: 3,90 m

Kost

Dužina: 10,5 cm

Koštano stilo oštećenog vrha, sa proširenjem za brisanje u obliku lopatice.

Literatura: Petković S., *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije*, Beograd 1995, 52, T. XXXIX, 1.

26. Alatka, C 3317 (T. 6)

Dubina: 3,90 m

Gvožđe

Prečnik: 4,2 cm

Fragment alatke (?) sa jednim krajem u obliku alke, veoma korodiran.

27. Školjka, C 3318 (T. 7)

Dubina: 4,30 m

Deo rečne školjke probušene u središnjem delu i korišćene kao privezak.

ZAKLJUČAK

Keramika i drugi nalazi iz groba G₁263 datuju se u period od prvih decenija II do sredine III veka. Prisustvo žrvnjeva ukazuje na sličnost sa grobovima u Galiji, gde su, kako se smatra, imali apotropejsko značenje.²⁴

G₁266 (T. 8)

SONDA 205, 1981. GODINA

Na dubini od 1,20 m jasno se izdvajao pravilan kružni ukop prečnika 1,10 m, ispunjen mrkom zemljom. Grob se širio ka dnu, gde je njegov prečnik iznosio 1,30 m. Od početnog nivoa do završne dubine na 5,00 m, grobna jama bila je ispunjena mrkom zemljom pomešanom sa garom, čiji se intenzitet menjao usled prisustva ugljenisanog drveta.

STRATIGRAFIJA

0,00–1,00 m Tamnomrka zemlja pomešana sa dosta gara i ugljenisanog drveta, u kojoj se javljaju komadi lomljene opeke.

1,00–2,40 m Izuzetno velika koncentracija gara i ugljenisanog drveta. Od 1,90 m dubine konstatovana je znatna količina kućnog lepa, zatim nekoliko komada kamena zelenca i obrađenog peščara, kao i grumenje krečnog maltera. Na jednom kamenu crvene boje uočavaju se i tragovi maltera.

2,40–5,00 m Na dubini većoj od 2,40 m intenzitet gara opada. Do 3,30 m i dalje se javljaju fragmenti kućnog lepa, ali znatno manje. Sadržaj sloja čine manji komadi kamena zelenca i obrađenog peščara, grumenje krečnog maltera, zatim fragment mermerne ploče na dubini od 4,80 m, tri rečne školjke i pet gvozdenih eksera. Dve fragmentovane opeke nalazile su se na dnu bunara.

LJUDSKE KOSTI

U grobu je nađena jedna nagorela kost, čiji identitet nije utvrđen.

ŽIVOTINJSKE KOSTI

U zemlji koja je ispunjavala grobnu jamu nađeni su ostaci:

- 1) ovce (pršljen, zubi, dva fragmenta vilice, plečka, šest dugih kostiju, pet fragmentovanih dugih kostiju);
- 2) svinje (fragment vilice i sedam fragmentovanih dugih kostiju);
- 3) govečeta (vilica, dva rebra, plečka, dve duge kosti i papak);
- 4) konja (zub).

KERAMIKA

Keramički materijal nije brojani niti je tipološki raznovrstan. Izdvajaju se zdele opredeljene u šest tipova (tabele 1, 2, 3, 5), od srednje prečišćene gline, uglavnom crveno pečene i bojene, i glačanih površina. Lonci su zastupljeni sa tri tipa (tabele 7, 8, 11), peskovite su fature, sive, crvene i mrke boje pečenja i neobrađene površine. Na jednom fragmentu javlja se češljasti ornament. Nađena su i dva fragmenta minijaturnog suda od crveno pečene gline (tabela 31), kao i fragment oboda crveno pečene kadionice, sa engobom na spoljnoj strani (tabela 26).

OSTALI NALAZI

1. Igla, C 3264 (T. 8)

Dubina: 3,75 m

Kost

Dužina: 14,3 cm

Igla za šivenje, sa oštećenom ušicom.

2. Ključ, C 3265 (T. 8)

Dubina: 3,85 m

Gvožđe

Dužina: 7,4 cm

Ključ sa oštećenom glavom, veoma korodiran.

²⁴ Fouet G., Les puits funéraires d'Aquitaine; Vieille-Toulouse et Mountmaurin, *Gallia* 16, Paris 1958, 115–196;

Labrousse M., Informations Archéologiques, Circonscription de Toulouse, *Gallia* 20, Paris 1962, 559.

3. Oplata, C 3266 (T. 8)

Dubina: 4,80 do 4,90 m

Bronza, gvožđe

Bronzana oplata od tankog lima (dužina: 3,8 cm; širina: 2,1 cm), deo gvozdene oplata (dužina: 1,4 cm; širina: 1,1 cm) i bronzana klanfa (dužina: 3,6 cm), verovatno za drveni kovčežić.

ZAKLJUČAK

Prema stratigrafiji i keramičkom materijalu, grob G₁266 nasut je u jednom mahu, najverovatnije krajem II ili početkom III veka. To dokazuje sivo pečen keramički lonac od neprečišćene peskovite zemlje, čiji su fragmenti nalaženi od početnog nivoa do 3,70 m dubine. Nema indicija da je grob bio upotrebljavan tokom dužeg vremena, ali je daljim iskopavanjima možda moglo da se ustanovi postojanje drvene komore na većoj dubini, kao u grobovima koji su istraživani kasnije.

G₁279 (T. 9)

SONDA 204, 1981. GODINA

Grob je nađen na dubini od 1,40 m i jednim delom je ošteti kalotasti ukop groba sa kremacijom (G₁260). Izdvajao se pravilnim kružnim ukopom prečnika 1,30 m, ispunjenim tamnomrkom zemljom. Do samog dna strane bunara bile su oblepljene ilovačom, na kojoj su vidljivi otisci daske kojom je vršeno zaglaćavanje. Prečnik groba na dnu je 1,00 m, tako da je njegov vertikalni presek blago koničan. Od otvora do dna nalaženi su manji komadi krečnjaka i fragmenti životinjskih kostiju. Istražena dubina bunara je 6,70 m. Nije ispitan do dna zbog pojave vode.

STRATIGRAFIJA

0,00–3,86 m Kompaktna tamnomrka zemlja sa komadima nagorelog drveta i gara, u kojoj se nailazi na manje fragmente opeka, tegula i

imbrekta. Kremirane ljudske kosti nalažene su od početnog nivoa do 1,20 m dubine, dok su fragmenti keramičkih posuda konstatovani do ispitanog dna. Keramika, ognjišna i crvenopečena, relativno je malobrojna u odnosu na druge grobove ovog tipa, a od oblika javljaju se amfore, zdele, krčazi, poklopci i lonci.

3,86–4,10 m Kompaktan sloj izmešane mrke i svetložute zemlje, u kome su nađeni veći komad profilisanog krečnjaka, fragment imbrekta i manja količina gara i nagorelog drveta.

4,10–4,80 m Tamnomrka zemlja sa dosta gara i nagorelog drveta, u kojoj su nađeni ekser i komad smolaste mase. Na 4,30 m javljaju se horizontalno postavljene fragmentovane opeke i tegule, pa se stiče utisak da je na toj dubini cela osnova patosana.

4,80–6,70 m Sloj svetložute zemlje sa tragovima gvođenog oksida. Na dubini većoj od 5,50 m nalaženi su manji komadi nagorelog lepa.

ŽIVOTINJSKE KOSTI

U zemlji koja je ispunjavala grobnu jamu nađene su kosti:

- 1) ovce (vilica i četiri fragmenta dugih kostiju);
- 2) svinje (zubi i fragmenti kostiju prednjih nogu);
- 3) govečeta (fragmentovana vilica, dva fragmentovana rebra, dve fragmentovane karlične kosti, butna kost i pet dugih kostiju);
- 4) konja (zubi).

OSTALI NALAZI**1. Pločica, C 3319 (T. 9)**

Dubina: 1,5 m

Mermer

Dužina: 6 cm; širina: 2,5 cm

Oštećena pločica od belog sitnozrnog mermera, prvobitno četvorougaoznog oblika, sa koso zarezanim ivicama. Perforirana je na jednoj strani.

2. Ključ, C 3320 (T. 9)

Dubina: 3 m

Bronza

Dužina: 2,8 cm; prečnik alke: 2 cm

Mali ključ sa prstenastom glavom (ključ-prsten), kratkim telom i ravnom stopom.

Literatura: Bavant B., *Caričin Grad II*, Rim–Beograd 1990, 199–200, pl. XXIX, 42, 43; Лилчиќ В., Прилог кон античкиот клуч, *Macedoniae Acta Archaeologica* 13, 1992, 201–212, T. I, 31; T. III, 14d; Петровић Б., Накит, у: *Античка бронза Сингидунума*, Београд 1997, сл. 126, 127.

3. Novac, C 3321 (T. 9)

Dubina: 3 m

Srebro

Prečnik: 1,7 cm

Oštećen novac, nečitak.

4. Nož (T. 9), C 3323

Dubina: 3 m

Gvožđe

Dužina: 8,3 cm; širina: 1,4 cm

Oštećen nož sa lučno savijenim sečivom i pločastim usadnikom.

5. Igla (T. 9), C 3324

Dubina: 3,75 m

Kost

Dužina: 10,5 cm

Oštećena igla.

6. Zdela (T. 9), C 3325

Dubina: 5,15 m

Kamen

Prečnik oboda: 10 cm; visina: 3 cm

Tri fragmenta kalotaste zdele, koji se spajaju na starim prelomima. Na najvećem fragmentu očuvana je polukružna horizontalna drška.

ZAKLJUČAK

Prema stratigrafiji i sadržaju može da se zaključi da je grob G₁279 nasut odjednom. Nažalost, keramički materijal je izgubljen pre izvršene analize, a drugi nalazi hronološki su neosetljivi, tako da grob može sigurno da se datuje samo u

vrlo širok period od I do III veka. Ni kod ovog groba ništa ne ukazuje na njegovu dužu upotrebu, ali takođe ostaje nepoznato da li je postojala drvena komora na većoj dubini, s obzirom da je pojava vode onemogućila nastavak iskopavanja.

G 282 (T. 10)

SONDA 93 (KVADRAT III), 1979. GODINA

Gornji deo ovog groba u obliku bunara sačinjen je od većeg broja fragmenata crveno pečene amfore, koji predstavljaju grobni pokrivač. Ispod njih, na dubini od 0,60 m, nađena je ljudska lobanja. Od amfore su očuvani delovi oboda i trbuha. Osim njih, prikupljeno je nekoliko fragmenata krčaga i delova trbuha različitih posuda. Grob je cilindričnog oblika, sa osnovom prečnika 1,10 m. Zbog pojave vode rad je obustavljen na dubini od 7,80 m.

STRATIGRAFIJA

0,00–0,80 m Ispod lobanje, na dubini od 0,30 m nađena je donja vilica, a 0,10 m ispod nje, i ostatak skeleta. Od kostiju nogu delimično su očuvane butne kosti, vertikalno postavljene u odnosu na karlicu. Ruke su položene pored tela, ali su ostale samo nadlaktične kosti. Stiče se utisak da je pokojnik stavljen u kružnu raku i da je zatim zatrpan kamenjem i fragmentima opeka, što je dovelo do ovakvog položaja tela. Veliki kamen zelenac ležao je na stomaćnom delu skeleta. Na dubini od 0,80 m sloj se završava lomljenim opekama, tegulama, delovima imbreksa i sitnom crvenkom. Nalaženo je i sitnije grumenje oker zapečene zemlje.

0,80–2,50 m Mrka rastresita zemlja sa dosta fragmenata opeka, imbreksa i tegula. Na opekama su uočeni tragovi maltera iz primarne upotrebe. Nađeni su manji komadi kamena zelenca, kao i nekoliko kostiju svinje. Na dubini od 1,50 m nalazila se skoro cela tegula, kao i

komad lepa zaglačan drvetom. Fragmenti keramike pripadaju posudama različitog oblika. To su delovi krčaga, zdela i sivo pečenih lonaca grube fature, a izdvaja se i nekoliko ulomaka finije keramike, čija je površina crveno bojena i glačana.

2,50–2,70 m Konstatovan je sloj intenzivnog gara.

2,70–4,75 m Mrka zemlja sa dosta fragmenata keramike. Reč je o delovima amfora, pitosa i posuda manjih dimenzija i finije fature, među kojima se izdvajaju delovi bojene i slikane posude. U ovom sloju nađene su gvozdene klanfe i klinovi sa debljim slojem rđe.

4,75–6,70 m Tamnomrka zemlja izmešana sa garom i komadima ugljenisanog drveta, u kojoj se nalazio izuzetno veliki broj ulomaka keramike, uglavnom većih posuda finije fature. Nađena su dva fragmenta ravnog (prozorskog) zelenog stakla, zatim fragment gornjeg dela koštane igle, sa elipsoidnom bobicom na vrhu, i bule od bronzanog lima, kao i nekoliko životinskih kostiju.

6,70–7,55 m Tamnomrka zemlja u kojoj se nailazi na tragove gara, pepela i ugljenisanog drveta, sa manjim grumenjem zapečene zemlje i sitnijim fragmentima opeka. Sloj je izrazito vlažan, a sadržao je znatnu količinu keramičkih ulomaka, i to delove posuda većih dimenzija, zatim dva fragmenta dna posuda od belog stakla, dve vilice svinje, sa vidljivim tragovima gara iz sloja, i nekoliko delova školjki. Uočeni su sasvim sitni komadi kremiranih ljudskih kostiju.

7,55–7,80 m Vlažna mrka zemlja sa grumenjem maltera i manjom količinom kremiranih ljudskih kostiju. Zbog nadiranja vode radovi su završeni na dubini od 7,80 m. U sloju i u vodi prisutno je dosta fragmenata različitih keramičkih posuda, što znači da nije dosegnuto dno ukopa.

LJUDSKE KOSTI

Skelet nađen u gornjem delu grobne jame pripada pokojniku muškog pola, starosti između 25 i 35 godina.

ŽIVOTINJSKE KOSTI

Od mnogobrojnih kostiju svinje, identifikovane su samo dve nagorele vilice.

OSTALI NALAZI

1. Posuda, C 1121 (T. 10)

Dubina: 1,50 m

Glina

Dužina: 2,2 cm; širina: 2,1 cm

Mali fragment slikane posude. Na zaglačanoj crvenkastoj osnovi mrkom bojom izveden je linearni ornament.

2. Novac, C 1124 (T. 10)

Dubina: 2,50 m

Srebro

Prečnik: 1,89 cm

Primerak Hadrijanovog novca.

3. Predmet, C 1135 (T. 10)

Dubina: 2,70–4,75 m

Olovo

Dužina: 6,1 cm

Fragment trakastog predmeta nejasne namene, ukrašen urezima.

4. Igle, C 1136 (T. 10)

Dubina: 2,70–4,75 m

Kost

Tri koštane igle

4a. Ukrasna igla-ukosnica sa manjom lop-tastom glavom u obliku bobice, dužine 11 cm.

Literatura: Petković S., *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije*, Beograd 1995, 30; Шарановић-Светек В., Типологија коштаних предмета у Сирмијуму, *PBM 27*, Нови Сад 1981, 152–153; Bíro M. T., *Gorsium Bone Carvings, Alba Regia XXIII*, Székesfehérvár 1987, 60, fig. 17–18;

4b. fragmentovana igla za šivenje, dužine 8,2 cm;

4c. fragmentovana igla sa ravno zasečenom glavom, dužine 6,6 cm.

5. Novac, C 1138 (T. 10)

Dubina: 2,70–4,75 m

Srebro

Prečnik: 2,4 cm

Primerak srebrnog novca (II vek?).

ZAKLJUČAK

Na osnovu materijala nađenog u zemlji koja ga je ispunjavala, grob G 282 može da se opredeli u drugu polovinu II veka n.e. Za njegov ukop možda je iskorišćen stariji kružni grob sa kremacijom. Nažalost, keramički materijal iz ovog groba je izgubljen pre obavljene analize. Grob je izuzetan zbog nalaza ostataka inhumiranog pokojnika u gornjem delu bunara, koji je možda tu položen kao čuvar groba. Osim toga, na dubini od 7,70 m nađeni su ostaci grane, što nije tako retka pojava u drugim delovima Rimskog carstva u kojima se javljaju grobovi u obliku bunara. Naime, jedan grob u Bernaru sadrži drvce, kao i grob u Holchazenu (Holzhausen). Polaganje drveta u grob smatra se latenskom tradicijom.²⁵

G₁295 (T. 11)

SONDA 228, 1981. GODINA

Na dubini od 1,40 m konstatovan je sloj koji su činile lomljene opeke i tegule, kao i komadi kamena zelenca. Pravilan kružni ukop, prečnika 1,10 m, započinje u sloju lesa na dubini od 1,80 m. Grob je koničnog oblika; sužava se na 6,50 m dubine, tako da njegov prečnik na dnu iznosi 0,90 m. Radovi su obustavljeni na 7,10 m, usled pojave vode. Unutrašnjost bunara oplepljena je ilovačom, koja je potom zaglačana. Na zidovima se uočavaju kružna udubljenja ispunjena mrkom zemljom, postavljena po dva naspramno, na rastojanju od 20 cm po vertikali, koji mogu da se prate između 0,90 i

2,30 m dubine. Radi se o ležištima za grede koje su služile kao podupirači strana prilikom rada u bunaru. Prečnik prva dva ležišta je 0,15 m, a sledećih 0,20 m, dok njihova dubina iznosi 0,10 m. Po četiri ovakva udubljenja konstatovana su na severnoj i južnoj strani bunara.

STRATIGRAFIJA

0,00–1,95 m Na unutrašnjoj strani bunara obrazovan je prsten od sloja crne zemlje (ilovače), sa manjim komadima kamena crvene boje, kamena zelenca, lomljenih opeka i grumenjem maltera. Širina prstena iznosi od 0,12 do 0,15 m, a njegova unutrašnjost ispunjena je slojem mrke zemlje pomešane sa garom.

1,95–2,15 m Unutrašnjost prstena ispunjena je žutom sterilnom zemljom.

2,15–2,70 m Sloj tamnomrke zemlje sa dosta gara. Na dubini od 2,30 m nađeno je nekoliko kremiranih ljudskih kostiju.

2,70–3,10 m Izvršena je nivelacija lomljenom crvenkom i opekom.

3,10–4,25 m Tamnomrka zemlja pomešana sa većom količinom gara. Četiri ljudska molara sa tragovima gorenja nalazila su se na dubini od 3,20 m.

4,25–4,55 m Sloj pepela i gara, sa dosta fragmentata keramike, životinjskih kostiju, delova staklenih posuda i više gvozdjenih eksera.

4,55–5,10 m Tamnomrka zemlja sa većom količinom gara. Na 5,08 m, na unutrašnjoj strani bunara, sloj pepela ponovo obrazuje prsten, širine od 0,10 do 0,15 m i debljine 0,02 m. Središnji deo prstena ispunjen je mrkom zemljom sa fragmentima keramičkih posuda.

5,10–6,15 m Tamnomrka zemlja u kojoj se, na dubini od 6,05 m, takođe uočava sloj pepela, debljine od 0,02 do 0,05 m.

6,15–6,30 m Sloj sitno lomljenog kamena zelenca.

6,30–6,55 m Na dubini od 6,30 m ponovo je konstatovan sloj pepela i gara, debljine 0,05 m, koji je ležao na fragmentima opeka i tegula, među kojima su bile i dve podne leptiraste

²⁵ Schwarz K., *op. cit.*, 64.

opeke. Sloj pepela i gara, debljine 0,01 m, javlja se opet na 6,40 m i dublje, ali sa dosta fragmenata keramičkih posuda.

6,55–6,70 m Sloj mrke zemlje.

6,70–7,10 m Sloj gara i pepela, sa više kremiranih ljudskih kostiju. Na dubini od 7,10 m, usled pojave vode, rad je obustavljen.

LJUDSKE KOSTI

Nađeno je samo nekoliko sitnih fragmenata kremiranih ljudskih kostiju.

ŽIVOTINJSKE KOSTI

Kosti nađene u grobnoj jami potiču od sledećih vrsta:

- 1) ovce (dva zuba i jedna duga kost);
- 2) svinje (pet zuba, dva rebra i jedna duga kost);
- 3) govečeta (dva zuba, pršljen i dve duge kosti);
- 4) konja (jedna duga kost);
- 5) kokoške (četiri kosti).

KERAMIKA

U ispuni grobne jame nalazili su se mnogobrojni fragmenti različitih posuda. Javljaju se dva tipa crveno pečenih i bojanih zdela (tabela 2). Lonci, zastupljeni sa pet tipova, peskovite su fature, sive i žućkaste boje pečenja (tabele 7, 8, 9, 11). Konstatovana su i dva tipa crveno pečenih tanjira, crveno bojanih površina (tabela 14), a na jednom primerku naknadno je urezan natpis, od koga je očuvano samo nekoliko slova. Zatim slede fragmenti amfora svrstanih u jedan tip, crveno pečenih i bojanih (tabela 17), i poklopaca, takođe jednog tipa (tabela 21), peskovite fature, sive i mrke boje pečenja. Kadionica (tabela 26) i krčag (tabela 27), od kojih je nađen po jedan fragment, pečeni su i bojani u crvenim tonovima. Keramika je lokalne, viminacijumske proizvodnje, a potiče iz perioda od druge polovine II do sredine III veka.

OSTALI NALAZI

1. Drška, C 3953 (T. 12)
Dubina: nepoznata

Kost

Dužina: 9 cm

Cilindrična drška, ukrašena kosim plastičnim kanelurama.

Literatura: Petković S., *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije*, Beograd 1995, 48, tip I, varijanta 2.

2. Oplata, C 3954 (T. 11)

Dubina: 3,10 m

Bronza

Dužina: 5 cm

Fragment deformisane oplata, sa dve rupice za nitne.

3. Oplata, C 3955 (T. 11)

Dubina: 4,15 m

Bronza

Dužina: 4,5 cm; širina: 3 cm

Ukrasna oplata u obliku srca, ornamentisana tehnikom iskucavanja (možda fragment bronzanog jezička).

4. Predmet, C 3956 (T. 12)

Dubina: 4,20 m

Rog

Visina: 7,7 cm; prečnik: 9,5 cm

Fragmentovan predmet zvonastog oblika i koničnog preseka (najverovatnije polufabrikat).

5. Žižak, C 3957 (T. 12)

Dubina: 4,40 m

Glina

Fragment drške i ramena žiška izrađenog od dobro prečišćene gline, crvene boje pečenja i crveno bojene površine. Pripada tipu Loeschcke VIII, Iványi VII, Bailey O, P i Q.

6. Oplata, C 3958 (T. 12)

Dubina: 4,40 m

Kost

Dužina: 9,2 cm

Polovina koštane oplata drške.

7. Igla, C 3959 (T. 12)

Dubina: 4,40 m

Kost

Dužina: 7 cm

Igla kojoj nedostaje glava.

8. Oplata, C 3960 (T. 11)

Dubina: 4,40 m

Bronza

Fragment deformisanog bronzanog lima.

9. Ključ za štimovanje, C 3961 (T. 12)

Dubina: 4,45 m

Kost

Dužina: 6 cm

Koštani ključ za štimovanje, čivija lire.

Literatura: Petković S., *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije*, Beograd 1995, XXXIX, 5; Alföldi M. R., *Knochengegenstände*, in: *Intercisa II (Dunapetete). Geschichte der Stadt in der Römerzeit*, Budapest 1957, 483, Grab 2 LXXXIII; Шарановић-Светек В., Типологија коштанних предмета у Сирмијуму, *PBM* 27, Нови Сад 1981, 162 T. IX, 3.

10. Aplikacija, C 3962 (T. 11)

Dubina: 6,30 m

Bronza

Prečnik: 2,6 cm

Okrugla aplikacija od tankog bronzanog lima, sa kružnom perforacijom.

11. Žižak, C 3963 (T. 12)

Dubina: 6,50 m

Glina

Dva fragmenta drške, ramena i diska žiška izrađenog od dobro prečišćene gline, crvene boje pečenja i crveno bojene površine. Na ramenu je ornament u vidu bobica. Pripada tipu Loeschcke VIII, Iványi VII, Bailey O, P i Q.

Literatura: Korać M., *Žišci sa teritorije Viminacijuma*, doktorska teza, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd 1995, 133.

12. Igla, C 3964 (T. 12)

Dubina: 6,50 m

Bronza

Dužina: 7,3 cm

Oštećena igla sa vretenastom tordiranom glavom. Nedostaje vrh.

13. Dugme, C 3965 (T. 11)

Dubina: 6,50 m

Bronza

Prečnik: 2,3 cm; visina: 0,8 cm

Oštećeno dugme sa velikom kružnom pločastom glavom i kratkim cilindričnim vratom.

14. Novac, C 3966 (T. 11)

Dubina: 6,75 m

Bronza

Prečnik: 2,73 cm

Nečitak novac (Hadrijan?).

ZAKLJUČAK

Sudeći prema stratigrafiji, keramičkom i drugom raznovrsnom inventaru, grob G₁295 verovatno je upotrebljavan tokom dužeg perioda, od početka II veka do poslednjih decenija III veka. Na to ukazuju i ostaci daća, mada se, naravno, ne može precizno utvrditi koliko je trajalo njegovo korišćenje. Ovo je jedan od retkih grobova čija je unutrašnjost oplepljena ilovačom, a posebno je zanimljiv zbog tragova ležišta za grede, tj. podupirače zidova bunara.

JAMA 1 (T. 13)

SKLADIŠTE MAZUTA – NIVELACIJA, 1983. GODINA

Jama je nađena na dubini od 0,60 m, na kojoj se ocrtao pravilan kružni ukop ispunjen tamnom rastresitom zemljom, prečnika 1,60 m. Cilindričnog je oblika, a istražena je do 3,20 m dubine.

STRATIGRAFIJA

0,00–0,30 m Pri samom otvoru jame nalazio se manji broj životinjskih kostiju.

0,30–3,20 m Sloj mrke zemlje, u kome je nađen celokupni inventar.

OSTALI NALAZI

1. Oplata, C 9430 (T. 13)

Dubina: 0,75 m

Kost

Dužina: 11,3 cm; širina: 2,8 cm

Pravougaona pločasta oplata.

2. Fibula, C 9431 (T. 13)

Dubina: 1,20 m

Bronza

Dužina: 5,2 cm

Jednočlana, izrazito profilisana fibula, sa dugmetastim zadebljanjem na luku. Očuvana je opruga sa osam spiralnih navoja, kao i spoljna tetiva i njen držač. Na kraju stope je dugmetasto zadebljanje, a na glavi potporna greda.

Literatura: Bojović D., *Rimske fibule Singidunuma*, Beograd 1983, 33, T. VI, 50; Dautova-Ruševljan V., Brukner O., *Gomolava 3 – rimski period*, Novi Sad 1992, 102, T. 10.

3. Igla, C 9432 (T. 13)

Dubina: 1,33 m

Bronza

Dužina: 10,7 cm

Deformisana igla za šivenje, sa pravougaonom ušicom.

4. Oplata, C 9433 (T. 13)

Dubina: 1,33 m

Gvožđe

Dužina: 5,6 cm; širina: 4 cm

Fragment oplate.

5. Drška, C 9434 (T. 13)

Dubina: 1,33 m

Bronza

Širina: 5,9 cm

Tri dela drške posude od bronz.

6. Spatula, C 9435 (T. 13)

Dubina: 1,47 m

Bronza

Dužina: 14,9 cm

Spatula sa kružnim recipijentom.

ZAKLJUČAK

Jama 1 hronološki je mogla da se opredeli samo na osnovu fibule. Mada za to postoje indicije, ne može se svrstati u grobove u obliku bunara, a u terenskoj dokumentaciji protumačena je kao grob sa kremacijom. Istraživanje je prekinuto na 3,20 m jer već od 1,47 m dubine nije bilo arheološkog materijala, pri čemu je postojala izvesna mogućnost otkrivanja drvene komore sa grobnim inventarom tokom daljih iskopavanja. Nažalost, pošto je lokalitet uništen izgradnjom TE „Drmno”, to se nije moglo naknadno proveriti.

G₁1089 (T. 14)

TRASA GLAVNOG ODVODNOG KANALA, 1986. GODINA

Grob je konstatovan južno od groba istog tipa (G₁1090), na dubini od 1,90 m. U gornjem delu oštećen je ukopima grobova G 4845 i G 4854 sa inhumiranim pokojnicima. Ocrtao se pravilnom kružnom površinom, prečnika 2,40 m. Ka dnu se sužava, a na dubini od 4,10 m je kvadratnog preseka, sa stranom dugačkom 1,65 m. Grob je imao tri etaža. Zbog mogućnosti obrušavanja rad je obustavljen na 6,00 m dubine.

STRATIGRAFIJA

0,00 m–1,50 m Sloj krupnozrnog žutog peska pomešanog sa žutom glinom, u kome je nađeno mnoštvo fragmenata različitih keramičkih posuda.

1,50 m–3,80 m Ispod fragmentovanih opeka i tegula, na dubini od 1,50 m konstatovana je površina dimenzija 1,70 x 1,80 m. Ispod nje započinje sloj mrke kompaktne zemlje, pomešane sa sitnim komadima nagorelog drveta, profilisanim fragmentima krečnog maltera, debljine do 0,05 m, i delovima opeka.

3,80–4,10 m Sloj žutog lesa pomešanog sa tamnomrkom zemljom. Ukop groba postepeno se sužava i na dubini od 3,80 m njegov prečnik iznosi 2,10 m.

4,10–5,00 m Kompaktna tamnomrka zemlja. Od ove dubine ukop se ponovo sužava, dobija kvadratni presek, sa stranama dugačkim 1,65 m, a keramički materijal više se ne javlja u velikoj količini.

5,00–6,00 m Žuta kompaktna zemlja pomešana sa tamnomrkom zemljom, u kojoj je nađeno nekoliko fragmenata keramike. Na dubini od 6 m radovi su obustavljeni.

ŽIVOTINJSKE KOSTI

U svim slojevima nalažen je veći broj životinjskih kostiju, među kojima dominiraju kosti govečeta i svinje.

KERAMIKA

U grobu se nalazilo izuzetno mnogo fragmenata različitih keramičkih posuda. Najzastupljenije su zdele, sa 25 tipova (tabele 1–6), rađene od srednje prečišćene gline, crvene, ređe sive boje pečenja. Njihova površina najčešće je crveno bojena i glačana, a na nekim fragmentima primetni su reljefni, urezani, rebrasti i žlebljeni ornament, kao i barbotin. Lonci, zastupljeni sa 12 tipova (tabele 7–13), peskovite su fature, sive, crvene i žućkastobele boje pečenja i uglavnom neobrađene površine. Na nekoliko ulomaka javlja se urezani ornament. Tanjiri su svrstani u 11 tipova, a rađeni su od srednje prečišćene gline, crveno su pečeni i bojani (tabele 14–16). Na nekim primercima ornament je izveden točkicom, a nađeno je i nekoliko fragmenata tera sigilate. U grobu su nađeni mnogobrojni ulomci amfora razvrstanih u sedam tipova, i to uglavnom izrađenih od srednje prečišćene gline sa zrnima peska, crvene boje pečenja, od kojih neki imaju i tamnosivu engobu (tabele 17, 19). Poklopci su zastupljeni sa osam tipova, peskovite su fature, crvene i sive boje pečenja, najčešće neobrađenih površina (tabele 21, 22). Javlja se četiri tipa pehara, koji su rađeni od srednje prečišćene gline i crveno su pečeni (tabela 24). Površina im je najčešće crveno bojena, a na jednom primerku uočen je

reljefni ornament. Kadionice pripadaju jednom tipu, a rađene su od srednje prečišćene zemlje, crvene su boje pečenja i imaju belu engobu (tabela 26). Sa četiri tipa zastupljeni su krčazi izrađeni od srednje prečišćene gline, crveno su pečeni i mahom firnisovani (tabele 27, 28, 29). Pitosi su svrstani u jedan tip (tabela 23).

OSTALI NALAZI

1. Novac, C 12021 (T. 15)

Površina ukopa

Bronza

Prečnik: 2,56 cm

Bronzani novac (Hadrijan).

2. Novac, C 12003 (T. 15)

Dubina: 0,20 m

Bronza

Prečnik: 2 cm

Nečitak bronzani novac.

3. Novac, C 12005 (T. 15)

Dubina: 0,40 m

Bronza

Prečnik: 1,8 cm

Nečitak bronzani novac.

4. Novac, C 12019 (T. 15)

Dubina: 0,50 m

Bronza

Prečnik: 1,84 cm

Bronzani novac (Aleksandar Sever).

5. Igla, C 12018 (T. 15)

Dubina: 0,54 m

Kost

Dužina: 11 cm

Fragmentovana ukrasna igla sa glavom u obliku borove šišarke. Glava je od tela odvojena plastičnim prstenovima i ukrašena spiralnim urezima.

Literatura: Petković S., *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije*, Beograd 1995, 32, T. XV, 8–17.

6. Žižak, C 12004 (T. 17)

Dubina: 0,90 m

Glina

Dimenzije: 11,9 x 8 cm

Fragmentovan žižak izrađen od dobro prečišćene gline, crvene boje pečenja i crveno bojene površine, sa ornamentom u vidu utisnutih trouglova na disku. Pripada tipu Loeschcke VIII R, Iványi VII. Kod ove varijante kljun ulazi u recipijent žiška, i to do samog diska. Datuje se u period od Trajana do Marka Aurelija.

Literatura: Korać M., *Žišci sa teritorije Viminacijuma*, doktorska teza, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd 1995, 154.

7. Novac, C 12020 (T. 15)

Dubina: 1,10 m

Bronza

Prečnik: 2,3 cm

Nečitak bronzani novac.

8. Novac, C 12006 (T. 15)

Dubina: 1,30 m

Bronza

Prečnik: 3,3 cm

Nečitak bronzani novac.

9. Okov, C 12007 (T. 15)

Dubina: 1,50 m

Bronza

Prečnik: 3,7 cm

Fragmenti prstenastog okova, pravougaonog preseka.

10. Igle, C 12022 (T. 15)

Dubina: 1,50–1,80 m

Kost

Pet koštanih igala, i to tri fragmentovane ukrasne igle sa loptastom glavom (b – 9,2 cm, d – 7,7 cm i e – 4,5 cm) i dve igle za šivenje (a – 9,3 cm i c – 7,7 cm).

11. Novac, C 12013 (T. 15)

Dubina: 1,90 m

Bronza

Prečnik: 2,26 cm

Bronzani novac (Julija Domna).

12. Fibula, C 12008 (T. 15)

Dubina: 2,20 m

Bronza

Dužina: 6,7 cm

Dvočlana lučna fibula sa šarnirom, slična *Aucissa* fibulama. Glava je proširena u vidu trougla, a luk je pravougaonog preseka i postepeno se sužava ka stopi. Na kraju stope je zadebljanje u vidu pločice. Držač igle je visok.

Literatura: Bojović D., *Rimske fibule Singidunuma*, Beograd 1983, T. III/23.

13. Aribalos, C 12023 (T. 16)

Dubina: 3,50 m

Staklo

Prečnik: 3,2 cm

Fragment aribalosa horizontalno razgrnutog oboda i kratkog cilindričnog vrata. Dve drške u vidu stilizovanog delfina spajaju vrat i rame. Staklo je deblje, plavozelene boje.

Literatura: Ružić M., *Rimsko staklo u Srbiji*, Beograd 1994, 21, T. XIII/7–11; Isings C., *Roman Glass from dated finds*, Groningen–Djakarta 1957, form 61, 78–81; Barkóczi L., *Pannonische Glasfunde in Ungarn*, Budapest 1988, T. XXXIII, 354–358.

14. Igle, C 12010 (T. 15)

Dubina: 3,55 m

Kost

Tri ukrasne igle: sa ravno zarezanom glavom (a i b), dužine 10,6 i 10,3 cm, i sa oštećenom glavom (c), dužine 5,7 cm.

15. Novac, C 12011 (T. 15)

Dubina: 3,60 m

Bronza

Prečnik: 2,3 cm

Primerak bronzanog novca (Julija Mamea), početak III veka.

16. Ikona, C 12009 (T. 16)

Dubina: 1,60–4,80 m

Glina

Prečnik: 12 cm

Šest fragmenata crveno pečene ikone boga Mitre, koja je rađena u kalupu, od dobro prečišćene zemlje. Centralni deo aversa zauzima predstava tauroktonije u prisustvu dva dadofora (bez psa, zmijske i škorpiona). Mitra je prikazan na uobičajen način: levom rukom hvata bika za nozdrve, povlači mu glavu naviše, levim kolonom pritiska mu leđa i onemogućava ga da se podigne sa tla, dok desnom nogom pritiska zadnju desnu nogu bika. Desnom rukom Mitra zabada nož u gornji deo desne plečke bika. Reversna strana grubo je zaglačana.

Literatura: Зотовић Љ., Керамичка икона Митриног култа, *Старинар* XL–XLI, Београд 1991, 197–201.

17. Žižak, C 12015 (T. 17)

Izdvojeno prilikom obrade keramike

Glina

Fragmenti žiška sa trakastom i kanelovanom drškom. Izrađen je od dobro prečišćene gline, crvene je boje pečenja i crveno bojene površine. Pripada tipu Loeschke VIII R (Iványi VII). Kao i primerak pod brojem 6, datuje se u period od Trajana do Marka Aurelija.

Literatura: Korać M., *Žišci sa teritorije Viminacijuma*, doktorska teza, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd 1995, 154.

18. Žižak, C 12016 (T. 17)

Izdvojeno prilikom obrade keramike

Glina

Fragmenti žiška tipa firma lampi, sa nečitkim pečatom. Izrađen je od dobro prečišćene gline, crvene je boje pečenja i crveno bojene površine.

19. Žišci, C 12017 (T. 16)

Izdvojeno prilikom obrade keramike

Glina

Više fragmenata različitih žižaka izrađenih od dobro prečišćene gline, crvene boje pečenja i crveno bojene površine.

20. Novac, C 12012 (T. 15)

Izdvojeno prilikom obrade keramike

Srebro

Fragmentovan srebrni novac.

21. Teg, C 12014 (T. 16)

Izdvojeno prilikom obrade keramike

Glina

Visina: 5,1 cm

Prizmatični, neznatno oštećen teg izrađen od srednje prečišćene gline, crvene boje pečenja.

ZAKLJUČAK

Pošto su radovi u grobu G₁1089 obustavljeni u vlažnom peskovitom sloju koji se obrušavao, nije se dospelo do dubine na kojoj se možda nalazila grobna komora. Ostaci kremiranog pokojnika nisu nađeni i pretpostavlja se da su bili u urni na dnu. Keramika i ostali inventar, stratigrafija (nekoliko faza nasipanja) i ostaci daća ukazuju na dužu upotrebu groba, od kraja II veka do sredine III veka n.e.

G₁1090 (T. 14)

TRASA GLAVNOG ODVODNOG KANALA,
1988. GODINA

Nađen je na dubini od 0,90 m, pored groba istog tipa (G₁1089). U gornjem delu oštećen je ukopom groba sa inhumacijom (G 4854). Uočen je zahvaljujući pravilnom kružnom ukopu prečnika 1,25 m, ispunjenom tamnomrkom zemljom. Grob je blago koničnog oblika i postepeno se sužava ka dnu, gde njegov prečnik iznosi 0,90 m.

STRATIGRAFIJA

0,00–3,30 m Tamnomrka rastresita zemlja sa grumenjem kompaktne žute zemlje. Od 0,95 m dubine javlja se veća količina keramike i životinjskih kostiju, od kojih su neke nagorele, kao i kremiranih ljudskih kostiju.

3,30–3,50 m Sloj pepela sa primesom gara, u kome su, osim četiri gvozdena eksera, nađeni fragmenti keramičkih posuda i životinjskih kostiju.

3,50–3,65 m Intenzivan sloj gara i nagorelog drveta. Na 3,60 m dubine nalazi se grumenje zapečene zemlje, dok gar nestaje 5 cm niže.

3,65–4,25 m Mrka rastresita zemlja sa komadićima nagorelog drveta i gara. Na dubini od 4,25 m ponovo je uočena veća količina fragmenata različitih keramičkih posuda.

4,25–6,32 m Siva kompaktna zemlja sa tragovima rđe. Zbog obrušavanja zemlje rad je obustavljen na dubini od 6,32 m.

KERAMIKA

Nakon obrade keramičkog materijala nađenog na dubinama od 0,95 do 2,75 m i od 3,30 do 5,70 m, izdvojeni su različiti tipovi. Keramika iz gornjeg i donjeg dela ukopa je slična, ali se fragmenti međusobno ne spajaju. Iz gornjih nivoa potiču dve cele i fragmenti 50-ak posuda, dok je na većim dubinama nađeno 20-ak fragmentovanih posuda.

Keramika iz gornjih slojeva

Zdele, zastupljene sa 14 tipova, uglavnom su izrađene od srednje prečišćene gline i crveno su pečene, a pojedini primerci ukrašeni su žlebljenim i reljefnim ornamentima (tipovi I/10, 14, 23, 25, 29, 31, 35, 39, 40, 44, 46, 73, 74, 112; tabele 1, 2, 3, 5, 6). Lonci su svrstani u deset tipova, a napravljeni su od gline sa primesama peska i uglavnom su sivo i crveno pečeni (tipovi II/2, 3, 10, 20, 21, 22, 32, 48, 60, 70; tabele 7, 8, 9, 11, 12). Na njima se javlja samo rebrast ornament. Javlja se šest tipova tanjira, uglavnom crveno pečenih i najčešće crveno bojenih ili firnisovanih (tipovi III/5, 11, 12, 14, 16, 19; tabele 14, 15). Amfore su zastupljene sa dva tipa (tabele 17 i 18), a poklopci samo sa jednim (tabela 21). Crveno su pečeni i bojani, a u nekoliko slučajeva imaju premaz od crvenog firnisa. Crveno su pečene i kadionice, svrstane u dva tipa, ali imaju belu engobu na

spoljnoj površini (tabela 26). Krčazi su razvrstani u tri tipa (tabele 28, 29), crveno i mrko su pečeni, sa urezanim i rebrastim ornamentima.

Keramika iz donjih slojeva

Razvrstane u šest tipova, najzastupljenije su crveno pečene i bojene zdele (tipovi I/10, 31, 35, 40, 46, 56; tabele 1–4). Na nekoliko fragmenata primetan je urezani ornament. Sivo ili crveno pečeni lonci, svrstani u tri tipa, rađeni su od gline sa primesama peska, a takođe je prisutan urezani ornament (tipovi II/2, 30, 50; tabele 7, 9, 11). Registrovana su tri tipa crveno pečenih i bojenih tanjira (tipovi III/5, 16, 19; tabele 14, 15).

OSTALI NALAZI

1. Žeton, C 12024 (T. 18)

Dubina: 1,00 m

Staklena pasta

Prečnik: 1,8 cm

Tri fragmenta kalotastog žetona od bele paste.

2. Igle, C 12025 (T. 20)

Dubina: 1,00–1,10 m

Kost

Dužina: a) 9,8 cm; b) 8,5 cm; c) 7,5 cm; d) 6,1 cm; e) 9,7 cm

Pet igala-ukosnica, od kojih su dve potpuno očuvane (a, e), a tri su fragmentovane (b, c, d), sa kupastom (a), loptastom (b) i ravnom glavom (c, e).

3. Pinceta, C 12027 (T. 19)

Dubina: 1,30 m

Bronza

Dužina: 9,4 cm

Bronzana pinceta u fragmentima.

Literatura: Krunić S., *Rimski medicinski i farmaceutski instrumenti iz Singidunuma i okoline*, Beograd 1992, kat. br. 38, 45, T. V, 38.

4. Žeton, C 12106 (T. 18)

Dubina: 0,95–2,15 m

Staklo

Prečnik: 2,7 cm

Polovina kalotastog žetona od mlečno belog stakla.

5. Posude, C 12105 (T. 18)

Dubina: 0,90–3,00 m

Staklo

Prečnik dna: 5,2 cm; 4,2 cm

Prečnik oboda: 4,5 cm; 4,1 cm; 9 cm

Prstenasto profilisana dna dva suda od belog stakla (a, b), obod posude od belog stakla (d), levkast obod sa ukrasom od tanke namotane staklene žice (c) i fragment zdele? (e) prstenasto zadebljanog oboda.

6. Posude, C 12038 (T. 18)

Dubina: 0,90–3,00 m

Staklo

Prečnik dna: 3,5 cm; 4 cm

Prečnik oboda: 4,6 cm

Fragmenti tri posude od belog stakla, i to: prstenasto profilisana dna dve (a, b) i prstenasto zadebljani obod treće posude (c).

7. Žižak, C 12037 (T. 20)

Dubina: 0,90–3,00 m

Glina

Fragmenti žiška tipa firma lampi, sa pečatom na dnu, od koga je sačuvano samo ....SI, (CASSI?). Izrađen je od dobro prečišćene gline, crvene je boje pečenja i crveno bojene površine.

Literatura: Loeschcke S., *Lampen aus Vindonissa*, Zürich 1919, 108; Korać M., *Žišci sa teritorije Viminacijuma*, doktorska teza, Filozofski fakultet Univerzitet u Beogradu, Beograd 1995, 234.

8. Nož, C 12031 (T. 19)

Dubina: 2,30 m

Gvožđe

Dužina: 18,4 cm; širina: 4 cm

Fragmenti većeg bojnog noža, veoma korodirani.

9. Kopča, C 12032 (T. 19)

Dubina: 2,35 m

Bronza

Dužina: 3,3 cm; širina: 2,7 cm

Kopča tzv. dvokrilnog tipa, sa ovalnim okvirom i donjim delom za pričvršćivanje za pojas. U unutrašnjem delu je raščlanjena.

Literatura: Даутова-Рушевљан В., Занатски производи и нумизматички налази, у: *Фрушка гора у античко доба*, Нови Сад 1995, 124, Т. VIII, 13; Sagadin M., *Antične pasne sponse in garniture v Sloveniji*, *Arheološki vestnik* XXX, Ljubljana 1979, T. 9/9–17.

10. Oplata, C 12033 (T. 19)

Dubina: 2,35 m

Bronza

Osam fragmenata tankog bronzanog lima, verovatno oplate drvenog kovčežića.

11. Perla, C 12026 (T. 18)

Dubina: 2,40 m

Staklena pasta

Prečnik: 2,9 cm

Polovina veće perle od zelenkaste paste, sa kriškastim ornamentom.

12. Nož, C 12034 (T. 19)

Dubina: 2,40 m

Gvožđe

Dužina: 10,4 cm

Fragmentovan jednosekli nož, veoma korodiran.

13. Nož, C 12036 (T. 19)

Dubina: 2,50 m

Gvožđe

Dužina: 8,4 cm

Dva fragmenta noža sa lučno savijenim sečivom, veoma korodirana (možda strigil).

14. Kalup za žižak, C 12035 (T. 20)

Dubina: 3,00 m

Glina

Dužina: 6 cm; širina: 4,2 cm

Fragment kalupa za izradu donjeg dela žiška sa više kljunova. Napravljen je od dobro prečišćene gline, crvene boje pečenja. Na dnu je deo pečata sa natpisom EVITAS(?), što ga svrstava u tip Iványi IX (Septimije Sever – Geta). Radi se o kalupu za izradu viminacijumske varijante ovog tipa.

Literatura: Korać M., *Žišci sa teritorije Vimi-*

nacijuma, doktorska teza, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd 1995, 241.

15. Nadgrobna ploča, C 12028 (T. 20)

Dubina: 3,70 m

Mermer

Širina: 16,4 cm; visina: 9,5 cm

Mermerna nadgrobna ploča od koje je sačuvan manji deo leve strane, sa tekstom koji glasi:

---N...] | *dulcisim* [--- (!)] | *copulis*[---] | *b(ene)*
m(erenti) [*p(osuit?)*]. Okvir i slova su crveno obojeni.

16. Školjka, C 12029 (T. 18)

Dubina: 4,00 m

Dimenzije: 3,7 x 3,8 cm

Polovina školjke.

17. Žeton, C 12030 (T. 18)

Dubina: 5,20 m

Staklena pasta

Prečnik: 1,9 cm

Žeton kalotastog oblika, od zelene staklene paste.

ZAKLJUČAK

Zbog mogućnosti obrušavanja, i u grobu G₁1090 radovi su obustavljeni. Iako sadrži manju količinu keramike nego G₁1089, reper-toar oblika, boja pečenja i obrada površine slični su u oba ukopa, a tipološke odlike pokazuju da su posude i hronološki bliske. Stratigrafija (nekoliko faza nasipanja) i ostaci daća ovaj grob takođe opredeljuju u period koji obuhvata kraj II i početak III veka.

G₁1125 (T. 21)

TRASA GLAVNOG ODVODNOG KANALA,
KVADRATI XX, XXXV, 1987. GODINA

Na dubini od 1,70 m grob se izdvajao elip-sastim ukopom ispunjenim tamnomrkom zemljom, dimenzija 2,60 x 2,25 m. Iznad njega

nalazila su se dva groba sa konstrukcijom od opeka (G 5421 i G 5422). Grobna komora kvadratnog preseka, sa stranicom dugačkom 0,90 m, nađena je na dubini od 3,38 m. Rad je, zbog pojave vode, završen na 8,30 m.

STRATIGRAFIJA

0,00–3,38 m Grob je istraživan u širokom isko-pu vertikalno zasečenih strana. U njemu se iz-dvaja manji pravougani ukop, dimenzija 1,28 x 0,84 m, koji se sužava, tako da njegova širina na dnu, na dubini od 2,38 m, iznosi 0,40 m. Prostor između ova dva ukopa ispunjen je svetložutom kompaktnom zemljom, sa samo nekoliko frag-mentata keramike.

3,38–4,48 m Na dubini od 3,38 m nađena je horizontalno položena daska, dimenzija 0,81 x 0,34 m. Zapadno od nje, na 3,38 m dubine, konstatovana je kvadratna površina od nasatično postavljenih dasaka, dimenzija 0,90 x 0,90 m, koja predstavlja gornji nivo grobne komore. Njena osnova takođe je bila kvadratna, ali su se zbog pritiska zemlje strane deformisale i postale konkavne. Komora je bila napravljena u vidu kvadera, od dasaka čija je konstatovana debljina iznosila 2–3 cm, a možda su bile i deblje. Sla-gane su nasatično, po širini.

4,48–5,88 m Komora je ispunjena tamnomrkom zemljom pomešanom sa komadićima nagorelog drveta. Na dubini između 5,38 i 5,68 m, u njoj je nađen veći fragmentovan lonac, a na dubini od 5,68 m – kosti ovce i ribe.

5,88–6,73 m Na 5,88 m dubine konkavne strane komore postepeno postaju pravilnije, tako da komora nešto dublje ima kvadratnu osnovu. I dalje je ispunjena tamnomrkom zemljom sa većom količinom gara i pepela. Na istoj dubini izdvajaju se pločasti i vretenasti komadi četi-narskog drveta, čije je jezgro ispunjeno kom-paktnom smolom. Takva gustina smole obja-šnjava se faktorima dubine i pritiska. Na 6,48 m javljaju se komadi profilisanog lepa i manja količina životinjskih kostiju.

6,73–6,93 m Komora je ispunjena garom i

pepelom do dubine od 6,93 m, na kojoj su njeni uglovi ojačani komadima delimično pritesanog kamena zelenca i fragmentima tegula. Prikupljena je manja količina fragmenata različitih keramičkih posuda.

6,93–8,30 m Komora je višeslojno patosana fragmentima opeka, tegula i imbreksa, malterom i kamenom zelencem. Zbog mogućnosti obrušavanja i pojave podzemnih voda grob nije istraživan dublje od 8,30 m.

ŽIVOTINJSKE KOSTI

Na 5,68 m dubine nađene su kosti ovce i ribe.

KERAMIKA

Iznad komore zemlja je sadržala fragmente različitih keramičkih posuda. I ovde su najzastupljenije zdele, i to sa osam tipova (tabele 1–5), rađene od srednje prečišćene gline, uglavnom crveno pečene i najčešće crveno bojene. Nađen je fragment mortarijuma (tabela 5) žučkastobele boje pečenja, unutra ogrubljen peskom i šljunkom. Zatim slede lonci sa 11 tipova (tabele 7, 8, 9, 11, 12), peskovite fature, sive i žučkastobele boje pečenja i uglavnom neobrađene površine. Tanjiri su svrstani u dva tipa, a rađeni su od srednje prečišćene gline, crveno su pečeni i bojani (tabele 14, 15). Prisutni su i fragmenti amfora opredeljenih u sedam tipova, izrađenih od srednje prečišćene gline, crveno pečeni i bojani, ponekad sa žučkastobelom engobom na spoljnoj površini (tabele 17–19). Ostali fragmenti pokazuju da se poklopci (tabela 21) i krčazi (tabele 27, 28) mogu svrstati u dva tipa, pehari u tri (tabele 24, 25), a kadionice u jedan (tabela 26). Ove posude izrađene su od srednje prečišćene gline, crveno i sivo su pečene i najčešće imaju neobrađenu površinu. Na spoljašnjoj površini kadionica primetna je bela engoba.

OSTALI NALAZI

1. Novac, C 12904 (T. 21)
Dubina: 0,40 m
Bronza

Prečnik: 2,03 cm

Primerak novca sa kružnom perforacijom na sredini (Konstancije II).

2. Novac, C 12896 (T. 21)

Dubina: 3,52–3,92 m

Bronza

Prečnik: 2,2 cm

Fragmentovan novac sa tragovima gorenja.

3. Igla, C 12901 (T. 21)

Dubina: 5,68 m

Kost

Dužina: 10,3 cm

Igla za šivenje sa kružnom ušicom, prelomljena na tri dela.

4. Novac, C 12902 (T. 21)

Dubina: 5,98 m

Bronza

Prečnik: 3,10 cm

Novac iz prve polovine III veka.

5. Igla, C 12903 (T. 21)

Dubina: 6,48 m

Kost

Dužina: 7,2 cm

Igla-ukosnica sa manjom loptastom glavom. Nedostaje vrh.

Literatura: Petković S., *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije*, Beograd 1995, 30, T. XII, 1–6.

ZAKLJUČAK

Iz bezbednosnih razloga, grob G₁₁₂₅ iskopavan je u širokom iskopu, dimenzija 10 x 10 m. Pripada tipu grobova u obliku bunara sa drvenom komorom, koji je karakterističan za Viminacijum. Fragmenti keramičkih posuda iznad komore datuju se u period od sredine II do sredine III veka, a lonac nađen u njoj opredeljen je u prvu polovinu II veka n.e. Prostor iznad komore bio je tokom dužeg vremena upotrebljivan za daće, ali se nije moglo tačno ustanoviti koliko je taj period trajao. Novac iz IV veka

nalazio se na dubini od 0,40 m, u sloju oranice, pa nije merodavan za datovanje groba.

G₁1126 (T. 1)

TRASA GLAVNOG ODVODNOG KANALA,
KVADRATI XLII, XLIII, 1988. GODINA

Grob je nađen na dubini od 1,40 m, na kojoj se ocrtao kružni ukop prečnika 1,00 m. Sužava se od 1,50 m do 3,60 m dubine, gde je i najuži, sa prečnikom oko 0,70 m. Zatim se ponovo širi, a najveći prečnik, 0,85 m, dostiže na 5,00 m. Grobna raka je duboka 8,80 m.

STRATIGRAFIJA

0,00–0,55 m Tamnomrka rastresita zemlja sa manjom količinom fragmenata različitih keramičkih posuda. Izdvajaju se sivo i crveno pečeni lonci finije fature, mrko gledosani lonci i sivo pečeni tanjiri fine fature.

0,55–1,70 m U ukopu groba u obliku bunara, na 0,55 m dubine, nalazio se grob sa konstrukcijom od opeka (G 5428), koja je pod pritiskom zemlje delimično poremećena. Formirana je od tegula dimenzija 55 x 42 x 2,5 cm, čija dužina predstavlja visinu grobnog sanduka. Pokrivač čini horizontalno položena tegula, profilisanom stranom okrenuta ka unutrašnjosti groba, a na njegovoj severnoj strani nalazi se fragment imbreksa, širine 18 cm i debljine 2,5 cm. U grobu su nađene lobanja položena na bazni deo i odvojena donja vilica, kao i tri pršljena i lopatica pokojnika A. Među kostima su se nalazile dve krstaste fibule.

1,70–2,00 m Pokojnik B nađen je na dubini od 1,70 m, orijentisan u pravcu zapad – istok, bez devijacije. Položen je na leđa u opruženom stavu. Lobanja, grudni koš i desna ruka su fragmentovani. Ruke su savijene u laktovima, sa šakama na karlici. Nedostaju potkolenice, a očuvana dužina skeleta je 0,65 m.

2,00–3,00 m Tamnomrka rastresita zemlja, koja

sadrži manju količinu fragmenata keramike, među kojima se izdvajaju delovi amfora, sivo pečenih lonaca i crveno pečenih krčaga. Mestimično se javlja i gar sa komadima nagorelog drveta i kremiranim ljudskim kostima.

3,00–3,50 m Intenzivan sloj gara, sa fragmenatima amfora.

3,50–6,30 m Sloj tamnomrke zemlje, u kome se količina keramike smanjuje.

6,30–6,60 m Na 6,30 m dubine, acentrično u odnosu na osu groba, ocrtao se manji kružni ukop ispunjen tamnomrkom rastresitom zemljom, grumenjem zapečene zemlje i manjom količinom gara. U njegovom središnjem delu ležala su dva komada krečnjaka, od kojih je jedan, dimenzija 22 x 10 x 3 cm, bio profilisan.

Oko kamenja nađeni su fragmenti sivo pečenih lonaca, špicasto dno amfore, komadi profilisanog lepa i životinjske kosti. Širina manjeg ukopa iznosila je približno 0,70 m, a dubina oko 0,30 m.

6,60–7,40 m Sloj tamnomrke zemlje, sa većom količinom fragmenata raznih keramičkih posuda na 7,00 m dubine.

7,40–8,00 m Na dubini od 8,00 m sloj peskovite zemlje prelazi u pesak, koji čini poslednji nivo sa arheološkim sadržajem, a okarakterisan je prisustvom pepela, fragmenata amfora i lonaca, kao i životinjskih kostiju.

8,00–8,80 m Sloj peska. Na dubini od 8,80 m radovi su završeni.

LJUDSKE KOSTI

Nađeni su delovi skeleta pokojnika A (lobanja sa donjom vilicom, tri pršljena i lopatica) i skelet pokojnika B, kome nedostaju potkolenice.

ŽIVOTINJSKE KOSTI

Životinjske kosti nisu analizirane, iako su prisutne u znatnom broju.

KERAMIKA

U ispuni groba nađeno je dosta fragmenata različitih keramičkih posuda. Najbrojnije su zdele, zastupljene sa sedam tipova (tabele 2–6), rađene uglavnom od srednje prečišćene gline,

crveno pečene i crveno bojene površine. Zatim slede lonci, sa šest tipova (tabele 8, 10, 11, 12), najčešće peskovite fature, sivo i crveno pečeni, a na jednom fragmentu naknadno je urezan natpis (fragment je izgubljen). U tri tipa svrstani su tanjiri (tabele 14, 15) od srednje prečišćene gline, crveno pečeni i crveno bojani. Crveno i sivo pečeni poklopci peskovite su fature, a javljaju se u dva tipa (tabela 21). Nađeni su fragmenti crveno pečenog i bojenog pehara (tabela 25), crveno pečene kadionice (tabela 26) i krčaga (tabela 27). Amfore, zastupljene sa četiri tipa, izrađene su od srednje prečišćene gline i crveno su pečene, a na nekoliko fragmenata uočena je žućkastobela engoba (tabele 17, 18, 19).

ZAKLJUČAK

Oblici keramičkih posuda iz groba G₁1126 mogu da se datuju vrlo široko, od prve polovine II veka do kraja III veka, a pojedini sežu čak u prvu polovinu IV veka. Sahrane u gornjem delu ukopa ne pripadaju grobu u obliku bunara, već su nešto kasnije. Moguće je naknadno korišćenje groba u IV veku, a eventualna nadgrobna obeležja (drveni belezi, zemljane humke), usled intenzivnog korišćenja nekropole, možda su nestala nakon izvesnog vremena.

G₁1143 (T. 22)

SONDA 435, 1990. GODINA

Grob je nađen na dubini od 1,60 m. Izdvajao se pravilnim kružnim ukopom ispunjenim mrkom zemljom, prečnika 1,30 m. Postepeno se sužavao ka dnu, gde je njegov prečnik iznosio oko 1,00 m. Vertikalni presek groba blago je koničan. Na 6,70 m dubine nađena je drvena komora. Rad je, zbog pojave vode, završen na dubini od 7,50 m. Čitavom dubinom ispunjen je mrkom zemljom ujednačenog kvaliteta, a na pojedinim dubinama nalažen je arheološki materijal.

STRATIGRAFIJA

0,00–4,00 m Mrka zemlja sa retkim fragmentima keramike i komadima opeka.

4,00 m Nađen je skelet ovce, položen na desni bok i orijentisan u pravcu sever – jug, a oko njega više većih i manjih komada kamena zelenca, krečnjaka i fragmenata tegula.

5,00 m Skelet inhumiranog pokojnika bio je položen na levi bok, u veoma zgrčenom položaju, sa nogama potpuno savijenim i butnim kostima priljubljenim uz grudni koš. Orijetisan je u pravcu severozapad – jugoistok, bez devijacije. Pored levog ramena nalazila se lobanja drugog skeleta, položenog na trbuh, sa nogama savijenim ispod tela, dok položaj ruku nije mogao da se utvrdi. Ispod njih nalazio se treći skelet, ali su njegove kosti bile dislocirane.

6,00 m Do 7,20 m dubine nalaženi su fragmenti dna i trbuha velikog, crveno pečenog keramičkog suda sa dve trakaste drške, koji su se spajali na starim prelomima.

6,35 m Nađeno je nekoliko većih komada kamena zelenca i fragmenata opeka. Prečnik bunara na ovoj dubini se smanjio i iznosio je 0,95 m. U središtu groba nalazio se veći komad kamena zelenca, dimenzija 45 x 25 x 20 cm, a pored njega nekoliko fragmenata tegula. Grob je bio ispunjen mrkom lepljivom zemljom, koja je mestimično sadržala grumenje gara.

6,70 m Konstatovana je drvena komora načinjena od dašćica, koje su sačuvane samo u tragovima. Postavljene su vertikalno, a njihova širina iznosila je od 0,10 do 0,15 m. Na istom mestu uočeni su i tragovi pletera. Osnova komore imala je oblik kvadrata, sa stranama od 0,60 m, koji nije bio pravilno upisan u krug bunara, već je pomeren ka njegovoj severozapadnoj ivici, sa kojom se dodirivala severozapadna strana kvadrata.

7,00 m Pored unutrašnje severne ivice groba nađena su četiri komada kamena zelenca, dimenzija od 10 x 10 x 10 cm do 40 x 10 x 10 cm, a kod južne strane još dva, približno istih dimenzija. Tragovi drvene komore uočeni su na

svim stranama bunara do dubine od 7,50 m. Bila je ispunjena mrkom masnom, veoma vlažnom zemljom i garom

7,50 m Zbog prodora podzemnih voda i opasnosti od obrušavanja, radovi su prekinuti.

LJUDSKE KOSTI

Konstatovani su ostaci tri individue, pri čemu su kosti jedne od njih bile dislocirane.

ŽIVOTINJSKE KOSTI

Nađen je skelet ovce, odnosno ustanovljena je sahrana cele životinje.

KERAMIKA

Nađeni su fragmenti različitih keramičkih posuda, kao što su dva ulomka sivo pečenih zdela peskovite fature (tabele 2, 4), delovi većeg, crveno pečenog i crveno bojenog lonca (tabela 11), i to na dubini od 6,00 do 7,20 m, fragment lonca peskovite fature istog tipa, koji je goreo, delovi crveno pečenog i bojenog tanjira (tabela 14) i crveno pečenih i bojenih amfora svrstanih u dva tipa (tabele 18, 20). Poklopci su takođe zastupljeni sa dva tipa, a imaju crvenu, sivu i žućkastobelu boju pečenja (tabela 21). Nađena su dva fragmenta crveno pečenog i bojenog pehara (tabela 25), kao i nekoliko fragmenata crveno pečenih i bojenih krčaga, koji pripadaju jednom tipu (tabela 30). Na pojedinim ulomcima javljaju se metličasti i urezani ornamenta.

ZAKLJUČAK

Lonac čiji se fragmenti javljaju na dubini između 6,00 i 7,20 m datovan je u prvu polovinu II veka, dok su ostali keramički oblici opredeljeni uglavnom u drugu polovinu II veka. Inhumirani pokojnici sahranjeni u ovom grobu verovatno su bili srodnici, mada ne treba odbaciti ni mogućnost sahranjivanja robova. Zgrčen položaj skeleta i kosti *in situ* ukazuju na to da je primarna sahrana obavljena u komori. Grob G₁1143 pripada tipu grobova u obliku bunara sa komorom.

G₁1146 (T. 23)

SONDA 440, 1990. GODINA

Grob je nađen na 2,00 m dubine, na kojoj se jasno ocrtao njegov pravilan kružni ukop ispunjen mrkom zemljom, prečnika 1,05 m. Postepeno se sužava, tako da na dnu njegov prečnik iznosi oko 0,70 m. Na dubini od 4,50 m konstatovana je drvena komora. Zbog pojave podzemne vode, rad je obustavljen na dubini od 8,40 m.

STRATIGRAFIJA

0,00 m Na severnoj i južnoj spoljašnjoj strani konture kružnog ukopa obeležavala je po jedna gomila kamenja (lomljeni zelenac).

0,00–0,60 m Mrka rastresita zemlja sa manjom količinom keramike, gara, životinjskih kostiju i jednom ljudskom potkolenicom.

0,60–1,80 m Na 0,60 m osnova je bila patosana delovima opeka i tegula, kao i sitnim ulomcima keramike. Na severnoj i južnoj strani, kao i na samom otvoru, nalazila se po jedna gomila sitnijeg i krupnijeg zelenca. Sloj se sastoji od tamnomrke rastresite zemlje, sa većim procentom gara i ponekim grumenom zapečene zemlje. Na dubini od 0,80 m, u sloju opeka i tegula, na južnoj i istočnoj strani nađen je po jedan gvozdeni ekser. Nakon 1,60 m dubine prečnik ukopa se smanjuje.

1,80–2,80 m Uz unutrašnju ivicu konstatovan je pojas žute gline, širok oko 0,10 m, tako da prečnik groba na ovoj dubini iznosi 0,80 m. U ovom sloju zemlja je mrka, rastresita, sa fragmentima keramičkih posuda i malobrojnim kostima krupnijih preživara. Od ljudskog skeleta nađena je samo lopatica.

2,80–3,30 m Kružna osnova groba dobija oblik nepravilnog četvorougla, oivičenog pojasom zemlje u kome su zapaženi tragovi istrulelog drveta. U središnjem delu nađen je komad zašiljene grede (dužine oko 8 cm), koji se odmah raspao.

3,30–4,30 m Grob ponovo dobija kružni oblik, prečnika 0,80 m. Zemlja je rastresita, a prisustvo

organskih materija daje joj boju rđe. Fragmenti keramike i životinjskih kostiju su brojniji nego u prethodnom sloju, a nađena je i ljudska butna kost.

4,30–4,50 m Kvalitet zemlje se ne menja, ali u sloju nema arheološkog materijala.

4,50–6,00 m U kružnom ukopu, prečnika oko 0,80 m, izdvaja se pojas sive glinaste zemlje, širine od 10 do 25 cm. U njemu je registrovana skoro četvorougona površina sa mrkom rastresitom i peskovitom zemljom i sa primesama gara. Između nje i sive glinaste zemlje nalazi se vertikalna oplata od dasaka. Dimenzije ukopa oivičenog daskama su 0,65 m (severoistok) x 0,52 m (jugozapad). U njemu je konstatovano dosta fragmenata različitih keramičkih posuda. Na 4,50 m dubine nađene su kosti psa, a pored jugoistočne strane, na dubini od 4,90 m, delovi trbuha veće amfore sa belom engobom.

6,00–6,70 m Bunar ponovo dobija kružni presek, prečnika 0,70 m. Mestimično se javlja pojas sive gline, širok oko 5 cm. Zapaža se znatna količina gara, kao i veći broj fragmenata keramike i kostiju. Na 6,20 m nađene su dve ljudske lobanje (A i B), a u istom nivou nalazio se fragment vrata i drške amfore sa pečatom. Delovi trbuha iste amfore prikupljeni su na dubini od 4,90 m.

6,70–7,00 m Unutrašnja strana bunara oivičena je fragmentima imbreksa, tegula i opeka, debljine 3 do 5 cm, kao i komadima kamena zelenca.

7,00–7,20 m Sloj krečnog maltera, debljine oko 0,20 m, sa primesama krupnijeg peska i sitnijim fragmentima tegula, opeka i keramike.

7,20–7,70 m U sloju mrke rastresite zemlje, na 7,30 m dubine, u severnoj polovini bunara nađeni su komadi ugljenisanih daski (izdvojeno je pet komada koji su, okrenuti u različitim smerovima, ležali jedan preko drugog). Javlja se sve do dubine od 7,70 m. Među njima se nalazio veći gvozdeni ekser, a u sloju maltera – gvozdena klanfa. Verovatno se radi o delovima kovčega ili nosiljke, koji su goreli na lomači. Kružna površina prečnika 0,72 m, oivičena

vencem sačinjenim od nasatično postavljenih fragmenata opeke, sa stranama dužine i do 20 cm, konstatovana je na 7,70 m dubine.

7,70–8,00 m Zemlja je siva i glinasta. Na unutrašnjoj strani bunara javlja se i sloj peska. Fragmenti keramičkih posuda su malobrojni.

8,00–8,40 m Započinje sloj peska, a javlja se i podzemna voda. Rad u bunaru završen je na dubini od 8,40 m, i to u većoj količini vode, čija je dubina dostizala i 0,40 m. U njoj su nađeni delovi komore od dasaka zašiljenog vrha. Takva konstrukcija sreće se i u grobu G₁1148, ali su daske ovde bile potpuno trule. U komori se nalazila potpuno očuvana crveno pečena amfora, ispunjena peskom i vodom. Iz peska je izdvojeno nekoliko kalciniranih ljustastih komada, koji podsećaju na ljušturu školjke.

LJUDSKE KOSTI

Na dubini između 0,00 i 0,60 m nađena je potkolena kost, između 1,80 i 2,80 m – leva lopatica, a na dubini od 3,30 do 4,30 m – butna kost.

Dve lobanje, dve butne kosti (jedna je gorela) različitih individua, dve nadlaktične kosti (kod jedne su na ramenom zglobu vidljivi tragovi gorenja), ramena kost sa tragovima gorenja, tri lopatice, dve golenjače i dve lišnjače nađene su u sloju između 6,20 i 7,50 m dubine.

ŽIVOTINJSKE KOSTI

U pojedinim slojevima, nađene su različite životinjske kosti.

0,00–0,60 m

- 1) Ovca ili koza (karlica, potkolenica);
- 2) svinja (donja vilica, rebro, potkolenica i butna kost);
- 3) goveče (donja vilica, dva rebra i butna kost);
- 4) pas (vilica šteneta);
- 5) ptica (butna kost).

1,80–2,80 m

Kosti krupnijih preživara.

3,30–4,30 m

- 1) Svinja (zub, rebro, plečka i papak);

2) goveče (dve jedinke zastupljene sa dve potkolenice, butnom kosti i karlicom);

3) pas (butna kost).

4,50 m

Kosti psa (lobanja, karlica i kost prednje noge).

6,20–7,50 m

1) Ovca ili koza (četiri duge kosti sa tragovima sečenja);

2) svinja (tri donje i dve gornje vilice, šest fragmenata lobanje, tri fragmenta lopatice – na jednoj su vidljivi tragovi sečenja, dva fragmenta butne kosti, četiri fragmentovane duge kosti);

3) goveče (16 pršljenova, rebro, pet dugih kostiju, karlica);

4) pas (dve lobanje, donja vilica, lopatica, pet dugih kostiju i karlica).

KERAMIKA

Prilikom obrade keramike, u zavisnosti od toga da li su fragmenti posuda mogli da se spoje, izdvojene su dve celine:

Do 4,30 m dubine keramički materijal činile su 33 fragmentovane i jedna cela posuda. Najzastupljenije su zdele rađene od srednje prečišćene gline, uglavnom crveno pečene i bojene (tipovi I/10, 31, 33, 56, 74, 111, 112; tabele 1, 2, 4, 5, 6). Među njima je i fragment tera sigilate (Drag. 37, Rheinzaubern), sa ornamentom u vidu dvostrukih listova u donjem frizu, kao i fragment zdele sa žlebljenim ornamentom na obodu. Zdelama pripada i jedina cela posuda (tip I/18; tabela 1), izrađena od prečišćene, svetlocrveno pečene zemlje. Po zastupljenosti slede lonci (tipovi II/10, 32, 48; tabele 8, 9, 11) peskovite fature, sive i svetlocrvene boje pečenja i uglavnom neobrađene površine. Tanjiri se javljaju u sedam tipova (III/3, 6, 11, 12, 36, 38, 46; tabele 14, 16), a izrađeni su od srednje prečišćene gline, crveno su pečeni i crveno bojani. Nađeni su i fragmenti amfora (tip IV/9; tabela 18) izrađenih od srednje prečišćene i crveno pečene gline, čija je spoljna površina uglavnom neobrađena ili je imala belu engobu. Delovi poklopaca (tipovi V/6, 15; tabela 21) i pehara (tip

IX/32; tabela 24) peskovite su fature, mrke, sive i žućkastobebe boje pečenja, a na peharu su uočeni rebrasti i žlebljeni ornament.

Na dubini između 4,30 i 8,00 m prikupljeni su fragmenti 37 posuda, od kojih je 10 bilo moguće rekonstruisati. I dalje su najzastupljenije zdele (tipovi I/8, 16, 26, 27, 31, 33, 76; tabele 1, 2, 5) od srednje prečišćene gline i uglavnom crveno pečene, najčešće crveno bojene površine, a nađen je i fragment tera sigilate sa ornamentom jajnice. Javlja se pet tipova lonaca (II/10, 25, 36, 48, 94; tabele 8, 9, 10, 11, 14) peskovite fature, crvene i mrke boje pečenja i najčešće crveno bojanih, dok su tanjiri zastupljeni sa dva tipa (III/6, 12; tabela 14), a rađeni su od srednje prečišćene gline, crveno su pečeni i crveno bojani. Potpuno sačuvan tanjir (tip III/46; tabela 16) rađen je od prečišćene, sivo pečene gline, sa crno bojenom površinom, ukrašenom ornamentom izvedenim radlom. Amfore su zastupljene sa dva tipa (IV/4, 9; tabele 17, 18). Jedna od njih (T. 24/11), sa pečatom ΗΡΑΚΛΑΑ, izrađena je od žućkasto pečene zemlje, sa belom engobom na spoljnoj površini, dok je za tri amfore tipa IV/9 (tabela 18) korišćena srednje prečišćena glina. Crveno su pečene i narandžasto obojene. Poklopci, izrađeni od mrke i sivo pečene peskovite gline, svrstani su u četiri tipa (V/6, 15, 17, 25; tabela 21). Samo jedan crveno pečen i crveno bojen fragment pripada krčazima (tabela 27).

OSTALI NALAZI

1. Novac, C 13499 (T. 23)

Dubina: 0,60–0,80 m

Bronza

Prečnik: 2,96 cm

Bronzani novac Gordijana III (AN III).

2. Novac, C 13500 (T. 23)

Dubina: 0,60–0,80 m

Bronza

Prečnik: 2,22 cm

Bronzani novac Gordijana III.

3. Kalup, C 13501 (T. 24)

Dubina: 3–4,30 m

Glina

Dimenzije: 9 x 4 cm

Fragment crveno pečenog kalupa za izradu terakote u obliku ribe. Svi detalji: veliko okruglo oko, krljušti označene debelom cikcak linijom, škrge i peraja, izvedeni su plastično i realistično.

Literatura: Premk A., Terra-Cotta Animal Figurines from Viminacium, *Старинар* XLV–XLVI, Београд 1995, 143–154.

4. Žižak, C 13503 (T. 24)

Dubina: 4,50 m

Glina

Dužina: 5,5 cm

Fragment drške i diska žiška izrađenog od dobro prečišćene gline, crveno pečenog i crveno bojene površine.

5. Žižak, C 13516 (T. 24)

Dubina: 6,40 m

Glina

Dužina: 5,5 cm

Fragment recipijenta žiška od dobro prečišćene gline, crvene boje pečenja i crveno bojene površine.

6. Igla, C 13515 (T. 23)

Dubina: 6,40 m

Kost

Dužina: 6,2 cm

Fragmentovana igla.

7. Nož, C 13517 (T. 23)

Dubina: 6,70 m

Gvožđe

Dužina: 6 cm; širina: 1,7 cm

Dva fragmenta predmeta, verovatno noža. Očuvana su dva dela sečiva pod jakom korozijom.

8. Fibula, C 13518 (T. 23)

Dubina: 7,00 m

Bronza

Dužina: 3,7 cm

Kolenasta fibula sa šarnir mehanizmom. Držač igle izrazito je visok.

Literatura: Bojović D., *Rimske fibule Singidunuma*, Beograd 1983, 58, T. XXIII–XXVII.

9. Alka, C 13519 (T. 23)

Dubina: 7,00 m

Bronza

Prečnik: 2,6 cm

Alka elipsastog preseka.

10. Novac, C 13520 (T. 23)

Dubina: 7,70 m

Bronza

Prečnik: 2,14 cm

Primerak nečitkog novca.

ZAKLJUČAK

Keramika nađena u zemlji koja je ispunjavala grob G₁1146 potiče iz perioda od druge polovine II veka do druge trećine III veka. Javlja se i nekoliko fragmenata tera sigilate (druga polovina II veka), ali je mnogo više zastupljena keramika proizvedena u lokalnim gornjomezijskim radionicama. Bronzani novac Gordijana III, iz gornjeg dela jame, i kolenasta bronzana fibula, sa dubine od 7,00 m, potvrđuju hronologiju ustanovljenu na osnovu keramičkog materijala. Amfora nađena na dnu verovatno je bila upotrebljena kao urna.

Ljudske kosti sa različitih dubina možda potiču iz starijih grobova, koji su uništeni prilikom kopanja bunara, a potom su vraćene nakon njegovog zatrpavanja, zajedno sa predmetima korišćenim za daće. Time se može objasniti i prisustvo nagorelih kostiju, koje su mogle da dođu u dodir sa još vrućim sadržajem ognjišta. Ne treba zanemariti ni mogućnost propadanja kostiju kroz rastresit sloj zemlje. Sudeći prema stratigrafiji, grob nije bio dugo u upotrebi.

G₁1147 (T. 25)

SONDA 440, 1990. GODINA

Grob je nađen na dubini od 1,70 m. Jasno se izdvajao pravilnim kružnim ukopom ispunjenim tamnomrkom zemljom, prečnika 0,95 m. Zbog obrušavanja zidova, rad je obustavljen na 5,00 m dubine.

STRATIGRAFIJA

0,00–1,00 m Tamnomrka rastresita zemlja sa fragmentima crveno pečenih amfora i lonaca. Nađen je i gvozdeni ekser sa trnom savijenim pod pravim uglom, kao i grumen gvozdene zgure.

1,00–1,95 m Kompaktna glinovita žuta zemlja, u kojoj su se nalazili drška crveno pečene amfore i nekoliko manjih fragmenata crveno pečenih sudova. Ulomci keramike potiču sa 1,65 m dubine.

1,95–3,30 m Sloj izmešane mrke i žute zemlje. Na 1,95 m dubine uočavaju se nejasne konture kružnog preseka. Spoljni prsten čini kompaktna žuta zemlja, a unutrašnjost je ispunjena izmešanom mrkom i žutom zemljom. Na 2,50 m konstatovano je da se prečnik bunara smanjuje i da iznosi 0,75 m. Na 3,10 m dubine bunar postaje četvrougaon, da bi na 3,30 m ponovo dobio kružni presek, prečnika 0,95 m. I dalje je ispunjen izmešanom mrkom i žutom zemljom.

3,30–4,55 m Prsten kompaktne žute zemlje nestaje, a bunar je ispunjen slojem izmešane žute i mrke zemlje.

4,55–5,00 m Na dubini od 4,80 m uočava se tanak prsten tamnomrke boje, koji potiče od trulog drveta. Očigledno je da se radi o dasci, debljine oko 0,5 cm. U unutrašnjosti prstena nalazi se izmešana mrka i žuta zemlja. Zbog opasnosti od obrušavanja zidova, rad je obustavljen na dubini od 5,00 m.

KERAMIKA

Do 1,95 m dubine nađeno je stotinak fragmenata keramičkih posuda. Jedan fragment pripada zdeli

(tabela 1), a ostali loncima (tip II/48, tabela 11) i amforama svrstanim u dva tipa (tabele 18, 20). Posude su rađene od srednje prečišćene gline, crveno su pečene i crveno bojene.

ZAKLJUČAK

Grob G₁1147 pripada tipu grobova u obliku bunara sa komorom od dasaka. Fragmenti keramike ne omogućavaju njegovo preciznije datovanje. Ostaci daća nisu konstatovani, pa se najverovatnije radi o jednom nasipanju.

G₁1148 (T. 26)

SONDA 437, 1990. GODINA

Grob je nađen na dubini od 1,60 m, na kojoj je uočen pravilan kružni ukop ispunjen mrkom rastresitom zemljom, prečnika 1,10 m. Sužava se ka dnu, gde njegov prečnik iznosi 0,80 m. Zbog pojave podzemne vode, rad je završen na 9,20 m dubine.

STRATIGRAFIJA

0,00–1,65 m Tamnomrka rastresita zemlja. Oko ivice bunara, na severnoj i južnoj spoljašnjoj strani, kao i na južnoj unutrašnjoj strani, nalazile su se horizontalno složene fragmentovane opeke, kao i ulomci keramike i komadi kamena zelenca. Pošto je središnji deo bunara oštećen grobom inhumiranog pokojnika (G 5539), pretpostavlja se da je cela površina ukopa bila patosana na isti način. Sloj sadrži gar, pepeo, fragmente keramike i manju količinu životinjskih kostiju. Od početnog nivoa do ispitanog dna (9,20 m), grobna jama oivičena je slojem crne gline, debljine od 2 do 30 cm.

1,65–1,70 m Javlja se veća količina gara sa komadićima nagorelog drveta.

1,70–1,85 m Tamnomrka kompaktna zemlja.

1,85–3,40 m U sloju žute gline nađeni su fragmenti horizontalno složeni tegula, imbreksa, crveno pečenih posuda i komadi nagorelog drveta.

3,40–4,20 m Žuti krupnozrni, izrazito vlažan pesak.

4,20–4,60 m Kompaktna mrka zemlja sa fragmentima crno pečene keramike i komadima tegula.

4,60–7,50 m Dominira žuta glina oko koje je konstatovan prsten od crne gline. Sporadično su prisutni grumenovi tamne zemlje, pesak, neznatna količina gara i ulomci keramike. U sloju ima i manjih fragmenata opeke i komada nagorelog drveta.

7,50–8,50 m Delovi crveno pečene i bojene amfore raspoređeni su po obodu okrugle drvene komore, prečnika 0,80 m, koja je konstatovana na dubini od 7,60 m. Njenu unutrašnjost ispunjavao je sloj gline sa većom primesom peska. Komora je bila sastavljena od 17 dasaka, nasatično ukopanih u sloj peska. Njihov donji kraj bio je zašiljen, a iznad njega nalazio se poprečni žleb za uglavljivanje daske debljine 3–4 cm, koja je činila dno komore. Visina komore iznosila je 1,70 m, a dimenzije očuvanih dasaka od 45 x 11 x 2 cm do 40 x 11 x 2 cm. Pod pritiskom zemlje, poklopac komore se obrušio i pao skoro na 1 cm iznad poda. U komori je nađena veća količina peska pomešanog sa glinom, a između poklopca i dna nalazila se znatna količina gara.

8,50–9,20 m Na 8,50 m dubine javila se podzemna voda, pa su radovi bili veoma otežani i konačno su obustavljeni na 9,20 m.

ŽIVOTINJSKE KOSTI

Do 1,65 m dubine nađena je manja količina životinjskih kostiju, i to ovce, svinje i govečeta.

KERAMIKA

Keramički materijal nije zastupljen u većoj meri, niti je tipološki raznovrstan.

Do 1,90 m dubine, u sloju je prikupljen veći broj fragmenata koji potiču od 29 posuda. Posude koje ne mogu da se rekonstruišu pripadaju sledećim oblicima: crveno pečenim i bojanim zdelama, rađenim od srednje prečišćene gline,

koje su svrstane u šest tipova (tabele 1–4); sivo i žućkastobelo pečenim loncima peskovite fature, zastupljenim sa pet tipova (tabele 7, 8, 9, 11); crveno pečenim i crveno bojanim tanjirima od srednje prečišćene gline, opredeljenim u tri tipa (tabele 14, 15); crveno pečenim amforama od srednje prečišćene gline, koje se javljaju u pet tipova (tabele 17–20); sivo pečenim poklopcima jednog tipa, peskovite fature (tabela 21); crveno pečenim i crveno bojanim krčazima od srednje prečišćene gline, svrstanim u pet tipova (tabele 27–30) i crveno pečenoj kadionici peskovite fature, sa belom engobom na spoljnoj površini (tabela 26).

Iz sloja između 4,20 i 4,60 m dubine izdvojeni su fragmenti crveno i sivo pečenih i crveno bojanih amfora, opredeljenih u dva tipa (tabela 18).

ZAKLJUČAK

Sudeći prema stratigrafiji i keramičkom materijalu, grob G₁1148 je možda duže bio u upotrebi, verovatno od početka do sredine III veka. Pripada tipu grobova u obliku bunara sa drvenom komorom. Analiza delova drvene komore (T. 27) urađena je na Šumarskom fakultetu u Beogradu i pokazala je da se radi o čamovini.

G₁1149 (T. 25)

SONDA 444, 1990. GODINA

Na dubini od 1,60 m konstatovan je pravilan kružni ukop ispunjen mrkom zemljom, prečnika 1,05 m. Oko otvora nalazio se sloj žućkasto-crvene zemlje, debljine od 5 do 10 cm. Rad je, zbog pojave vode, obustavljen na 8,60 m. Grob se nalazio 3,45 m istočno od G₁1148 i 1,40 m južno od G₁1150.

STRATIGRAFIJA

0,00–0,70 m Svetlomrka kompaktna zemlja sa manjom količinom gara i fragmenata keramičkih posuda.

0,70–1,00 m Svetlomrka kompaktna zemlja koja sadrži gar, fragmente keramičkih posuda i komadiće nagorelog drveta. Na dubini od 0,70 m, položeni jedan preko drugog, nalazili su se jedan ceo (40 x 15 x 2 cm) i jedan fragmentovan imbreks. Možda se radi o delu konstrukcije za libaciju.

1,00–2,20 m Na 1,00 m dubine, u bunaru je konstatovan ukop prečnika 0,80 m, ispunjen tamnomrkom kompaktnom zemljom sa fragmentima keramike i komadima nagorelog drveta. Prsten oko ukopa čini nešto svetlija kompaktna i sterilna zemlja.

2,20–2,40 m U zapadnom delu nađen je fragment gornjeg dela žrvnja od krečnjaka, dimenzija 25 x 18 x 10 cm. Uz unutrašnju stranu ukopa fragmenti opeka i keramike raspoređeni su u vidu venca, a središnji prostor ispunjavaju gar i manje količine nagorelog drveta. Venac nestaje na 2,30 m dubine, a u ispuni se javljaju životinjske kosti i manji fragmenti imbreksa.

2,40–2,55 m Sloj krupnijeg žutog peska, debljine od 10 do 15 cm. Na toj dubini, uz spoljnu stranu ukopa formiran je venac od komada kamena zelenca, fragmenata opeka i različitih keramičkih posuda. Unutrašnjost je ispunjena krupnijim peskom.

2,25–3,90 m Sadržaj ukopa čini pesak. Na 3,30 m dubine nađen je drugi fragment gornjeg dela žrvnja od krečnjaka, dimenzija 26 x 18 x 10 cm.

3,90–5,50 m Uz unutrašnju stranu ukopa, na dubini od 3,90 m javlja se još jedan venac od fragmenata keramike, čija je unutrašnjost ispunjena peskom sa primesom gara, a ispod venca počinje novi sloj, koji se sastoji od gline pomešane sa peskom.

5,50–8,30 m Sloj gline pomešane sa peskom.

8,30–8,60 m Na dubini od 8,30 m, sa unutrašnje strane ukopa uočen je venac od većih komada zelenca, nasatično postavljenih fragmenata opeka i keramičkih posuda. Unutrašnjost venca ispunjena je peskom. Komadić daske nađen je na dubini od 8,60 m, na kojoj počinje i prodiranje podzemne vode.

KERAMIKA

Do 2,30 m dubine, u zemlji su nađeni fragmenti zdela izrađenih od srednje prečišćene zemlje, crveno pečenih i crveno bojenih, razvrstanih u šest tipova (tabele 1, 2, 3, 6). Na nekoliko fragmenata uočen je urezani ornament. Zastupljeni su tri tipa (tabele 8, 11, 12), lonci su uglavnom peskovite fature, crvene i mrke boje pečenja i neobrađene površine, sa urezanim ornamentom. Nađeni su ulomci crveno pečenog i bojenog tanjira (tabela 14), kao i amfora, opredeljenih u dva tipa, izrađenih od srednje prečišćene zemlje, pečenih i bojenih u crvenim tonovima (tabela 18). Sivo pečeni poklopci su peskovite fature i neobrađene površine (tabela 21), a zastupljeni su sa dva tipa, kao i crveno bojene kadionice sa belom engobom (tabela 26).

ZAKLJUČAK

Navedeni tipovi posuda zabeleženi su i u segmentu tzv. velikog ukopa (žrtveni sloj koji je obuhvaćen sa nekoliko sondi: 440, 441, 443), i to do 2,00 m dubine, a fragmenti posuda nađeni u njemu spajaju se sa onima iz groba G₁1149, što može da se objasni na dva načina. Sasvim je verovatno da je grob zatrpavan zemljom iz žrtvenog sloja, ali je moguće i da je bio ukopan u žrtveni sloj nekropole. Hronološka razlika ne postoji, već se radi samo o redosledu, tj. grob u obliku bunara možda je bio ukopan u isto vreme kada su obavljane daće. U tom slučaju, bunar je zatrpavan zemljom iz žrtvenog sloja, koja je već sadržala ostatke daća. Čini se da je ova pretpostavka prihvatljivija.

I u ispuni ovog groba nađeni su fragmenti žrvnja. Stratigrafija i keramički materijal pokazuju da je nasut odjednom. Na dubini na kojoj su radovi obustavljeni zbog pojave podzemnih voda nađen je komad daske, što pokazuje da je verovatno postojala drvena komora.

G₁1150 (T. 28)

SONDA 444, 1990. GODINA

Grob cilindričnog oblika konstatovan je na dubini od 1,95 m, na kojoj se jasno izdvajao pravilnim kružnim ukopom, prečnika 1,10 m. Rad je obustavljen na 9,60 m, takođe zbog pojave vode. Bio je 1,40 m udaljen od drugog groba u obliku bunara (G₁1149) i oštećen ukopom groba sa inhumacijom (G 5593).

STRATIGRAFIJA

0,00–3,70 m Preovlađuje tamnomrka rastresita zemlja, u kojoj se sporadično javljaju tragovi oksida gvožđa. Od početnog nivoa do 0,40 m dubine, severna polovina grobne jame zatrpana je horizontalno postavljenim delovima opeka i tegula, komadima kamena zelenca i sitnijim fragmentima keramičkih posuda.

3,70–3,90 m Sloj sa fragmentima keramičkih posuda, komadima kamena zelenca i maltera.

3,90–4,20 m Tamnomrka zemlja. Na dubini od 3,90 m konstatovani su tragovi drvene oplata, koja zahvata prostor prečnika 0,80 m, a koju su činile vertikalno postavljene daske. Zemlja unutar tog prostora izrazito je tamna. Na istoj dubini javljaju se i fragmenti maltera.

4,20–4,60 m U istočnom delu bunara nađeni su fragmenti nasatično postavljenih opeka i komadi kamena zelenca. Tamnomrka rastresita zemlja, mestimično pomešana sa svetlijom zemljom, sadrži primese gara i sitnije komade maltera.

4,60–6,50 m Tamnomrka rastresita zemlja sa primesama gara. Na 4,60 m nalazila se površina sa komadima kamena zelenca i fragmentima opeka, nasatično postavljenih u vidu venca duž strana komore. Unutrašnjost venca ispunjena je garom.

6,50–7,60 m Ponovo se javlja sloj sa komadima zelenca i fragmentima opeka. Konstatovani su i grumenovi maltera, kao i nekoliko životinjskih kostiju. Ispod ovog „popločanja“, prostor sa oplatom od dasaka ispunjen je slojem gara.

7,60–8,00 m Sloj peska.

8,00–8,30 m U severnom delu, u sloju peska nađeni su ostaci pokojnika, odnosno lobanja bez donje vilice i nekoliko manjih fragmenata nagorelih dugih kostiju.

8,30–8,80 m Proslojak sive gline prezasićene garom, u kome su nađene dve nasatično postavljene daščice. Na 8,40 m dubine, u sloju sive gline, ležala je cela crveno pečena amfora bez jedne drške. Na 8,30 m pojavila se voda, a do 8,80 m nailazilo se na fragmente još najmanje tri crveno pečene amfore istog tipa.

8,80–9,50 m U sloju gline konstatovano je 17 vertikalno ukopanih i dobro očuvanih daščica, koje su činile komoru istog tipa kao u grobu G₁1148. Na svakoj od njih, 5 cm iznad donjeg kraja, nalazio se horizontalni žleb dubok 1 cm, za uglavljivanje daske koja je činila dno. Donji krajevi daščica koso su zasečeni ka unutrašnjoj strani, u širini od 3 cm. Na dubini od 9,60 m navrla je voda, nakon čega dalja istraživanja nisu bila moguća.

LJUDSKE KOSTI

Kao što je pomenuto, nađena je lobanja bez donje vilice, kao i nekoliko manjih fragmenata nagorelih dugih kostiju.

ŽIVOTINJSKE KOSTI

Prikupljeno je nekoliko kostiju ovce ili koze (deo plečke i potkoleni deo prednje noge).

KERAMIKA

Fragmenti različitih keramičkih posuda nađeni su do 3,90 m dubine. Zdele su zastupljene sa četiri tipa, a rađene su uglavnom od srednje prečišćene zemlje (tipovi I/ 13, 14, 15, 31; tabele 1, 2). Boja pečenja im je mahom žućkastobela, a površina neobrađena ili ima žlebljeni i rebrasti ornament. Među njima se izdvaja fragment trbuha tera sigilate lokalne proizvodnje (Drag. 37). Od srednje prečišćene zemlje su i crveno pečeni lonci neobrađenih površina (tip II/22; tabela 8), kao i dva tipa crveno bojenih tanjira (tipovi III/6, 12; tabela 14), dok je fragment poklopca (tabela 21) peskovite fature i sivo pečen.

Na dubini između 3,90 i 7,00 m prikupljeni su fragmenti zdela razvrstanih u dva tipa, od gline peskovite fakture, crveno i žućkastobelo pečenih (tipovi I/3, 16; tabela 1), i lonca izrađenog od srednje prečišćene zemlje, svetlo-crveno pečenog i neobrađene površine (tip II/8; tabela 7). Izuzetno su brojni fragmenti amfora svrstanih u pet tipova od srednje prečišćene zemlje, crveno pečenih i crveno bojenih površina (tabele 17, 18, 19).

U drvenoj komori, na dubini od 7,00 do 8,80 m, nađeni su fragmenti različitih posuda, i to zdela (tip I/14; tabela 1), lonaca (tip II/8, tabela 7), tanjira (tip III/6; tabela 14), poklopca (tabela 21) i amfore (tip IV/1; tabela 17). Posude su uglavnom rađene od srednje prečišćene zemlje, crvene su boje pečenja i neobrađene površine. Kao grobni prilog, u drvenoj komori nalazila se i cela amfora kojoj nedostaje drška (tip IV/9; tabela 18).

OSTALI NALAZI

1. Novac, C 13521

Dubina: 1,30 m

Bronza

Novac, koji je izgubljen.

2. Fragment ploče, C 13532 (T. 29)

Dubina: 3,70 m

Mermer

Dimenzije: 13 x 10 x 2 cm

Deo mermerne ploče sa natpisom. Očuvana su slova: ---V---] | ---] XVIII | ---s]epti | ---] AVGG | ---] CT

3. Igla, C 13533

Dubina: 4,60–6,50 m

Kost

Fragmentovana igla kojoj nedostaje vrh. Glava igle je žlebljenjem obrađena u vidu šišarke. Igla je izgubljena.

ZAKLJUČAK

G₁1150 predstavlja još jedan u nizu grobova sa drvenom komorom. Keramički materijal nađen iznad komore i u njoj ne razlikuje se mnogo. Pripada periodu od sredine II do sredine III veka, a grob je nasut u jednom mahu. I ovde je nađena ljudska lobanja, kao i nekoliko dugih kostiju.

LOKALITET KOD BRESTA

G₁₇ (T. 30)

POVRŠINA IV, 1987. I 1988. GODINA

Na dubini od 0,20 m ocrtao se pravilan kružni ukop ispunjen mrkom zemljom, prečnika 1,20 m. Nalazio se 1,40 m jugoistočno od groba G₁₈, takođe u obliku bunara.

U grobnoj jami cilindričnog oblika rad je završen na 8,90 m dubine, u sloju zdravice.

STRATIGRAFIJA

0,00–0,80 m Mrka rastresita zemlja. Na površini groba, kao i kod G₁₈, nađen je manji kamen (granit) sa vidljivim tragovima gorenja. Sadržaj sloja čine: ulomci keramike, životinjske kosti, fragmenti staklenih posuda, delovi veoma korodiranih gvozdениh predmeta, gar, grumenje kompaktnе zemlje nastalo truljenjem organskih materija, zatim sitniji komadi gvozdene i bronzane zgure i pepeo. Izuzetan nalaz predstavlja deo kamenog žrvnja, dimenzija 20 x 15 x 7 cm.

0,80–1,60 m Mrka rastresita zemlja, u kojoj se intenzivno javlja grumenje zapečene zemlje i zemlje nastale raspadanjem organskih materija, kao i nekoliko komada kamena zelenca.

1,60–3,20 m Svetlija mrka zemlja. Keramički fragmenti prisutni su manje nego u prethodnom sloju. Zapažen je proslojak sa pepelom, dimenzija 80 x 80 x 8 cm, sa nekoliko komada zelenca i crvenke.

3,20–3,60 m Grob je ispunjen pepelom, sa velikim brojem životinjskih kostiju.

3,60–4,10 m Dominiraju životinjske kosti, a česti su i nalazi drugog arheološkog materijala,

pomešanog sa garom i grumenjem glinovite zemje. Zbog prisustva gara i pepela, zemlja je mrka i rastresita.

4,10–4,30 m Izuzetno velika količina fragmentovanih opeka, tegula, imbreksa i rečnih oblutaka, sa tragovima gorenja (sadržaj sa lo-mače ili žrtvene površine).

4,30–4,80 m Mrka kompaktna zemlja, sa dosta istrulele organske materije. Naglo se smanjuje broj životinjskih kostiju. Na 4,65 m dubine konstatovani su ostaci istrulelih drvenih greda, dužine 13–15 cm i širine 6 cm, kao i ljuštуре školjki. Na 4,60 m nađeni su ceo keramički, crno obojen krčag i alke manjeg gvozdеноg lanca, veoma korodirane.

4,80–5,35 m Tamnomrka rastresita zemlja sa dosta raspadnutih organskih materija, u kojoj su se nalazili pločasti delovi korodiranih gvozdениh predmeta sa tragovima drveta. Sadržaj sloja čine i životinjske kosti, fragmenti staklenih posuda, delovi loše očuvanog bronzanog lima, komadi kamena zelenca, crvenke i fragmenti imbreksa. Nađena je i velika količina fragmentiranih različitih keramičkih posuda. Na 4,70 m grobna jama se širi za 0,40–0,50 m, pri čemu je formiran prsten visine 0,50 do 0,70 m, što može da se objasni delovanjem potisnih sila na strane bunara. Tu je zemlja rastresitija i čini se da sadrži više organskih materija. Duž strana prstena zemlja je crvena, kao da je zapečena, a keramika nađena u njemu identična je posudama kakve su nalažene iznad i ispod ovog sloja. Na jednom fragmentu zapažaju se ostaci istrulelog drveta. Nađene su i mnogobrojne životinjske kosti, kao

i više delova različitih staklenih posuda, među kojima se izdvaja prstenasto profilisan obod od beličastog stakla.

5,35–6,10 m Na dubini između 5,35 m i 6,10 m zemlja je sve svetlija, a na 6,10 m je svetlomrka, glinovita i pomešana sa sitnim peskom. Na 5,00 m, uz zapadnu stranu groba, nađene su kosti psa. Sporadično se javljaju kosti svinje i manji fragmenti keramičkih posuda, koji mogu da se spajaju sa ulomcima iz gornjih slojeva.

6,10–6,60 m Postepeno se menja kvalitet zemlje, koja postaje tamnija zbog veće količine istrulelog drveta, raspadnutih organskih materija i komada gvozdene zgre.

6,60–6,80 m Na 6,60 m jasno se izdvojio manji ukop ispunjen tamnomrkom zemljom, koji se levkasto sužava. Elipsaste je osnove (1,00 x 0,85 m) i dubok 0,20 m, a ispunjen je zemljom koja sadrži ostatke ugljenisanog drveta. U njemu je nađen ugljenisani plod neke biljke.

6,80–7,30 m Zemlja je svetle boje, rastresita, glinovitog sastava i pomešana sa sitnim peskom.

7,30–8,20 m Kvalitet zemlje opet se menja. Na sredini bunara je tamnija, dok je oko formiran prsten od svetlije peskovite zemlje. Na 7,50 m nađeni su ulomci keramike, nekoliko ljuštura puževa, fragmenti opeke sa tragovima gorenja i ostaci istrulelog drveta. Do kraja ovog sloja zemlja je mrke boje, sa dosta organskih materija, a vidljivi su i ostaci istrulelog drveta.

8,20–8,90 m Na ovoj dubini ocrtao se kružni ukop prečnika 0,80 m, odnosno otvor grobne komore, duboke 0,70 m. Komora je cilindričnog oblika, ispunjena zemljom tamnomrke boje, a ostaci istrulelog drveta pokazuju da je bila napravljena od dasaka. Zbog velike vlažnosti drvo nije očuvano, ali se jasno uočava u sastavu zemlje na stranama bunara i na dnu grobne komore. Pored zapadne strane bunara, na dubini od 8,90 m, nađena je bočno položena bronzana posuda, koja je upotrebljena za smeštaj kremiranih kostiju pokojnika. Urna je do pola bila ispunjena masnom glinovitom zemljom, u kojoj su, zbog vlage, verovatno istrulele kalcinirane

kosti. Pored oboda urne, sa njene spoljne strane, nalazila se veća količina gara, kao i gvozdeni predmet čiji oblik, zbog jake korozije, ne može da se prepozna.

ŽIVOTINJSKE KOSTI

Ostaci životinjskih kostiju su brojni. Osim svinja, goveda, ovaca ili koza, nađene su kosti psa, kao i veliki broj kostiju ptica, posebno na dubini između 3,60 i 4,10 m. Prema terenskoj analizi, radi se o bar četiri barske ptice, sedam grabljivica i nekoliko jedinki nepoznatih vrsta ptica. Nalažene su i riblje kosti.

KERAMIKA

Nađeno je izuzetno mnogo fragmenata različitih keramičkih posuda. Zdele zastupljene sa 12 tipova (tabele 2–6), izrađene su od srednje prečišćene gline, boja pečenja im je siva, crvena i žućkastobela. Najčešće imaju crveno bojenu i glačanu površinu, a na nekim fragmentima primetni su reljefni, urezani, rebrasti i žlebljeni ornamenti. Lonci su takođe svrstani u 12 tipova (tabele 7–11, 13, 14); peskovite su fature, sive, crvene i žućkastobele boje pečenja i uglavnom neobrađene površine. Pojedini primerci ukrašeni su urezanim ornamentom, a većina lonaca rađena je bez upotrebe vitla. Tanjiri, opredeljeni u tri tipa (tabela 15), su od srednje prečišćene gline, crveno su pečeni i crveno bojani. Zastupljene su dva tipa (tabele 19, 20), amfore su takođe izrađene od srednje prečišćene gline i crveno su pečene, dok im je površina uglavnom neobrađena. Od gline sa primesama peska izrađeni su sivo i mrko pečeni poklopci, svrstani u četiri tipa (tabele 21, 22). Konstatovana su dva tipa kadionica od srednje prečišćene gline, crvene boje pečenja, a samo na jednom fragmentu prisutna je bela engoba na spoljnoj površini (tabela 26). Pehari se javljaju u tri tipa (tabela 24); izrađeni su od srednje prečišćene gline, crveno su pečeni i najčešće crveno bojene i glačane površine. Krčazi su zastupljeni sa četiri tipa (tabele 27, 29, 30). Glina od koje su na-

pravljene su srednje prečišćene, a boja pečenja je crvena. Skoro potpuno očuvan krčag ukrašen je glačanim ornamentom u vidu traka (tabela 30). Pitosi, svrstani samo u jedan tip, izrađeni su od srednje prečišćene gline i crveno su pečeni (tabela 23).

STAKLO

Mnogobrojni fragmenti staklenih posuda nalazeni su celom dubinom bunara. Prikupljena su 24 oboda, među kojima mogu da se prepoznaju: dve čaše, jedna od belog, a druga od žućkastog stakla, dve boce sa prstenastim obodom, jedan balsamirij i zdela od polihromnog (mozaičkog) stakla. Izdvaja se trakasta drška od žućkastog stakla, kao i 17 delova dna, od kojih 10 imaju prstenastu profilaciju, četiri su ravna, a tri su konkavno profilisana. Svi fragmenti dna su od plavičastog stakla, osim žućkastog ulomka koji bi mogao da se poveže sa obodom pomenute čaše iste boje. Nađeno je i 79 fragmenata trbuha različitih dimenzija, takođe od plavičastog, žutog i belog stakla. Nažalost, sačuvan je samo opis ovog materijala, koji je u međuvremenu nestao.

OSTALI NALAZI

Nađena je izuzetno velika količina gvozdениh eksera (92) i klinova, kao i drugih predmeta od gvožđa, čiji oblik i funkcija, usled korozije i izlaganja vatri, ne mogu da se odrede. Bolje je očuvano nekoliko gvozdениh klanfi, a na pojedinim amorfnim komadima vidljivi su tragovi bronzane patine.

1. Oplata, C 536a (T. 31)

Površina ukopa

Gvožđe

Trinaest fragmenata oplata, veoma korodiranih. Jedan komad je ugaono profilisan, a iz jednog fragmenta viri manji cevasti deo. Na njima se mogu zapaziti tragovi drveta, pa verovatno pripadaju oplati kovčežića.

2. Predmet, C 536b (T. 31)

Površina ukopa

Gvožđe

Fragment predmeta, veoma korodiran.

3. Okov, C 537 (T. 32)

Površina ukopa

Gvožđe

Dužina: 19,4 cm; 14,8 cm; 10 cm; 8,5 cm; 5 cm

Pet fragmenata okova od debljeg trakastog gvozdenog lima, različite dužine i stepena očuvanosti.

4. Oplata, C 538 (T. 33)

Površina ukopa

Bronza

Dvadeset tri dela oplata od bronzanog lima, među kojima se nalaze i kalotaste ukrasne nitne. Očuvan je veći deo oplata, verovatno drvenog kovčežića, i to kvadratnog oblika i sa tragovima nitni.

5. Oplata, C 549 (T. 31)

Površina ukopa

Bronza

Dužina: 3,3 cm

Fragment oplata pravougaonog oblika, sa perforacijama za nitne.

6. Žižak, C 547 (T. 35)

Površina ukopa

Glina

Fragment crveno pečenog žiška. Na očuvanom delu dna je pečat STROBILI(F).

Literatura: Korać M., *Žišci sa teritorije Viminacijuma*, doktorska teza, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd 1995, 257.

7. Žižak, C 548 (T. 35)

Površina ukopa

Glina

Dužina: 8 cm

Fragmenti žiška od dobro prečišćene gline, oker boje pečenja i crveno bojene površine. Ukrašen je volutama i nejasnom predstavom na disku; pripada tipu Loeschcke I.

Literatura: Loeschke S., *Lampen aus Vindonissa*, Zürich 1919.

8. Bravica, C 550 (T. 33)

Dubina: 0,50 m

Gvožđe

Dužina: 3,4 cm

Fragment male bravice. Očuvani su deo tela sa kružnim otvorima i produžetak – trn.

Literatura: Лилчиќ В., Прилог кон античкиот клуч, *Macedoniae Acta Archaeologica* 13, Skopje 1993, 205, T. II, 38.²⁶

9. Oplata, C 551 (T. 34)

Dubina: 0,50 m

Kost

Dužina: 4,5 cm

Koštana oplata cilindričnog oblika, napukla po dužini.

10. Oplata, C 552 (T. 32)

Dubina: 0,50 m

Bronza

Dužina: 6 cm

Fragmentovan bronzani predmet u obliku lista sa savijenom petljom. Primetni su tragovi drveta i korozije usled dodira sa gvožđem, što navodi na zaključak da se radi o oplati.

11. Drška, C 553 (T. 32)

Dubina: 1,40 m

Bronza

Širina: 6,6 cm

Drška posude sa savijenim krajevima. Napravljena je od bronzane žice i neznatno je deformisana.

Literatura: Dautova-Ruševljan V., O. Brukner, *Gomolava 3 – rimski period*, Novi Sad 1992, T. 4/19

12. Dugme, C 554 (T. 32)

Dubina: 1,50 m

Bronza

Visina: 1 cm; prečnik glave: 2 cm

Fragmentovano dugme sa elipsastom pločastom glavom.

13. Kašikasta sonda, C 555 (T. 32)

Dubina: 1,80 m

Bronza

Dužina: 14,5 cm

Sonda sa duguljastim recipijentom i profilisanom drškom, završenom jajolikim zadeljanjem.

Literatura: Milne J. S., *Surgical instruments in Greek and Roman times*, New York 1970, Pl. XIV; Крунић С., *Римски медицински и фармацеутски инструменти из Сингидунума и околине*, Београд 1992, Т. I, XIX, 9.

14. Alka, C 556 (T. 30)

Dubina: 1,80 m

Bronza

Prečnik: 1,8 cm

Privezak ili alka otvorenog tipa, sa stanjenim krajevima.

15. Perla, C 557 (T. 34)

Dubina: 2,85 m

Staklena pasta

Prečnik: 1,4 cm; visina: 1 cm

Loptasta perla od zelenkaste staklene paste. Verovatno je bila kriškasto ornamentisana, što je nemoguće utvrditi zbog velike trošnosti.

16. Žižak, C 539 (T. 34)

Dubina: 3,00–3,20 m

Glina

Dva fragmenta diska, ramena sa ostacima drške i recipijenta žiška izrađenog od dobro prečišćene gline, crvene boje pečenja i crveno bojene površine.

17. Nož, C 558 (T. 33)

Dubina: 3,20 m

Gvožđe

Dužina: 8,2 cm

²⁶ Brava ovog tipa sa jugoistočne nekropole u Skupima, datovana je novcem Domicijana, kao i primerak iz groba G₁7.

Deo sečiva jednoseklog noža sa usadnikom, veoma korodiran.

18. Žižak, C 540 (T. 35)

Dubina: 3,20–3,60 m

Glina

Dužina: 8,3 cm; prečnik diska: 6 cm

Fragment diska i kljuna sa ugaonim volutama. Potiče od žiška izrađenog od dobro prečišćene gline, crvene boje pečenja i crveno bojene površine. Na disku je prikazana Herkulova maska na žrtveniku, a desno od nje je toljaga. Pripada tipu Loeschcke IC, Rubright I. Generalno se datuje od Tiberija do Karakale.

Literatura: Vikić-Belančić B., Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* V, Zagreb 1971, T. XIX, 20; Rubright J., Lampes from Sirmium in the Museum of Sremska Mitrovica, in: *Sirmium III*, Beograd 1973, T. I/5; Iványi D., *Die Pannonische Lampen*, Budapest 1935, 43, 84, T. V/10; Loeschcke S., *Lampen aus Vindonissa*, Zürich 1919, 219 (31) VI, 49.

19. Igle, C 559 (T. 34)

Dubina: 3,20–3,60 m

Kost

Dužina: 10,4 cm; 6,3 cm; 4,6 cm

Tri fragmenta igala za šivenje.

20. Drška, C 562 (T. 34)

Dubina: 3,60 m

Kost

Širina: 3 cm

Drška u obliku potkovice, sa profilisanim krajevima. Jedan kraj je prelomljen.

21. Novac, C 560 (T. 30)

Dubina: 3,60 m

Bronza

Prečnik: 3,15 cm

Bronzani novac (Domicijan).

22. Udica, C 561 (T. 31)

Dubina: 3,60 m

Bronza

Dužina: 1,5 cm

Dva fragmenta udice.

23. Žižak, C 541 (T. 35)

Dubina: 3,60 m

Glina

Visina: 3 cm

Fragment diska, ramena i dna žiška izrađenog od dobro prečišćene gline, crvene boje pečenja i smeđe bojene površine.

24. Žižak, C 542 (T. 34)

Dubina: 3,60 m

Glina

Fragment diska žiška izrađenog od dobro prečišćene gline, oker boje pečenja i smeđe bojene površine.

25. Žižak, C 563 (T. 34)

Dubina: 3,80 m

Glina

Fragment kljuna žiška izrađenog od dobro prečišćene gline, oker boje pečenja i smeđe bojene površine.

26. Narukvica ili ogrlica, C 564 (T. 33)

Dubina: 3,90 m

Bronza

Devet fragmenata predmeta koji se sastoji od četiri puta po dve upletene žice. Fragmenti pripadaju narukvici ili ogrlici.

27. Žižak, C 543 (T. 35)

Dubina: 4,30 m

Glina

Dva fragmenta ramena žiška izrađenog od dobro prečišćene gline, crvene boje pečenja.

28. Žižak, C 544 (T. 35)

Dubina: 4,60 m

Glina

Fragment kljuna žiška izrađenog od dobro prečišćene gline, oker boje pečenja.

29. Žižak, C 545 (T. 34)

Dubina: 4,60 m

Glina

Fragment drške žiška izrađenog od dobro prečišćene gline, crvene boje pečenja i crveno bojene površine.

30. Žišci, C 546 (T. 35)

Dubina: 4,60 m

Glina

Dva fragmenta različitih žižaka, crvene boje pečenja i crveno bojene površine.

31. Školjka, C 565 (T. 35)

Dubina: 4,60 m

Deo morske školjke.

32. Brus, C 566 (T. 35)

Dubina: 4,80 m

Kamen

Dužina: 7,5 cm; širina: 3 cm

Fragmentovan brus pravougaonog preseka.

33. Oplata, C 567 (T. 31)

Dubina: 4,80–5,00 m

Bronza

Fragmenti oplata od tankog bronzanog lima.

34. Alatka, C 568 (T. 33)

Dubina: 4,80–5,00 m

Bronza

Dužina: 5,5 cm i 4,6 cm

Dva fragmenta alatke (?) cevastog oblika.

35. Drška, C 569 (T. 31)

Dubina: 4,80–5,00 m

Bronza

Dužina: 2,9 cm; širina: 1,6 cm

Manja bronzana drška.

36. Aplikacija, C 570 (T. 33)

Dubina: 5,10–5,30 m

Bronza

Dva fragmenta aplikacije.

37. Žižak, C 722 (T. 34)

Dubina: 4,70–5,35 m

Glina

Dužina: 8,7 cm

Žižak sa ugaonim volutama, na čijem disku se nalazi predstava psa kako lovi zeca. Nedostaje deo kljuna. Izrađen je od dobro prečišćene gline, oker je boje pečenja i crveno bojene površine. Pripada tipu Loeschcke IC, koji se generalno datuje od Tiberija do Karakale.

Literatura: Vikić-Belančić B., *Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* V, Zagreb 1971, T. XX, 20; Loeschcke S., *Lampen aus Vin-donissa*, Zürich 1919, 219 (31) VI.

38. Drška, C 723 (T. 34)

Dubina: 4,70–5,35 m

Rog

Dva fragmenta valjkaste drške od roga, ukrašene plastičnim prstenovima i žlebovima.

Literatura: Petković S., *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije*, Beograd, 1995, 48, T. XXXV, 2.

39. Kotlić, C 571 (T. 30)

Dubina: 8,90 m

Bronza

Visina: 14,5 cm; prečnik oboda: 15,6 cm; prečnik dna: 9,2 cm

Bronzani kotlić – urna, sa lučno povijenim obodom, zaobljenim trbuhom i ravnim dnom. Na jednoj strani, ispod oboda su vidljivi ostaci korozije, koja može da se pripíše gvozdenoj dršci. Na spoljnoj strani posude primetni su ostaci drveta i korozije. Obod i deo trbuha blago su deformisani.

Literatura: Спасић Д., Прилог проучавања традиције Скордиска у Виминацијуму, *Гласник САД* 13, Београд 1997, Т. V, 8; Брукнер О., Даутова-Рушевљан В., Милошевић П., *Почетци романизације у југоисточном делу провинције Паноније*, Нови Сад 1987, 69, Т. 4, 4.

ZAKLJUČAK

Prema stratigrafiji i keramičkom materijalu iz groba G₁7 zaključeno je da se radi o više slojeva

nasipanja, najverovatnije od kraja I do kraja II veka. To potvrđuje i Domicijanov bronzani novac, kao i keramički materijal.

Grob G₁₇ nalazio se 1,40 m jugoistočno od groba G₁₈ i sa njim je delio žrtvenu površinu (jama 3 i površina III). Analiza keramičkog materijala pokazuje da se delovi šest posuda iz gornje polovine G₁₇ i gornje polovine G₁₈ spajaju, što znači da su ova dva groba zatrpana istovremeno.

U grobu G₁₇ javlja se neuobičajeno veliki broj kostiju ptica (barske ptice, grabljivice).

G₁₈ (T. 36)

POVRŠINA III, 1987. GODINA

Grob je nađen na dubini od 0,10 m, ispod tankog sloja žute glinovite zemlje. Izdvajao se pravilnim kružnim ukopom ispunjenim tamnomrkom zemljom, prečnika 0,92 m. Cilindričnog je oblika i istog prečnika do dubine od 6,35 m, na kojoj je, na zapadnoj strani, formiran etaž tako da se grobna jama sužava, a njen prečnik iznosi 0,74 m i ostaje nepromenjen do 7,45 m dubine. Grob se zatim ponovo sužava, i to tako što je formiran novi etaž, sada na istočnoj strani. Prečnik donjeg etaža je 0,50 m, koliko iznosi i njegova dubina. Na dubini od 7,85 m pojavila se podzemna voda i rad je prekinut.

Grob se nalazio 1,40 m jugoistočno od jame 3. Naknadnom analizom ustanovljeno je da je iznad njega bila žrtvena, tzv. pravougaona površina u okviru površine III. Ispod površine III nalazila se i jama 3. Dakle, pravougaona žrtvena površina, površina III i jama 3 su delovi žrtvenog sloja iznad groba u obliku bunara. Keramika prikupljena na pravougaonoj površini hronološki je bliska onoj sa površine III i iz jame 3. Međutim, dok se fragmenti posuda sa površine III i iz jame 3 međusobno spajaju, ulomci sa pravougaone površine se ne spajaju sa njima, već sa materijalom iz groba G₁₈.

STRATIGRAFIJA

0,00–0,30 m Tamnomrka zemlja koja sadrži gar i pepeo. Fragmenti keramike iz ovog sloja spajaju se sa ulomcima prikupljenim na pravougaonoj površini. Nađeno je nekoliko životinjskih kostiju sa tragovima gorenja. U severozapadnom delu nalazili su se fragmenti opeke i komad peščara.

0,30–1,10 m Tamnomrka zemlja koja sadrži mnogobrojne komade gvozdene zgure sa patinom od bronzne. Drugi arheološki nalazi identični su onima iz prethodnog sloja.

1,10–2,90 m Na dubini od 1,10 m nađena je velika količina životinjskih kostiju i riblje krljušti (prema terenskoj analizi, pripada šaranu), kao i krupniji komadi ugljenisanog drveta. Do 1,50 m dubine broj arheoloških nalaza se smanjuje, posebno fragmenata različitih keramičkih posuda, a zatim se, do 2,10 m, opet povećava. To su fragmenti keramičkih i staklenih posuda, životinjske kosti (najbrojnije su kosti svinje), amorfni gvozdeni predmeti, sitniji komadi fresko-maltera, komadi kamena zelenca, opeka, peščara, zapečene zemlje, ugljenisanog drveta, gvozdene zgure i gara.

2,90–3,00 m Sloj gara i zapečene zemlje.

3,00–4,20 m Tamnomrka zemlja sa dosta keramičkog materijala i životinjskih kostiju. Na dubini od 3,50 m konstatovani su fragmenti lepa sa otiscima pruća (debljina otisaka iznosi od 0,5 do 3 cm), verovatno delovi lomače, kao i komadi trošnog bronzanog lima i fragmenti gvozdenih predmeta. Na životinjskim kostima vidljivi su tragovi sečenja. Do 4,20 m smanjuje se broj fragmenata keramičkih sudova, životinjskih kostiju, gara, lepa i zapečene zemlje. U ovom sloju nađene su i ljuške jaja.

4,20–4,30 m Tamnomrka sterilna i veoma kompaktna zemlja.

4,30–4,40 m Sloj intenzivnog gara, sa fragmentima keramičkih posuda.

4,40–4,70 m Tamnomrka zemlja u kojoj se javlja uobičajen arheološki materijal, ali se velikim brojem izdvajaju ljuštore puževa i

školjki, nagorele životinjske kosti i ostaci drvenih greda.

4,70–5,00 m Zidovi grobne jame obloženi su velikim komadima profilisanog lepa sa otiscima pruća i ugljenisanim drvetom.

5,00–6,20 m Tamnomrka zemlja sa fragmentima keramičkih posuda, životinjskim kostima, grumenjem zapečene zemlje i dosta gara.

6,20–6,30 m Sterilan sloj žute glinovite zemlje iznad prvog etaža grobne komore.

6,30–7,20 m Grob je ispunjen žutom zemljom sa fragmentima keramičkih posuda, životinjskim kostima, garom, lepom, ljušturama školjki i puževa, komadima peščara i amorfnim delovima gvozdениh predmeta. Pri dnu, od 7,10 do 7,20 m dubine, strane groba oblepljene su sivom glinom u kojoj su se nalazili ostaci pruća, a fragmenti keramičkih posuda su ređi. Izdvaja se nekoliko većih ulomaka crveno pečene zdele, kao i delova tanjira koji je verovatno služio kao poklopac. Ova zdela možda je služila kao urna za pohranjivanje kostiju pokojnika.

7,20–7,85 m U zemlji koja je ispunjavala drugi etaž broj nalaza znatno je manji. Veliki deo arheološkog materijala sigurno je uništen delovanjem vlage, što potvrđuju komadi zapečene zemlje, slepljeni u veće grumenove. Na 7,85 m rad je obustavljen zbog pojave podzemne vode.

ŽIVOTINJSKE KOSTI

Prema terenskim procenama, među mnogobrojnim životinjskim kostima identifikovane su sledeće vrste: svinja, goveče, živina i ribe (porodica šarana).

KERAMIKA

Najbrojniji arheološki materijal čine fragmenti keramičkih posuda, čija je količina veća u gornjoj polovini groba, a razdvojen je na dubini od 3,80 m. To znači da se delovi posuda iz gornje i donje polovine groba međusobno ne spajaju, mada su tipološki bliski i potiču iz istog perioda. Od gornje površine do 3,80 m nađeno je približno 115 posuda, od kojih je 81 tipološki

determinisana. Osim nekoliko primeraka od peskovite zemlje, uglavnom su izrađene od srednje i dobro prečišćene gline, pretežno sive boje pečenja. Dominantni oblici su zdele i lonci. Zdele su zastupljene sa devet tipova (I/25, 38, 55, 57, 88, 100, 102, 138, 139; tabele 2–6). Na njima se javljaju barbotin, pečatni, urezani i reljefni ukrasi, kao i ornamenti izvedeni točkićem. Lonci su razvrstani u šest tipova (II/3, 12, 13, 78, 82, 83; tabele 7, 8, 13), a ukrašeni su urezivanjem, pomoću točkića, utiskivanjem prstima ili noktima. Tanjiri su izrađeni od srednje prečišćene zemlje, sivo su pečeni i ukrašeni reljefnim ornamentom (tip III/31; tabela 15). Amfore pripadaju jednom tipu, crveno su pečene, sa žučkastobelom engobom (tip IV/4; tabela 17). Poklopci su grube fature, sive boje pečenja i neobrađene površine (tipovi V/6, 8, 23, 28; tabele 21, 22). Pehari su zastupljeni sa četiri tipa; izrađeni su od fino prečišćene gline, crveno su pečeni i bojeni, a jedan fragment je ukrašen ornamentom izvedenim točkićem (tipovi IX/2, 5, 7, 24; tabela 24). U ovom delu jame prikupljeni su i fragmenti sivo pečenog i sivo bojenog krčaga (tip XII/30; tabela 30).

Sloj na dubini između 3,80 i 4,20 m je sterilan. U donjoj polovini groba (4,20–7,50 m) broj fragmenata keramičkih posuda je manji nego u gornjoj polovini. Tipološki se ponavljaju forme iz prethodne celine. Nađeno je približno 105 posuda, od kojih je 75 moglo tipološki da se definiše.

Javlja se sedam tipova zdela (I/25, 29, 42, 45, 55, 56, 139; tabele 2, 3, 6), uglavnom od srednje prečišćene zemlje, crvene i sive boje pečenja. Pojedini fragmenti ukrašeni su pečatnim ornamentom. Lonci su grube fature, sive i crvene boje pečenja, ukrašeni urezanim ornamentom, a razvrstani su u četiri tipa (II/1, 12, 21, 54; tabele 7, 8, 12). Nađen je samo jedan fragment sivo pečenog i crno bojenog tanjira, sa pečatnim ornamentom (tip III/31; tabela 15). Amfore su izrađene od srednje prečišćene gline i crveno su pečene, a na spoljašnjoj površini imaju žučkastobelu engobu (tipovi IV/12, 26; tabele 18,

20). Poklopci su grube fature i sive ili crvene boje pečenja (tipovi V/6, 30, 31; tabele 21, 22). Nekoliko sivo pečenih pitosa od srednje prečišćene gline svrstano je u dva tipa (VI/1, 5; tabela 23). Jedan fragment ukrašen je urezanim ornamentom. I u ovom delu groba bilo je dosta ulomaka pehara fine fature, sive i crvene boje pečenja (tipovi IX/2, 5, 24, 60, 61; tabele 24, 25), ukrašenih barbotinom i ornamentom izvedenim točkicom. Kadionice (tipovi X/1, 9; tabela 26) su izrađene od srednje prečišćene gline, crveno su pečene i imaju žućkastobelu engobu. Crveno pečeni krčazi neobrađene površine zastupljeni su sa tri tipa (XII/2, 16, 30; tabele 27, 29, 30), a nađen je i fragment sivo pečenog minijaturnog suda (tabela 31).

OSTALI NALAZI

1. Žižak, C 414 (T. 40)

Površina groba

Glina

Fragment diska i ramena žiška izrađenog od dobro prečišćene gline, crvene boje pečenja i crveno bojene površine. Na ramenu je ornament u vidu kružića.

2. Oplata, C 380 (T. 37)

Dubina: 0,00–0,70 m

Gvožđe

Šesnaest komada gvođenog lima i eksera, veoma korodiranih i sa tragovima drveta.

3. Oplata, C 381 (T. 37)

Dubina: 0,00–0,70 m

Gvožđe

Šest fragmenata oplata, od kojih su tri lučno oblikovana, tri su ravna, a na jednom je vidljiv trag bronzane patine.

4. Predmeti, C 382 (T. 38)

Dubina: 0,00–0,70 m

Gvožđe

Dva blago deformisana predmeta. Jedan je uglasto profilisan, dok je drugi u obliku slova T.

5. Oplata, C 383 (T. 38)

Dubina: 0,00–0,70 m

Bronza

Sedam fragmenata oplata od tankog bronzanog lima.

6. Nitne, C 384 (T. 38)

Dubina: 0,00–0,70 m

Bronza

Prečnik: 3,3 cm; 2,5 cm; 2,3 cm; 2,2 cm i 1,3 cm.

Pet fragmentovanih pločastih nitni.

7. Predmet, C 385 (T. 38)

Dubina: 0,00–0,70 m

Bronza

Dužina: 4,4 cm

Fragmentovan i deformisan predmet od tankog bronzanog lima.

8. Igle, C 386 (T. 39)

Dubina: 0,00–0,70 m

Kost

Dužina: 13,3 cm i 7,1 cm

Dve fragmentovane igle. Veća, sa pravougaonom ušicom, služila je za šivenje. Manjoj igli nedostaju vrh i glava.

9. Žižak, C 415 (T. 40)

Dubina: 0,70–1,00 m

Glina

Dva fragmenta žiška sa volutama, koji verovatno pripada tipu Loescheke I. Rađen je od dobro prečišćene gline, oker je boje pečenja i crvenosmeđe bojene površine.

10. Drška, C 387 (T. 39)

Dubina: 1,10–2,00 m

Rog

Dužina: 10 cm

Drška od obrađenog roga, sa otvorom za usađivanje alatke na užoj strani. Veoma je loše očuvana.

11. Oplata, C 388 (T. 37)

Dubina: 1,10–2,00 m

Bronza

Sedamnaest fragmenata bronzane oplata, raznih dimenzija. Izdvaja se veći komad cevasto savijenog bronzanog lima, ali je zbog oštećenja bilo nemoguće odrediti njegovu namenu.

12. Drška, C 389 (T. 36)

Dubina: 1,10–2,00 m

Bronza

Širina: 2,7 cm

Mala, potkovičasto oblikovana drška, sa alkicama na krajevima.

13. Privezak, C 390 (T. 36)

Dubina: 1,10–2,00 m

Bronza

Dužina: 2,3 cm

Privezak sa četiri bobice spojene alkicom.

14. Igla, C 391 (T. 39)

Dubina: 1,10–2,00 m

Kost

Dužina: 8,5 cm i 6,5 cm

Dva fragmenta igle. Vrat je prstenasto profilisan, a na loptastu glavu nastavlja se pločasti produžetak, s jedne strane ravan, dok na drugoj ima ureze.

15. Prsten, C 392 (T. 36)

Dubina: 1,10–2,00 m

Srebro

Prečnik: 1,5 cm

Prsten sa kružnom profilisanom glavom, u koju je umetnut gorski kristal plavičaste boje. Alka je pravougaonog preseka.

Literatura: Jovanović A., *Nakit u rimskoj Dardaniji*, Beograd 1978, 11.

16. Kopča, C 393 (T. 36)

Dubina: 2,10 m

Bronza

Dužina: 2,8 cm; širina: 1,7 cm

Kopča D tipa, sa povijenim trnom.

Literatura: Sagadin M., *Antične pasne spone in garniture v Sloveniji*, *Arheološki vestnik* XXX, Ljubljana 1979, 304, T. 8, 7–15.

17. Razvodna omča, C 394 (T. 38)

Dubina: 2,10 m

Srebro

Dužina: 6 cm

Pravougaona razvodna omča (deo konjske opreme) od srebrnog lima, koja je na jednom kraju uža i polukružno savijena.

Literatura: Bishop M. C., *Cavalry Equipment of the Roman Army in the I century A.D.*, Oxford 1988, 102, tab. 7; Černač S., *Bronzani predmeti iz Nova i Pontesa od I – IV veka*, magistarski rad, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd 2000, 76.

18. Spatula, C 395 (T. 39)

Dubina: 2,10 m

Kost

Dužina: 10,2 cm

Kozmetička spatula sa plitkim kružnim recipijentom i jednostavno oblikovanom drškom kružnog preseka.

Literatura: Petković S., *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije*, Beograd 1995, 36, T. XXI, 1–3.

19. Žižak, C 416 (T. 40)

Dubina: 2,10 m

Glina

Dva fragmenta žiška sa volutama, verovatno tipa Loeschcke I. Rađen je od dobro prečišćene gline, oker je boje pečenja i crveno bojene površine.

20. Perla, C 396 (T. 39)

Dubina: 2,10–2,50 m

Staklena pasta

Prečnik: 1,4 cm

Polovina cilindrične, kriškasto ornamentisane perle od beličaste staklene paste.

21. Privezak, C 397 (T. 36)

Dubina: 2,10–2,50 m

Bronza

Dužina: 2,2 cm

Privezak od tankog bronzanog lima, listolikog oblika.

22. Žeton, C 398 (T. 39)

Dubina: 2,90 m

Staklena pasta

Prečnik: 1,5 cm

Polovina žetona od crne staklene paste.

23. Kopča, C 399 (T. 36)

Dubina: 2,90 m

Bronza

Dužina: 3 cm; širina: 2,3 cm

Fragmentovana kopča D tipa, sa oštećenim trnom.

Literatura: Sagadin M., *Antične pasne spone in garniture v Sloveniji, Arheološki vestnik XXX*, Ljubljana 1979, 304, T. 8, 7–15.

24. Igle, C 400 (T. 39)

Dubina: 3,00 m

Bronza

Dužina: 5,6 cm i 11,3 cm

Fragmenti dve igle za šivenje. Kraći fragment ima spljoštenu glavu sa pravougaonom ušicom.

25. Predmet, C 401 (T. 38)

Dubina: 3,90 m

Bronza

Dužina: 5 cm

Fragment predmeta u obliku slova V. Kraci su kružnog preseka.

26. Perla, C 402 (T. 39)

Dubina: 3,90 m

Staklena pasta

Prečnik: 1,5 cm

Polovina kriškasto ornamentisane perle od zelenkaste staklene paste.

27. Alka, C 403 (T. 36)

Dubina: 3,90 m

Bronza

Prečnik: 2 cm

Alka-prsten otvorenog tipa, kružnog preseka.

28. Žizak, C 417 (T. 40)

Dubina: 4,00–5,00 m

Glina

Fragmenti ramena i diska žiška izrađenog od dobro prečišćene gline, crvene boje pečenja i crveno bojene površine.

29. Žizak, C 418 (T. 40)

Dubina: 4,00–5,00 m

Glina

Više manjih delova žiška crvene boje pečenja i crveno bojene površine.

30. Privezak, C 404 (T. 36)

Dubina: 4,60 m

Bronza

Dužina: 3,6 cm

Privezak u obliku falusa, sa alkom na gornjoj strani.

Literatura: Шарановић-Светек В., Типологија коштаног предмета у Сирмијуму, *PBM* 27, Нови Сад 1981, 1, Т. II/10, 13; Крунић С., Ситна фигурална пластика, у: *Античка бронза Сингидунума*, Београд 1997, кат. бр. 85–88; Kohlert-Németh M., *Archäologische Reihe Römische Bronzen I*, Frankfurt am Main 1988, 66–67 (u ostavi iz Hedernhajma nalaze se četiri ovakva priveska, od kojih je jedan sa krilcima).

31. Perle, C 405 (T. 39)

Dubina: 4,60 m

Staklena pasta

Fragmenti dve kriškasto ornamentisane perle od plave staklene paste.

32. Alka, C 406 (T. 36)

Dubina: 4,60 m

Bronza

Prečnik: 1,4 cm

Manja alka kružnog preseka.

33. Žeton, C 408 (T. 39)

Dubina: 4,70 m

Kamen

Prečnik: 1,6 cm

Žeton elipsastog oblika.

34. Ogledalo, C 407 (T. 37)

Dubina: 4,70 m

Srebro

Fragment ogledala (?) od bronzanog lima, sa tragovima srebnog amalgama.

35. Igla, C 409 (T. 39)

Dubina: 5,00–5,30 m

Bronza

Dužina: 6,3 cm

Fragment tanke bronzane igle, kojoj nedostaje glava.

36. Alatka, C 410 (T. 38)

Dubina: 5,70 m

Gvožđe

Dužina: 9 cm

Predmet piramidalnog oblika, veoma korodiran. Na jednom kraju je skoro kvadratnog preseka. Verovatno je u pitanju alatka (visak ili probojac).

37. Žižak, C 419 (T. 40)

Dubina: 5,75 m

Glina

Dužina: 8 cm; prečnik: 6,3 cm

Dva fragmenta žiška sa ugaonim volutama. Rađen je od dobro prečišćene gline, crvene je boje pečenja i crveno bojene površine. Na disku je predstava Herkulove maske na žrtveniku i toljage desno od nje. Pripada tipu Loeschcke IC, Rubright I.

Literatura: Vikić-Belančić B., Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* V, Zagreb 1971, T. XIX, 20; Rubright J., Lamps from Sirmium in the Museum of Sremska Mitrovica, in: *Sirmium III*, Beograd 1973, T. I/5; Iványi D., *Die Pannonische Lampen*, Budapest 1935, 43, 84, T. V/10; Loeschcke S., *Lampen aus Vindonissa*, Zürich 1919, 219 (31) VI, 49.

38. Žižak, C 420 (T. 40)

Dubina: 6,30–7,00 m

²⁷ Marijanski-Manojlović M., *Rimska nekropola kod Beške u Sremu*, Novi Sad 1987, 15. Kao prilog u grobu, jaje ima simboličnu ulogu, odnosno predstavlja simbol života.

Glina

Fragment kljuna žiška od dobro prečišćene gline, oker boje pečenja i oker bojene površine.

39. Perla, C 411 (T. 39)

Dubina: 7,85 m

Staklena pasta

Fragment kriškasto ornamentisane perle od plavičaste staklene paste.

40. Igle, C 412 (T. 39)

Dubina: 7,85 m

Bronza

Dužina: 16,3 cm i 15,5 cm

Dve igle za šivenje.

41. Novac, C 413 (T. 36)

Dubina: 7,85 m

Bronza

Prečnik: 2,8 cm

Nečitak primerak novca.

ZAKLJUČAK

Prema keramičkom materijalu, grob G₁₈ datuje se u period od početka do kraja II veka. Jedinствен je zbog nalaza žrtvene površine iznad samog ukopa. Kao prilog, u grobu su nađene i ljuske jaja.²⁷

Posuda nađena u grobnoj komori možda je imala funkciju urne. Verovatno je deformisana prilikom polaganja priloga, a mehaničkim putem i delovanjem vode kalcinisane kosti pokojnika su uništene.

Sudeći prema stratigrafiji, keramici i ostalim nalazima, grob je bio u upotrebi duže vreme, na šta upućuje i nekoliko slojeva nasipanja. Nalazi se u neposrednoj blizini drugog groba u obliku bunara (G₁₇), koji ima skoro identičan presek i dubinu, a datovan je u isti period.

Relativno često se sreće u grobovima na Viminacijumu, a nije retkost ni na drugim lokalitetima iz istog perioda.

JAMA 2 (T. 41)

TRASA GLAVNOG ODVODNOG KANALA, 1988.
GODINA

Prilikom nivelacije terena uz upotrebu teške mehanizacije, na prostoru glavnog odvodnog kanala konstatovan je pravilan kružni ukop prečnika 0,90 m, ispunjen tamnomrkom zemljom. Jama je cilindričnog oblika, a duboka je 4,75 m. Radi provere, kopalo se i dublje, ali je rad obustavljen na 8,26 m dubine jer nije bilo arheološkog materijala.

STRATIGRAFIJA

0,00–1,70 m Tamnomrka rastresita zemlja koja sadrži grumenje zapečene zemlje, životinjske kosti, veću količinu ulomaka luksuzne keramike, amorfne komade gvožđa, manji broj fragmenata različitih staklenih posuda, nekoliko delova žičaka, gar i pepeo pomešan sa dosta raspadnutih organskih materija. Na 1,70 m, među keramikom su se nalazili i delovi dna dva lonca sa ostacima hrane, najverovatnije životinjskog porekla, i to u sloju gara sa grumenjem zapečene zemlje. Na ovoj dubini nađene su i dve gvozdene šunegle.

1,70–2,00 m Uočena je znatno manja količina keramičkog i osteološkog materijala.

2,00–2,45 m Konstatovan je kompaktni sloj negašenog kreča, koji predstavlja neku vrstu cezure između prethodnog i narednog sloja.

2,45–3,00 m Tamnomrka rastresita zemlja, sa malo fragmenata keramike i nekoliko životinjskih kostiju.

3,00–3,40 m Nađeni su fragmenti lepa sa otiscima pritki. Zemlja je i dalje mrka i rastresita, sa dosta raspadnutih organskih materija. Keramičkog i osteološkog materijala ima više nego u prethodnom sloju, ali manje u odnosu na početni nivo.

3,40–4,00 m Pored istočne strane bunara nađen je komad kamena zelenca, dimenzija 20 x 10 x 10 cm. Zemlja sadrži gar, grumenje zapečene zemlje i životinjske kosti (svinja). Na 3,40 m dubine nalazila se ljudska butna kost.

4,00–4,10 m Nalaze iz ovog sloja čine: lonac rađen bez upotrebe vitla, u kome su nađeni ostaci hrane, zatim gvozdene ekseri i grumenje gvozdene zature. Zemlja u kojoj je ležao lonac sadrži veću količinu ugljenisanog drveta.

4,10–4,20 m Nađena je još jedna ljudska butna kost. Iz ovog sloja potiče više fragmenata keramičkih posuda, među kojima se izdvajaju dva suda rađena bez upotrebe vitla. Uočena je i manja količina ribljih kostiju. Na 4,10 m dubine zemlja postaje kompaktnija, a keramički materijal javlja se sporadično.

4,20–4,30 m Sadržaj sloja čine ljudska butna kost, nekoliko fragmenata amfora i manja količina sitnijih komada kamena zelenca.

4,30–4,50 m Tamnomrka rastresita zemlja.

4,50–4,70 m Ponovo se javlja keramika, ali u manjoj količini, a nalažene su i ljuštore puževa i školjki.

4,75–8,26 m Svetložuta kompaktna zemlja, bez arheološkog materijala.

Južno od jame konstatovan je ukop koji je najverovatnije predstavljao žrtvenu jamu. Istražena je samo njena istočna polovina. Verovatno je bila elipsaste osnove, najvećeg očuvanog prečnika 2,74 m i dubine 1,30 m. Analizom keramike utvrđeno je da se mnogi fragmenti iz žrtvene jame spajaju sa fragmentima iz jame 2, što ukazuje na njenu kultnu funkciju.

LJUDSKE KOSTI

Nađene su tri butne kosti.

ŽIVOTINJSKE KOSTI

Analiza kostiju ukazala je na prisustvo raznih vrsta životinja (svinja, koza, ovca, goveče, konj, ptice i ribe).

KERAMIKA

Od početnog nivoa do 4,80 m dubine nađeni su mnogobrojni fragmenti raznih keramičkih posuda. To su, pre svega, zdele razvrstane u deset tipova, izrađene od srednje prečišćene gline ili od gline peskovite fature (tabele 2, 3, 4, 5, 6), uglavnom crveno pečene, crveno ili sivo bojene

i firnisovane. Lonci su zastupljeni sa šest tipova (tabele 7, 8, 10, 12), a najčešće su izrađeni od gline peskovite fakture, pečeni u sivim, crvenim i mrkim tonovima i neobrađene površine, dok kod dva primerka nije korišćeno vitlo (tip II/9; tabela 7). Tanjiri pripadaju jednom tipu (tabela 15); izrađeni su od srednje prečišćene, crveno pečene gline, a imaju firnisovanu i glačanu površinu. U dva tipa svrstane su amfore od srednje prečišćene gline, crveno pečene, sa žučkasto-belom engobom (tabele 18, 20). Među keramikom prisutno je i nekoliko fragmenata poklopaca samo jednog tipa (tabela 21), izrađenih od srednje prečišćene gline i gline peskovite fakture, sivo ili žučkosto bele boje pečenja i neobrađene površine. Nađeni su i fragment crveno pečenog pitosa (tabela 23), fragmenti kadionica svrstanih u jedan tip (tabela 26), od srednje prečišćene zemlje, crvene boje pečenja, kao i fragment crveno pečenog i bojenog minijaturnog suda (tabela 31). Pehari, zastupljeni sa pet tipova (tabele 24, 25), izrađeni su od srednje prečišćene gline, a pečeni su i bojani u crvenim tonovima. Pojedini ulomci pehara imaju i glačanu površinu, dok je na jednom primerku ornament izveden točkicom. Od srednje prečišćene gline izrađeni su i krčazi, koji su crveno pečeni i firnisovani, a svrstani su u jedan tip (tabela 27).

OSTALI NALAZI

1. Oplata, C 798 (T. 41)

Dubina: 0,00–1,00 m

Gvožđe

Dužina: 6,4 cm; širina: 4,5 cm

Fragmenti gvođenog lima sa jakom korozijom, od kojih su neki dvostruko savijeni.

2. Zvonce, C 802 (T. 41)

Dubina: 0,35 m

Bronza

Prečnik: 3,2 cm; visina 1,8 cm

Malo kalotasto zvonce od tankog bronzanog lima. Klatno nedostaje.

Literatura: Зотовић Љ., Јордовић Ч., *Viminacium I, некропола Више гробаља*, Београд 1990, Т. XXXVI, 11; Црнобрња А., Крунић С., Војна опрема и коњска орма, у: *Античка бронза Сингидунума*, Београд 1997, 270.

3. Oplata, C 799 (T. 42)

Dubina: 1,00–1,20 m

Gvožđe

Dužina: 5,4 cm; širina: 1,8 cm

Oplata od tankog gvođenog lima, deformisana i perforirana.

4. Alka, C 804 (T. 42)

Dubina: 1,20 m

Gvožđe

Prečnik: 3 cm

Oštećena alka, sa jakom korozijom.

5. Žižak, C 801 (T. 43)

Dubina: 1,50–2,70 m

Glina

Širina: 5,3 cm

Fragmenti diska, recipijenta, drške i dna žiška izrađenog od dobro prečišćene gline, crvene boje pečenja i crveno bojene površine. Drška je u obliku palmete. Žižak na dnu ima pečat FORTIS. Mogući tipovi: Loeschcke IXa, IXs, IXc, Xa i Xb.

6. Oplata, C 806 (T. 42)

Dubina: 2,00–2,20 m

Bronza

Fragmenti bronzanog lima, i to kalotastih nitni, raznih traka i cevčica, kao i duplo savijenih komada. Verovatno delovi oplata nekog kovčežića.

7. Okov, C 807 (T. 42)

Dubina: 2,80 m

Gvožđe

Dužina: 14,5 cm

Fragment savijenog gvođenog lima, veoma korodiran.

8. Prsten, C 805 (T. 42)

Dubina: 3,00 m

Gvožđe

Fragment gvozdenog prstena (?) sa elipsastom glavom. Ležište za kamen je slabo uočljivo pošto je prsten pod jakom korozijom.

9. Drška, C 797 (T. 43)

Dubina: 3,49 m

Kost

Dužina: 10,2 cm

Oštećena cilindrična drška neukrašene površine. Vidljivi su tragovi bronzene.

Literatura: Petković S., *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije*, Beograd 1995, 48, T. XXXVII.

10. Nitne, C 803 (T. 42)

Dubina: 3,90 m

Bronza

Tri nitne, i to jedna sa kalotastom, a dve sa okruglom pločastom glavom. Veoma su deformisane i sa debelim slojem patine.

11. Žižak, C 800 (T. 43)

Dubina: od 2,00–4,30 m

Glina

Prečnik dna: 3,2 cm

Fragmenti dna i recipijenta žiška rađenog od dobro prečišćene gline, crvene boje pečenja i crveno bojene površine. Žižak je tipa firma lampi, sa ostatkom pečata (F)ORTIS na dnu. Mogući tipovi: Loeschcke IXa, IXs, IXc, Xa i Xb.

12. Posuda, C 809 (T. 43)

Dubina: 2,30–4,30 m

Staklo

Prečnik dna: 4,7 cm

Fragmenti posude od stakla plavičaste boje. Očuvan je deo prstenasto profilisanog dna, kao i nekoliko fragmenata trbuha.

13. Novac, C 808 (T. 41)

Iz izbačene zemlje

Bronza

Prečnik: 1,88 cm

Bronzani novac (Trajan).

ZAKLJUČAK

Sudeći prema keramičkom materijalu, jama 2 može da se datuje u II vek n.e. Predstavlja jedinstvenu pojavu na nekropoli jer sadrži sloj negašenog kreča, čija funkcija nije potpuno razjašnjena. Možda može da se dovede u vezu sa epidemijom kuge tokom II veka, u vreme Marka Aurelija, kada se kreč koristio za dezinfekciju. Jama je verovatno nasipana u dva navrata, i to u kratkom vremenskom razmaku jer se keramički materijal pre i posle krečne cezure mnogo ne razlikuje. U upotrebi je bila tokom kraćeg perioda. S obzirom da već od 4,75 m dubine nije bilo arheološkog materijala, verovatno je u pitanju kulturna jama.

G₁24 (T. 44)

TRASA GLAVNOG ODVODNOG KANALA, 1989. GODINA

Prilikom kopanja kanala primenom teške mehanizacije, na prostoru glavnog odvodnog kanala konstatovan je pravilan kružni ukop prečnika 0,90 m, ispunjen mrkom zemljom. Grob je cilindričnog oblika, a od 4,00 m dubine ispitan je pomoću polivinilske vodovodne cevi, prečnika 1,20 m. Radovi su obustavljeni na dubini od 5,70 m.

STRATIGRAFIJA

0,00–1,80 m Mrka rastresita zemlja, mestimično izmešana sa svetlomrkom zemljom.

1,80–2,00 m Zbog većeg procenta organskih materija, sloj je dobio tamnomrku boju. Nađen je gvozdeni ekser sa ostacima drveta.

2,00–3,80 m Sloj mrke zemlje.

3,80–4,00 m Ponovo se javljaju organske materije, a sporadično fragmenti keramičkih posuda i komadi ugljenisanog drveta. Nađene su dve fragmentovane polovine rečne školjke, kao i

gvozdeni nož sa oštećenim vrhom. Na dubini od 3,90 m prikupljena je manja količina životinjskih kostiju.

4,00 m Na ovoj dubini radovi su privremeno obustavljeni zbog opasnosti od obrušavanja zidova, pa je bunar proširen do 1,20 m, koliko iznosi prečnik cevi pomoću koje je dalje istraživao.

4,00–4,80 m Zemlja sadrži komade ugljenisanog drveta, fragment krečnog maltera, grumenje zapečene zemlje i manju količinu ulomaka keramičkih posuda.

4,80–5,70 m U nešto svetlijoj zemlji nađena su dva fragmenta dugih kostiju ovce.

5,70 m Na ovoj dubini radovi su obustavljeni zbog opasnosti od obrušavanja.

ŽIVOTINJSKE KOSTI

Na 3,90 m dubine javlja se manja količina životinjskih kostiju, i to: svinje (fragment lobanje, dva fragmenta vilice, tri zuba, rebro i četiri duge kosti), ovce (kosti nogu) i govečeta (duga kost).

U sloju mrke zemlje, na dubini od 4,80 m, nađena su dva fragmenta duge kosti ovce.

KERAMIKA

Među keramičkim posudama javljaju se različiti oblici. Lonac rađen bez upotrebe vitla, sa plastičnom nareckanom trakom na ramenu i urezanom grančicom ispod oboda, peskovite je fakture i mrkosive boje pečenja. Sačuvane su tri četvrtine posude (tabela 7). Nađena je jedna trećina zdelice koja oblikom imitira Dragendorf 35. Izrađena je od prečišćene gline, crvene je boje pečenja, a površina je crvenonarandžasto bojena i glačana (tip I/55; tabela 4). Prikupljeno je i 80-ak fragmenata različitih posuda (zdele, lonci, poklopci, pehari, pitosi), i to najviše oboda latenoidnih zdela S profilacije, zatim zdela (tabela 4) i lonaca (tabela 8). Ostali ulomci pripadaju trbusima, obodima i dancima uglavnom različitih posuda, čije tipološko određivanje nije bilo moguće.

OSTALI NALAZI

1. Ekser, C 868 (T. 44)

Dubina: 1,80–2,00 m

Gvožđe

Dužina: 4,3 cm

Oštećen ekser sa ostacima drveta, veoma korodiran.

2. Nož, C 870 (T. 44)

Dubina: 3,80 m

Gvožđe

Dužina: 11 cm

Jednosekli nož sa lučno savijenim sečivom i trnom za nasađivanje drške.

3. Školjka, C 869 (T. 44)

Dubina: 3,80 m

Fragmentovana rečna školjka.

4. Šunegle, C 871 (T. 44)

Dubina: 4,5 m

Gvožđe

Dužina: 2,7 cm i 1,5 cm

Gvozdene šunegle pod jakom korozijom.

ZAKLJUČAK

Stratigrafija pokazuje da je grob G₁24 ispunjen odjednom, a keramički materijal upućuje na kraj II veka. Daljim iskopavanjima možda bi se i u ovom bunaru naišlo na drvenu komoru, ali su, zbog opasnosti od obrušavanja, radovi obustavljeni i pored pokušaja da se zidovi osiguraju pomoću polivinilske cevi.

G₁ 25 (T. 45)

TRASA GLAVNOG ODVODNOG KANALA, 1989. GODINA

Tokom zemljanih radova uz upotrebu mehanizacije, na prostoru glavnog odvodnog kanala konstatovan je pravilan kružni ukop prečnika 0,90 m, ispunjen svetlomrkom zemljom. Grob

je cilindričnog oblika, a dubok je 6,00 m. Nalazio se 6,00 m južno od drugog groba u obliku bunara (G₁₂₄).

STRATIGRAFIJA

0,00–1,90 m Svetlomrka rastresita zemlja, koja sadrži grumenje zapečene zemlje, komade ugljenisanog drveta i životinjske kosti. Keramički materijal čine sitniji fragmenti raznih posuda, različite fature i boje pečenja. Podjednako su zastupljeni ulomci finije keramike i posuda rađenih bez upotrebe vitla. Nađena su i četiri fragmenta različitih staklenih posuda, zatim gvozdeni ekser, veći gvozdeni klin, deo ljušture rečne školjke, sitniji grumenovi zapečenog lepa sa jednom zaglačanom stranom, komadi ugljenisanog drveta, sitno lomljen zelenac, manji komadi krečnjaka, fragmenti opeka, tegula i prirodne krede.

1,90–2,00 m Svetlomrka rastresita zemlja, takođe sa grumenjem zapečene zemlje, komadima ugljenisanog drveta, životinjskim kostima, ali sa manjom količinom fragmenata keramičkih posuda nego u prethodnom sloju.

2,00–3,60 m Povećava se koncentracija gara, kao i količina keramičkog materijala, dok se drugi elementi iz prethodnih slojeva javljaju u manjoj meri. Na 3,25 m dubine nađen je jedan komad kamena zelenca, dužine 0,30 m i širine 0,25 m, kao i više manjih komada zaravnjenih na jednoj strani.

3,60–3,80 m Tamna i rastresita zemlja, u kojoj se zapaža promena u keramičkom materijalu, odnosno javljaju se veći delovi različitih posuda. Nađena su i dva fragmenta staklenih posuda.

3,80–4,30 m Zemlja je nešto svetlija, izmešana je sa lesom i nabijena. Smanjuje se koncentracija gara, koji može da se prati samo u sitnijim grumenovima. Na 3,90 m javljaju se delovi keramičkih posuda većih dimenzija, a nađen je i minijaturalni sud sa sisaljkom. Pored njega nalazio se veći komad peščara, dužine 40 cm i širine 15 cm, kao i više fragmenata opeka i tegula.

4,30–4,80 m Tamnomrka rastresita zemlja sa grumenjem gara i životinjskim kostima. Na ovoj

dubini prikupljeno je nekoliko kremiranih ljudskih kostiju.

4,80–5,30 m Nađeni su ulomci većih posuda (amfore), krupniji komadi peščara i kamena zelenca (10 komada), delovi opeka i tegula, kao i sitniji fragmenti životinjskih kostiju. Koncentracija gara opada.

5,30–6,00 m Svetla zemlja izmešana je sa sivom glinom koja postepeno prelazi u les. Arheološki sadržaj nije konstatovan.

6,00 m Radovi su završeni u sloju lesa.

LJUDSKE KOSTI

Na dubini između 4,30 i 4,80 m nalazilo se nekoliko kremiranih ljudskih kostiju.

ŽIVOTINJSKE KOSTI

Kosti iz groba G₁₂₅ ukazuju na pristustvo svinja, ovaca i goveda.

KERAMIKA

Do 2,70 m dubine nađeni su fragmenti zdela opredeljenih u dva tipa (I/28, 95; tabele 2, 5), izrađenih od srednje prečišćene gline, crvene boje pečenja i crveno bojene spoljne površine. Lonci su takođe zastupljeni sa dva tipa (II/9, 10; tabele 7, 8). Rađeni su od peskovite gline, bez upotrebe vitla, i neobrađene su površine. Spadaju u tzv. domorodačku keramiku. Nađen je i fragment crveno pečene kadionice, sa belom engobom na spoljnoj površini (tabela 26).

Na dubini od 2,70 do 3,60 m nalazili su se fragmenti crveno pečenih i crveno bojenih zdela od srednje prečišćene gline (tipovi I/10, 25, 27, 29, 31, 50, 57, 102, 106; tabele 1, 2, 4, 6). Od srednje prečišćene gline izrađeni su i lonci, zastupljeni sa četiri tipa (II/1, 16, 48, 58; tabele 7, 8, 11, 12), sivo i mrko pečeni i uglavnom neobrađene površine, kao i sivo pečeni poklopci, takođe neobrađene površine (bez elemenata za utvrđivanje tipa). Nađeno je nekoliko fragmenata crveno pečenih i crveno bojenih pehara (tipovi IX/14, 37; tabele 24, 25), kao i fragment crveno pečene kadionice sa ukrasom izvedenim radlom (tabela 26).

Na dubini između 3,60 i 5,10 m prisutni su ulomci zdela razvrstanih u četiri tipa (I/31, 56, 60, 121; tabele 2, 4, 6), izrađenih od srednje prečišćene gline i crvene boje pečenja, zatim tanjira (tabela 15), amfora (tabela 20), pitosa (tabela 23), pehara (tip IX/56; tabela 25), a nađen je jedan ceo minijaturni sud (tabela 31). Posude imaju peskovitu fakturu, crveno su pečene i uglavnom su crveno bojene.

OSTALI NALAZI

1. Oplata, C 872 (T. 45)

Dubina: 1,00 m

Gvožđe

Fragment oplata sa nitnom za pričvršćavanje, veoma korodiran.

2. Oplata, C 874 (T. 45)

Dubina: 3,60 m

Gvožđe

Oplata pod jakom korozijom.

ZAKLJUČAK

Za keramiku iz bunara G₁25 karakteristično je nesrazmerno malo fragmenata u odnosu na raznolikost i veliki broj tipova posuda. Tokom njene obrade zapaženo je da se spajaju fragmenti iz grupa izdvojenih na sledećim dubinama: od površine do 2,70 m, od 2,70 do 3,60 i od 3,60 do 5,10 m. Keramički materijal odgovara stratigrafskoj situaciji utvrđenoj prilikom iskopavanja i verovatno označava punjenje bunara u tri navrata, a može da se opredeli u prvu polovinu II veka.

JAMA 3 (T. 46, T. 47)

POVRŠINA III, 1987. GODINA

Prilikom nivelacije glavnog odvodnog kanala, 1,40 m severozapadno od groba G₁8, konstatovana je jama 3. Iznad groba i jame nalazila se

površina III, protumačena kao žrtvena površina. Bila je nepravilnog oblika, a njene konture nisu mogle jasno da se izdvoje zbog zemljanih radova. Na osnovu nešto tamnije boje zemlje i velike količine arheološkog materijala (ulomci keramičkih posuda, životinjske kosti, gar, zapečena zemlja, fragmenti staklenih posuda i sitniji delovi opeke) izdvojena je njena osnova, približne orijentacije severozapad – jugoistok i dimenzija 2,00 x 2,50 m. Jama 3 uočena je na dubini od 0,23 m. Do 0,95 m je cilindričnog oblika, a zatim se sužava i kalotasto završava na dubini od 1,40 m.

Iako se ne radi o grobu u obliku bunara, jama je deo jedinstvene žrtvene površine iznad groba G₁8, pa je arheološki materijal iz nje obrađen zajedno sa nalazima sa površine III. Prikupljeno je 36 celih i fragmentovanih gvozdernih eksera i 16 gvozdernih klinova. Svi su korodirani, a neki su i naknadno goreli. Nađena je i 21 gvozdena klanfa. Izdvojeno je 18 delova dna staklenih posuda prstenaste profilacije, od zelenkastog i plavičastog stakla, kao i 15 fragmenata ravnih i prstenastih oboda posuda od plavičastog, zelenkastog i belog stakla. Sačuvan je deo ravnog oboda i vrata šire staklene posude, sa horizontalnim kanelurama i brušenim listolikim ornamentom. Staklenim posudama pripadaju i dve plastično modelovane trakaste drške, zatim dva fragmenta trbuha od debelog plavičastog stakla, sa širim rebrastim urezima na jednoj strani, kao i 43 fragmenta trbuha raznih posuda. Nađena su i dva jelenja roga neobrađene površine, ali pravilno prerezana na oba kraja (delovi alatki ili polufabrikati), tri amorfnu komada olova, dve rečne i jedna morska školjka.

LJUDSKE KOSTI

Izdvojena je jedna kremirana ljudska kost.

ŽIVOTINJSKE KOSTI

Prikupljen je veliki broj životinjskih kostiju, naročito svinja, goveda i konja, kao i ptica i riba.

KERAMIKA

Fragmenti posuda iz površine III spajaju se sa onima iz jame 3, tako da je keramika nađena u njima i obrađena zajedno, mada se neki tipovi javljaju samo u površinskom sloju. To su crveno i sivo pečene i sivo bojene zdele svrstane u devet tipova (I/10, 25, 33, 37, 55, 62, 77, 102, 112; tabele 1–6), ponekad sa barbotinom, izrađene od srednje prečišćene gline. Zatim slede lonci sa 11 tipova (II/1, 3, 9, 10, 12, 20, 25, 34, 48, 79, 82; tabele 7–11, 13), peskovite fature, sive, crvene i mrke boje pečenja, najčešće neobrađene površine. Pojedini primerci ukrašeni su urezanim ornamentom. Tanjiri zastupljeni sa četiri tipa (III/12, 13, 17, 32; tabele 14, 15), crveno su pečeni i crveno bojani. Nađeno je i nekoliko fragmenata amfora razvrstanih u dva tipa (tabela 18), narandžaste, crvene i žućkastobele boje pečenja, neobrađene površine. Poklopci, opredeljeni u dva tipa (V/6, 8; tabela 21), izrađeni su od srednje prečišćene gline, crveno i sivo su pečeni, a površina im je neobrađena. Pitosi, predstavljeni takođe sa dva tipa (VI/5, 6; tabela 23), imaju peskovitu fakturu i neobrađenu površinu, dok su pehari razvrstani u tri tipa (IX/14, 32, 43; tabele 24, 25), a izrađeni su od srednje prečišćene gline, crveno su pečeni i bojani, sa ornamentom izvedenim radlom na jednom primerku. Krčazi su svrstani u dva tipa (XII/2, 4; tabela 27) i uglavnom su crveno pečeni i crveno bojani, sa pečatnim i urezanim ornamentima. U jami 3 nađen je mortarijum (tip I/19; tabela 2) peskovite fature, crveno pečen i iznutra ogrubljen sitnim šljunkom. Ostale zdele (tipovi I/29, 88, 102; tabele 2, 5, 6) izrađene su od srednje prečišćene gline, uglavnom su sivo pečene i sivo obojene spoljne površine, a ukrašene su barbotinom (tip I/88; tabela 5). Sivo pečen lonac ima neobrađenu površinu (tip II/12; tabela 8), a na crveno pečenom i crveno bojenom tanjiru (tip III/11; tabela 14) ornament je izveden radlom. Neobrađene površine imaju i fragmenti crveno pečeni amfora (tip IV/12; tabela 18), kao i sivo pečenog poklopca (tip V/6; tabela 21),

dok je fragment crveno pečenog i bojenog pehara ukrašen ornamentom izvedenim utiskivanjem prsta (tip IX/34; tabela 24). Nađeni su i mnogobrojni ulomci krčaga, kadionica i amfora, čije tipološko opredeljivanje nije bilo moguće.

OSTALI NALAZI

1. Akroterija, C 306 (T. 51)

Površina III: početni nivo

Glina

Dimenzije: 13,5 x 15 cm

Fragment akroterije s predstavom Meduze. Izrađena je od srednje prečišćene gline, crvene boje pečenja.

2. Prsten, C 307 (T. 48)

Površina III: početni nivo

Gvožđe

Prečnik: 2,4 cm

Prsten pravougaonog preseka i elipsaste glave sa ufasovanom gemom. Predstava na gemi je nejasna jer je prsten veoma oštećen.

Literatura: Jovanović A., *Nakit u rimskoj Dardaniji*, Beograd 1978, 11, kat. br. 4, sl. 3.

3. Bravice, C 308 (T. 48)

Površina III: početni nivo

Bronza

Dužina: 5,3 cm; 7,8 cm

Dve fragmentovane bravice.

4. Kalup za žižak, C 309 (T. 53)

Površina III: početni nivo

Glina

Fragment kalupa za izradu žižaka.

5. Kašika, C 310 (T. 52)

Površina III: početni nivo

Kost

Dužina: 10,6 cm

Kašika sa recipijentom i oštećenom drškom.

Literatura: Petković S., *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije*, Beograd 1995, T. XX.

6. Posuda, C 311 (T. 51)
Površina III: početni nivo
Staklo
Tri fragmenta oboda i jedan fragment trbuha polihromne staklene posude.
7. Novac, C 312 (T. 48)
Površina III: početni nivo
Bronza
Prečnik: 2,74 cm
Fragmentovan novac (Trajan).
8. Igle, C 313 (T. 52)
Površina III: početni nivo
Kost
Dužina: 4–15,5 cm
Jedanaest igala: fragmentovana igla sa glavom u obliku šake, dve cele i osam fragmentovanih.
9. Kozmetički instrumenti, C 314 (T. 49)
Površina III: početni nivo
Bronza
Dužina: oko 10 cm; 6 cm; 4 cm
Jedan ceo i dva fragmentovana i deformisana kozmetička instrumenta.
10. Oplata, C 315 (T. 50)
Površina III: početni nivo
Bronza (srebro?)
Fragmenti okova i oplata od bronzanog lima, uglavnom amorfnog oblika, a pojedini komadi su pravougaonog, okruglog ili elipsastog oblika, sa perforacijama na krajevima. Neki delovi možda su srebrni, a svi su pod debelim slojem patine.
11. Noževi, C 316 (T. 54)
Površina III i jama 3
Gvožđe
Dužina: 6,6–15 cm
Devet jednoseklih noževa, sa različito izvedenim usadnikom ili drškom. Samo dva noža su cela, a svi su veoma korodirani.
12. Okovi, C 317 (T. 55)
Površina III i jama 3
Gvožđe
Dužina: 3,6–14 cm
Osamnaest komada trakastog gvozdenog lima, veoma korodirani.
13. Strigil, C 318 (T. 49)
Površina III i jama 3
Gvožđe
Fragmenti strigila, veoma korodirani.
14. Alatke, C 319 (T. 56)
Površina III i jama 3
Gvožđe
Dužina: 4,00–14,2 cm
Trinaest veoma korodiranih alatki nejasne namene.
15. Predmeti, C 320 (T. 57)
Površina III i jama 3
Gvožđe, bronza
Fragmentovani predmeti od gvožđa, uglavnom nejasne namene, sa ostacima drveta, bronzanom patinom i perforacijama različitog prečnika. Među njima su i delovi oplata ili okova za razne predmete, brava i kućište za bravu pravougaonog ili kvadratnog oblika, gvozdena posuda sa zaravnjenim obodom i bronzanom drškom koja je spojena nitnom.
16. Predmet, C 321 (T. 55)
Površina III i jama 3
Gvožđe
Dužina: 15 cm
Predmet elipsastog oblika, sa većim kružnim otvorom na sredini i dva manja na krajevima.
17. Igle, C 322 (T. 49)
Površina III i jama 3
Bronza
Četiri igle, i to dve šivaće, a dve kozmetičke. Sve su fragmentovane i deformisane.
18. Drške, C 323 (T. 57)
Površina III i jama 3
Gvožđe
Četiri drške, od kojih su tri od kovanog gvožđa,

pravougaonog i kvadratnog preseka, a jedna je od gvozdene žice, sa petljom na kraju.

19. Okovi, C 324 (T. 56)

Površina III i jama 3

Gvožđe

Prečnik: 4,7 cm; širina: 2 cm

Jedan ceo i dva fragmentovana cilindrična okova, veoma korodirana.

20. Brus, C 325 (T. 51)

Površina III i jama 3

Kamen

Dimenzije: 5,3 x 1,9 x 2,2 cm

Brus manjih dimenzija, u obliku kvadera.

21. Predmeti, C 326 (T. 56)

Površina III i jama 3

Gvožđe

Šest gvozdenih predmeta, i to dve gvozdene alke, dva predmeta duguljastog oblika, sa alkom na jednom kraju, i dva oštećena predmeta nejasne namene.

22. Predmet, C 327 (T. 54)

Površina III i jama 3

Gvožđe

Dužina: 6,6 cm

Predmet kupastog oblika – tulac, veoma korodiran.

23. Okovi, C 328 (T. 48)

Površina III i jama 3

Srebro

Dužina: 2,5–5 cm

Pločica i dva manja ukrasna okova za pojasnu garnituru.

24. Nitne, C 329 (T. 51)

Površina III i jama 3

Srebro i bronza

Prečnik glave: 0,6 cm–3,3 cm

Petnaest celih i fragmentovanih nitni od srebra ili bronze, kalotastih i kružnih glava.

25. Koplje, C 330 (T. 54)

Površina III i jama 3

Gvožđe

Dužina: 10,7 cm

Koplje listolikog sečiva, sa tulcem.

26. Predmeti, C 331 (T. 49)

Površina III i jama 3

Bronza

Sedam predmeta od bronze: deo ugaonog okova sa kukicom na produžetku, amorfnu bronzani lančić, dva srcolika priveska i tri manje bronzane drške.

Literatura: Црнобрња А., Крунић С., Војна опрема и коњска орма, у: *Античка бронза Сингидунума*, Београд 1997, кат. бр. 523, 524, 525.

27. Udice, C 332 (T. 48)

Površina III i jama 3

Bronza

Dužina: 1,7 cm; 2,2 cm

Dve udice.

28. Žižak, C 333 (T. 53)

Površina III i jama 3

Glina

Tri fragmenta žiška od dobro prečišćene gline, oker boje pečenja i oker bojene površine. Na dnu je nečitak pečat. Mogući tipovi: Loeschcke IX ili X, koji se generalno datuju period od Klaudija do Antonina Pija.

29. Žižak, C 334 (T. 53)

Površina III i jama 3

Glina

Disk sa delom ramena i kljuna žiška izrađenog od dobro prečišćene gline, crvene boje pečenja i crveno bojene površine. Na disku je prikazana maska. Pripada tipu Loeschcke IX B, Rubright XV. Datuje se u period od Klaudija do Antonina Pija.

Literatura: Rubright J., Lampes from Sirmium in the Museum of Sremska Mitrovica, in: *Sirmium III*, Beograd 1973, T. VI; Loeschcke S., *Lampen aus Vindonissa*, Zürich 1919.

30. Žižak, C 335 (T. 53)

Površina III i jama 3

Glina

Fragments žiška od dobro prečišćene gline, oker boje pečenja i oker bojene površine. Pripada tipu firma lampe, sa pečatom PRIMIGEN(I), tip Loeschcke IX A ili IX B, koji je datovan u period od Trajana do Sabine.

Literatura: Korać M., *Žišci sa teritorije Viminacijuma*, doktorska teza, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd 1995, 254.

31. Kalup za žižak, C 336 (T. 53)

Površina III i jama 3

Glina

Fragment gornjeg dela kalupa za izradu žižaka tipa Loeschcke IXs, Rubright XV, koji se datuju u period od Klaudija do Antonina Pija.

Literatura: Rubright J., *Lampes from Sirmium in the Museum of Sremska Mitrovica*, in: *Sirmium III*, Beograd 1973, T. VI; Loeschcke S., *Lampen aus Vindonissa*, Zürich 1919.

32. Figurina, C 337 (T. 53)

Površina III i jama 3

Glina

Fragment figurine za koju nije moglo da se ustanovi šta predstavlja. Izrađena je od dobro prečišćene gline i crvene je boje pečenja.

33. Ukrasna glava igle, C 338 (T. 48)

Površina III i jama 3

Bronza

Dužina: 1,3 cm

Ukrasna glava igle, sa pozlatom.

34. Predmet, C 339 (T. 52)

Površina III i jama 3

Kost

Dimenzije: 1 x 1,4 cm

Napukao pločasti predmet elipsastog oblika.

35. Umbo, C 340 (T. 57)

Površina III i jama 3

Gvožđe

Prečnik: 19 cm

Fragmentovan umbo sa ostacima drveta. Kalo-tastog je oblika i sa perforacijama po ivici.

Literatura: Црнобрња А., Крунић С., Војна опрема и коњска орма, у: *Античка бронза Сингидунума*, Београд 1997, кат. бр. 452, 453.

36. Pršljenci, C 341 (T. 51)

Površina III i jama 3

Glina

Prečnik: 3 cm; 3,8 cm

Dva keramička pršljenka bikoničnog oblika.

37. Perla, C 342 (T. 48)

Površina III i jama 3

Staklena pasta

Fragment veće perle od zelenkaste staklene paste, kriškasto ornamentisane.

38. Alka, C 343 (T. 55)

Površina III i jama 3

Bronza

Prečnik: 2 cm

Fragmentovana alka pravougaonog preseka.

39. Žižak, C 344 (T. 53)

Površina III i jama 3

Glina

Dva fragmenta ramena i diska žiška rađenog od dobro prečišćene gline, crvene boje pečenja i crveno bojene površine. Pripada tipu Loeschcke IX ili X.

Literatura: Loeschcke S., *Lampen aus Vindonissa*, Zürich 1919.

40. Ogledalo, C 345 (T. 48)

Površina III i jama 3

Srebro

Pet fragmenata srebrnog ogledala, sa kružnim perforacijama na ivici.

41. Predmet, C 346 (T. 48)

Površina III i jama 3

Srebro

Dužina: 4,5 cm

Cilindričan deformisani predmet od srebrnog lima, možda privezak.

42. Oplate, C 347 (T. 52)

Površina III i jama 3

Kost

Dužina: 1–11,2 cm

Šest fragmenata obrađenih dugih cevastih kostiju životinja, koji verovatno predstavljaju delove oplata nekog predmeta.

43. Privezak, C 348 (T. 48)

Površina III i jama 3

Bronza

Dva fragmenta ukrasnog predmeta (priveska) u obliku lista.

44. Žeton, C 349 (T. 48)

Površina III i jama 3

Olovo

Prečnik: 1,8 cm

Pločasti žeton kružnog oblika.

45. Žižak, C 350 (T. 53)

Površina III i jama 3

Glina

Fragment diska žiška, sa delimično očuvanom predstavom, od dobro prečišćene gline, crvene boje pečenja. Površina je crveno bojena.

46. Kugla – projektil, C 351 (T. 53)

Površina III i jama 3

Glina

Prečnik: 2 cm

Manja kugla oker boje pečenja (projektil).

47. Zvonce, C 352 (T. 48)

Površina III i jama 3

Bronza

Visina: 1,6 cm

Manje zvonice bez klatna.

Literatura: Црнобрња А., Крунић С., Војна опрема и коњска орма, у: *Античка бронза Сингидунума*, Београд 1997, 270; Зотовић Љ., Јордовић Ч., *Viminacium I, некропола Више гробаља*, Београд 1990, XXXVI, 11.

48. Alke, C 353 (T. 48)

Površina III i jama 3

Srebro i bronza

Prečnik: 1,8–2,5 cm

Dve cele i jedna fragmentovana alka, i to jedna od srebra, a dve od bronzе. Kružnog su preseka.

49. Privezak, C 354 (T. 48)

Površina III i jama 3

Staklena pasta

Dužina: 1,7 cm

Privezak od plavičaste staklene paste, na jednoj strani u obliku grozda, dok je na drugoj strani ravan.

50. Narukvica, C 355 (T. 48)

Površina III i jama 3

Srebro

Prečnik: 5,8 cm

Narukvica zatvorenog tipa, od srebrne žice trapezoidnog preseka. Krajevi su stanjeni i preklopljeni, pri čemu je na jednom kraju formirana petlja, a na oba kraja nalazi se devet spiralnih navoja.

Literatura: Jovanović A., *Nakit u rimskoj Dardaniji*, Београд 1978, 27, kat. br. 47–55; Поповић И., Борић-Брешковић Б., *Остава из Бара*, Београд 1994, 62, Т. V/1, 2.

51. Prsten, C 356 (T. 48)

Površina III i jama 3

Bronza

Prečnik: 2,5 cm

Prsten sa alkom od deblje bronzane žice, sa navijenim krajevima u obliku spirale. Veoma je patiniran i blago je deformisan.

Literatura: Ivanišević V., Nikolić S., Novi tragovi antičkih fortifikacija u Singidunumu – lokalitet Knez Mihailova 30, *Singidunum 1*, Београд 1997, 99, Т. 28/2,3; Gudea N., Porollissum – Un complex archeologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman I, *Acta Musei Porollissensis XIII*, Zalau 1989, Т. CCXLIV/28.

ZAKLJUČAK

Kao deo žrtvene površine, sa tzv. površinom III i grobom u obliku bunara G₁₈, jama 3 čini jedinstvenu arheološku celinu. Nalazi sa

površine III i iz jame 3 mogu da se datuju u period od početka II do početka III veka, dok je grob G₁₈ opredeljen u II vek.

LOKALITET VELIKA KAPIJA

G₁ (T. 58)

SONDA IX, 1979. GODINA

Grob je nađen na dubini od 1,40 m, na kojoj se izdvajao pravilnim kružnim ukopom ispunjenim mrkom zemljom, prečnika 1,00 m. Imao je cilindričan oblik, a ispitan je do 6,14 m dubine.

STRATIGRAFIJA

0,00–2,65 m Mrka zemlja u kojoj su nađene životinjske kosti (među njima i kosti riba), zatim fragmenti keramičkih posuda, gvozdeni klinovi i komadi gvozdene zgure. Keramički materijal čine ulomci posuda, i to od grubih, rađenih bez upotrebe vitla, do najfinijih pehara rađenih na vitlu. Na dubini od 2,35 m javljaju se zapečena zemlja, gar, pepeo i nekoliko fragmenata keramike. Uz severnu stranu groba, na dubini od 2,55 m, konstatovan je proslojak krečnog maltera, debljine 10 cm, u kome je nađen kalup za izradu žižaka. Nakon njegovog skidanja uočena je veća količina životinjskih kostiju.

2,65–4,40 m U mrkoj zemlji, na 2,65 m dubine javlja se sloj pepela, debljine 5–6 cm, a sličan se nalazi i na dubini između 2,83 i 3,20 m. Za razliku od viših, zemlja je u nižim nivoima kompaktnija. Konstatovano je dosta gara, pepela, komada ugljenisanog drveta, životinjskih kostiju sa tragovima gorenja, ulomaka keramičkih posuda, a u manjoj meri i fragmenti staklenih posuda i amorfnog gvožđe. Zemlja je nešto rastresitija u istočnom delu jame u kome je prikupljen veći broj ljuštura puževa. Na dubini između 4,00 m i 4,30 m nalaženi su fragmenti

antropomorfne figurine, čija je rekonstrukcija samo delimično bila moguća.

4,40–4,90 m U sloju zemlje mrke boje konstatovana je izuzetno velika koncentracija kostiju životinja, verovatno govečeta. Keramički materijal sličan je onom iz prethodnih slojeva, mada je njegova količina nešto manja.

4,90–5,70 m Mrka rastresita zemlja. Na dubini od 4,90 m, u centralnom delu javlja se sloj pepela debljine oko 4–5 cm i prečnika od 29 do 39 cm. Ispod njega nađeni su fragmenti keramičkih posuda i veoma korodiranih gvozdenih predmeta. Pored mnogobrojnih životinjskih kostiju nalazile su se gvozdene nitne.

5,70–6,14 m Sloj obiluje ljušturama puževa, školjki i kostima životinja, a nađeno je i nekoliko fragmenata veoma korodiranih predmeta od gvožđa. Zemlja je i dalje tamnomrka, kompaktna (kompaktnost usled vlage?), sa primesama ugljenisanog drveta, pepela i gareži. Na 6,10 m dubine konstatovano je nekoliko nepravilno raspoređenih komada peščara, različite veličine i neodređenog oblika. S obzirom da je već od 3,90 m zemlja veoma rastresita, zbog opasnosti od odrona radovi su završeni na dubini od 6,14 m.

ŽIVOTINJSKE KOSTI

U zemlji koja je ispunjavala grobnu jamu nađene su kosti raznih životinja:

- 1) svinje (fragmenti vilica pet jedinki);
- 2) ovce (vilica i plećka jedne jedinke);
- 3) govečeta (fragmenti vilica tri i rogovi jedne jedinke);
- 4) jelena (dve karlice).

KERAMIKA

Od keramičkih posuda u ovom grobu najzastupljenije su zdele zastupljene sa osam tipova (tabele 1–5), rađene od srednje prečišćene gline, uglavnom crveno, a ređe mrko pečene. Površina im je najčešće crveno, a u nekoliko slučajeva crno bojena i glačana. Jedna zdela ukrašena je tehnikom mramorizovanja. Zatim slede mahom sivo pečeni lonci, razvrstani u osam tipova (tabele 7, 9, 10, 12), od srednje i fino prečišćene gline. Tanjiri, svrstani u dva tipa (tabele 14, 15), rađeni su od srednje prečišćene gline, crveno i mrko su pečeni i crveno bojani. Na unutrašnjoj strani dna crno pečenog tanjira (tabela 15), izrađenog od fino prečišćene gline, nalazi se žigosani ornament u obliku lista, okružen trakom ispunjenom kosim urezima. Među tanjirima izdvaja se fragment tera sigilate, sa kalotastim dnom i prstenastom osnovom, na kojoj se nalazi predstava delfina (Drag. 25 – Rheinzabern).²⁸ Ispuna grobne rake sadržala je i fragmente amfora zastupljenih sa dva tipa (tabele 18, 19), od srednje prečišćene gline, svetlocrvene boje pečenja, a u jednom slučaju sa engobom na spoljnoj površini. U dva tipa opredeljeni su sivo i crveno pečeni poklopci grube fature (tabela 21), zatim crveno pečene kadi-onice sa premazom bele engobe (tabela 26) i crveno pečeni krčazi od srednje prečišćene gline (tabela 27). Jedan fragment krčaga ima žlebljen i rebrasti ornament. Pehari su razvrstani u tri tipa, sivo su pečeni, crno bojani i glačani, sa crnim premazom metalnog sjaja, a na nekoliko ulomaka ornament je izveden točkićem (tabela 24). Izdvaja se konični pehar izrađen od srednje prečišćene gline, crvene boje pečenja, sa koso profilisanim obodom i plastičnom trakom ornamentisanom ubodima prstiju na truhu (tip IX/5; tabela 24). Mala svetlocrveno pečena, crveno bojena i glačana kalotasta zdelica spada u retke primerke minijaturnih sudova nađenih u grobovima u obliku bunara (tabela 31).

²⁸ **Literatura:** Bjelajac Lj., *Terra sigillata u Gornjoj Meziji*, Beograd 1990, T. 56.

OSTALI NALAZI

1. Igla, C 3 (T. 59)

Dubina: 0,75 m

Bronza

Dužina: 13 cm

Igla za šivenje. Deo sa ušicom je spljošten.

2. Igla, C 27 (T. 59)

Dubina: 2,20 m

Bronza

Dužina: 12 cm

Igla za šivenje, sa oštećenom glavom.

3. Kalup za žizak, C 4 (T. 61)

Dubina: 2,55 m

Glina

Dužina: 10,2 cm; širina: 7,1 cm; visina: 2,8 cm.

Gornja polovina kalupa za izradu žizaka, od dobro prečišćene gline, crvene boje pečenja. Služio je za izradu žizaka tipa Loeschcke IX B, a datovan je u period od Vespazijana do Trajana.

Literatura: Korać M., *Žišci sa teritorije Viminacijuma*, doktorska teza, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd 1995; Rubright J., *Lampes from Sirmium in the Museum of Sremska Mitrovica*, in: *Sirmium III*, Beograd 1973, T. VI; Loeschcke S., *Lampen aus Vindonissa*, Zürich 1919, 256, T. XIX, 772.

4. Oplata, C 5 (T. 59)

Dubina: 2,50 m

Kost

Dimenzije: 3,2 x 2,2 cm

Fragmentovan predmet pravougaonog oblika – oplata (?). Na donjoj strani su dva upravno postavljena žleba, a na bočnoj je kružni otvor.

5. Kalup za žizak, C 7 (T. 61)

Dubina: 3,50 m

Glina

Dimenzije: 9,5 x 7 cm

Kalup za izradu žizaka, od dobro prečišćene gline, mrkocrvene boje pečenja. Predstavlja negativ donjeg dela žiška, odnosno kljuna i re-

cipijenta iz serije firma lampi. Može se datovati u I ili početak II veka (verovatno Loeschcke IX ili X).

Literatura: Loeschcke S., *Lampen aus Vindonissa*, Zürich 1919, 257, T. XIX, 772, 801, T. XVIII, 987; Rubright J., *Lampes from Sirmium in the Museum of Sremska Mitrovica*, in: *Sirmium III*, Beograd 1973, T. VI.

6. Posuda, C 8 (T. 60)

Dubina: 3,80 m

Staklo

Nekoliko fragmenata trbuha suda od svetlo-žutog stakla, ukrašenog belo glačanim horizontalnim linijama.

7. Novac, C 9 (T. 58)

Dubina: 3,88 m

Bronza

Prečnik: 2,85 cm

Izlizan novac iz prve polovine I veka.

8. Figurina, C 13 (T. 61)

Dubina: 4,00–4,30 m

Glina

Fragmenti terakote u vidu stojeće ljudske figure sa bogatom draperijom. Izrađena je od dobro prečišćene gline i crvene je boje pečenja.

9. Kalup za žižak, C 14 (T. 61)

Dubina: 4,15 m

Glina

Dimenzije: 5,5 x 4,5 cm

Fragment kalupa za žiške, od dobro prečišćene gline, crvene boje pečenja. Služio je za izradu baze i donjeg dela žižaka tipa Loeschcke IX ili X. Datuje se u period od Trajana do Komoda.

Literatura: Loeschcke S., *Lampen aus Vindonissa*, Zürich 1919, 256, 257, T. XX, 772, 801, T. XVIII, 987; Rubright J., *Lampes from Sirmium in the Museum of Sremska Mitrovica*, in: *Sirmium III*, Beograd 1973, T. VI.

10. Žižak, C 15 (T. 61)

Dubina: 4,15 m

Glina

Prečnik diska: 6,3 cm

Fragment diska žiška izrađenog od dobro prečišćene gline i crvene boje pečenja. Ima urezane koncentrične krugove, a ukrašen je i plastičnim ornamentima, od kojih je ostao samo mali deo jer je i disk oštećen.

11. Perla, C 16 (T. 59)

Dubina: 4,15 m

Staklena pasta

Prečnik: 2,3 cm

Kalotasta perla od staklene paste tamnoplave boje, ukrašena belim trakama utkanim u osnovu staklene mase.

12. Posuda, C 10 (T. 60)

Dubina: 4,20 m

Staklo

Prečnik oboda: 3,8 cm

Fragment suda od zelenkastog stakla, sa horizontalno profilisanim zadebljanim obodom, dekorisan belim trakama utkanim u osnovu staklene mase.

13. Posuda, C 11 (T. 60)

Dubina: 4,20 m

Staklo

Fragment posude od stakla braon boje, sa tro-lisnim otvorom.

14. Jezičak, C 12 (T. 58)

Dubina: 4,20 m

Bronza

Dimenzije: 2 x 1,5 cm

Fragment jezička od tankog bronzanog lima.

15. Aplikacija, C 36 (T. 59)

Dubina: 4,30 m

Bronza

Prečnik: 3,1 cm

Kružna aplikacija nazubljene ivice, sa ostacima nitne i pločice za pričvršćivanje.

16. Predmet, C 19 (T. 59)

Dubina: 4,40 m

Peščar

Dimenzije: 14 x 8 cm

Predmet u vidu dve spojene kugle. Na jednoj kugli uočeni su tragovi gvožđa, možda od klina.

17. Nož, C 21 (T. 60)

Dubina: 4,60 m

Gvožđe

Fragmenti veoma korodiranog noža.

18. Novac, C 37 (T. 58)

Dubina: 5 m

Bronza

Prečnik: 3,7 cm

Bronzani novac (Trajan).

19. Privezak, C 44 (T. 58)

Dubina: 5,00–5,40 m

Bronza

Dužina: 2,8 cm

Deltoidni privezak sa spiralno uvijenom alkom.

20. Predmet, C 48 (T. 60)

Dubina: 5,40–5,70 m

Gvožđe

Fragmenti većeg predmeta nejasne namene.

21. Narukvica, C 50 (T. 59)

Dubina: 5,40–5,70 m

Bronza

Deformisana narukvica koja se na jednom kraju završava petljom, dok je drugi kraj oštećen.

22. Perla, C 58 (T. 59)

Dubina: 5,70–6,10 m

Staklo

Prečnik: 1,8 cm

Kriškasta perla od tamnoplavog stakla.

23. Fibula, C 59 (T. 58)

Dubina: 6,10 m

Bronza

Prečnik: 4 cm

Fragmentovana kružna pločasta fibula, sa središnjim delom ukrašenim koncentričnim krugovima.

Literatura: Bojović D., *Rimske fibule Singidunuma*, Beograd 1983, 65, T. XXIX; Петровић Б., Накит, у: *Античка бронза Сингидунума*, Београд 1997, кат. бр. 215.

ZAKLJUČAK

Grob G₁1 verovatno je bio u upotrebi tokom dužeg perioda, na šta ukazuje više slojeva nasipanja, kao i ostaci daća koji su nalaženi na svim dubinama. Fragmenti keramike pripadaju posudama koje se datuju od početka II do sredine III veka. Ovu sliku potvrđuju i ostali nalazi.

LOKALITET DRMSKE CARINE

G₁ (T. 62)

SONDA 29, 1991. I 1992. GODINA

Grob je nađen na dubini od 2,00 m. Izdvajao se pravilnim kružnim ukopom prečnika 0,90 m, ispunjenim tamnomrkom zemljom. Cilindričnog je oblika, dubine 9,30 m. Pripada tipu grobova u obliku bunara sa drvenom komorom.

Godine 1991. iskopan je do 3,00 m dubine, pri čemu nije registrovan arheološki sadržaj, a dalji rad nastavljen je sledeće godine.

STRATIGRAFIJA

3,00–5,00 m Od 3,00 m (početak kampanje 1992) sloj se sastoji od tamnomrke zemlje. Njegov jedini sadržaj čine profilisan podni lep debljine 2 cm i rečni obluci. Na jednoj strani lep je zaglačan, a na drugoj se uočavaju otisci oblutaka.

5,00–6,00 m Tamnomrka zemlja, bez arheološkog sadržaja.

6,00–8,00 m Tamnomrka zemlja sa sporadičnim nalazima profilisanog lepa i nekoliko fragmentovanih tegula. Na fragmentima lepa vidljivi su otisci pruća, što pokazuje da je bio korišćen za oblaganje zidova. Na dubini od 7,35 m, na obodu grobne jame uočeni su ostaci daske, ali samo u tragovima, koji se javljaju sve do 9,00 m dubine.

8,00–8,60 m Sivomrka zemlja sa većom koncentracijom pepela i komadićima nagorelog drveta. Sadržala je i ulomke crveno pečenih keramičkih posuda (amfore, kadionice i krčag).

8,60–9,30 m Na 8,60 m dubine cela površina

groba bila je patosana fragmentima opeka, tegula i kamena zelenca. Debljina tog sloja iznosila je 0,10 m, a nakon njegovog uklanjanja uočeni su ostaci drvene komore sačinjene od 16 obrađenih, vertikalno pobodenih daščica, postavljenih tako da formiraju krug. Pravougaonog su oblika, debljine oko 1,5 cm. Njihova dužina iznosila je od 12 do 16 cm, a širina od 9 do 14 cm. Četiri centimetra iznad donje ivice, daščice su sa spoljne strane bile međusobno spojene i učvršćene obručem od pruća, širine 2 do 3 cm. Sa njihove unutrašnje strane, takođe 4 cm iznad donjih ivica, nalazio se horizontalni žleb iste širine i dubine od 0,7 do 0,8 cm, koji je služio za učvršćivanje dna, od kojeg je očuvano nekoliko horizontalno položenih daščica debljine 1,5 cm. Dno grobne rake činilo je, u stvari, dno drvene komore, i to na dubini od 9,30 m. Komora je ležala na svetlomrkoj zemlji, u kojoj su konstatovane lesne konkrecije i ljuštore školjki.

9,30–10,10 m Svetlomrka zemlja u kojoj su radovi, zbog definitivne provere, nastavljeni do dubine od 10,10 m.

KERAMIKA

Keramički materijal nađen u zemlji koja je ispunjavala grobnu jamu potiče iz sredine III veka, a čine ga delovi oboda i trbuha crveno, sivo i žućkastobelo pečenih posuda od srednje prečišćene zemlje, uglavnom neobrađene ili crveno bojene površine. To su zdele zastupljene sa sedam (tabele 1, 2, 4, 5), lonci sa dva (tabele 7, 12) i krčazi sa jednim tipom (tabela 28). Redak nalaz u grobovima ovog tipa predstavlja

fragment crveno pečene, spolja i iznutra mrko firnisovane tera sigilate u obliku zdele, koja potiče iz viminacijumske radionice. Ukrašena je medaljonima u kojima je predstavljen Hermes sa Dionisom. Između medaljona nalaze se rozete, dok se donji friz sastoji od dvostrukog niza listića.

ZAKLJUČAK

Izgleda da je grob G₁ bio u upotrebi kraće vreme jer nema ostataka daća. Kvalitet zemlje

vrlo je ujednačen sve do dubine od 8,00 m, kada se menja, a javljaju se i fragmenti keramičkih posuda.

Iako iskopavanjima nisu nađene kremirane kosti pokojnika, arheološki materijal i drvena komora jasno ukazuju na karakter jame. Odsustvo kostiju možda može da se objasni činjenicama da se komora nalazila na velikoj dubini i da su sastav i velika vlažnost zemlje prouzrokovali potpuno uništenje organskih materija.

KERAMIKA

Keramičke posude nalažene u grobovima u obliku bunara na Viminacijumu pretežno su izrađene od srednje prečišćene zemlje, na brzo rotirajućem vitlu, crveno su pečene, sa premazom crvene boje i uglačane su površine. Iako zastupljena malim brojem posuda, veoma je značajna pojava mramorizovane keramike, karakteristične za rimsku produkciju, na čijoj je svetlocrvenoj podlozi ukrašavanje izvedeno svetlijim tonovima.

Najstarija keramika iz ovih grobova odlikuje se prisustvom autohtonih elemenata, što se, pre svega, odnosi na tzv. dačku keramiku. To su posude rađene bez upotrebe vitla, loše fature, debelih zidova, svetlo do tamnomrke boje pečenja, sa karakterističnim ornamentom na trбуhu, izvedenim utiskivanjem prstiju ili u vidu plastične trake.

Od oblika najbrojnije su zdele, zatim slede lonci, poklopci, amfore i krčazi, obrađeni prema tipologiji keramičkih posuda sa Viminacijuma koju je ustanovila Lj. Bjelajac.

ZDELE (TABELE 1–6)

Kao i na većini lokaliteta iz ovog perioda, zdele su najzastupljeniji oblik, u čijem razvoju

se uočavaju promene i uticaji kojima je bila podložna rimska keramika. Tehnike njihove izrade i ornamentisanja su raznovrsne, a repertoar formi je bogat. Izdvajaju se zdele rađene u tehnici tera sigilate i provincijska produkcija.

Najstariji tip zdele je „pompeanski tanjir“, poznat iz rimskih logora u rajnskoj oblasti, a njegove imitacije javljaju se tokom dužeg perioda, od I do početka IV veka (tip I/56; tabela 4).²⁹ Poluloptasta zdela s prstenasto profilisanim obodom, izrađena od crveno pečene zemlje i obojena crvenom bojom (tip I/10; tabela 1),³⁰ veoma je zastupljena u grobovima u obliku bunara sa Viminacijuma. Prema ostalom materijalu, u Olteniji se datuje od sredine II do sredine III veka. Predstavlja veoma čest tip zdela i u Singidunumu.³¹ U Panoniji pripada provincijskoj produkciji³² i traje tokom čitavog II veka. Zdele horizontalno razgrnutog oboda, kosih zidova trбуha i niske, prstenasto profilisane stope, izrađene od srednje prečišćene zemlje, crveno pečene i crveno bojene (tip I/34; tabela 3), u Olteniji se datuju u drugu polovinu II veka. Njihove bliske analogije sa lokaliteta *Tropeum Traiani* opredeljene su u I i II vek, dok isti tip u Germaniji potiče iz sredine I veka.³³ Kalotaste zdele ravnog dna, izrađene od srednje prečišće-

²⁹ Ivanišević V., Nikolić-Đorđević S., Novi tragovi antičkih fortifikacija u Singidunumu – lokalitet Knez Mihailova 30, *Singidunum* 1, Beograd 1997, 92, T. 21, 1 2; Brukner O., *Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Beograd 1981, 39, T. 65/6.

³⁰ Гарашанин М., Васић М. Р., Марјановић-Вујовић Г.,

Трајанов мост – Castrum Pontes, у: *Берданске свеске* II, Београд 1984, 33, Т. I/5а.

³¹ Војовић Д., *Rimska keramika Singidunuma*, Beograd 1977, 34, T. XLVI, 434.

³² Brukner O., *op. cit.*, 39, T. 79/30.

³³ Гарашанин М., Васић М. Р., Марјановић-Вујовић Г., *op. cit.*, 33, T. I/6.

ne gline crvene i mrke boje pečenja (tip I/25; tabela 2), vezuju se za I i II vek.³⁴ Takođe kalotaste zdele blago uvučenog oboda, ispod koga je naglašena plastično izvedena traka profilisana u obliku „kragne“, izrađene od srednje prečišćene gline, crvene boje pečenja i crveno bojene površine (tip I/110; tabela 6) datuju se u početak II veka,³⁵ dok se kalotaste zdele horizontalno razgrnutog oboda (tip I/3; tabela 1) vezuju za II i III vek.³⁶

Tip I/31 (tabela 2), odnosno dublje polusferične zdele prstenasto profilisanog oboda, izrađene u kalupu, i to od prečišćene gline crvene boje pečenja, sa reljefnim ornamentom na truhu, predstavljaju imitaciju tera sigilate forme Drag. 37 i pripadaju obliku koji je nastao u galskim radionicama.³⁷ Karakteristične su po crvenoj boji i barbotin ornamentu. Ovaj oblik javlja se u drugoj polovini I veka n.e. Sa teritorije Gornje Mezije, u II vek datuje se nalaz sa Pontesa, a u sredinu II veka primerak iz Singidunuma.³⁸ Tera sigilata forme Drag. 33, odnosno manja konična zdela na visokoj iskošenoj stopi, sa truhom ukrašenim plitko urezanim žlebom (tip I/63; tabela 4), datuje se u II vek, a predstavlja oblik preuzet iz srednjogalskih radionica. Kalupi i veliki broj primeraka svedoče o lokalnoj proizvodnji tera sigilate u Viminacijumu i Margumu.³⁹ Ove imitacije prate oblike prave tera sigilate i opredeljene su u već poznate tipove ustanovljene za celu teritoriju Carstva,⁴⁰ ali se od nje razlikuju po fakturi, načinu izrade i stilu reljefnih ukrasa. Osim uobičajenog ukrašavanja pomoću kalupa sa reljefi-

ma, na Viminacijumu se koriste i barbotin i mramorizacija, a od ukrasa lozice, girlande i jajnica.

U jedanaest grobova javlja se tip I/27 (tabela 2). To su dublje zdele na niskoj stopi, prstenasto profilisanog oboda i bikonično prelomljenog trbuha sa naglašenom plastičnom trakom. Izrađene su od srednje prečišćene gline, crvene su boje pečenja, a površina im je prevučena crvenim firnisom. Proizvođene su od početka II do kraja III ili početka IV veka. Prve posude ovog tipa na prostor Gornje Mezije dospele su importom, a u lokalnim radionicama izrađivane su od kraja II ili prve polovine III veka. Predstavljaju kombinaciju latenoidnih zdela i zdela rađenih u tehnici tera sigilate (Drag. 38 ili Drag. 44).⁴¹

Zdelama pripadaju i fragmenti mortarijuma neobrađene površine (tip I/19; tabela 2), kakvi su u Gornjoj Meziji često nalaženi u slojevima s kraja II veka i verovatno predstavljaju import iz italjskih centara.⁴²

LONCI (TABELE 7–14)

Lonci čine najveći deo rimske kućne keramike. Zbog uticaja praistorijskog lončarstva autohtonih etničkih grupa, u ranorimskoj proizvodnji imaju različite karakteristike u raznim provincijama. Stoga lokalna tradicija vrlo često omogućava njihovo kulturno i hronološko opredeljenje.⁴³ Izuzetak ne čine ni lonci iz grobova na nekropolama Viminacijuma. Grube su izrade, mrke boje pečenja, a javljaju se u velikom broju

³⁴ *Ibid.*, 35, T. I/54.

³⁵ *Ibid.*, 35, T. I/31b.

³⁶ *Ibid.*, 34, T. I/32a

³⁷ Јевремовић Н., Керамика јужног и западног бедема локалитета Diana – Караташ, у: *Берданске свеске* IV, Београд 1987, 49–70, Т. II I/31; datuju se u I–II vek, Drag. 37/T. II.

³⁸ Ivanišević V., Nikolić-Đorđević S., *op. cit.*, 74; Јевремовић Н., *op. cit.*, 50.

³⁹ Nikolić-Đorđević S., *Antička keramika Singidunuma, Singidunum 2*, Београд 2000, 24.

⁴⁰ Dragendorf H., *Terra sigillata, ein Beitrag zur Geschichte der griechischen und römischen Keramik*, *Bonner Jahrbücher* XCVI/XCVII, Bonn 1895, CIII–1898; Dragendorf H., Watzinger C., *Arretinische Reliefgefäße*, Tübingen 1948; Déchelette J., *Les vases céramiques ornés de la Gaule Romaine*, Paris 1904.

⁴¹ Nikolić-Đorđević S., *op. cit.*, Београд 2000, 18.

⁴² Bjelajac Lj., *Mortaria in the Moesia Danube Valley, Старинар* XLIII–XLIV, Београд 1993, 139–148.

⁴³ Brukner, O., *op. cit.*, 42.

tipova. Tzv. dačka keramika zastupljena je loncima većih dimenzija, debelih zidova, sa blago profilisanim obodom. Zadržavajući oblik iz I veka pre n.e., izrađivani su tokom I, II i III veka n.e. Analogije pokazuju da je ova forma u II i III veku n.e. vrlo česta na celom prostoru Dakije.⁴⁴ Uporedo sa autohtonim tradicijama javljaju se i nove, rimske forme. Najzastupljeniji su sferični lonci tipa II/10 (tabela 8), sa obodom zakošenim ka spoljnoj strani i užlebljenim na unutrašnjoj strani, ispod koga često polazi manja trakasta drška. Površina im je rebrasta, a izrađeni su od žućkastobeličaste kaolinske zemlje. Datuju se u II vek n.e. i predstavljaju čest oblik ognjišne keramike i u III veku.⁴⁵ Varijante ovog tipa datuju se od sredine II do početka III veka, ali se, sudeći prema nalazima sa Pontesa, ne isključuje ni mogućnost njihove pojave već u prvoj polovini II veka.⁴⁶

U grobovima u obliku bunara na Viminacijumu čest nalaz predstavljaju lonci većih dimenzija, karakterističnog elipsastog otvora, koso razgrnutog oboda, koničnog recipijenta i udubljenog dna, izrađeni od srednje prečišćene gline i crvene boje pečenja, opredeljeni u tip II/8 (tabela 7), koji se prvi put u većem broju javljaju u Singidunumu. Smatra se da su možda korišćeni kao ostave za hranu.⁴⁷

TANJIRI (TABELE 14–16)

Tanjiri nađeni u grobovima u obliku bunara na Viminacijumu uglavnom su izrađeni od fino prečišćene gline, crvene su boje pečenja i crveno bojene površine.

U šest grobova nalazili su se tanjiri tipa

III/11 (tabela 14), od srednje prečišćene zemlje, crveno pečeni, sa braon bojenom površinom, širokog, lučno razgrnutog oboda, oštro prelomljenog trbuha i prstenasto profilisanog dna. Pripadaju lokalnoj viminacijumskoj proizvodnji, a datovani su u period od kraja II do sredine III veka, kao i u Singidunumu.⁴⁸ Ovaj oblik nastao je po uzoru na tera sigilatu (Drag. 36) i u Gornjoj Meziji javlja se u više varijanti, i to u nešto manjem broju pre sredine II veka, dok je njihova najveća koncentracija u slojevima iz sredine i druge polovine II veka.

U grobovima u obliku bunara na Viminacijumu najzastupljeniji je tanjir uvučenog oboda i prstenasto profilisanog dna (tip III/12; tabela 14), rađen od srednje prečišćene gline, crvene boje pečenja, crveno bojene i glačane površine. U Singidunumu se datuje u drugu polovinu II i u III vek i predstavlja lokalnu varijantu forme Drag. 32.⁴⁹ Tanjiri ovog tipa najbrojniji su na Pontesu, a prema analogijama datovani su u II vek.⁵⁰

Tanjiri tipa III/13 (tabela 15), izrađeni od srednje prečišćene zemlje, pečeni i bojani u crvenim tonovima, nađeni su u četiri groba, a takođe se datuju u kraj II i prvu polovinu III veka.

Crveno pečen i glačan tanjir tipa III/27 (tabela 15) predstavlja lokalnu imitaciju tera sigilate (Drag. 36) i opredeljen je u kraj II i prvu polovinu III veka.

Tanjir tipa III/36 (tabela 16), ravnog oboda i dna, sa žlebom ispod oboda na unutrašnjoj strani, izrađen od srednje prečišćene zemlje, crveno pečen i crveno bojen, takođe je lokalni proizvod iz istog perioda.

⁴⁴ Popilian G., *Ceramica romana din Oltenia*, Craiova 1976, 134.

⁴⁵ Јевремовић Н., *op. cit.*, 50.

⁴⁶ Гарашанин М., Васић М. Р., Марјановић-Вујовић Г., *op. cit.*, 36, Т. III/9, 9с.

⁴⁷ Ivanišević V., Nikolić-Đorđević S., *op. cit.*, 90; Јевремовић Н., *op. cit.*, 50.

⁴⁸ Ivanišević V., Nikolić-Đorđević S., *op. cit.*, 96.

⁴⁹ *Ibid.*, 96

⁵⁰ Гарашанин М., Васић М. Р., Марјановић-Вујовић Г., *op. cit.*, Т. V/6.

AMFORE (TABELE 17–20)

Amfore su zastupljene sa 17 tipova. Izrađene su od srednje i dobro prečišćene gline, a najčešće su pečene u crvenim i mrkim nijansama. Površina im je bojena, uglavnom crvenom i mrkom bojom, ili je prevučena beličastom engobom. Predstavljaju proizvod lokalne radionice.⁵¹ Veoma čest nalaz u grobovima u obliku bunara, naročito na lokalitetu Pećine, predstavljaju loptaste amfore tipa IV/13 (tabela 19). Ovaj tip, nalažen u slojevima iz II i III veka u Singidunumu i Viminacijumu, kao i na drugim lokalitetima duž Dunava, spada u najbrojniju grupu lokalno proizvedenih amfora u podunavskom delu Gornje Mezije.⁵² Pretpostavlja se da su izrađivane u radionicama Viminacijuma, mada se ne isključuju ni zanatski centri u Gornjoj Meziji. Ovaj oblik u Panoniji je datovan u I vek.⁵³

Zapadnomediteranske amfore zastupljene su tzv. forlimpopoli amforama, koje su importovane iz severnoitalskih oblasti (tip IV/27; tabela 20). Imaju profilisan obod, trakaste, po sredini žlebljene drške i u gornjem delu nešto širi trbuh, koji se sužava prema prstenastom dnu. Izrađene su od dobro prečišćene gline, a površina im je glačana tako da ostavlja utisak mramorizacije. Na našem tlu, u većem broju javljaju se na nekropolama Viminacijuma i u naseobinskim slojevima Singidunuma,⁵⁴ mada ih ima i na drugim lokalitetima duž đerdapskog dela limesa, kao što su *Pontes*, *Diana*, *Transdierna* i dr. Lokalna proizvodnja ovih amfora počinje u isto vreme kada i njihov import, u II

veku, i produžava se do početka IV veka, kada prestaje i njihov import.⁵⁵

Istočnomediteranske amfore javljaju se u nekoliko tipova (tipovi IV/1, 18; tabele 17, 19).⁵⁶ To su amfore sa suženim trakastim obodom i dugim profilisanim vratom, sa masivnim drškama koje dosežu obod ili ga prelaze, naglašenim gornjim delom trbuha i malom, prstenasto profilisanim stopom. Stariji primerci izrađeni su od dobro prečišćene zemlje, svetlije su boje i ponekad na spoljnoj površini imaju premaz od razmućene gline. Na lokalitetima na kojima su datovani, pre svega u Viminacijumu i Singidunumu, najraniji primerci potiču iz druge trećine III veka.

Pontske amfore predstavljaju najbrojnije amfore koje su importom dospele u Gornju Meziju. Javljaju se na skoro svim lokalitetima u slojevima iz II i III veka, a najviše su zastupljene u Viminacijumu i Singidunumu. To su amfore zvonolikog otvora, dužih ili kraćih drški, širokog trbuha i malog špicastog dna.⁵⁷ U grobu G₁1146 nađena je amfora ovog tipa (IV/4; tabela 17), kojoj nedostaju donji deo trbuha i dno, sa pečatom na dršci HPAKLA (T. 24/11). Analogije za ovaj pečat poznate su sa lokaliteta u donjem Podunavlju.⁵⁸ Engoba na spoljnoj površini ove amfore je porozna i žučkastobela, a primerak je datovan u drugu trećinu III veka. Pontskim amforama pripada i tip IV/2 (T. 17),⁵⁹ kod koga je obod oštrije ili blaže profilisan, a trbuh je debelih zidova i varira od blago zaobljenog do loptastog oblika. Drške polaze odmah ispod oboda i spajaju se sa gornjim delom trbuha, dok je dno špicasto. Amfore ovog tipa

⁵¹ Bjelajac Lj., *Amfore gornjomezijskog Podunavlja*, Beograd 1996, 99–100, Sl. XXXV.

⁵² Vojović D., *Rimska keramika Singidunuma*, Beograd 1977, T. XIII/303, 548; Томовић М., Текија, керамика са утврђења, *Старинар XXXIII–XXXIV*, Beograd 1982/83, T. III/1; Јевремовић Н., *op. cit.*, T. XIII/IV/15.

⁵³ Brukner O., *op. cit.*, 125, T. 165.

⁵⁴ Ivanišević V., Nikolić-Đorđević S., *op. cit.*, 99, T. 28/2, 3.

⁵⁵ Bjelajac Lj., *op. cit.*, 22, Sl. IV, 29.

⁵⁶ *Ibid.*, 43, Sl. XIII/53.

⁵⁷ *Ibid.*, 53, Sl. XVII/84.

⁵⁸ Tudor D., Importul de vin și untdelemn în provincia Dacia, *Apulum VII*, Alba Iulia 1968, 393–394, Fig. 2; Popilian G., Contribution à la typologie des amphores romaines découvertes en Olténie (II–IIIe siècles de n. è.), *Dacia XVIII*, 1974, 140, pl. 3/3; *idem.*, *Ceramica romana din Oltenia*, Craiova 1976, 40–43, pl. LXXXVI/3.

⁵⁹ Bjelajac Lj., *op. cit.*, 22, sl. XX, 107.

izrađene su od peskovite gline, a boja pečenja uglavnom je crvena. Nađene su na lokalitetima *Singidunum*, *Viminacium*, *Transdierna*, *Diana*, *Pontes*, *Mora Vagei*, *Vajuga*, *Ravna* i drugim. Intenzivno se javljaju od sredine II do sredine III veka, a potom se njihov priliv do kraja III veka postepeno smanjuje. I amfora sa prstenasto profilisanim obodom, izrazito dugim i uskim vratom, ovalnim telom i uskim dnom formiranim u vidu stope, koja je nađena u grobu G₁₈, pripada pontskim amforama (tabela 20).⁶⁰

POKLOPCI (TABELE 21, 22)

Poklopci izrađeni od peskovite gline, sive, mrke i crvene boje pečenja, dosta su čest nalaz u grobovima u obliku bunara na Viminacijumu. Preovlađuje tip plitkog poklopca za lonac (tip V/6; tabela 21), neprofilisanog oboda i kosih, blago narebrenih zidova trbuha, sa dugmetastom drškom. U Singidunumu je jedan od najzastupljenijih oblika i javlja se od sredine II do kraja IV veka, a čest je i na području Dakije i Panonije.⁶¹

Poklopci u obliku zdele, uvučenog i užlebljenog oboda, tipa V/7 (tabela 21), sa naglašenom unutrašnjom ivicom, izrađeni od peskovite gline, sivo ili crveno pečeni i neobrađene površine, čest su nalaz u Viminacijumu, kao i na čitavom prostoru Gornje Mezije, Panonije i Dakije.⁶²

Duboki zvonoliki poklopci tipa V/16 (tabela 21), sa naglašenom dugmetastom drškom, izrađeni od peskovite gline i mrke boje pečenja, predstavljaju jedan od čestih oblika proizvođe-

nih u zanatskom centru istraženom na lokalitetu Pećine u Viminacijumu, a datuju se u prvu polovinu III veka.⁶³ Analogni primerci potiču sa nalazišta u Panoniji i Trakiji.⁶⁴

Takođe duboki i zvonoliki poklopci sa dugmetastom drškom, iskošenog i blago užlebljenog oboda, tipa V/27 (tabela 22), izrađeni od peskovite gline, sivomrke boje pečenja i neobrađene površine, u Viminacijumu su datovani u II i III vek. Najbliže analogije poznate su iz Dakije, gde se ovaj tip javlja u III veku, a proizvodi se i tokom IV veka.⁶⁵

PITOSI (TABELA 23)

Pitosi nađeni u grobovima u obliku bunara na Viminacijumu, uglavnom horizontalno razgrnutih oboda i sferičnih recipijenata, rađeni od prečišćene i crveno pečene gline, imaju na obodu crni smolasti premaz. Površina im je često uglačana, a odlikuju se gustim češljastim ornamentom na ramenu. Upotrebljavani su u I i II veku, a u III veku njihov oblik je ostao isti, ali se zapažaju neznatne promene u fakturi, na obodu nema premaza, a ornament je izveden grublje.

PEHARI (TABELE 24, 25)

Najčešći pehari iz grobova u obliku bunara (tipovi IX/5, 14; tabela 24) su severnoitalskog porekla. Crno su firnisovani i ukrašeni višestrukim nizom ureza izvedenih radlom ili barbotinom.⁶⁶ Njihova proizvodnja

⁶⁰ *Ibid.*, sl. XXII/116.

⁶¹ Nikolić-Đorđević S., *op. cit.*, 155; Popilian G., *op. cit.*, 898-904, 127; Brukner O., *op. cit.*, T. 129/9.

⁶² Nikolić-Đorđević S., *op. cit.*, 154, tip VIII/2; Cvjetičanin T., Some observation about pottery evidence from Diana, in: *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, Belgrade 1996, 96, Pl. 2, V/7; Brukner O., *op. cit.*, T. 131/30-34; Гарашанин М., Васић М. Р., Марјановић-Вујовић Г., *op. cit.*, 25-84, T. XIII, тип VIII/4.

⁶³ Raičković A., *Keramičke posude zanatskog centra iz Viminacijuma*, magistarski rad, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd 2005, 45.

⁶⁴ Brukner O., *op. cit.*, T. 131/22; Sultov B., *Ceramic Production on the Territory of Nicopolis ad Istrum (IInd-IVth century)*, Sofia 1985, 86, T. XLIII/7.

⁶⁵ Popilian G., *Ceramica romana din Oltenia*, Craiova 1976, 931-936, 128.

⁶⁶ Brukner O., *op. cit.*, 37, T. 58/6, 7.

počinje u severnoj Italiji, i to poslednjih godina Avgustove vladavine i vezuje se za osnivanje vojnih logora. Mreža njihove distribucije posebno je bila razvijena u Galiji i Norikumu. Severnoitalskog porekla su i tzv. jajasti pehari, sa jače naglašenim trbuhom, kosim obodom i suženim dnom (tip IX/2; tabela 24). Izrađeni su od srednje prečišćene zemlje, crveno ili sivo su pečeni i često crveno bojeni. U Viminacijumu su datovani od sredine II do početka III veka.

U II veku javlja se pehar sa naborima, tzv. Falten pehar (tip IX/60; tabela 25). To je provincijski oblik, iako radionice za izradu ove vrste keramike do sada nisu locirane. Pošto je poznatiji u rajnskom području, može se pretpostaviti da su se proizvodni centri nalazili u Norikumu, Reciji i Germaniji.⁶⁷

Pehari sa jednom ili dve drške, odnosno tip IX/37 (tabela 25), crveno ili žućkastobelo pečeni i crveno bojeni, karakteristični su za podunavske i balkanske provincije, kao i za varvarske oblasti. Mnogobrojni nalazi u Donjoj Panoniji potvrđuju njihovu široku primenu od II veka.⁶⁸

KADIONICE (TABELA 26)

Tokom II i III veka za rimsku provincijsku keramiku karakteristične su kadionice, za koje se smatra da vode poreklo iz Sredozemlja.⁶⁹ To su posude na punoj ili šupljoj nozi sa proširenom stopom, čiji oblik ne podleže većim promenama u razvoju keramičke proizvodnje. Razlike se ispoljavaju u raznovrsnosti ukrasa u vidu talasastih traka i zareza, u zavisnosti od

ukusa, spretnosti i kvaliteta rada lončara. Pretpostavlja se da su imale kulturni karakter.⁷⁰

Veliki broj kadionica sa gradskog područja Sirmijuma ukazuje na njihovu široku primenu ne samo u pogrebnom kultu već i u drugim obredima, a možda su upotrebljavane i u domaćinstvu. Slične kadionice javljaju se i u Singidunumu i Viminacijumu.⁷¹

U grobovima u obliku bunara u Viminacijumu zastupljene su sa šest tipova. Uglavnom su sive i crvene boje pečenja, najčešće sa belom engobom.

Kadionice sa dvostruko nazubljenim obodom, iskošenim trbuhom ukrašenim sa jednom ili dve plastično nazubljene trake, izrađene od srednje prečišćene zemlje, crvene boje pečenja, sa belom engobom na spoljašnjoj strani (tip X/1), nađene su u najvećem broju grobova. U Viminacijumu se javljaju na više lokaliteta.⁷²

Kadionice koničnog recipijenta, na profilisanoj šupljoj nozi, ukrašene nareckanim trakama na obodu, rađene od srednje prečišćene gline i crvene boje pečenja (tip X/2) u Viminacijumu se datuju od sredine II do sredine III veka, a analogni primerci potiču iz Singidunuma, kao i sa teritorije Panonije i Dakije.⁷³

U jami 2 nađena je kadionica koja pripada tipu X/6. Manjih je dimenzija, nareckanog i užlebljenog oboda, bikoničnog trbuha, a izrađena je od srednje prečišćene gline i crveno je pečena. Ovaj tip u Viminacijumu je poznat sa više lokaliteta, gde je datovan u prvu polovinu III veka. Analogni primerci nalazeni su u Dakiji.⁷⁴

Tip X/8, koji je čest u grobovima u obliku bunara, obuhvata pliće kadionice čiji je obod ukrašen uštinutim talasastim trakama. Rađene su od srednje prečišćene gline, crvene su boje pe-

⁶⁷ *Ibid.*, 37.

⁶⁸ *Ibid.*, 41.

⁶⁹ Ettliger E., Simonett Ch., *Römische Keramik aus dem Schutthügel von Vindonissa*, Basel 1952, 22.

⁷⁰ Vikić-Belančić, Neka obilježja ranocarske keramike u jugozapadnoj Panoniji, *Старинар XIII–XIV*, Београд 1962/63, 108, 109.

⁷¹ Ivanišević V., Nikolić-Đorđević S., *op. cit.*, 99, T. 29.

⁷² Raičković A., *op. cit.*, 48: „u zanatskom centru ovaj tip je zastupljen sa preko 26 posuda u pećima.“

⁷³ Nikolić-Đorđević S., *op. cit.*, 178, tip X/1; Brukner O., *op. cit.*, T. 65/15–17; Popilian G., *op. cit.*, Pl. LXII/753.

⁷⁴ Popilian G., *op. cit.*, Pl. LXI/748.

čenja, dok je spoljna površina prevučena belom engobom. Ovaj tip je zastupljen na lokalitetu Više grobalja, gde se datuje od druge polovine II do prve polovine III veka. U isti period određeni su i primerci nađeni na Pontesu i u Dakiji.⁷⁵

KRČAZI (TABELE 27–30)

U grobovima u obliku bunara krčazi su zastupljeni sa 18 tipova. Na nekropolama iz rimskog perioda, ova vrsta keramičkih posuda predstavlja najčešći grobni prilog, a u Viminacijumu mahom se nalaze i po tri krčaga u jednom grobu. Većina je rađena od crveno, oker ili mrko pečene zemlje i crveno je bojena. Drška im je uglavnom trakasta i žlebljena, obod je prstenasto profilisan, a trbuh loptast.

Tip XII/1 (tabela 27),⁷⁶ koji se često javlja u grobovima u obliku bunara, obuhvata krčage sa jednom drškom. Obod je na unutrašnjoj strani užlebljen, vrat je uzan i kratak, ramena su zaobljena i naglašena, a loptasti trbuh je na prstenasto profilisanoj stopi. Izrađivani su od srednje prečišćene gline, pečeni su u crvenim nijansama, a površina im je bojena ili prevučena crvenomrkim firnisom. Najstariji primerci iz Singidunuma datovani su u drugu polovinu II veka.⁷⁷ Ovaj tip se u više varijanti javlja na viminacijumskoj nekropoli Više grobalja, i to nešto ranije, u II veku, posle Trajanove vladavine.⁷⁸

U grobovima u obliku bunara na Viminacijumu najčešće su nalaženi crveno pečeni krčazi tipa XII/4 (tabela 27), visokog recipijenta, užle-

bljenog oboda sa trakasto profilisanom ivicom, dugog vrata i prstenasto profilisane stope. U Viminacijumu i Singidunumu datovani su u drugu polovinu II i početak III veka.⁷⁹ Zajedno sa prethodnim tipom, predstavljaju oblik krčaga koji je izrađivan za specijalnu namenu, tj. za pogrebni ritual.

Krčag tipa XII/6 (tabela 27), sa uskim vratom i cilindričnim trbuhom koji se oštro lomi prema ramenu i niskoj prstenastoj stopi, izrađen je od srednje prečišćene gline, crvene je boje pečenja i crveno bojene površine. Jedini sličan primerak potiče iz Singidunumu, i to takođe iz groba u obliku bunara. Predložena su različita datovanja, ali je prihvaćen kraj I i početak II veka.⁸⁰

Krčazi blago zadebljanog trolisnog otvora, rebrastog trbuha i ravnog dna (tip XII/10; tabela 28), u Viminacijumu se javljaju u dva groba. U okviru zanatskog centra istraženog na lokalitetu Pećine izdvojene su dve posude ovog tipa.⁸¹ Na drugim lokacijama u Viminacijumu datuju se u period od sredine II do sredine III veka. Primerci ovog tipa nalaženi su samo duž Dunava, u Gornjoj Meziji (Singidunum), a najveći broj potiče iz Dakije.⁸²

Tip XII/16 evidentiran je u četiri groba (tabela 29), a obuhvata krčage sa trolisnim otvorom širokog vrata, bikoničnim trbuhom i prstenasto profilisanim dnom. U pomenutom zanatskom centru spadaju u grupu najzastupljenijih krčaga,⁸³ a česti su i na drugim lokalitetima u Viminacijumu, gde su datovani u drugu polovinu II veka i početak III veka. Analogni primerci potiču iz Gornje Mezije i Donje Panonije.⁸⁴

⁷⁵ Popilian G., *op. cit.*, Pl. LXI/752; Гарашанин М., Васић М. Р., Марјановић-Вујовић Г., 25–84, Т. XVII, тип X/4.

⁷⁶ Popilian G., Contribution à la typologie des amphores romaines découvertes en Olténie (II–IIIe siècles de n.è.), *Dacia* XVIII, București 1974, 138.

⁷⁷ Nikolić-Đorđević S., *op. cit.*, 138: najstariji primerak nađen je u grobu sa novcem Septimija Severa (193–211), a najmlađi je opredeljen u treću četvrtinu IV veka (355–361).

⁷⁸ Зотовић Љ., Јордовић Ч., *op. cit.* (G-65/5–7, G-71/2–4, G-73/2, G-155/10, G-221/5, G₁-77/1, G₁-105/4, G₁-144/4).

⁷⁹ Nikolić-Đorđević S., *op. cit.*, 146.

⁸⁰ *Ibid.* (tip VII/35), 149.

⁸¹ Raičković A., *op. cit.*, 51.

⁸² Nikolić-Đorđević S., *op. cit.*, 182.

⁸³ Raičković A., *op. cit.*, 51: nađeno je sedam posuda u celinama peći br. 1, br. 10, u jami br. 1 i otpadnoj jami uz peć 5.

⁸⁴ Nikolić-Đorđević S., *op. cit.*, 138, tip VII/9; Brukner O., *op. cit.*, T. 145/135.

Krčazi tipa XII/17 (tabela 29) imaju trolisni otvor sa neprofilisanom i užlebljenom ivicom, loptasti trbuh na prstenastoj stopi i po sredini užlebljenu dršku, koja se završava na ramenu. U Viminacijumu veliki broj ovakvih posuda nađen je u grobovima sa kremacijom. Izrađene su od srednje prečišćene gline, crvene su boje pečenja i crveno ili mrko bojene površine. Često se javljaju kao prilog u grobovima na teritoriji Gornje Mezije.⁸⁵ U Singidunumu su okvirno opredeljeni u II i III vek, a na viminacijumskim nekropolama najčešće su nalaženi u grobovima iz II veka. Kulturna jama 2, koja sadrži ovakvu posudu, datovana je u prvu polovinu II veka.

Krčag od crveno pečene zemlje, sa ravnim obodom, sferičnim recipijentom, prstenasto profilisanom stopom i užlebljenom drškom (tip XII/29; tabela 30), datovan je u period od sredine II veka do početka III veka i pripada lokalnoj proizvodnji.

Iz groba G₁7 potiče krčag koji ima trolisni otvor, iskošen vrat, loptasti trbuh, prstenasto profilisanu stopu i trakastu dršku (tip XII/25; tabela 29). Izrađen je od srednje prečišćene zemlje i crvene je boje pečenja. Ovakvi krčazi veoma su zastupljeni u zanatskom centru,⁸⁶ a javljaju se i na drugim istraživanim lokalitetima Viminacijuma, gde su datovani u period od sredine II do sredine III veka. Analogni primerici nađeni su u Singidunumu.⁸⁷

MINIJATURNE POSUDE (TABELA 31)

U grobovima u obliku bunara u Viminacijumu, ove posude su zastupljene samo sa četiri tipa. Oblikom predstavljaju smanjenu verziju

većih posuda, ali sa potpuno drugačijom funkcijom. Uglavnom su pravljene po uzoru na pehare. Proizvod su lokalnih majstora, a obično su izrađivane na vitlu, od srednje prečišćene gline, crveno i sivo su pečene, dok im je površina često bojena i glačana. Namena ovih posuda nije poznata, a pretpostavlja se da su služile kao dečje igračke, mada se ne isključuje ni mogućnost da su korišćene za čuvanje začina ili manjih količina namirnica. Kao grobni inventar javljaju se i na jugoistočnoj nekropoli Singidunuma.⁸⁸

TERAKOTE (TABELA 34)

U obilju keramičkog materijala nađene su samo tri fragmentovane terakote: delovi statuete u vidu stojeće ljudske figure sa bogatom draperijom (T. 61/), fragment akroterije s predstavom Meduze (T. 51/) i fragment kalupa za izradu figure ribe (T. 24/).⁸⁹ Prema ostalom materijalu, datuju se u period od sredine II do sredine III veka.

U grobu G₁1089 (T. 16/16) nalazilo se šest fragmenata crveno pečene ikone s predstavom boga Mitre. Proizvodnja u kalupu pokazuje da su ovakve ikone postale roba široke potrošnje, na osnovu čega može da se zaključi da je broj sledbenika Mitrinog kulta u Viminacijumu bio veliki, posebno iz siromašnih slojeva. Grob u kome je ikona nađena datovan je u period od kraja II do sredine III veka.⁹⁰

***

Rimsku keramiku nađenu u grobovima u obliku bunara na Viminacijumu odlikuje veliki

⁸⁵ Nikolić-Đorđević S., *op. cit.*, 151 (tip VII/38).

⁸⁶ Raičković A., *op. cit.*, 51: ovaj tip javlja se zajedno sa približno 102 posude koje su nađene u peći br. 1, peći br. 3, kao i u jamama 3 i 4.

⁸⁷ Nikolić-Đorđević S., *op. cit.*, 150, tip VII/38.

⁸⁸ *Ibid.*, 135, tip VII/2; Brukner O., *op. cit.*, T. 146, 139; T.

43/119; Popilian G., *Ceramica romana din Oltenia*, Craiova 1976, Pl. XLIX/529.

⁸⁹ Premk A., *Terra-Cotta Animal Figurines from Viminacium*, *Старинар* 45–46, Beograd 1995, 143–154.

⁹⁰ Зотовић Љ., *Керамичка икона Митриног култа*, *Старинар* XL–XLI, Београд 1991, 197–201.

broj primeraka, kao i raznovrsnost oblika i tehnika izrade. Najstariji primerci datuju se u drugu polovinu I veka, a najmlađi potiču iz druge polovine III veka.

Posude su uglavnom proizvod viminacijumskih radionica i ne razlikuje se bitno od lokalne proizvodnje u drugim gradovima Gornje Mezije tokom II i prve polovine III veka, kada domaći centri još uvek mogu da podmire potrebe stanovništva.

Arheološkim iskopavanjima potvrđeno je da je Viminacijum bio značajan keramičarski centar. Pronađeno je više peći za izradu opeke

i keramičkih posuda, pri čemu su neke bile grupisane u okviru zanatsko-keramičarskog centra. Otkriveno je 25 peći, od kojih je 11 bilo namenjeno za pečenje opeka, a 14 za pečenje posuda.

S obzirom da u ispitivanoj grupi ima grobova/jama sa jednim i sa više sukcesivnih punjenja, analiza keramičkog materijala ukazuje na manji broj tipova u objektima napunjenim odjednom, što se i moglo očekivati. Preciznije datovanje ili utvrđivanje dužine trajanja grobunara na osnovu tipova posuda ili njihove količine nije, međutim, bilo moguće.

ŽIŠCI (TABELA 32)

Među materijalom u grobnim rakama i kulturnim jamama javlja se dosta fragmenata žižaka. Široko zastupljeni u svakodnevnoj upotrebi, žišci su imali posebnu ulogu i u pogrebnom ritualu. Njihova masovna proizvodnja počinje u severnoj Italiji u I veku, a ubrzo potom i u provincijskim radionicama. U ispuni grobova u obliku bunara i kulturnih jama prisutni su sledeći tipovi.

LOESCHCKE I C, IVÁNYI I: žišci kružnog recipijenta, sa trouglasto završenim kljunom flankiranim volutama. Disk je najčešće ukrašen reljefom, a dno je ravno, sa urezanim kružnicom. Predstavlja jedan od najpopularnijih tipova, čija se proizvodnja razvila tokom I veka. Fragmentovan žižak sa volutama i predstavom konjske glave u desnom profilu na disku (T. 7/7), na osnovu analogija datovan je u sredinu

II veka.⁹¹ Na dva primerka, nađena u grobovima G₁7 i G₁8, na disku je prikazana Herkulova maska na žrtveniku (T. 35/18; T. 40/37), a na jednom, predstava psa koji lovi zeca (T. 34/37). Tip lampi Loeschcke I, sa tri varijante, zastupljen je na Viminacijumu sa više od 650 primeraka, i to u grobovima iz perioda od Agripe do Karakale.⁹²

LOESCHCKE VIII, IVÁNYI VII: žišci kružnog recipijenta, manjeg ovalnog kljuna i blago iskošenog ramena, koje je često ukrašeno floralnim ornamentom (T. 12/11). Disk je uglavnom ukrašen rozetom, a u njegovom središnjem delu nalazi se otvor za ulje. Dno je ravno ili prstenasto zadebljano. Nastanak ovakvih žižaka vezuje se za vreme vladavine Klaudija, a izrađivani su do sredine III veka, i predstavljaju

⁹¹ Vikić-Belančić B., Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* V, Zagreb 1971, VII/22, kat. br. 85; Iványi D., *Die Panonische Lampen*, Budapest 1935, T.VIII, 7, 194; Rubright

J., Lampes from Sirmium in the Museum of Sremska Mitrovica, in: *Sirmium III*, Beograd 1973, I/5.

⁹² Korać M., *Žišci sa teritorije Viminacijuma*, doktorska teza, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd 1995, 18.

najrasprostranjeniji oblik na nalazištima u rimskim provincijama.⁹³ U grobu G₁1 na lokalitetu Velika kapija nađen je deo kalupa za izradu gornjeg dela žiška varijante R (T. 61/3), koja je veoma karakteristična za prostor donjeg Podunavlja. Žišci ove varijante proizvod su viminacijumskih radionica.⁹⁴

LOESCHCKE X, IVÁNYI XVII: žišci sa kružnim recipijentom i izvučenim kljunom zaobljenog vrha. Disk je oivičen plastičnom trakom, koja u vidu plitkog kanala vodi do otvora za fitilj. Rame je ukrašeno sa dva ili tri bradavičasta ispupčenja. U središnjem delu diska nalazi se otvor za ulje. Proizvodnja žižaka ovog tipa počinje u severnoj Italiji, u doba Tiberija. Već krajem I veka izrađivani su u mnogim provincijskim radionicama, a upotrebljavani su do Konstancija II. Četiri fragmenta diska, kljuna, ramena i dna žiška od crvenkaste gline, iz groba G₁256, verovatno pripadaju ovom tipu (T. 4/8), kao i fragmenti nekoliko žižaka sa ostacima pečata FORTIS.

IVÁNYI IX: žišci sa više kratkih zaobljenih kljunova i pravougaonim recipijentom. Dno je takođe pravougaono, a drška je najčešće oblikovana trouglasto ili u vidu lista sa naznačenom nervaturom. Datuju se u period od II do IV veka. Na dnu kalupa za izradu donjeg dela žiška sa više kljunova (T. 20/14), koji je nađen u grobu G₁1090, delimično je sačuvan pečat majstora EVITAS-a. Žišci izrađivani u ovakvim kalupima datuju se u početak III veka i predstavljaju viminacijumsku varijantu tipa Iványi IX. Ime majstora Evitasa prvi put je potvrđeno upravo u Viminacijumu.⁹⁵

ŽIŠCI TIPRA „FIRMA LAMPE“: žišci ovog tipa bili su veoma rasprostranjeni i omiljeni. Proizvođeni su u italskim centrima, a bili su i predmet žive trgovine, pa se već od kraja I veka sreću u svim delovima Rimskog carstva. Odlikuje ih natpis na dnu, odnosno pečat radionice sa imenom proizvođača u genitivu.

Na fragmentima dna nekoliko žižaka, čiji tip nije mogao da se odredi, nalazili su se delovi pečata sa natpisom CASSI, STROBILI i PRIMIGENI.

Žišci sa pečatom majstora *Cassi* proizvode se od prvih decenija II veka, najpre u severnoj Italiji,⁹⁶ a zatim u mnogim rimskim, pa i podunavskim provincijama. Primerci iz Viminacijuma potiču iz perioda od Hadrijana do Aleksandra Severa.⁹⁷

Najstariji žišci sa pečatom majstora *Strobili* takođe potiču iz severne Italije, a datovani su od druge polovine I do početka II veka. U nešto većem broju nalaženi su u zapadnim provincijama Carstva. Primerci iz Dakije potiču iz Trajanovog i Hadrijanovog vremena, dok su u Viminacijumu datovani u period od Nerona do Hadrijana.⁹⁸

Ime majstora *Primigeni* do sada je potvrđeno samo u Viminacijumu i možda se radi o provincijskoj radionici. Primerak iz groba u obliku bunara (T. 53/30) pripada tipu Loescheke IX A i IX B, a na Viminacijumu su ovakvi žišci datovani novcem Trajana i Sabine.

Žišci iz Viminacijuma, uglavnom sa nekropola, delimično su importovani iz severnoitalijskih centara, ali znatnim delom predstavljaju proizvode lokalnih radionica, o čemu svedoče mnogobrojni celi kalupi i njihovi fragmenti.

⁹³ *Ibid.*, 116.

⁹⁴ *Ibid.*, 154.

⁹⁵ *Ibid.*, 241.

⁹⁶ *Ibid.*, 108.

⁹⁷ *Ibid.*, 234.

⁹⁸ *Ibid.*, 257.

PREDMETI OD METALA

(TABELA 33)

U grobovima u obliku bunara i kulturnim jamama na Viminacijumu nađen je veliki broj predmeta od metala. Najbrojniji su fragmenti različitih bronzanih i gvozdениh okova i oplata, nažalost najčešće sa jakim korozijom.⁹⁹ Slede fibule, razne bronzane aplikacije, igle, prstenje, drške različitih predmeta, alke, brave, dugmad, nitne, klinovi i td.

FIBULE

Od pet fibula nađenih u grobovima u obliku bunara, dve pripadaju tipu sa šarnirom, sličnom *Aucissa* fibulama (T. 3/5; T. 15/12), kakav se sreće u Gornjoj Meziji, a delimično i u Donjoj Meziji i Dakiji. Najveći broj primeraka potiče iz Turn Severina (Drobeta), gde je, kako se pretpostavlja, postojala radionica za njihovu proizvodnju.¹⁰⁰

Jednočlana bronzana, izrazito profilisana fibula nađena je u kultnoj jami 1 (T. 13/2). Fibule ovog tipa veoma su rasprostranjene, a datovane su od Tiberija do Nerona, odnosno do kraja I veka. Odgovaraju fibulama poznatim pod nazivom *Almgren 68 – Cambodunum 2*.¹⁰¹

Iz groba G₁1146 potiče kolenasta bronzana fibula sa šarnir mehanizmom i izrazito visokim

držačem igle, koja pripada najzastupljenijem tipu (T. 23/8). Takve fibule karakteristične su za istočne rimske provincije. Veoma su česte oko Save i Dunava, a najbrojnije su u Gornjoj Meziji i nalažene su kako duž limesa tako i u unutrašnjosti provincije. Karakteristične su za II i III vek, mada se javljaju i tokom IV veka.¹⁰²

Pločaste bronzane fibule (T. 58/23) uglavnom su nalažene duž rajnskog i dunavskog limesa, u Panoniji, Dakiji, Donjoj i Gornjoj Meziji, a javljaju se tek od sredine II veka.¹⁰³

NAKIT

Prsten, najomiljeniji nakit u rimskom periodu, zastupljen je sa tri primerka u grobovima u obliku bunara na Viminacijumu. Mali prsten od srebra, sa kružnom profilisanom glavom u koju je umetnut plavičasti gorski kristal (T. 36/15), karakterističan je za zapadne provincije Carstva u II i III veku. Gvozdени prsten pravougaonog preseka, elipsaste glave sa ufasovanom gemom, nađen je u jami 3. Nažalost, usled oštećenja prstena predstava na gemi je nejasna. Analogni primerak potiče iz Skupa i datuje se u drugu polovinu II, odnosno na po-

⁹⁹ Većina metalnih predmeta iskopanih tokom arheoloških istraživanja nekropola Viminacijuma nije konzervirana. Nažalost, mnogi predmeti iz grobova u obliku bunara čak su i izgubljeni, tako da su njihov opis i terenski crtež sve čime sada raspoložemo.

¹⁰⁰ Bojović D., *Rimske fibule Singidunuma*, Beograd 1983, 22, III/23; Popescu D., *Fibeln aus dem National-*

museum für Altertümer in București, Dacia IX–X, București 1945, 12–19.

¹⁰¹ Ettliger E., *Die römischen Fibeln in der Schweiz*, Bern 1973, Taf. 18, 62; Bojović D., *op. cit.*, 33, T VI, 50; Dautova-Ruševljan V., Brukner O., *op. cit.*, 102, T.10.

¹⁰² Bojović D., *op. cit.*, 58, T. XXIII–XXVII.

¹⁰³ *Ibid.*, 65, T. XXIX; Петровић Б., Накит, у: *Античка бронза Сингидунума*, Београд 1997, бр. 215.

četak III veka.¹⁰⁴ Takođe iz jame 3 potiče bronzani prsten sa kružnom alkom i namotanim krajevima, koji spada u jeftine vrste nakita i javlja se na širokoj teritoriji Carstva od I do IV veka (T. 48/51).

Narukvice koje se zatvaraju preklapanjem krajeva i spiralnim namotajima poznate su sa teritorije Dardanije (Skupi, lokalitet Glasija u Nišu), gde se datuju u IV vek. Ovakav način zatvaranja predstavlja razvojnu fazu od narukvica otvorenog ka narukvicama zatvorenog tipa.¹⁰⁵ U ostavi iz Bara nađena su dva primerka ovog tipa, sa odlikama dačkog stila,¹⁰⁶ datovana u kraj I veka, dok je jama 3, u kojoj je nađen naš primerak, određena u period od početka II do početka III veka.

Privesci u obliku falusa (T. 36/30), tzv. falusoidni amuleti, bili su rasprostranjeni na čitavoj teritoriji Carstva.¹⁰⁷ Nošeni su da bi se oteralo zlo i zaštitilo zdravlje, a vezuju se za kult Merkura i Prijapa.

VOJNA OPREMA I KONJSKA ORMA

Kao deo nošnje civila i opreme vojnika, bronzane i srebrne kopče često se javljaju u

grobovima. U sastavu pojasne garniture na kožnom opasaču, ojačane ukrasnim okovima, imale su praktičnu namenu u opremi vojnika.¹⁰⁸ Bronzane kopče u obliku latiničnog slova D, polukružnog ili kružnog preseka, u III i IV veku bile su veoma rasprostranjene u Panoniji i Noriku. Primerci iz grobova sa nekropola Viminacijuma, kao i iz groba G₁8 (T. 36/16, 23) nešto su, međutim, stariji i, prema ostalom materijalu, mogu da se datuju u II vek.¹⁰⁹ I tzv. dvokrilne kopče, koje su u Intercisi određene u prvu polovinu III veka,¹¹⁰ u Viminacijumu su nešto starije i, na osnovu drugih nalaza, mogu da se opredele u drugu polovinu II veka.

U grobu G₁8 nađena je razvodna omča od srebra (T. 38/17) koja je, zajedno sa razvodnom falerom, bila deo konjske opreme. Veoma je čest nalaz na lokalitetima u zapadnoj Evropi, a kod nas je razvodna omča istog tipa nađena na Čezavi. Na svim lokalitetima datuje se u I vek,¹¹¹ dok primerak iz ovog groba potiče iz II veka.

Delovima konjske opreme možda pripadaju i zvonca (T. 41/2; T. 48/47),¹¹² kao i dva srcolika priveska (T. 49/26), mada su možda bili i ukrasni

¹⁰⁴ Jovanović A., *Nakit u rimskoj Dardaniji*, Beograd 1978, 11, kat. br. 4, sl. 3.

¹⁰⁵ *Ibid.*, 27, kat. br. 47–55.

¹⁰⁶ Поповић И., Борић-Брешковић Б., *Остава из Бара*, Београд 1994, 62, Т. V/1, 2.

¹⁰⁷ Бојовић Д., Римска ситна бронзана пластика у Музеју града Београда, ГГБ XXXII, Београд 1985, сл. 70, 71, 72; Шарановић-Светек В., Типологија коштаног предмета у Сирмијуму, *ПВМ* 27, Нови Сад 1981, Т. II/10, 13; Kohlert-Németh M., *Archäologische Reihe römische Bronzen I*, Frankfurt am Main 1988, 66–67, за оставу из Hedernhajma (Heddernheim); Meinel H., *Die römischen Bronzen aus Deutschland*, Mainz 1960, 32, Т. 40.

¹⁰⁸ Sagadin M., Antične pasne spone in garniture v Sloveniji, *Arheološki vestnik* XXX, Ljubljana 1979, 295.

¹⁰⁹ Sagadin M., *op. cit.* 304, Т. 8, 7–15; Petru S., *Emonske nekropole I*, Ljubljana 1972, Т. XLV, 25 (у grobu 671 nađena je zajedno s novcem Konstantina II); Alföldi M. R., Knochengegenstände, in: *Intercisa II (Dunapetele) Geschichte der Stadt in der Römerzeit*, Budapest 1957, Abb. 104, 18, 19 iz IV veka.

¹¹⁰ Sagadin M., *op. cit.*, 312, Т. 9: 9–12 iz Ptuja; Alföldi

M. R., *op. cit.*, Abb. 97, 1; Даутова-Рушевљан В., Занатски производи и нумизматички налази, у: *Фрушка Гора у античко доба*, Тасић Н. (ур.), Нови Сад 1995, 124, Т. VIII, 13; Зотовић Љ., Јордовић Ч., *op. cit.*, 64, Т. XXVI/12; 84, Т. LXXXV/9; 91.

¹¹¹ Nađene su na lokalitetima: *Aislingen, Colchester, Doorwearth, Xanten*. Бишоп је сврстава у тип ба. Bishop M. C., *Cavalry Equipment of the Roman Army in the I century A.D.*, BAR 394, Oxford 1988., 102, tab. 7; Ulbert G., *Die römischen Donaukastelle Aislingen und Burghöfe*, Berlin 1959; Brouwer M., *Römische Phalerae und anderer Lederbeschlag aus dem Rhein*, *Oudheid Kundige Mededeling uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden (nieuwe reeks)* 63, Oudheden 1982, 145–87; Crummy N., The Roman Small Finds from Excavation in Colchester, *Colchester Archaeological Report 2*, Colchester 1971, 9; Jenkins I., A group of silvered-bronze horse-trappings from Xanten (Castra Vetera), *Britannia* XVI, London 1985, 141–64; Černač S., *Bronzani predmeti iz Nova i Pontesa od I do IV veka*, magistarska teza, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd 2001, 76.

¹¹² Црнобрња А., Крунић С., *op. cit.*, 270; Зотовић Љ., Јордовић Ч., *op. cit.*, XXXVI, 11.

privesci na opasaču. Analogni primerci nađeni su u Ritopeku (*Castra Tricornia*) i Ušću kod Obrenovca. Datuju se u period od kraja I do kraja II veka.¹¹³ Analogije za gvozdeni umbo štita (T. 57/35) potiču sa arheoloških iskopavanja kanaba (*canabae*) u Singidunumu i datuju se u III vek.¹¹⁴

Dve trobridne gvozdene strelice i dva koplja, od kojih je jedno listolike forme, a drugo pod izuzetno jakom korozijom, čine repertoar oružja kako u grobovima tako i u jamama.

MEDICINSKI I KOZMETIČKI INSTRUMENTI

Kao grobni prilozi javljaju se na čitavoj teritoriji Rimskog carstva. Bronzana pinceta, (T. 19/3) bila je rasprostranjen instrument koji je korišćen u medicinske i kozmetičke svrhe, a datuje se od I veka pre n.e. do pozne antike.¹¹⁵ Sonde su takođe upotrebljavane u medicini, farmaciji i kozmetici. Kašikasti deo sonde nađene u grobu G₁7 (T. 32/13) služio je za uzimanje i nanošenje medikamenata, dok je drugi kraj korišćen kao kauterijum.¹¹⁶ Fragmenti bronzane kašike iz groba G₁263 (T. 5/18), koja ne spada u medicinske instrumente, ali se često nalazi sa njima jer je služila za doziranje i zagrevanje raznih vrsta

¹¹³ Црнобрња А., Крунић С., *op. cit.*, кат. бр. 523, 524, 525.

¹¹⁴ *Ibid.*, кат. бр. 452, 453.

¹¹⁵ Milne J. S., *Surgical instruments in Greek and Roman times*, New York 1970, Pl. XIV; Крунић С., *Римски медицински и фармацеутски инструменти из Сингидунума и околине*, Београд 1992, кат. бр. 38, 45, Т. V, 38.

¹¹⁶ Крунић С., *op. cit.*, Београд 1992, Т. I, XIX, 9.

¹¹⁷ Dautova-Ruševljan V., Brukner O., *Gomolava 3 – rimski period*, Novi Sad 1992, 88.

¹¹⁸ Спасић Д., Прилог проучавања традиције Скордиска у Виминацијуму, *Гласник САД* 13, Београд 1997, 33–46.

¹¹⁹ Labrousse M., Informations archéologiques, Circonscription de Midi-Pyrénées, *Gallia* 24, Paris 1966, 429, (Pl. 18); zbog upotrebe mehanizacije, na lokalitetu Burles (Bourlès, Vieille-Toulouse), 1963. godine razrušeno je nekoliko grobova u obliku bunara. Na istom lokalitetu, decembra 1964. i oktobra 1965. godine, istražena su tri groba u obliku bunara, od kojih je posebno interesantan br. XI, skoro kvadratne osnove (1,10 x 1,15 m), dubine 10,45 m, sa

medikamenata, upotpunjuje sliku o grobnim priložima uobičajenim za ovaj lokalitet.¹¹⁷

OSTALI UPOTREBNI PREDMETI OD METALA

Trinaest alatki, strigil i fragmenti okova i oplata, pod jakom korozijom, nalazili su se u ispuni jame 3. Jednosekli gvozdeni noževi takođe su nađeni u ispuni nekoliko grobova i kulturnih jama. Radi se o hronološki neosetljivom materijalu, koji je pri tome i slabo očuvan.

Bronzani kotlić iz groba G₁7 (T. 30/39) izrađen je u poznolatenskoj tradiciji. Takve posude javljaju se širom Evrope¹¹⁸ i korišćene su u svakodnevnom životu, u domaćinstvu, ali i kao deo vojničke opreme. Pravljenе su od bronzanih ploča, iskucavanjem. U Galiji se često nalaze u grobovima u obliku bunara.¹¹⁹

Bronzana šapa lava, nađena u grobu G₁256 (T. 3/4), najverovatnije je pripadala delu nameštaja.¹²⁰

Čest nalaz u grobovima u obliku bunara predstavljaju bronzani ili gvozdeni ključevi (T. 4/3; T. 8/2; T. 9/2), koji su, nažalost, u najvećem broju slučajeva hronološki neosetljivi. Nađen je i bronzani ključ na prstenu (T. 9/2).¹²¹ Gvozdeni

ostacima drvenog kovčega. U zemlji koja je ispunjavala raku nađene su dve bronzane situle. Datovan je u period od 50. do 30. godine n.e.; Брукнер О., Даутова-Рушевљан В., Милошевић П., *op. cit.*, Нови Сад 1987, 20; Крунић С., *Бронзано посуђе*, у: *Античка бронза Сингидунума*, Београд 1997, 180, кат. број 273.

¹²⁰ Ivanišević V., Nikolić-Đorđević S., *op. cit.*, 137, sl. 57; Gudea N., Porolissum – Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman I, *Acta Musei Porolissensis* XIII, Zalau 1989, 314, Т. CCXXVIII/10; Величковић М., *Римска ситна бронзана пластика у Народном музеју*, Београд 1972, сл. 137.

¹²¹ Bavant B., Les petits objets, *Caričin grad* II, Rim – Београд 1990, 199–200, pl. XXIX, 42, 43; Лилчић В., Прилог кон античкиот клуч, *Macedoniae Acta Archaeologica* 13, Скопје 1992, 201–212, Т. I, 31; Т. III, 14d; Петровић Б., Накит, у: *Античка бронза Сингидунума*, Београд 1997, кат. бр. 126, 127 (нађени у Ушћу код Обреновца, а датую се у III и IV век).

ključevi imaju glavu u obliku alke, dok su bronzani ključevi istog tipa ređi. Ritualna simbolika ključeva vezana je za domaće ognjište, a u pogrebnom ritualu služili su kao talismani. Pretpostavka da su prilikom pripremanja hrane za pokojnike, stanovnici Viminacijuma ključevima obeležavali ognjišta predaka odnosi se i na grobove u obliku bunara, odnosno na žrtvene površine iznad njih.¹²²

Arheološki materijal u grobovima čini i veliki broj bronzanih igala. Radi se o ukrasnim i šivaćim iglama, pri čemu su bronzane igle uglavnom deformisane tokom upotrebe u pogrebnom ritualu.

Zanimljiva je i pojava žetona od olova u jami 3.

PREDMETI OD KOSTI

(TABELA 34)

Koštane igle sa ukrasnom glavom, koje su u rimsko doba uglavnom imale funkciju ukosnica, upotrebljavane su i u kozmetičke i medicinske svrhe. Njihovo prisustvo u grobovima pokazuje da su korišćene i kao instrument magije i kulta. Igle sa glavom u obliku raznih životinja, pinije i Sabazijeve šake (T. 12/12; T. 15/5; T. 39/14; T. 52/8) imale su profilaktičku funkciju, a onome ko ih je nosio ili koristio obezbeđivale su zdravlje, plodnost i blagostanje.¹²³

Igle-ukosnice sa loptastom glavom uglavnom se datuju u III i IV vek (T. 10/4a; T. 15/10b, 10d, 10e; T. 20/2b; T. 21/6; T. 52/8), a njihova varijanta sa manjom glavom javlja se već u II veku. Na teritoriji Gornje Mezije veliki broj ukosnica poznat je sa lokaliteta *Singidunum*, *Margum*, *Viminacium*, *Castrum Novae* i *Diana*.¹²⁴

Igle sa ravnom i kupastom glavom (T. 20/2e) korišćene su tokom čitavog rimskog perioda, ali su karakteristične za II i III vek.

Brojne su i igle za šivenje, valjkastog i ka oštrom vrhu suženog tela i pločaste glave sa jednom ili dve perforacije, od kojih je jedna kružna, a druga elipsoidna ili pravougaona (T.

2/4; T. 4/10; T. 8/1; T. 10/4b; T. 15/10a, 10c; T. 21/4; T. 34/19; T. 39/8, 24, 40a, 40b; T. 59/1). Korišćene su i za uvlačenje i izvlačenje fitilja iz žižaka. Nažalost, pripadaju hronološki neosetljivom materijalu. Izuzetno velika količina igala u grobovima na Viminacijumu objašnjena je njihovom sekundarnom upotrebom. Delovi prelomljenih igala često mogu da se spoje, što znači da je njihovo lomljenje vršeno na mestu nalaza, odnosno prilikom žrtvenih ceremonija.¹²⁵

Kozmetičke spatule od kosti služile su za održavanje lične higijene, a možda i u medicinske svrhe (T. 39/18). Na teritoriji Gornje Mezije datuju se od I do IV veka.¹²⁶

Koštana stila (T. 7/25), sa jednom zašiljenom stranom za pisanje, a drugom, lopatičastom stranom za brisanje, nađena su i na lokalitetima *Castrum Novae*, *Pontes* i *Ulpiana*. Korišćena su za ispisivanje evidencionih spiskova u vojnim logorima, a možda i u zanatskim radionicama. Datuju se od I do VI veka.¹²⁷

Valjkaste koštane drške (T. 12/1), sa unutrašnjom stranom perforiranom duž ose za umetanje usadnika, prilično su čest nalaz na

¹²² Зотовић Љ., Јордовић Ч., *op. cit.*, 31.

¹²³ Petković S., *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije*, Beograd 1995, 28.

¹²⁴ *Ibid.*, 30, T. XII, 1–26.

¹²⁵ Зотовић Љ., Јордовић Ч., *op. cit.*, 31.

¹²⁶ Petković S., *op. cit.*, 36, T. XXI, 1–3.

¹²⁷ *Ibid.*, 52, T. XXXIX, 1.

nekropolama Viminacijuma, a ima ih i u grobovima u obliku bunara. Ukrašene su kosim plastičnim kanelurama i žlebovima, a korišćene su za oruđe i oružje od gvožđa i bronzе.¹²⁸

Čivija lire, odnosno ključ za štimovanje (T. 12/9) datuje se u početak III veka, odnosno nešto ranije nego analogni primerci u Intercisi

i Sirmijumu.¹²⁹ U istom grobu (G₁295) nalazio se i predmet od roga, koničnog preseka i zvonastog oblika, čija funkcija nije razjašnjena. Možda se radi o polufabrikatu ili o delu predmeta od nekog organskog materijala (koža, tkanina) podložnog truljenju.

PREDMETI OD STAKLA

(TABELA 34)

Od staklenih posuda očuvani su samo fragmenti. Zastupljeni su pehari, zdele, čaše i boce od zelenkastog, svetložutog i mlečnobelog stakla. Pehari razgrnutog prstenastog oboda, zaobljenog recipijenta, sa visokom ili niskom koničnom stopom, izrađivani tehnikom slobodnog duvanja, na lokalitetima Čezava, Kostol i Mora Vagei datuju se u period od IV do VI veka. Grob G₁263, u kome je nađena konična stopa pehara od plavog stakla (T. 7/4), prema ostalom materijalu datovan je najkasnije u drugu polovinu III veka.¹³⁰ Aribalosi (T. 16/13) sa horizontalno razgrnutim obodom, kratkim cilindričnim vratom, sferičnim recipijentom i zaobljenim dnom, sa drškama u obliku stili-

zovanih delfina, izrađivani tehnikom slobodnog duvanja (Isings tip 61), javlja se u I i traju sve do III veka. Spadaju u najčešće forme toaletnih bočica na čitavoj teritoriji Carstva,¹³¹ a predstavljaju imitaciju bronzanih i keramičkih tipova. Proizvodnja sferičnih boca, rađenih slobodnim duvanjem, počinje u drugoj polovini III veka, a najintenzivnija je tokom IV veka.¹³² Primerak iz groba G₁263 (T. 7/23), prema drugim nalazima, datovan je u sredinu III veka. U grobu G₁1090 nađen je deo levkastog vrata posude, sa ornamentom od tanke namotane staklene žice (T. 18/5c). Perle, žetoni i jedan privezak od staklene paste predstavljaju celokupan repertoar predmeta od ovog materijala.

PREDMETI OD KAMENA

(TABELA 34)

Delovi dva nadgrobna spomenika sa natpisima (T. 20/15; T. 29/2), fragmenti kalotaste kamene zdele (T. 9/6) i kameni brus (T. 35/32) inventar su grobova u obliku bunara i jame 3.

U Viminacijumu su nađeni žetoni od kamena, i to na različitim dubinama u grobovima bunarima i kultnim jamama, i verovatno su korišćeni kao zamena za žrtvu u novcu.

¹²⁸ *Ibid.*, 48.

¹²⁹ *Ibid.*, XXXIX, 5; Alföldi M. R., *op. cit.*, Grab 2 LXXXIII; Шарановић-Светек В., *op. cit.*, 162 T. IX, 3.

¹³⁰ Ružić M., *Rimsko staklo u Srbiji*, Beograd 1994, 52, T. XL, 5–11.

¹³¹ *Ibid.*, 21, T. XIII/7–11; Isings C., *Roman Glass from dated finds*, Groningen–Djakarta 1957, form 61, 78–81; Barkóczi L., *Pannonische Glasfunde in Ungarn*, Budapest 1988, T. XXXIII, 354–358.

¹³² Ružić M., *op. cit.*, 13, T. V.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

OBLIK GROBOVA I DATOVANJE

Analizom grobova u obliku bunara sa Viminacijuma ustanovljeno je da su kružne rake duboko ukopavane (od 3,20 do 9,60 m) i da njihovi prečnici iznose od 0,75 do 3,00 m. Uglavnom su cilindričnog oblika, a neki se postepeno sužavaju ka dnu, pri čemu su ponekad obrazovana dva (G₁1150) ili tri etaža (G₁1089, G₁7, G₁8). Nažalost, većina grobova nije potpuno ispitana zbog pojave podzemnih voda ili metana, kao i usled odronjavanja zemlje. Skoro identična situacija je i u Francuskoj, gde su grobovi ovog oblika najviše istraživani. Samo ponekad istraživači su uspjeli da dosegnu dno bunara upravo zbog podzemnih voda, što dokazuje da je u antičko doba, u celoj Evropi njihov nivo bio znatno niži nego danas. Usled kvaliteta zemlje na viminacijumskim nekropolama, odnosno zbog njene kiselosti, organske materije skoro potpuno su nestale.

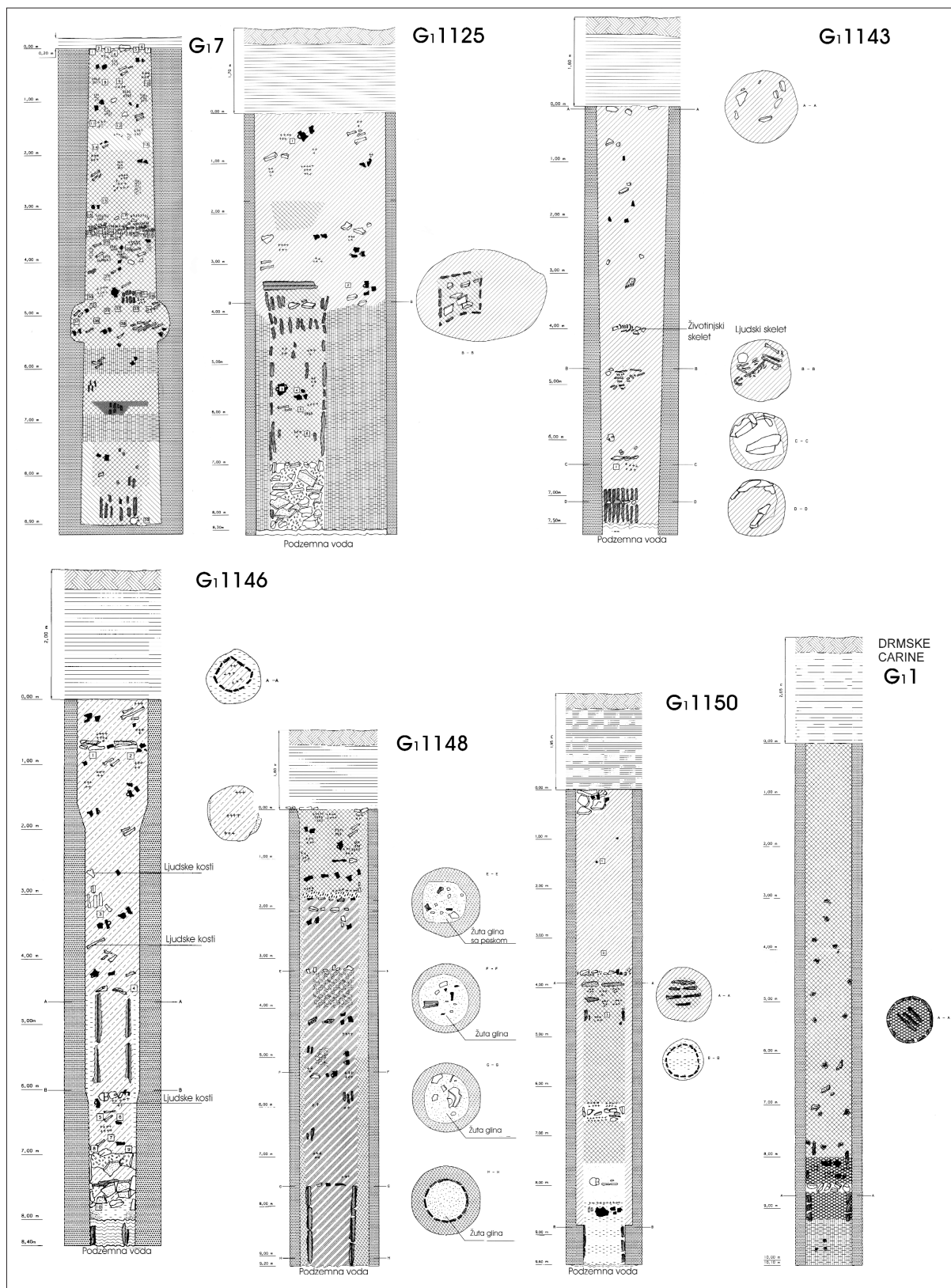
Samo u jednom slučaju (G₁7), na dnu grobne rake nalazila se bronzana posuda, verovatno u funkciji urne (T. 30/39). Bronzani kotlići istog tipa, doduše kao grobni prilozci, nađeni su u dva groba u obliku bunara, datovana u I vek pre n.e., na lokalitetu u oblasti

Bolake (Baulaquet) u Francuskoj.¹³³ Grob G₁7 za sada je najstariji istražen grob ovog tipa na nekropolama Viminacijuma. Među mnogobrojnim prilozima, u njemu se nalazio i novac Domicijana, a keramički materijal datovan je u period od kraja I do kraja II veka. Prema stratigrafiji, zaključeno je da se radi o nekoliko slojeva nasipanja i dužoj upotrebi groba. Sahrinjavanje je verovatno obavljeno krajem I veka, a preostali deo grobne jame nakon toga je više puta punjen sadržajima daća. Ovaj grob se nalazio vrlo blizu drugog groba istog tipa (G₁8), iznad koga je ustanovljeno postojanje žrtvene jame 3. Sahrane u oba groba obavljene su u vrlo kratkom vremenskom razmaku ili su čak bile istovremene. Naime, analiza keramičkog materijala je pokazala da se spajaju fragmenti šest posuda nalaženi u zemlji koja je ispunjavala oba groba. Oblici i preseki ova dva groba takođe su veoma slični. I u jednom i u drugom nađeni su ostaci dasaka, a ostali arheološki materijal skoro je istovremen. Ostaci dasaka pri dnu groba G₁7, premda veoma skromni, očigledno su bili deo drvene komore, dok se u grobu G₁8 uočavaju celom dubinom rake. Sve to upućuje na približno isto vreme njihovog korišćenja.

¹³³ Labrousse M., Informations archéologiques, Circonscription de Midi-Pyrénées, *Gallia* 32/2, Paris 1974, 475–476: godine 1973. konstatovano je 28 grobova u obliku bunara, od kojih je osam (XXIII–XXVI, XXVIII–XXX) potpuno istraženo tokom jednog meseca zaštitnih iskopavanja. Keramički materijal činili su fragmenti amfora, ojnohoa i latenskih urni. U bunaru br. XXIII, dubine

8,05 m, nađena su tri kalotasta šlema od bronzanog lima, a u bunaru br. XVI šest bronzanih situla. Najdublji grob (17,10 m) datovan je u period od 35. do 10. godine pre n.e. U njemu se nalazilo potpuno očuvano drveno vedro, visine 27 cm, ukrašeno trakom od bronzanog lima, dekorisanom S motivom, zatim dve bronzane situle i izuzetno mnogo kostiju svinja, govoda, ovaca, koza i dabra.

GROBOVI U OBLIKU BUNARA SA NEKROPOLA VIMINACIJUMA

Slika 3. Grobovi u obliku bunara sa drvenom komorom
Figure 3. Well graves with a wooden chamber

Drvene komore se javljaju u sedam grobova (sl. 3). Keramičkim materijalom, kolenastom fibulom i novcem Gordijana (u gornjem delu groba, na dubini od 0,80 m), najmlađi (G₁1146) je datovan u period od kraja II do sredine III veka. Dobro očuvana drvena komora zahvatala je središnji deo bunara i protezala se od 4,50 m do skoro 6,00 m dubine. Njena unutrašnjost nije sadržala arheološki materijal, ali su neposredno ispod nje nađene kosti dve individue. Ostaci dasaka ponovo su prisutni na dubini od 8,40 m, ali je dalji rad bio onemogućen usled prodiranja podzemne vode. Pažljivom analizom oblika keramičkih sudova i njihove fature ustanovljeno je da se od 4,30 m do dna javljaju posude karakteristične za II vek. Sledi drugi sloj nasipanja, sa nešto mlađom keramikom, koji je datovan u početak III veka. Prema tome, nasipanja ovog groba vršena su u nešto dužem vremenskom intervalu. Grobovi G₁1143 i G₁1 (Drmske carine) nasuti su odjednom, za razliku od drugih grobova, koji su duže vreme bili u upotrebi, o čemu svedoče ostaci daća, nekoliko slojeva nasipanja i raznovrstan keramički materijal. Prema keramici, grob G₁1143 uslovno može da se opredeli u drugu polovinu II veka, a grob G₁1 u sredinu III veka.

U Francuskoj i južnoj Nemačkoj istraženi su i grobovi sa komorama ozidanim kamenom.

Umesto kamena, u Viminacijumu su za formiranje komore upotrebljene daske, prilagođene obliku raka. Njihova očuvanost u grobovima G₁1148 i G₁1150 je iznenađujuća. Analiza uzorka, izvršena na Šumarskom fakultetu u Beogradu, pokazala je da se radi o čamovini (jela).

U Francuskoj se grobne komore javljaju u dužem periodu i nisu karakteristične samo za najmlađe ili najstarije grobove, a to se odnosi i na Viminacijum. Novcem Konstansa II najmlađi grob u obliku bunara u Galiji datovan je u IV vek.¹³⁴ Nalazi se na području Tuluze, a imao je grobnu komoru ozidanu kamenim tesanicima. Na isti način ozidan grob, nađen u oblasti Šarant-Maritim (Charente-Maritime), datovan je između 70. i 80. godine.¹³⁵ U blizini Tuluze istražen je grob u obliku bunara, sa ozidanom grobnom komorom u kojoj se nalazila staklena urna, od koje su, nažalost, očuvani samo mali fragmenti. Novcem kolonije Nim (*Nimes*) grob je datovan u period Klaudija i Nerona.¹³⁶

Postojanje komore, dakle, ne isključuje upotrebu urne, i to staklene u grobu sa kamenom komorom u Galiji, a u našem slučaju bronzane urne.

U ostalim grobovima na Viminacijumu, u kojima nije konstatovana drvena komora, uglavnom nije dosegnuto dno, pa nije isključeno da se nalazila i u njima. Skoro po pravilu, komore

¹³⁴ Fouet G., *Les puits funéraires d'Aquitaine; Vieille-Toulouse et Mountmaurin, Gallia* 16, Paris 1958, 186: ovaj grob je zanimljiv i zbog grobne komore ozidane krupnim komadima kamena. Unutar komore izdvajalo se nekoliko slojeva sa keramičkim posudama, životinjskim kostima, pepelom i drugim sitnim arheološkim materijalom (gvozdeni noževi, ključevi itd.). U unutrašnjosti grobne jame, na dubini od 7 m, nađen je bronzani novac Konstansa II, a na samom dnu nekoliko keramičkih posuda (krčaga, zdela).

¹³⁵ Hélène M., Santrot J., Tassaux D., *Le Mobilier d'un Puits Gallo-Romain a Saintes (Charente-Maritime), Gallia* 33, Paris 1975, 117–158: u oblasti Šarant-Maritim, severno od Termi Sen Saloan (Thermes Saint-Saloine), u periodu 1970–1973. istražen je bunar prečnika oko 1,00 m, do 16,20 m dubine (moguća dubina 30 m), koji je do 4,00 m dubine bio ozidan kamenim tesanicima. Smatra se da je bio korišćen kao otpadna jama. Međutim, pošto nije iskopan do kraja,

njegova funkcija ostaje nedefinisana; Manière G., *Un Puits funéraire de la fin du Ier siècle aux Aquae Siccae (Cazères, Haut-Garonne), Gallia* 24/1, Paris 1966, 101–159: jedan grob u obliku bunara istražen je 1962. godine, do 10,85 m dubine. Prečnik bunara na 4,40 m dubine iznosio je 3,20 m. Na dubini od 9,40 m konstatovana je grobna komora, prečnika 1 m, sagrađena od komada kvarcita. Visina komore iznosila je 1,45 m, ali nije iskopana u celosti jer su radovi prekinuti zbog pojave vode. Grob je datovan u I vek n.e.; Labrousse M., *Informations Archéologiques, Circonscription de Toulouse, Gallia* 20, Paris 1962, 559: u mestu Lozervil (Lauzerville), 1959. godine istražen je grob u obliku bunara, dubine 9,80 m, građen od celih i fragmenata opeka. Grob nije datovan.

¹³⁶ Manière G., *Un Puits funéraire de la fin du Ier siècle aux Aquae Siccae (Cazères, Haut-Garonne), Gallia* 24/1, Paris 1966, 101–159.

se javljaju na određenoj dubini, najčešće na 7,50 m. U svakom slučaju, drvene komore predstavljaju osobenost grobova u obliku bunara na Viminacijumu.

Zanimljiva je i pojava grana u grobu G 282. Polaganje grana, pa čak i celog drveta, izgleda da je bilo često praktikovano u Francuskoj i južnoj Nemačkoj. Grob u obliku bunara istražen u Bretinjolu, u Francuskoj, sadržao je ostatke drveta sa granama, visokog 2 m, koje je na jednom kraju bilo obrađeno. I jedan grobni bunar u Holchazenu (Nemačka) imao je drvce, dok je na dnu groba ovog tipa u Bernaru nađena sedeća ženska statua od drveta, visoka 51 cm, koja verovatno prikazuje Boginju majku. Drvene statue grube izrade nalažene su u tzv. svetim izvorima (sveta mesta kod Kelta). U tom smislu, stavljanje grana i drveta u grob bilo je simbolična zamena za polaganje statue Boginje majke.¹³⁷

Grobovi u obliku bunara na Viminacijumu po pravilu imaju kružnu ili elipsastu osnovu, a samo u jednom slučaju nakratko i kvadratnu (G₁1147). U Francuskoj, međutim, grobovi kvadratne osnove nisu retkost. U Tuluzi je istraženo nekoliko grobova u obliku bunara, od kojih je jedan bio kvadratne osnove i dubok 3,15 m. Na osnovu pet primeraka bronzanog novca, opredeljen je u Avgustovo doba.¹³⁸ Takođe u Tuluzi, 1975. godine istražena su dva groba ovog tipa sa kvadratnom osnovom, duboka 5,50 m i 2,20 m, koja su datovana u period od 30. do 25. godine pre n.e.¹³⁹ Prilikom nivelacije terena, na lokalitetu Burles (Bourlès,

Vieille-Toulouse) razrušeno je nekoliko grobova u obliku bunara, među kojima je posebno bio interesantan grob skoro kvadratne osnove (1,10 x 1,15 m), dubine 10,45 m, sa ostacima drvenog kovčega. Datovan je u vreme od 50. do 30. godine pre n.e.¹⁴⁰ Na velikoj nekropoli Sen-Rok (Saint-Roch), u južnom kvartu Tuluze, na kojoj je praktikovana kremacija, među mnogobrojnim grobovima u obliku bunara kružne osnove,¹⁴¹ istražen je jedan grob pravougaone osnove, sa stranama 2,60 x 1,60 m i dubinom od 4,00 m, kao i dva groba kvadratne osnove, sa stranom od 1 m i dubinom od 4,10 m i 2,20 m. Datovani su u I vek pre n.e.¹⁴² Nekoliko grobova pravougaone osnove istraženo je i u Singidunumu.¹⁴³ Grobovi pravougane i kvadratne osnove uglavnom su plići od onih sa kružnom osnovom.

Arheološki materijal nađen u grobovima u obliku bunara ne razlikuje se znatno od nalaza iz drugih grobova sa kremacijom na Viminacijumu i pripada rimskoj provincijskoj izradi. Veoma je malo importa iz srednjogalskih i ital-skih radionica, kao i luksuznih predmeta uopšte. U nešto većem broju javljaju se gvozdeni noževi i strelice, kao i u grobovima istog tipa u Sirmijumu. Naime, prilikom iskopavanja u Sirmijumu, u deset grobova u obliku bunara nađeno je oružje, i to šest kopalja, pet strelica i čak tri mača, iz I i II veka. Ovi grobovi su nešto stariji od viminacijumskih i datovani su u period od početka I do početka II veka.¹⁴⁴ Pri pregledu hronologije grobova u obliku bunara i jama u Viminacijumu (tabela 37), treba imati u vidu da

¹³⁷ Schwarz K., *op. cit.*, 64.

¹³⁸ Labrousse M., Informations archéologiques, Circonscription de Toulouse, *Gallia* 20, Paris 1962, 576; *idem.*, Informations archéologiques, Circonscription de Midi-Pyrénées, *Gallia* 32/2, Paris 1974, 474: godine 1972. iskopan je grob u obliku bunara kvadratne osnove, sa stranama 2,4 m i dubine 2,5 m. Grob je novcem datovan u I vek pre n.e.

¹³⁹ *Idem.*, Informations archéologiques, Circonscription de Midi-Pyrénées, *Gallia* 36/2, Paris 1978, 410, 411.

¹⁴⁰ *Idem.*, Informations archéologiques, Circonscription de Midi-Pyrénées, *Gallia* 24, Paris 1966, 422 (Pl. 18).

¹⁴¹ *Idem.*, Informations archéologiques, Circonscription de Midi-Pyrénées, *Gallia* 34/2, Paris 1976, 478–479.

¹⁴² *Idem.*, Informations archéologiques, Circonscription de Midi-Pyrénées, *Gallia* 32/2, Paris 1974, 472.

¹⁴³ Валтровић М., Римски гробови у облику бунара, *Старинар* II, Београд 1885, 34.

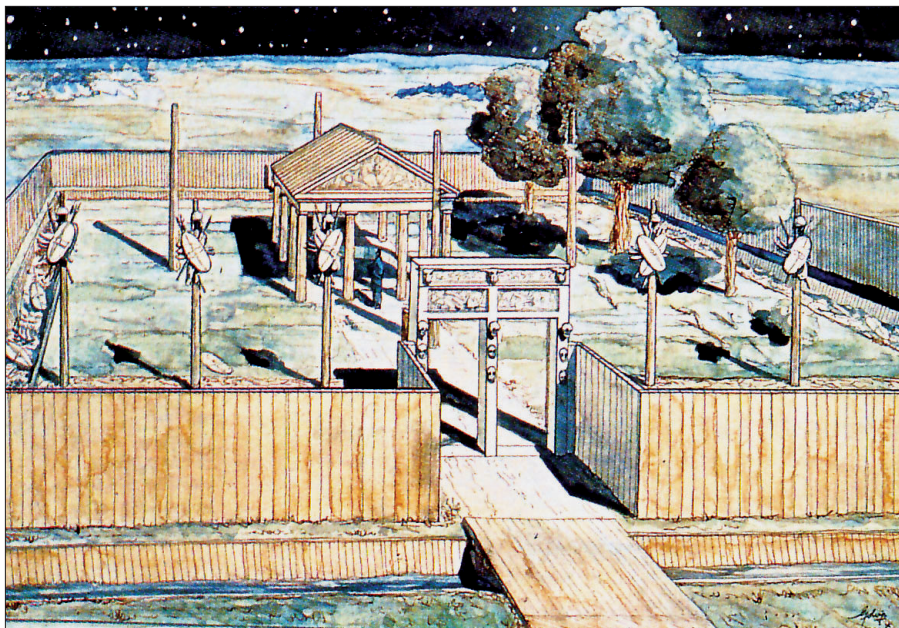
¹⁴⁴ Milošević P., Etnički i društveno-ekonomski aspekti kulta mrtvih na ranim nekropolama Sirmijuma, *Materijali* XX, Beograd 1985, 178.

su neki od njih ispunjeni odjednom, dok kod drugih postoji više sukcesivnih nasipanja. U mnogim objektima sa jednim punjenjem materijal, međutim, nije hronološki osetljiv i može da se opredeli samo u širok vremenski okvir, što onemogućava i utvrđivanje trajanja ovih grobova. Stoga se, pre svega, nameće nedoumica u pogledu dužine njihove upotrebe, a zatim i da li su bili otvoreni ili su imali neku konstrukciju iznad otvora, koja ih je štitila od atmosferskih padavina. Čini se izvesnim da je postojala zaštitna konstrukcija, na šta navode i komadi lepa u ispunama mnogih grobova sa sukcesivnim punjenjima. U gornjem delu bunara G₁295 nađeni su fragmenti lomljenih opeka i tegula, koji možda potiču od konstrukcije nad otvorom groba.

Istražujući grobove u obliku bunara na Trgu Republike u Beogradu, Valtrović je smatrao da su sigurno imali zemljanu humku – tumul, kao

nadzemni deo. Na takvo mišljenje naveo ga je 4 m debeo nanos, kao i grob sa konstrukcijom od opeka na južnoj strani rova koji se nalazio 1 m ispod tadašnje kaldrme. Pretpostavljao je da je zemlja na grobove naneta odmah nakon polaganja kremiranih ostataka pokojnika sa svim priložima.¹⁴⁵ Specifična situacija na nekropolama Viminacijuma, gde se grobovi međusobno ukrštaju i jedni druge oštećuju, ne daje indicije o bilo kakvim nadgrobim obeležjima grobova u obliku bunara. Ali nije čudno što tragovi eventualnih nadzemnih konstrukcija nisu sačuvani s obzirom da su delovi nekropole bili korišćeni i posle prestanka upotrebe grobova u obliku bunara.

Naravno, o obliku zaštitne konstrukcije možemo samo da nagađamo i da zamišljamo, npr., običnu kružnu ploču sklepanu od dasaka ili čitavu konstrukciju sa nadstrešnicom, kao što je svetilište u Gurneu (Gournay-sur-Arondes) (sl. 4).¹⁴⁶

Slika 4. Svetilište u Gurneu, prema: *Heiligtümer und Opferkulte der Kelten*, Haffner A. (ed.), Stuttgart 1995, 59

Figure 4. Gournay shrine after A. Haffner (ed.), *Heiligtümer und Opferkulte der Kelten*, Stuttgart 1995, 59

¹⁴⁵ Валтровић М., *op. cit.*, 44.

¹⁴⁶ Brunaux J.-L., Die keltischen Heiligtümer Nordfrank-

reichs, in: *Heiligtümer und Opferkulte der Kelten*, Haffner A. (ed.), Stuttgart 1995, 59.

Grob G₁70 datovan je novcem Antonina Pija, a G 282 novcem Hadrijana i Marka Aurelija (tabela 35). Prema stratigrafiji, kod ovih grobova se radi o jednom nasipanju, a keramički materijal, koji bi mogao da potvrdi ovaj zaključak, nažalost je izgubljen.

U grobu G₁263 nađen je novac Trajana, a keramika je datovana u period od druge polovine II do sredine III veka. Nekoliko slojeva nasipanja i izuzetno veliki broj različitih tipova keramičkih posuda ukazuju na duži period korišćenja groba. U gornjem delu oštećen je ukopom inhumiranog pokojnika iz groba G 879, što najverovatnije znači da nije imao obeležje ili je ono bilo kratkog veka.

Grobovi sa nekropola Viminacijuma, i sa jednim i sa nekoliko slojeva nasipanja, pripadaju vremenu od kraja I veka do sredine III veka. Do sada nisu nađeni grobovi mlađi od sredine III veka (tabela 37).

GENEZA

Objašnjavajući grobove u obliku bunara koje je istražio u Singidunumu, Valtrović se osvrnuo i na grobove istog tipa u opštini Bernar u Francuskoj. Smatrao je da je njihov oblik rimskog porekla i ukazivao na podatak da su u Rimu u bunare bacani spaljeni ostaci robova i sirotinje.¹⁴⁷ Materijal iz grobova u obliku bunara sa Viminacijuma, kao i sam pogrebni ritual, navode, međutim, na sasvim suprotan zaključak, odnosno da se radi o vrsti vrlo skupe sahrane, koja je obuhvatala kremaciju pokojnika i koju je mogao da upražnjava samo bogatiji društveni sloj.

Na prostorima gde se javljaju u velikom broju, dakle u Francuskoj, Engleskoj i Irskoj, poreklo grobova u obliku bunara istraživači nalaze u pogrebnoj tradiciji gvođenog doba Evrope. Smatraju ih specifičnom kombinacijom

grobova sa nekropola iz poznog latena i galo-rimskog doba, srednjolatenskih žrtvenih jama i keltskih svetilišta, a simbolično predstavljaju *mundus*, odnosno ulaz u donji svet. U Holcauzenu su otkopana tri groba u obliku bunara koja se vezuju za kasni laten. Najdublji (35,6 m) je u gornjem delu levkastog, a u donjem cilindričnog oblika. Na lokalitetu Losov-Firstenberg (Lossow-Fürstenberg), iz ranog gvođenog doba, nađeno je 60 grobova u obliku bunara. Cilindrične jame, duboke 3–8 m, sadržale su ljudske, konjske i goveđe kosti, a protumačene su kao žrtveni bunari. Na ranogvođenodobnoj gradini Lebus (Loebus) istražen je 5 m dubok bunar sa ostacima više individua i sa pokrivačem od krupnog kamenja. U oblasti srednje Rajne i Mozela česte su sahrane u grobovima dubokim 2–4 m, i to pravougaone osnove, kao što su u Valerthajmu (Wallertheim), ili elipsaste i kružne u Ulfershajmu (Ulfersheim), ali i u grobovima obloženim drvetom, npr. u Hopštendenu (Hopschtenden). Grobovi iz Valerhajma i Ulfershajma ograđeni su četvorougaoim jarcom.¹⁴⁸ Kompletnu analizu svih bunara u obliku bunara i jama ritualnog karaktera, od bronzanog i gvođenog doba do rimskog perioda, koja je proistekla iz proučavanja velikog broja jama u galo-rimskom vikusu u Blizbruku (Bliesbruck), dao je Žan-Pol Peti.¹⁴⁹ Bez obzira da li se radi o polaganju raznih predmeta, delova tela ili celih životinja i ljudi, spaljenih ili ne, nesumnjiv je žrtveni karakter jama. Žrtve su posvećivane bogovima podzemnog sveta. Bunar dubok 10 m, istražen u keltskom opidumu Agen na Garoni, u jugoistočnoj Galiji, potpuno odgovara tipu kulturnih jama. U njemu su, na različitim nivoima, evidentirane četiri ostave sa raznim predmetima (posude od metala i keramike, drvene posude sa metalnim obručima, nakit, fibula, 12 primeraka srebrnog novca). Među njima, u velikoj količini prisutne su koštice

¹⁴⁷ Валтровић М., *op. cit.*, 35.

¹⁴⁸ Schwarz K., *op. cit.*, 22–77.

¹⁴⁹ Petit J. P., *Puits et fosses rituels en Gaule d'après l'exemple de Bliesbruck (Moselle)*, Moselle 1988.

raznog voća i ljuske oraha. Sve to govori o nameni jame. Nedoumica se, međutim, javlja pri analizi stotina jama u Tuluzi, u kojima se, bar u 30%, javljaju ljudske kosti, a neke od njih su i kremirane. Na osnovu ovih podataka, istraživači smatraju da se može govoriti o žrtvovanju ljudi.¹⁵⁰

Na našoj i susednim teritorijama do sada nisu uočeni vidovi sahranjivanja iz praistorijskih perioda koji bi ukazivali na autohton razvoj grobova u obliku bunara. Iako stanje istraženosti nekropola u Panoniji, Meziji, Dakiji i Trakiji ne pruža zadovoljavajući odgovor o njihovoj genezi, neki oblici grobova ipak zaslužuju pažnju i mogu se smatrati prelaznim tipovima.

Grob u obliku bunara pominje se na nekropoli u Bratei, u Rumuniji.¹⁵¹ Mada njegove dimenzije (2,20 x 2,20 x 1,62 m) ne upućuju na ovaj tip grobova, trebalo bi ga posmatrati kao prelazni oblik. Naime, u Rumuniji se javljaju „butoi“ (grobovi u obliku bureta ili u obliku vreće), koji se vezuju za dačku poznolatensku pogrebnu tradiciju.¹⁵² Takve grobne jame su cilindričnog oblika, a pohranjeni ostaci spaljenog pokojnika su veoma malobrojni. Često je prisutan samo deo lobanje, kao izraz ideje *pars pro toto* u pogrebnom kultu. U grobnoj jami obično se nalaze ostaci konstrukcije lomače (gar, zapečena zemlja), veća količina fragmentata keramičkih posuda rađenih sa ili bez upotrebe vitla, a ponekad i oružje. Datuju se od II veka pre n.e. do sredine I veka n.e. U starijoj dačkoj pogrebnoj praksi ne postoje oblici koji su prethodili ovakvoj vrsti grobova. Rasprostranjeni su na teritoriji daleko od neposrednih keltskih uticaja, pa se čini da je dosta neuspeo

pokušaj objašnjenja njihovog nastanka transformacijom keltskih uzora.

Na našoj teritoriji grobovi u obliku bureta konstatovani su u Boljetinu, datovani u prvu polovinu I veka n.e., i u Hajdučkoj vodenici, iz druge polovine I veka n.e., i obeležavaju najmlađi horizont ovog načina sahranjivanja.¹⁵³

Prilikom iskopavanja latenskog naselja u Gomolavi nađen je grob kružne osnove, prečnika 0,95 m i dubine do 2,00 m. U njemu su se nalazila tri skeleta pokrivena fragmentovanim žrvnjevima. Dva skeleta pripadala su odraslim osobama, dok je treći bio dečji skelet. Muškarac, eurodolihomorfno, i žena gracilno-mediteranskog tipa, ležali su orijentisani u pravcu zapad – istok, sa glavama na zapadu i međusobno ukrštenim nogama na istoku. Dečji skelet se nalazio kod karlica odraslih, i to u istočnoj polovini groba. Sahrana je opredeljena u poslednju četvrtinu I veka pre n.e., na šta navode keramički sudovi i bronzana fibula. Žrvnjevi nisu hronološki pokazatelj, a njihovo prisustvo među grobnim priložima ukazuje na pogrebni ritual primenjen u ovoj posebnoj sahrani unutar kasnolatenskog naselja na Gomolavi. Žrvnjevi su, međutim, prilično čest nalaz u grobovima u obliku bunara. Nađeni su i u dva groba sa teritorije Tuluze,¹⁵⁴ od kojih je jedan u potpunosti bio sagrađen od celih i fragmenata opeka.¹⁵⁵ Na Viminacijumu javljaju se u grobovima G₁263 i G₁1149. Smatra se da su u grob stavljeni najverovatnije zbog njihovog apotropejskog značenja, mada su možda prilagani i kao predmeti za svakodnevnu upotrebu.

Kao jedno od mogućih objašnjenja pogrebnog rituala sprovedenog u kružnom grobu na

¹⁵⁰ Haffner A., Allgemeine Übersicht, in: *Heiligtümer und Opferkulte der Kelten*, Haffner A. (ed.), Stuttgart 1995, 41.

¹⁵¹ Barzu L., *Continuitatea populației autohtone în secolele IV–V*, București 1973, 234.

¹⁵² Protase D., *Riturile funerare la daci și daci-romani*, București 1971, 71.

¹⁵³ Јовановић А., Хајдучка Воденица, касноантичко и рановизантијско утврђење, *Старинар XXXIII–XXXIV*, Београд 1984, 321.

¹⁵⁴ Fouet G., Les puits funéraires d'Aquitaine; Vieille-Toulouse et Mountmaurin, *Gallia* 16, Paris 1958, 115–196.

¹⁵⁵ Labrousse M., Informations archéologiques, Circonscription de Toulouse, *Gallia* 20, Paris 1962, 559.

Gomolavi navodi se uticaj Kelta, odnosno rituala vezanog za grobove u obliku bunara, mada se pominju i religiozna verovanja Dačana i Geta u II i I veku pre n.e., iz kojih su proistekle i nove forme sahranjivanja. Različiti antropološki tipovi, grobni prilozi keltskog i panonskog (ilirskog) porekla, kao i dako-getske pogrebni rituali ukazuju na složenu etničku osnovu i ukrštanje različitih tradicija, a neposredne veze sa starijim gvozdenim dobom ne mogu da se utvrde ni na Gomolavi.¹⁵⁶

ETNIČKA INTERPRETACIJA

Sastav stanovništva sahranjivanog na antičkim nekropolama Viminacijuma ukazuje na prisustvo najizrazitijih predstavnika pojedinih antropoloških tipova. Do sada su izdvojeni anadolski, prednjeistočnomediterranski i dinarski tip, zatim niskospecijalizovana varijanta dinarskog tipa, dugoglavi mediteranski tip niskog rasta i, uslovno nazvan, „praistorijski antropološki tip“. Ova analiza je, međutim, rađena na osnovu morfologije, pomoću modela individualnog tipa,¹⁵⁷ a ne i statistički, pa ne pruža precizne podatke o svim sahranjenim (ili žrtvovanim) individuuama u grobovima u obliku bunara.

Već je rečeno da na našoj teritoriji ne postoji nikakav prelazni oblik groba koji bi ukazivao na autohtono poreklo ovakvog načina sahranjiva-

nja i njegovo povezivanje sa određenom etničkom grupacijom. Najstarija istražena nekropola na prostoru Viminacijuma, datovana u kraj IV i početak III veka pre n.e., pripadala je Keltima i na njoj su evidentirani grobovi kako sa kremacijom tako i sa inhumacijom. Grobovi kremiranih pokojnika bili su u vidu rake nezapečenih zidova, dimenzija 1,50–2,20 x 1,20–1,60 m, a spaljene kosti bile su rasute u njenom zapadnom delu.¹⁵⁸ Očigledno se radi o pogrebnom ritualu koji ne može da se dovede u vezu sa sahranjivanjem u grobovima u obliku bunara.

Veliki broj istraženih bunara, pre svega u Francuskoj, zatim u Engleskoj i južnoj Nemačkoj, možda ukazuje na Gale kao nosioce ovog grobnog oblika, a postoje i istorijske potvrde njihovog boravka u Gornjoj Meziji, gde su dospeli prilikom vojnih pohoda krajem I veka. Vojska koncentrisana na Dunavu tokom Domicianovih ratova bila je sastavljena od vojnika regrutovanih u Italiji i u zapadnim provincijama Carstva, koji su epigrafski dokazani gentilnim imenom *Lucus*.¹⁵⁹ Tek u II i III veku vojnici su novačeni i u okolnim provincijama: Panoniji, Dakiji, Trakiji, Makedoniji i Donjoj Meziji.

Kohorte III, IV, V, VII i VIII *Gallorum* posvedočene su na najstarijoj vojnoj diplomi iz Gornje Mezije, iz 75. godine n.e. Galske kohorte došle su sa Rajne istovremeno sa legijama I *Italica* i V *Alaudae*, oko 75. godine.¹⁶⁰ Samo je kohorta III *Gallorum* prebačena na Dunav 74–

¹⁵⁶ Jovanović B., Jovanović M., *Gomolava 2 – naselje mlađeg gvozdenog doba*, Novi Sad – Beograd 1988, 53–58.

¹⁵⁷ Микић Ж., О антрополошким типовима у античким некрополама Виминацијума, *Старинар* XXXI, Београд 1981, 117–123, 121: на основу досадашњих анализа ископаног материјала закључено је да се ради о читавом антрополошком спектру, који у погледу антрополошке заступљености захвата географски лук од Блиског истока до области око Јадранског мора и његове дубоке заједнице.

¹⁵⁸ Jovanović B., Les sépultures de la nécropole celtique de Pećine près de Kostolac (Serbie du nord), *Études Celtiques* XXI, Paris 1984, 63–93; *idem.*, Некропола на Пећинама и старине гвоздено доба Подунавља,

Старинар XXXVI, Београд 1985, 13–18: југоисточно од садашњих рушевина Виминацијума ископана је келтска некропола са 43 гроба, од којих је 17 било са кремацијом.

¹⁵⁹ Mirković M., *Viminacium et Margum*, Inscriptions de la Mésie Supérieure II, Beograd 1986, 44 (325).

¹⁶⁰ *Idem.*, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Beograd 1968, 33–34. Ostale kohorte su: I *Antiochensium*, I *Sugamborum veterana*, I *Raetorum*, I *Lusitanorum* i I *Cisipadensium*. Zajedno sa legijom V *Macedonica*, 69–70 god. sa istoka su došle kohorte I *Antiochensium* i I *Cisipadensium*, verovatno i I *Raetorum* i I *Thracum Syriaca*, koje se pominju tek 78. godine, kao i kohorte I *Cantabrorum*, I *Cilicum*, I *Sugamborum tyronum*, II *Lucensium* i *Mattiacorum*.

75. godine, zajedno sa kohortom V *Hispanorum* i alom I *Claudia nova*. Sve tri jedinice pominju se na germanskoj diplomi iz 82. godine.¹⁶¹ Kohorta V *Gallorum* potvrđena je 85. godine u Pannoniji, nakon boravka u Gornjoj Meziji.¹⁶² Pojava grobova u obliku bunara baš u Sirmijumu, Singidunumu i Viminacijumu poklapa se sa boravkom galskih kohorti na ovom području.

Nakon vojne službe, vojnici regrutovani u zapadnim provincijama (*Tarraconensis*, *Lusitania*, *Gallia* i *Dalmatia*) tokom I veka retko su se nastanjivali na teritoriji Viminacijuma ili Singidunuma, već su se uglavnom naseljavali u koloniji Skupi. Pre Trajana srednji tok Dunava bio je pod stalnim udarom Dačana i zbog toga vrlo nepodesan za nastanjivanje veterana, ali se tokom druge decenije II veka njihov broj povećava u Viminacijumu. Veterani su bili dominantna, gradska klasa, povlašćeni sloj koji je mogao da poseduje robove (najčešće jednog ili dva, a u jednom slučaju čak 10).¹⁶³ Grobovi u obliku bunara koji su istraženi na lokalitetu Kod bresta (G₁7 i G₁8) mogu da se dovedu u vezu sa vojnicima dospelim u pohodu krajem I veka, dok kasniji grobovi možda pripadaju veteranima koji su počeli da se naseljavaju na ovoj teritoriji.

¹⁶¹ *Ibid.*, 34–35. Značajno povećanje broja ala i kohorti na Dunavu usledilo je u vreme Domicijanovih ratova, posle 86. godine, kada je legijska posada pojačana dolaskom legije IV *Flavia* iz Dalmacije. Najveći broj pomoćnih odreda zabeležen je u vreme Trajanovih ratova na Dunavu, 100 i 103/107 godine. Tada su se u Gornjoj Meziji nalazile tri ale i 21 kohorta, a u mirnim vremenima, nakon pokoravanja Dačana, u Gornjoj Meziji nalazilo se 8-10 kohorti i dve-tri ale.

¹⁶² *Idem.*, Sirmium – its history from the I century A.D. to 582 A.D., in: *Sirmium I*, Beograd 1971, 28.

¹⁶³ *Idem.*, *Viminacium et Margum*, Inscriptions de la Mésie Supérieure II, Beograd 1986, 45.

KULT GLAVE

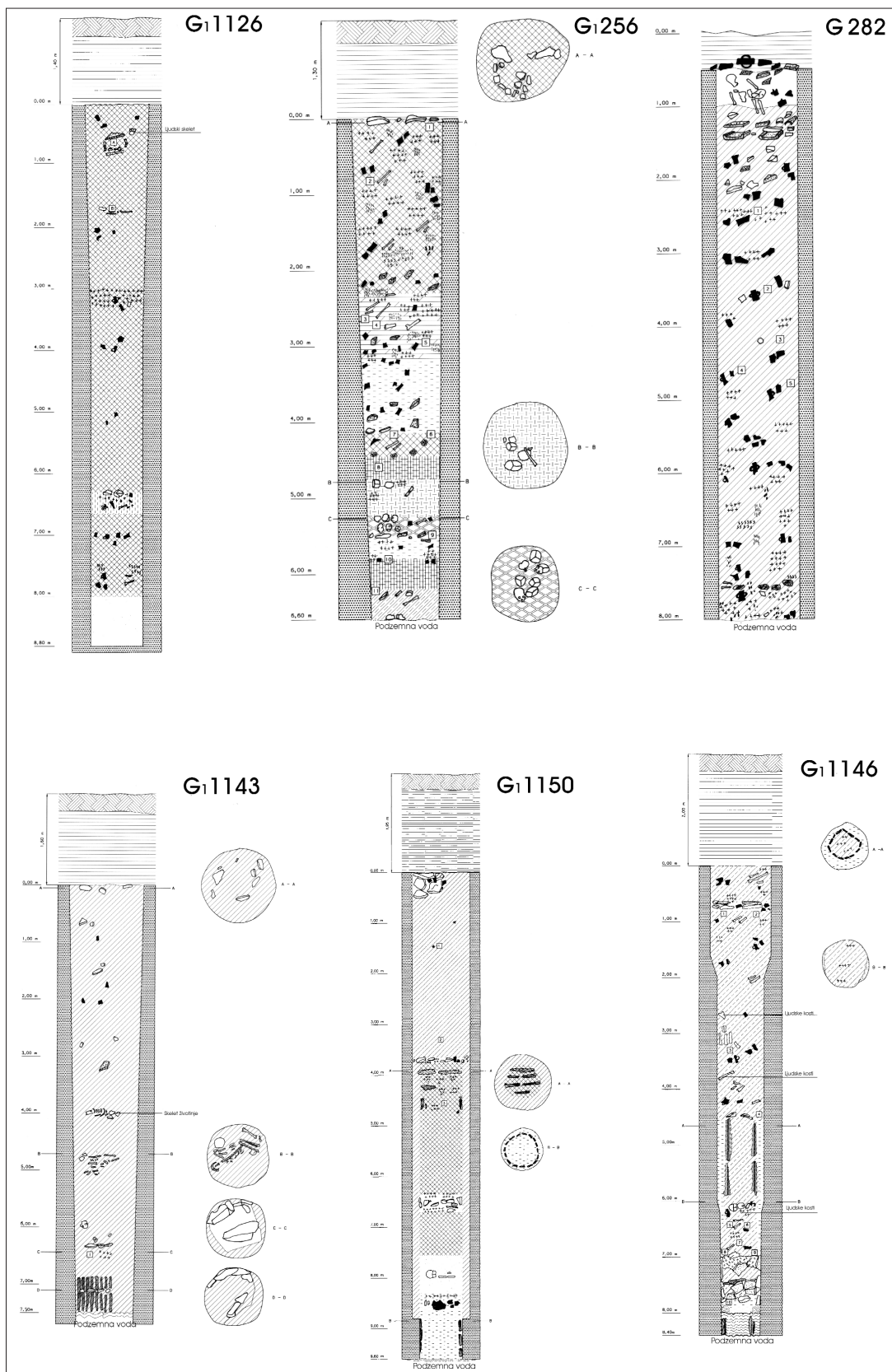
Geneza grobova-bunara i njihova etnička pripadnost mogu u izvesnoj meri da se sagledaju i u razmatranjima o kultu glave, za čije prisustvo u Viminacijumu postoje očigledni dokazi. Lobanje, pa čak i kompletni ljudski skeleti, nađeni su u šest grobova (sl. 5).

U grobu G₁256 nađeno je 19 sekundarno sahranjenih ljudskih lobanja. Analiza osam sačuvanih lobanja pokazala je da je reč o osobama muškog pola.¹⁶⁴ U grobu G 282, ispod pokrivača od opeka i kamenja, nalazio se skelet u zgrčenom položaju, što je bilo uslovljeno prečnikom bunara, a pretpostavlja se da se radi o sahrani roba, čuvara groba.

Prilikom iskopavanja ostalih delova viminacijumskih nekropola, istraživači su bili suočeni sa pojavom grupnih, sekundarnih sahrana lobanja. Antropološkom analizom 153 sekundarno sahranjene lobanje iz masovnog groba G 4924 (lokalitet Pećine) utvrđeno je da su pripadale individuama međusobno povezanim srodstvom visokog stepena. Kod svih lobanja iz takođe masovnog groba G 16 (lokalitet Pećine) utvrđen je isti antropološki tip ili njegovi varijeteti, po kome se potpuno razlikuju od starosedelačkog stanovništva.¹⁶⁵ Običaj sekundarnog polaganja lobanja nije posveđočen na drugim nekropolama iz istog perioda i za sada nema adekvatne analogije, pa samim

¹⁶⁴ Analizu celokupnog osteološkog materijala izvršio je prof. dr Živko Mikić; o pojavi grupnih sahrana lobanja na Viminacijumu: Микић Ж., Виминацијум – антрополошки преглед групних гробова Римског периода (I) и приказ некропола из Периода велике Сеобе народа (II), *Саопштења XXV*, Београд 1993, 197–207; *idem.*, Резултати епигенетске обраде масовног гроба 4924 са античког Виминацијума, *Гласник Антрополошког друштва Југославије* 25, Београд 1988, 19–34.

¹⁶⁵ *Idem.*, Виминацијум – Прилог групној секундарној сахрани лобања, *Viminacium* 8–9, Пожаревац 1994, 53–58.

Slika 5. Grobovi u obliku bunara sa ljudskim skeletima ili lobanjama
Figure 5. Well graves containing human skeletons or skulls

tim ni etničko određenje njegovih nosilaca nije moguće.

Kada je reč o žrtvovanju ljudi, na teritoriji susedne Rumunije, u blizini Orlea, nađeno je 16 jama, prečnika 2 m i dubine do 3 m. Šest jama sadržalo je ljudske skelete. U jednoj od njih nađeno je sedam žrtvovanih individua. Sudeći prema keramičkom materijalu, specifičnom za dako-getska kulturu, i položaju skeleta, takođe karakterističnom za region naseljen Dako-Getima u II i I veku pre n.e., ovi grobovi mogu da se pripišu autohtonom stanovništvu. Istraživač je, međutim, smatrao da se u žrtvovanju ljudi ogleda keltski uticaj jer ovaj običaj nije bio poznat kod Dako-Geta.¹⁶⁶

Tokom iskopavanja u Nijelu (Nieul sur Mer) u Francuskoj, od 1976. do 1980. godine istražen je bunar prečnika 1,5 m i dubine 15 m, u kome je nađena znatna količina životinjskih kostiju i keramike iz I veka n.e., a na 9,50 m dubine nalazilo se sedam ljudskih skeleta sa razbijenim lobanjama. U grobu nisu konstatovane kremirane kosti, a nađena je kamena glava božanstva (Merkur). Pretpostavilo se da je jama služila za prinošenje ljudskih i životinjskih žrtvi.¹⁶⁷ Očigledno je da ni među istraživačima u Francuskoj do sada nije potpuno razrešeno pitanje namene ovih objekata. U velikoj meri razlog je u tome što je njihovo iskopavanje skopčano sa raznim teškoćama i zahteva izuzetno mnogo vremena, obučene radnike i specijalne potporne konstrukcije. U njihov kulturni karakter, međutim, niko ne

sumnja. Jedno od objašnjenja istraživača je da ovi objekti predstavljaju spoj groba i predimenzionirane libacione cevi, preko koje je ostvarivana veza sa pokojnicima i približavanje božanstvima donjeg sveta, pri čemu se smatra da pogrebni ritual vodi poreklo još iz halštata.¹⁶⁸ I dekapitacija *post mortem* bila je običaj poznat u praistoriji, ali se ponovo javila u vreme i nakon rimske dominacije.¹⁶⁹

Dakle, običaji vezani za kult glave vode poreklo iz praistorije. U Jorkširu (Velika Britanija), u dečjem grobu datovanom u XVIII vek pre n.e., nađena su tri cilindra od krede, dekorisana stilizovanim predstavama lica.¹⁷⁰

U praćenju geneze kulta glave treba se, pre svega, osvrnuti na kulturu polja sa urnama i bronzanodopske kulture Evrope, u kojima je glava bila solarni simbol.¹⁷¹ U mlađem gvozdenom dobu, kod Etruraca je umesto celog ratnika plastično prikazivana samo njegova glava, a ornamenti na mnogim etrurskim urnama su u vidu ljudskih glava.¹⁷²

Glava je oduvek bila u središtu raznih verovanja. Mnogi narodi, na različitom stepenu razvoja, imali su posebne rituale vezane za glavu, uključujući njeno odsecanje nakon smrti i dekorisanje upotrebom raznih materijala.¹⁷³ Kult glave je, međutim, veoma specifičan za Kelte, koji su je smatrali simbolom božanstva i sila drugog sveta.¹⁷⁴ Velika pažnja koju su joj posvećivali ogleda se u njihovoj umetnosti i religijskoj praksi. Kult glave je prisutan na

¹⁶⁶ Comşa E., Contribuție la riturile funerare din secolele II - I î.e.n., din sud-estul Olteniei (Mormintele de la Orlea), *Apulum* X, Alba Iulia 1972, 65–78.

¹⁶⁷ Nicolini G., Circonscription de Poitou–Charentes, *Gallia* 39/2, Paris 1981, 373.

¹⁶⁸ Fouet G., Les puits funéraires d'Aquitaine; Vieille-Toulouse et Mountmaurin, *Gallia* 16, Paris 1958, 117.

¹⁶⁹ Schneider C., Inhumations rituelles d'époque gallo-romaine à Caudebec-lès-Elbeuf, *Annales de Normandie* 15/3, Château de Caen 1965, 437–447.

¹⁷⁰ Piggott S., Daniel G., *A Picture Book of Ancient British Art*, Cambridge 1951; Ross A., *Pagan Celtic Britain*, London 1967, 66.

¹⁷¹ Sprockhoff E., Central European Urnfield Culture and Celtic La-Tène, *Journal of the Prehistoric Society* n. s. 21, London 1955, 257–281.

¹⁷² Pallotino, M., *Art of the Etruscan*, London 1955, 135, pl. 20.

¹⁷³ Npr. mezolitske lobanje u Ofnetu, Bavarska, gde je nađeno 27 lobanja ornamentisanih okerom i školjkama, v. Ebert M. (ed.), *Reallexikon der Vorgeschichte* IX, Berlin 1927, 162; čuvane su i lobanje iz Jerihona, v. Kenyon K., *Archaeology in the Holy Land*, London 1960.

¹⁷⁴ Ross A., *op. cit.*, 61; Lambrechts P., *L'exaltation de la tête dans la pensée et dans l'art des Celts*, Brugge 1954, 25.

čitavoj teritoriji na kojoj su Kelti prebivali i održao se iznenađujuće dugo. Prilikom njegovog proučavanja, današnji istraživači koriste tri vrste izvora: spise antičkih pisaca, arheološke nalaze i ranu literaturu o Keltima. U ranoj književnosti Irske postoje mnogi opisi heroja koji se iz bitke vraćaju sa glavama neprijatelja, koje zatim izlažu u tvrđavi ili ispred kuće.

Za situaciju u Viminacijumu, međutim, od prevashodnog značaja su prva dva izvora.

Antički pisci nas obavještavaju o običajima prinošenja ljudskih žrtava kod varvarskih plemena. Amijan Marcelin izveštava da su Skordisci „prinosili zarobljenike na žrtvu Beloni i Marsu i da su požudno pili ljudsku krv iz ispražnjenih ljudskih lobanja“ (Amm. Marc. XXVII 4, 4), a sličan je i Orozijeve opis da su Skordisci „pored drugih grozota koje su vršili nad zarobljenicima, kadgod im je bila potrebna čaša, odrubljivali ljudske glave i služili se takvim, još krvavim, kosmatim i umrljanim lobanjama, iz čijih šupljina mozak nije bio sasvim istresen, kao pravim čašama, pohlepno i bez gađenja...“ (Oros. V, 23, 17–19). Livije piše o porazu konzula Postumija u severnoj Italiji, 216. godine, čija je vojska bila razbijena od strane Gala, a on sam bio je ubijen. Gali su potom, „očistivši njegovu glavu, kako je to kod njih običaj, prekrili lobanju zlatnim ukrasima i ona im je služila kao sveta posuda za žrtve u svečanim danima i kao čaša za sveštenike i starešine hrama“ (Liv. XXIII, 24, 12).

Opisujući običaje kod Gala, Strabon i Diodor navode da su galski ratnici, odlazeći sa bojnog polja, odnosili glave ubijenih neprijatelja natakute na koplja ili su ih vešali o vrat svojim konjima, a zatim iznad ulaza u kuće. Glave uglednih protivnika su balsamovali kedrovim

uljem, čuvali u kovčezima i pokazivali strancima sa velikim ponosom, kao znak izuzetnog junaštva. Toliko su bile cenjene da su vlasnici odbijali da ih prodaju čak i za njihovu težinu u zlatu (Diod. Sic. V, 29; Strabo IV, 4, 5).

Ljudske žrtve, međutim, nisu bile samo ratni trofeji, već su Kelti ubijali i svoje saplemenike i zarobljenike da bi njihovom krvlju umilostivili bogove ili da bi iz utroba žrtava saznavali njihovu volju. Strabon i Diodor izveštavaju da su pripadnici nekih galskih plemena pravili kolosalne ljudske figure od slame i pruća, u koje su trpali stoku, zveri i ljude, i sve zajedno spaljivali. Na taj način su bogovima prinosili žrtvu paljenicu (Diod. Sic. V, 32, 6; Strabo IV, 1, 1).

U Lukanovom spevu *O građanskom ratu* pominju se „svirepi Teutates i strašni Esus sa jezivim žrtvenicima, kao i Taranis, čiji kult nije manje svirep od kulta skitske Dijane“ (Lucain. b. civ. I, 445–447). Gali su pokušavali da svirepe bogove umilostive krvlju, a ljudske žrtve su koristili i u kultu mrtvih. Ugledni pokojnici su spaljivani zajedno sa svojim dragocenostima, životinjama i osobama (robovima i rođacima) koje su im bile drage i bez kojih im zagrobni život ne bi bio ugodan.¹⁷⁵

Opisi pisaca dobro su potkrepljeni arheološkim nalazima. Kao ilustracija za ritual koji pominje Lukanov sholijast (Lucain. b. civ. I, 445–447) kod prinošenja žrtava Teutatesu, pri kome je žrtva bacana naglavačke u pun kazan da se udavi, može da posluži predstava na jednoj od srebrnih pločica kojima je ukrašen veliki žrtveni kotao iz Gundestrupa.¹⁷⁶ Ova posuda od izuzetnog je značaja za proučavanje keltskih kultova i mitologije. Sasvim sigurno, radi se o arheološkom nalazu iz praistorijske Evrope, koji je do sada bio predmet velikog broja publikacija i naučnih diskusija, ali je pitanje njegovog porekla i dalje

¹⁷⁵ Папазоглу Ф., Лјудске жртве и трагови канибализма код неких средњобалканских и античких племена, ЗФФ X–1, Београд 1968, 54.

¹⁷⁶ *Ibid.*, 55. Nađen 1891. godine u Gundestrupu, na Jitlandu, izrađen od čistog srebra i delimično pozlaćen, težine oko

9 kg, prečnika 69 cm, visine 42 cm, ukrašen predstavama iz mitologije i svakodnevnog života nekog primitivnog plemena; čuva se u Nacionalnom muzeju u Kopenhagenu, a datuje u početak I veka n.e.

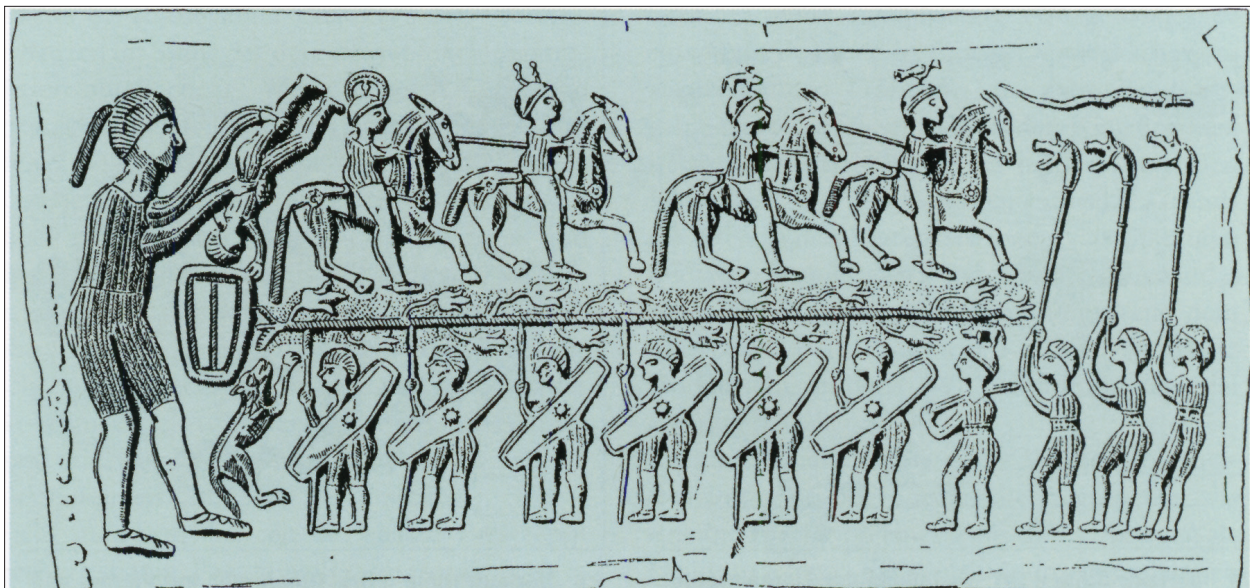

vrlo aktuelno. Prema teoriji koju zagovara Ole Klindt-Jensen, potiče iz severne Galije jer su samo tu nalažene figure Kernunosa, boga prikazanog u jednoj sceni na kotlu. Drugu teoriju zastupa Fleming Kaul (Flemming Kaul), koji smatra da je kotao izrađen u nekom regionu severozapadne Bugarske i jugozapadne Rumunije, na području nastanjenom keltskim plemenom Skordiska i tračkim plemenom Tribala. Na takav zaključak naveli su ga nalazi čitavog niza predmeta iz Bugarske, odnosno njihova velika sličnost u pogledu tehnike izrade i načina prikazivanja životinja sa posudom iz Gundestrupa (sl. 6).¹⁷⁷

Ključna scena predstavljena na kotlu je povorka ratnika, iza koje stoji velika figura

sveštenika ili poglavice koji drži čoveka za noge i struk, s glavom nadole, iznad nečega što podseća na veliki sud širokog otvora.¹⁷⁸ Jedno od tumačenja ove scene je da se, zapravo, ne radi o sudu već o žrtvenoj jami – bunaru, jer kako bi drugačije toreutičar u to vreme mogao da prikaže duboku jamu iskopanu u zemlji?¹⁷⁹ Osim toga, ratnici u donjem redu nose drvo namenjeno kulturnom obredu. Radi se o svečanoj procesiji prilikom koje se kulturno stablo, pre ili nakon žrtvovanja – sahranjivanja, polaže u jamu. Postoje izvesna razmimoilaženja o tome koja je od dveju kulturnih radnji primarna.¹⁸⁰

Opisujući jamu u severnom uglu četvorougao-
onog svetilišta u Holchazenu,¹⁸¹ dubine 6,5 m, u

Slika 6. Scena sa kotla iz Gundestrupa, prema: *Heiligtümer und Opferkulte der Kelten*, Haffner A. (ed.), Stuttgart 1995, 31
Figure 6. Scene from the Gundestrup Cauldron after A. Haffner (ed.), *Heiligtümer und Opferkulte der Kelten*, Stuttgart 1995, 31

¹⁷⁷ Liversaž T., *Kelti u Evropi*, Beograd 2005, 83. Маразов И., *Розозенското съкровище*, София 1996.

¹⁷⁸ Piggott S., *The Druids*, London 1968, Pl. 1.

¹⁷⁹ Hachmann R., Gundestrup-Studien. Untersuchungen zu den spätkeltschen Grundlagender frühgermanischen Kunst, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 71/2, Berlin 1990, 568–903, 822.

¹⁸⁰ *Ibid.*, 826.

¹⁸¹ U južnoj Nemačkoj, Francuskoj i Engleskoj nađeni su

tragovi nekoliko stotina tzv. četvrtastih svetilišta (*Viereckschanzen*). Radi se o velikim pravougaonim ograđenim prostorima, u okviru kojih se mogu nalaziti manje građevine (hramovi, žrtvenici). Prvobitno se smatralo da se radi o ostacima utvrđenja, ali su u mnogima nađeni bunari dubine do 40 m, koji se nisu mogli objasniti kao šahtovi za odlaganje đubreta. Zaključeno je da su u pitanju kulturni bunari, i to nakon što su u nekima od njih nađeni jelenji rogovi, drvene statue i ostaci organskih materija.

koju je položeno stablo visine 2 m i debljine 0,1 m, K. Švarc (K. Schwarz) ističe da je drvo na dnu bilo poduprto kamenjem, a zatim je jama bila nasuta šljunkom do polovine njegove visine. Izvesno vreme gornja polovina drveta bila je otkrivena, a zatim je kontinuirano zasipana. Analiza sadržaja jame pokazuje da se radi o ostacima organskog porekla, i to organa i mesa, ali do sada nije utvrđeno da li su u pitanju ljudski ili životinjski delovi tela.¹⁸² O značaju kultnog drveta kod Kelta svedoči i izuzetan nalaz iz Manhinga (Manching), odnosno drvo visine 70 cm, obloženo bronzanim limom i prekriveno zlatnom folijom. Po stilskim odlikama vezuje za Apeninsko polustrvo i III vek pre n.e., odnosno za doba slabljenja keltske vlasti na tom prostoru. Smatra se da je izrađeno u nekoj radionici severno od Alpa ili u severnoj Italiji. Ovo drvo možda je nošeno u verskim procesijama, baš kao što je prikazano na kotlu iz Gundestrupa, i korišćeno u kultu na raznim mestima.¹⁸³ U Viminacijumu grobovi sa drvenom komorom, jedan grob sa ostacima grana (G282) na dubini od 7,70 m... nisu li to očigledne sličnosti sa običajem polaganja kultnog drveta u žrtvene jame kod Kelta?

O kultu glave svedoče i predstave na kovanom novcu. Naime, na keltskom novcu sa predstavom Dubnoriksa (*Dumnorix?*), vladara podzemnog sveta, prikazan je kao ratnik sa mačem o pojasu, trubom i veprom u desnoj i odsečenom ljudskom glavom u levoj ruci (sl. 7).¹⁸⁴

Hramovi u Entremonu (Entremont) i Rokpertizu (Roquepertuse) u Francuskoj takođe pružaju značajne dokaze o postojanju kulta glave. Hram u Entremonu, datovan u II vek p.n.e., ukrašen je glavama isklesanim u kamenu.

U hipostilnoj dvorani nađeno je dvadesetak ljudskih lobanja, koje su pripadale muškarcima starim od 35 do 45 godina.¹⁸⁵ U portiku hrama u Rokpertizu, datovanog u III–II vek pre n.e., nalazila su se tri stupca sa nišama za smeštaj ljudskih lobanja, kao i poprečna greda sa figurom ptice.¹⁸⁶ Otkriće devet ljudskih lobanja u Aptu, ispod oltara posvećenog Marsu, sa keltskim imenima dedikanata, potvrđuje galski običaj posvećivanja Taranisu glava ubijenih.¹⁸⁷ Nedavna istraživanja keltskih svetilišta u Gurneu, na reci Arond (Gournay-sur-Arond), i Ribemonu, na reci Ankr (Ribemont-sur-Ancre), pružaju dodatne podatke o kultu glave kod

Slika 7. Keltski novac sa predstavom Dubnoriksa, prema: *Heiligtümer und Opferkulte der Kelten*, Haffner A. (ed.), Stuttgart 1995, 19

Figure 7. Celtic coin of Dubnorix after A. Haffner (ed.), *Heiligtümer und Opferkulte der Kelten*, Stuttgart 1995, 19

¹⁸² Hachmann R., *op. cit.*, 824.

¹⁸³ Maier F., Das Kultbäumchen von Manching. Ein Zeugnis hellenistischer und keltischer Goldschmiedekunst aus dem 3. Jahrhundert v. Chr., *Germania* 68, Frankfurt 1990, 129–165. O najnovijoj rekonstrukciji drvca iz Manhinga videti: Sievers S., *Manching. Die Keltenstadt*, Stuttgart 2003, 34.

¹⁸⁴ Haffner A., Allgemeine Übersicht, in: *Heiligtümer und*

Opferkulte der Kelten, Haffner A. (ed.), Stuttgart 1995, 19.

¹⁸⁵ Benoit F., Le sanctuaire aux “Esprits” d’Entremont, *Cahiers de préhistoire et d’archéologie*, Paris 1955, 38–69; Benoit F., *Entremont, Capitale celto-ligure des Salyens de Provence*, Aix-en-Provence 1957, 27–60.

¹⁸⁶ Varagnac A., Fabre G., *L’art gaulois*, Paris 1956, 93, Pl. 12.

¹⁸⁷ Ross A., *op. cit.*, 66.

Slika 8. Rekonstrukcija objekta u Ribemontu, prema: *Heiligtümer und Opferkulte der Kelten*, Haffner A. (ed.), Stuttgart 1995, 70, 71
Figure 8. Reconstruction of the Ribemont feature after A. Haffner (ed.), *Heiligtümer und Opferkulte der Kelten*, Stuttgart 1995, 70, 71

Kelta. U okviru svetilišta u Ribemontu identifikovana je površina od 60 m², na kojoj je nađeno više od 10.000 ljudskih kostiju i oko 100 komada oružja. Kostii nisu bile razbacane bez reda. Naprotiv, bile su anatomski povezane, dok je oružje bilo u tzv. funkcionalnom položaju (mač u koricama, okačen za pojas). Ne radi se o masovnom grobu jer nije nađena nijedna lobanja. Kostii udova bile su u tako neobičnom položaju, pa se jedino moglo zaključiti da je bio posledica pada sa visoke platforme koja se obrušila usled truljenja (sl. 8). Nedostatak lobanja ukazuje na galsku praksu odsecanja glava neprijatelja već na bojnopolju. Uslovi nalaza u Ribemontu nameću pretpostavku da su tela pobeđenih neprijatelja tovarena u kola, dovožena do svetilišta i tu postavljena između trofeja i kao trofeji.¹⁸⁸

Situacija u grobovima na Viminacijumu, u kojima su pronađeni kompletni ljudski skeleti ili samo lobanje, može da se prihvati kao arhe-

ološka potvrda postojanja kulta glave, bilo da se radi o ratnim trofejima ili o ritualnom prinošenju ljudskih žrtava bogovima. Moguće je da su lobanje pripadale ranije umrlim robovima i da su posle smrti gospodara stavljanje u njegov grob kao simbolična posluga. U grobovima u Francuskoj ova pojava takođe nije retka. Naime, na dnu jednog groba u obliku bunara, u južnom kvartu Tuluze, u sloju pepela nađeni su deo lobanje, kičmeni pršljenovi i butne kostii trogodišnjeg deteta sa znacima mongoloidnosti, pa se postavlja pitanje da li se radi o sahrani ili o žrtvovanju.¹⁸⁹ M. Vidal, koji se ovim problemom najviše bavio i učestvovao u iskopavanju više od 100 grobnih raka u kvartu Sen Rok u Tuluzi i staroj Tuluzi, a koje potiču iz perioda od početka II veka do kraja I veka pre n.e., smatra, međutim, da tipologija grobnih priloga i njihovo grupisanje po tri, kao i prisustvo kremiranih ljudskih kostiju definitivno potvrđuju pogrebni karakter ovih jama.¹⁹⁰ U više od 30% jama u

¹⁸⁸ Brunaux J. L., *op. cit.*, 71.

¹⁸⁹ Labrousse M., Informations archéologiques, Circonscription de Midi-Pyrénées, *Gallia* 36/2, Paris 1978, 405; podatak preuzet iz doktorske teze u rukopisu: Vidal M., *Rites funéraires gaulois et gallo-romains dans la région toulou-*

saine au Ier siècle av. J. -C., 334, pl. 89; teza je odbranjena na Univerzitetu u Tuluzi (Le Mirail) 1977, 334, pl. 89.

¹⁹⁰ Vidal M., Note préliminaire sur les puits et fosses funéraires du Toulousain aux IIe et Ier siècles av. J.-C., *Revue Aquitania* 4, Bordeaux 1986, 55.

staroj Tuluzi nađene su ljudske kosti, mada Vidal pretpostavlja da funerarni karakter ima i veći broj jama, ali je za njih teže doneti sličan zaključak jer su ostaci kostiju rasuti u čitavom bunaru.¹⁹¹

U keltskom hramu u Rokpertizu predstava ptice (guske), zajedno sa ljudskim lobanjama, zauzima znatan deo dekoracije portika.¹⁹² U najstarijem grobu u obliku bunara na Viminacijumu (G₁7), u proširenju na 5,00 m dubine, javlja se neobično mnogo kostiju raznih ptica. Terenska analiza je pokazala da se radi uglavnom o divljim pticama i grabljivicama (orao). U irskoj mitologiji ljudske glave i ptice su simboli boginje rata Make (*Macha*). Do sada se smatralo da je povezanost ljudske glave sa guskom ili vranom, pticama rata, nepoznata u široj keltskoj tradiciji.¹⁹³ Velika količina kostiju ptica u grobu G₁7, kao potvrda sprovođenja posebnih ritualnih radnji, predstavlja posredan dokaz o poreklu onih koji su sahranjivani u grobovima ovakvog oblika.

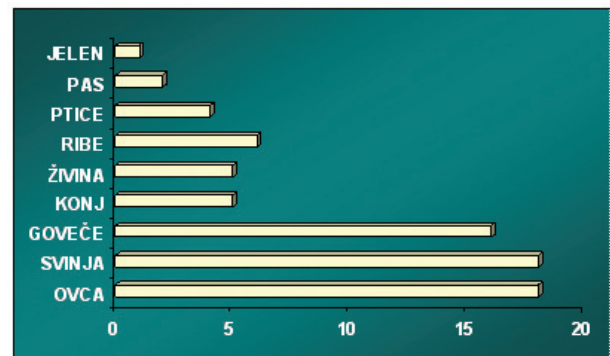
Nesumnjivo je da se geneza grobova u obliku bunara odvijala u Galiji ili Britaniji. U Viminacijumu se radi o rekonstrukciji i primeni kulta prenetog iz prvobitne postojbine doseljenika, zajedno sa načinom sahranjivanja.

Oblik ovih grobova neminovno se mora dovesti u vezu sa svetilištima Kelta, koja se u njihovoj religijskoj tradiciji nalaze pored izvora, bunara i reka. Reke su simbol plodnosti i često su ovaploćenje božanstava, kao što je, npr., Boginja majka. Keltska Boginja majka je i boginja rata i proročica. Njen kult je povezan sa vodom kao simbolom plodnosti, jer reka daje život.¹⁹⁴ Keltski hramovi podignuti su uglavnom na izvorima reka. To se odnosi i na Francusku i Britaniju. Kao i za kult glave, za obožavanje bunara i izvora kod Kelta postoje dokazi u

antičkim izvorima, u arheološkim nalazima i u ranoj irskoj književnosti. Kelti su gledali na smrt kao na produžetak života, njegov drugi stepen, a grobna humka, bunar, more, smatrani su ulazima u drugi svet.

Analizom grobova u obliku bunara stiče se utisak da je osnovna namera njihovih tvoraca bila da telesne ostatke pokojnika povere najdubljim slojevima zemlje. Pri tome se, naravno, ne može razlučiti da li je cilj ovakvih ukopavanja bio zaštita groba od skrnavljenja i očuvanje mira pokojnika ili su veliku dubinu groba uslovlila verovanja u zagrobni život i približavanje svetu mrtvih. Grobovi u obliku bunara nisu bili namenjeni samo sahranjivanju, mada u njihovu pogrebnu funkciju ne treba sumnjati.¹⁹⁵

U svim istraženim grobovima u obliku bunara na Viminacijumu javlja se velika količina životinjskih kostiju (tabela 36, grafikon 1).

Grafikon 1. Zastupljenost životinjskih vrsta u grobovima u obliku bunara na Viminacijumu

Najbrojnije su kosti ovaca ili koza (u grobu G₁1146 sahranjena je cela ovca), sa vidnim tragovima sečenja, što ukazuje na njihovo korišćenje prilikom daća, odnosno ritualnih gozbi. Praksa žrtvovanja životinja, naročito pasa, potvrđena je na mnogim latenskim nalazištima.

¹⁹¹ *Ibid.*, 61.

¹⁹² Moreau J., *Die Welt der Kelten*, Stuttgart 1958, pl. 55.

¹⁹³ Ross A., *op. cit.*, 95.

¹⁹⁴ *Ibid.*, 20.

¹⁹⁵ Јовановић А., *Римске некрополе на територији Југославије*, Београд 1984, 135. Sudeći po grobu u Nijelu, moguće je da su korišćeni i kao žrtvene jame.

U keltskoj mitologiji pas je povezan sa kultom mrtvih.¹⁹⁶ Kostii ove životinje nađene su u grobovima G₁7 i G₁1146. Pošto ne postoji u rimskoj pogrebnoj praksi, žrtvovanje konja takođe se vezuje za keltske kultove. Iako se u starijim keltskim grobovima često nalazi i konjska oprema, sam konj nije polagan sa pokojnikom, što je bilo karakteristično za Skite.¹⁹⁷ Smatra se da je ovaj običaj posredno ili neposredno uticao na Kelte. Naime, kosti konja nađene su u grobovima G₁256, G₁263, G₁279 i u jamama 2 i 3. U keltskom panteonu konj se vezuje za boginju Eponu, ali do sada na Viminacijumu nisu potvrđena keltska božanstva.¹⁹⁸ U 18 grobova nađene su, osim kostiju drugih životinja, i kosti svinja. O ulozi svinje u rimskoj pogrebnoj praksi izveštavaju Lukijan (*De Luctu*, 4, 1.19) i Ciceron (*De Legibus*, II. 22), koji ukazuju na to da je neophodan propisan sled ritualnih radnji pri sahranama, a završava se klanjem svinje. Svinja, međutim, ima izuzetno važnu ulogu i u pogrebnom kultu kod Kelta. U irskoj mitologiji toliko je karakteristična za gozbu koja se priređuje u čast mrtvih ratnika u podzemnom svetu da je domaćin gozbe ponekad prikazivan kako nosi svinju.¹⁹⁹

Slojevi nasipanja i arheološki materijal iz njih upućuju na žrtveni ritual, odnosno na žrtve posvećene htonskim bogovima. Funkcija grobova u obliku bunara verovatno vodi poreklo od jama koje su služile za žrtvovanje ljudi, na šta upućuje i scena sa kotla iz Gundestrupa. Njihov oblik i namena odgovaraju ritusu raširenom u antici – libaciji. Voda, vino i krv zaklanih životinja, tzv. tekuće žrtve božanstvima, dospevaju

u podzemni svet putem predimenzionirane libacione cevi – groba (jame) u obliku bunara.²⁰⁰

Jasno je da su predmeti u grobovima povezani sa religijskim verovanjem i da su namerno bili odabrani da „prate“ preminulog na putu u „drugi svet“. U grobu G₁8 i u jami 3 nailazi se na specifičnu kulturnu praksu, koja se ogleda u stavljanju jaja kao posebnog priloga. Geneza i rasprostranjenost ovog običaja lako se prate. Naime, u Kolčesteru (Colchester) i Jorku (York) jaja su nađena u urnama. Slični primeri potiču iz Kampanije i Pompeja, a Makrobije u *Saturnalijama* (7.16) pominje korišćenje jaja u Bahovim misterijama. Nađena su u grčkim grobnicama, a na rimskim sarkofazima javljaju su njihove predstave. Njima su darovani stanovnici podzemnog sveta. Jaje je, u stvari, neživa i inertna supstanca, koja nosi snažan princip života i koja ima posebnu moć da podstakne buđenje ili da poveća vitalne snage onoga kome se daruje.²⁰¹

Može se samo pretpostaviti da su Kelti, tj. Gali imali zajednicu u Viminacijumu i da su preneli specifičan pogrebni običaj i kult iz svoje postojbine. Dakle, grob u obliku bunara „stigao“ je posredstvom rimske vojske, odnosno regruta iz zapadnih provincija, i smatra se jednom od tekovina romanizacije. Čini se da je ovo, za sada, jedino moguće objašnjenje. I dalje je otvoreno pitanje zašto se ovaj oblik ne javlja na širem prostoru Rimskog carstva, u svim oblastima gde je bilo galskih doseljenika. U susednoj Dakiji posvedočeno je prisustvo nekoliko galskih kohorti i jedne ale, ali nisu nađeni vidovi sahranjivanja koji mogu da se dovedu u vezu sa

¹⁹⁶ Petres É. F., On Celtic animal and human sacrifices, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 24, Budapest 1972, 365–383; na lokalitetu Pakožd (Pákozd), u okolini jezera Velence, u severoistočnoj Transdanubiji, nađeno je nekoliko žrtvenih jama iz latena, koje sadrže ljudske i životinjske skelete.

¹⁹⁷ Liversaž T., *op.cit.*, 60.

¹⁹⁸ Зотовић Љ., Der Paganismus in Viminacium, *Старинар* XLVII, Београд 1996, 137.

¹⁹⁹ Alcock J., Classical Religious Belief and Burial Practice in Roman Britain, *Archaeological Journal* 137, London 1980, 63.

²⁰⁰ Galliou P., *Les tombes romaines d'Armorique*, Paris 1989, 62.

²⁰¹ Alcock J. P., *op. cit.*, 56; tema se dotiče hrišćanstva, odnosno uskršnjih jaja kao prastarog simbola regeneracije i uskrsnuća tela.

pojavom grobova u obliku bunara na teritoriji Gornje Mezije i Panonije.²⁰² Pa ipak, trebalo bi ih očekivati prilikom budućih istraživanja. Jednu od teškoća predstavlja i činjenica da se ovakvi grobovi prilično teško uočavaju, a kada se i konstatuju, njihovo iskopavanje je komplikovano. Zahtevaju specijalne uslove u vidu složenih konstrukcija i angažovanje radnika koji imaju iskustva u rudnicima. Na Viminacijumu ponekad je samo slučajnost odlučivala o nastavku radova, kao kod groba na lokalitetu Drmske carine (G₁1), u kome nije bilo arheološkog materijala sve do sedmog metra dubine (T. 62). Buduća sistematska iskopavanja nekropola daće doprinos odgonetanju geneze grobova u obliku bunara. Istraživanja bi trebalo usmeriti i na proučavanje kulta lobanje, koji je karakterističan i za druge tipove grobova na Viminacijumu. Pojava grupnih sekundarnih sahrana lobanja još uvek istraživačima predstavlja zagonetku. Treba imati u vidu da su grobovi u obliku bunara grupisani u izdvojene celine na svim nekropolama na kojima se javljaju i da nikada nisu preovlađujući način sahranjivanja. Na nalazištima u našoj zemlji, najveći areal rasprostiranja zauzimaju upravo u Viminacijumu. Za sada nismo u mogućnosti da saznamo da li se radi o sahranama samo istaknutih članova jedne male etničke zajednice jer se po arheološkom materijalu ne izdvajaju od drugih tipova grobova. Činjenica da su prisutni na tri lokaliteta u Panoniji i Gornjoj Meziji (Sirmijum, Singidunum i Viminacijum), odnosno na teritoriji na kojoj su posvedočeni Skordisci, možda govori u prilog pretpostavci da je domorodačko stanovništvo, barem delimično, lakše prihvatilo galske običaje zahvaljujući etničkim sličnostima, a zatim ga je i samo upražnjavalo. Naravno, mehanizam tog

prihvatanja i primenjivanja ipak stranih običaja još uvek nije poznat i ovakvo razmišljanje ostaje u domenu hipoteze.

Na Viminacijumu je veoma zanimljiva pojava žrtvenih površina iznad grobova. Jedna od njih konstatovana je na lokalitetu Kod bresta. Analizom materijala ustanovljeno je da su ovi grobovi nešto stariji nego ostali grobovi–bunari na Viminacijumu.

Dosadašnja istraživanja pokazuju da je sahranjivanje u grobovima u obliku bunara na nekropolama Viminacijuma trajalo oko 150 godina. I u Rimu i u provincijama obred kremacije postepeno se napušta tokom III veka. Od vremena Severa inhumacija postaje dominantan način sahranjivanja, dok kremacija potpuno iščezava u IV veku.²⁰³

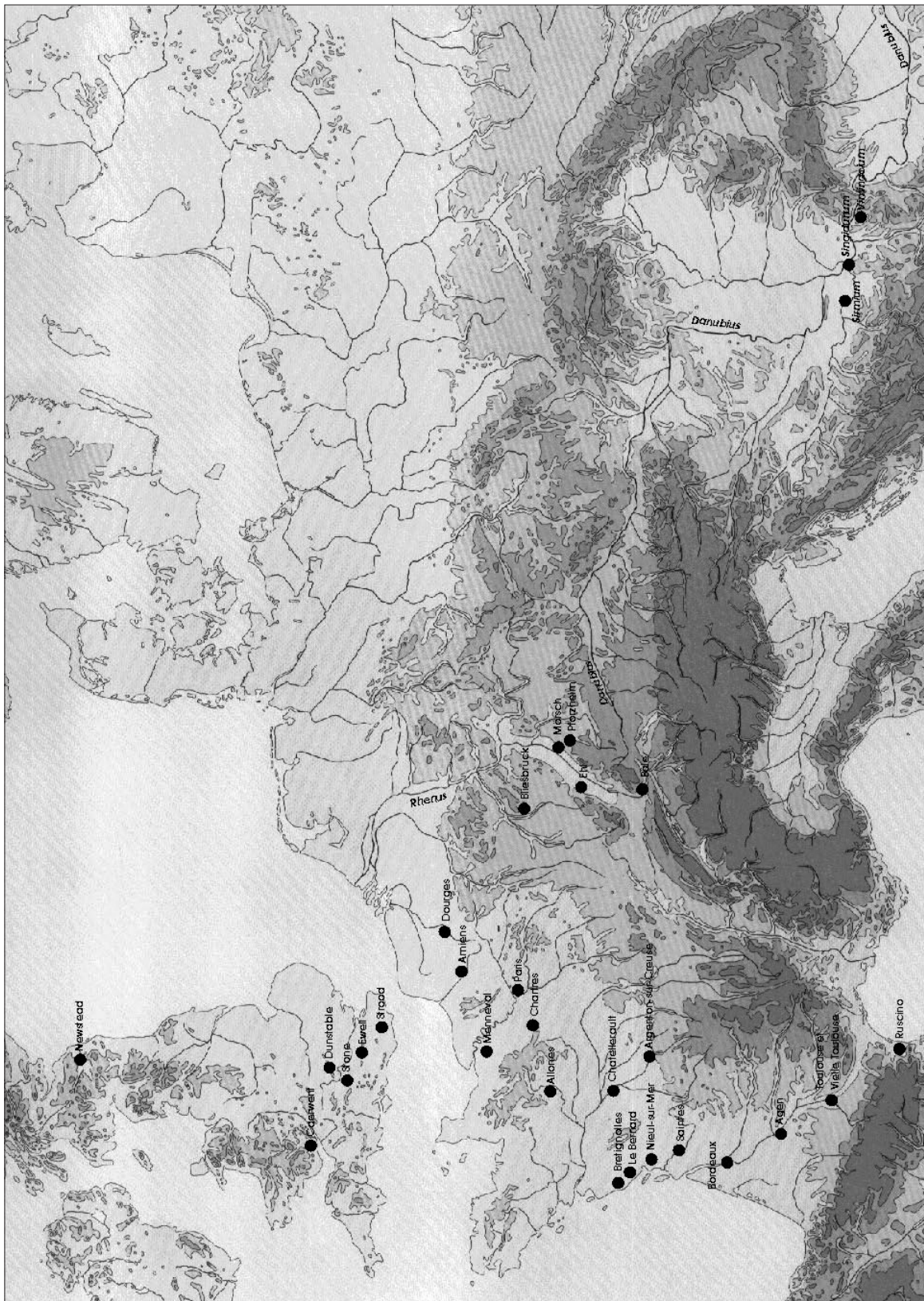
Na ovom stepenu istraženosti, za grobove u obliku bunara na području Viminacijuma može se reći da predstavljaju kulturnu pozajmicu, koja je u jednom vremenu zadovaljavala potrebe manje etničke zajednice. Isti zaključak može se doneti i za grobove nađene u Sirmijumu i Singidunumu. Ne treba zanemariti ni činjenicu da običaji često opstaju još dugo posle nestanka okolnosti i specifičnog načina poimanja stvarnosti koji su doveli do njihovog formiranja. U novom okruženju i u drugačijim uslovima, daleko od prvobitnih, naknadno su smišljeni novi razlozi za njihovo ponovno uspostavljanje.

Iskopavanja viminacijumskih nekropola još uvek su u toku i bez sumnje će pružiti nove podatke za tumačenje ovog specifičnog vida sahrane, ali već sada Viminacijum sigurno možemo da upišemo na evropsku kartu rasprostranjenosti grobova u obliku bunara (karta 3).

²⁰² Petolescu C. C., Die Auxiliareinheiten im römischen Dakien, *Acta Musei Napocensis* 34, Cluj–Napoca 1997, 75–149. U Dakiji su posvedočeni sledeći pomoćni odredi: *Ala I Claudia Gallorum Capitoniana*, *Cohors I Gallorum*

Dacica, *Cohors II Gallorum Macedonica*, *Cohors II Gallorum Pannonica*, *Cohors III Gallorum*, *Cohors V Gallorum*.

²⁰³ Cumont F., *Lux Perpetua*, Paris 1949, 389.

Karta 3. Rasprostranjenost grobova u obliku bunara sa ostacima ljudskih skeleta
Map 3. Distribution of well graves with remains of human skeletons

WELL GRAVES IN THE ROMAN CEMETERIES AT VIMINACIUM

In the late 20th century, archaeologists in Western Europe first encountered an unusual grave type. In fact, at first it was uncertain whether these were really a grave type or a feature for some other purpose. After some thirty of these burials were discovered and analyzed, the phrase “graves in the form of a well” or “well graves” (*Puits funéraires*) became an archaeological term. The first well graves were unearthed and examined in the early 19th century at sites in Bretignolles and Le Bernard in western France (on the Atlantic coast).²⁰⁴ During the first half of the 20th century, many sites were excavated in southern France (Gaul) and southern Germany, where this grave forms was well established. Several well graves were also investigated in southern England and Ireland. Later the term was also adopted by Serbian archaeologists after they found this type of grave in cemeteries at Singidunum, Sirmium and Viminacium (modern Belgrade, Sremska Mitrovica and Kostolac respectively).²⁰⁵

Judging from the associated archaeological materials, these graves belong to the period of Roman occupation. On the territory of the Roman province of Upper Moesia, the predo-

minant burial rite between the late 1st and the mid-3rd century A.D. was cremation. In the late first century inhumation was rarely practiced. It became more frequent during the 2nd century, and finally became the dominant form of burial in the mid-3rd century. Given that every community has its own specific sequence of burial customs and rituals which reflect various forms of belief on which the ritual is based, the change from cremation to inhumation indicates that major transformations are taking place. Specific characteristics of different cultures are reflected by varying patterns of behavior. In some cultures, death is talked about and even during life various preparations are made for when the moment comes. In others, however, the subject is taboo. The body is burned or buried, with or without grave offerings. Mourning is expressed through weeping, lamentation, tearing out or cutting of hair. Mourning periods also vary.²⁰⁶ That is why research in burial customs provides valuable data for understanding the social and economic life of a given population. Burial ritual, conditioned by various social, economic and religious factors, constitutes a basic characteristic of specific archaeological

---

²⁰⁴ Data taken from the book: Schwarz K., *Zum Stand der Ausgrabungen in der spätkeltischen Viereckschanze von Holzhausen, Jahresbericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege*, München 1962, 64; Baudry F., Ballereau L., *Les puits funéraires du Bernard en Vendée*, La Roche-sur-Yon 1873; Boudouin M., *Découverte et fouille d'un nouveau puits funéraire à la nécropole gallo-romaine de Troussepoil au Bernard (Vendée)*, Le Mans 1908, 828.

²⁰⁵ Debates on how adequate the term “well grave” is are

still active, given that in many cases the bones of the deceased, either cremated or inhumated, were not found. However, the term has been in use in literature for so long, and in many cases the burial character of these facilities cannot be disputed, that I believe changing it could create confusion (author’s note).

²⁰⁶ On burial rituals in different, modern ethnic communities see: Mandelbaum D. G., *Social Uses of Funeral Rites*, in: *The Meaning of Death*, 1959, 189–217.

populations. It is often the only element which contributes to ethnic determination. The form and construction of the graves together with their associated artefacts complete this picture and represent unique qualities in the ethnic community's local development.

WELL GRAVES – BURIAL RITE

Cremation burials have been found in all parts of the Roman province of Upper Moesia (Map 1). Some cemeteries have been systematically investigated (at Viminacium, Mala Kopašnica, Guberevac, Scupi), whereas at other sites cremation burials were identified and recorded during surface survey or the excavation of exploratory trenches. In some of these cemeteries, well graves were identified primarily because of their great depth. Specifically, the grave pits with circular or rectangular bases were dug down to depths of between 2 and 16.20 meters. The diameter of such grave pits ranges from 0.75 to three meters.

Their appearance in the Upper Moesia raises a number of questions, ranging from their indigenous form, origins and ethnic characteristics to their religious significance. Graves of this type, which have been thoroughly investigated in Gaul and Western and Central Europe, represent a rare form of burial and are generally distinct in cemeteries from the other graves with cremation or inhumation.

According to an ideal reconstruction, the burial ritual included the placement of the remains from the funeral pyre, which included soot, ashes, large iron pins and the bowls used to extinguish the fire, at the bottom of the grave. Then the remains of the deceased person along with artefacts which included personal items, coins, lamps, censers, and ceramic and glass

vessels were placed in the shaft. The cremated bones were most frequently placed in urns (ceramic, bronze or glass), although grave chambers enclosed in stone, bricks or wood have also been found. This part of the well, which constitutes the grave in a narrower sense, was covered by a layer of sterile earth. Stones and broken bricks were then usually placed over it, and the remaining part of the well was then filled with the contents of the ritual feast which took place at the time of burial. This last layer included: soot, ashes, parts of large ceramic vessels such as amphoras, large pitchers, mortars, massive bowls and deep pots, in which animal bones were found (including the bones of pigs, sheep, goats, cows, dogs, horses, and various birds). When filled, the wells were covered with earth, stones and fragments of bricks.

The most completely excavated and best documented well graves were discovered on the territory of Roman Gaul in France, more specifically in Aquitaine and the Middle Pyrenees (Aquitaine and Midi-Pyrénées) and in the Toulouse region (Vieille-Toulouse, Haute-Garonne).²⁰⁷

Their unusual form required particular excavation methods. Because of the small diameter and the great depth of the grave shafts, special safety measures were necessary, such as placing wooden beams to shore up the sides of the excavation. Drawing on the experience of archaeologists in France, similar measures were applied in the excavation of well graves at Viminacium. Grave G₁1125 was examined with the use of wooden beam shoring, and in several cases a large polyvinyl sewer pipe was used for support. It should be pointed out that former miners did the digging due to the graves' specific shape and characteristics (Figs. 1. a, b; 2. a, b).

²⁰⁷ The territory of Vieille-Toulouse sometimes belongs to Aquitaine, and sometimes to the Midi-Pyrénées. This is

probably a case of administrative division of the town located on the border between two provinces.

HISTORY OF INVESTIGATIONS OF WELL GRAVES IN SERBIA

In the late 19th century, M. Valtrović investigated graves of this type in *Singidunum* (modern Belgrade), and later, in the 20th century, they were discovered by J. Todorović and M. Birtašević during the excavation of a Singidunum cemetery and by P. Milošević during the excavation of cemeteries at Roman Sirmium (modern Sremska Mitrovica).

The first well graves on the territory of ancient Singidunum were examined in the spring of 1882, during the excavation of foundations for a monument dedicated to Prince Mihailo. The graves were located at a depth of four meters below ground surface.²⁰⁸ Fifteen pits were uncovered, two of which had a rectangular base, while the others were circular (type A – circular shape with a diameter of between 0.90 and 1.30 and 2–9 meters deep; type B – rectangular with dimensions of 1.60 x 1.10 meters, with their long sides oriented north-east to south-west). Valtrović divided these graves into two groups: shallow graves and graves actually shaped like wells. The shallowest ones had a depth of two meters, while the deepest extended to a depth of nine meters. They were filled with soot, fragments of ceramic bowls and bones throughout their depth.

Later, in 1955, archaeologists happened upon well graves along with a cremation site below the foundations of the Chemical Institute building (12–16, Studentski Trg). The cremation site was 12 meters away from the burials.²⁰⁹ The graves were some six meters deep, with a diameter of 1.20 meters. They were filled with ashes, charred wood, remains of artefacts from

the pyre, fragments of pottery, glass and the cremated bones of the deceased and animals. Because we no longer have any field documentation or other description of the burials, it can only be surmised that these were not well graves, but pits serving some other purpose.²¹⁰

Several additional well graves were destroyed during the excavation of the foundations for the Jugoeksport building at the beginning of Obilićev Venac Street. Pottery – Italian imported wares dating from the period between the late 1st century BC and the first decades of 1st century AD, was found in the same context. Another well grave was discovered along Andre Nikolić Street, in Belgrade's Topčidersko Brdo district. It was dated by a coin of Augustus minted in 23 BC.²¹¹ However, uncertainty also exists in these cases regarding the character and purpose of these features because there is no archaeological documentation of the finds.

In 1988, during salvage excavations, a well grave was uncovered on Zmaj Jovina Street in downtown Belgrade. The burial was not noticed until sterile soil has been reached at a depth of 3.50 meters. The base of the grave was nearly circular, with a diameter of 1.26 meters and a layer of clay some 20 centimeters thick was found around the outer edge. In the interior archaeologists found a layer of hardened reddish earth between 10 and 15 centimeters thick along with a layer of calcinated ashes approximately 6 centimeters thick. The grave was excavated only to a depth of 2.20 meters because of the presence of ground water at that level.²¹²

During excavations in Sirmium's cemeteries in the 1970's, archaeologist Petar Milošević found well graves in the eastern cemetery, in

²⁰⁸ Valtrović M., Rimski grobovi u obliku bunara, *Starinar* II, Beograd 1885, 33–45, 69–73.

²⁰⁹ Todorović J., Birtašević M., Arheološki spomenici u Beogradu i okolini, *GMGB* II, Beograd 1955, 31–33.

²¹⁰ Pop-Lazić S., Nekropole rimskog Singidunuma, *Singidunum* 3, Beograd 2002, 18.

²¹¹ Kondić V., Rimski Singidunum u svetlosti arheoloških nalaza, u: *Oslobodjenje gradova u Srbiji od Turaka 1862 – 1867*, Beograd 1970, 32.

²¹² Bjelajac Lj., Simić Z., Rezultati zaštitnih arheoloških iskopavanja na prostoru ulice kneza Mihaila, *GGB* XXXVIII, Beograd 1991, 21.

the area of the so-called “Roman graveyard”²¹³ A total of 79 graves were uncovered. They were deep circular pits with baked earth sides. The bottoms of some of the pits were identified at a depth of 8.5 meters, but most were found at a depth of between 7 and 8 meters.²¹⁴ They were filled with remains from a pyre, over which burial offerings were later placed. The diameter of the pits ranged from 1.10 to 1.30 meters.

THE HISTORY OF WELL GRAVE EXCAVATIONS AT VIMINACIUM

When famous travelogue author Felix Kanitz visited Viminacium for the first time in May 1860, he noticed large amounts of excavated Roman building materials lying around, ready to be carted away. Just before his arrival, around 4,000 wagons full of Roman bricks and stone were transported from the site.²¹⁵ This situation, a *castrum* that dominated the city and the cemeteries, some of which contained graves decorated with frescos, according to Kanitz, confirmed Viminacium’s high rank among the cities of Moesia. Looking back on the excavations undertaken by the Belgrade Museum in October 1882, Valtrović says that, unfortunately the excavations yielded meager results.²¹⁶ At the time, he excavated small exploratory trenches

south of the “town,” on the Pećine site and established the existence of the northern and eastern cemeteries.²¹⁷

THE GEOGRAPHICAL POSITION AND HISTORY OF THE CITY

The city of Viminacium, whose inhabitants were buried in the aforementioned cemeteries, developed near the confluence of the Mlava River with the Danube, close to what is today the village of Stari Kostolac.²¹⁸ It was first mentioned in Ptolemy’s *Geography*, but it existed before that as a military camp with an adjoining settlement. It lay on an important military route that ran from Singidunum to the south, toward Naissus (modern Niš). This was where the three roads linking the city with the eastern, western and southern regions of the Roman Empire intersected. At the same time, Viminacium was an important military and civilian port on the Danube.²¹⁹

The camp of the VII Claudia legion, which was practically continuously stationed in Viminacium between the 2nd and 4th centuries, was established on the right bank of the Mlava. The same location had previously contained a fort with earthwork fortifications, erected by one of the first legions stationed in Moesia, the IV

²¹³ Milošević P., *Karakteristike nekropola u Sirmijumu*, ZMS 2, Sremska Mitrovica 1996, 39–53.

²¹⁴ Milošević P., *Etnički i društveno–ekonomski aspekti kultura mrtvih na ranim nekropolama Sirmijuma*, *Materijali XX*, Belgrade 1985, 179.

²¹⁵ Unfortunately, material is still being taken, graves robbed and localities destroyed, albeit not so much as a few years ago. Viminacium is mostly endangered by the spreading of the Drmno coal strip mine, as well as by “rogue” archaeologists and re-sellers of cultural goods. The issue was first raised at the 19th assembly of the Serbian Archaeological Society, held in Sremska Mitrovica on June 5, 1997. Then curators of the Požarevac National Museum, Dragana Spasić and Dragan Jacanović, made a number of proposals on how to protect this archaeological complex from complete destruction. Fortunately for both the

locality and archaeologists, the situation changed conspicuously in 2002, when the project was taken over by PhD Miomir Korać, who is on the locality with his multidisciplinary team all year round, thus preventing illegal excavations on the site.

²¹⁶ Kanic F., *Srbija. Zemlja i stanovništvo*, Beograd 1985, 177–183.

²¹⁷ Valtrović M., *Otkopavanja u Kostolcu*, *Starinar 2*, Beograd 1884, 3–14

²¹⁸ On this city: Mirković M., *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Beograd 1968, 56–67; Mirković M., *Viminacium et Margum*, *Inscriptions de la Mésie Supérieure II*, Beograd 1986, with literature.

²¹⁹ On the position of the city and its port: Popović V., *Uvod u topografiju Viminacijuma*, *Starinar XVIII*, Beograd 1968, 29–49.

Scythica or the V Macedonica. The VII Claudia legion arrived here from Dalmatia in the 60s or the 70s of the 1st century AD. During the civil wars of AD 69, elements of the VII Claudia left the base to fight in northern Italy. In the 2nd and 3rd centuries, a large part of the legion fought in the wars in the East, in the Parthian and Armenian expeditions. The legion's camp on the right bank of the Mlava remained in use until the Hunnic invasion in the mid-5th century.

In 117, during the reign of the emperor Hadrian, the settlement adjacent to the legionary base was given municipal status. At the beginning of the 3rd century, Viminacium boasted a class of wealthy citizens, and the city experienced an economic boom. It enjoyed the favor of the emperor Septimius Severus, who visited it twice: in 196, on his way to Rome, and in 202, on his way back from the East, when he toured the Pannonian and Moesian military camps. Late in 239 Viminacium gained colonial status under Gordian, when it was also granted the right to mint coins. During the 16 years the mint was in operation (239–256),²²⁰ coinage was issued with the portraits of emperors from Gordian to Valerian on the obverse. The reverses usually depicted a lion (IV F1) and a bull (IV C1), the symbols of the two Upper Moesian legions, with a female figure in between who personified the city or province.²²¹

In the fourth century, Viminacium became an episcopal center. The bishop Amantinus, who took part in the Council of Serdica in 343, and

the bishop Cyriacus (356), are both attested.

Its economic downfall started in the mid-3rd century and accelerated in the late 3rd and the 4th centuries.²²²

There is no information about what happened in Viminacium during the Gothic attacks on the Balkan Peninsula, although in the 4th and the 5th centuries the Goths must have passed through the city on their way to conquer Italy. During the Hunnic invasion, Viminacium was pillaged and destroyed. After the fall of Attila's kingdom, it probably became part of the area controlled by the Gepids. The city was rebuilt during Justinian's reign, 80 years after the Huns' withdrawal. This marked its return to the Eastern Empire under Byzantine rule.²²³

THE POPULATION AND BURIAL RITES IN VIMINACIUM

Unfortunately, our knowledge of the pre-Roman inhabitants of Viminacium is very meager. Strabo (VII 318) reports that Viminacium was part of the region of the Minor Scordisci, who lived together with Thracian tribes, while Ptolemy (III 9, 1) says it lay between the land of the Tricornians (one part of or the rest of the Scordisci tribe) and the so-called Picenses. The presence of the Celtic Scordisci was also confirmed by the archaeological material. The earliest cemetery at Viminacium is attributed to Celts who lived there in the late 4th and early 3rd centuries BC.²²⁴

²²⁰ Mirković M., *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Beograd 1968, 66: the line from I to XVI is missing the years X and XV, when the mint stopped working, most likely for economic reasons.

²²¹ Borić-Brešković B., *Novac kolonije Viminacijuma u zbirci Svetozara St. Dušanića*, Beograd 1976. *Ibid.*, 66:.

²²² Mirković M., *op. cit.*, 150: „It is primarily reflected in the crisis of city organization. Namely, public services are transferred to the curia and the owners gathered in it, as the services become too much of a burden for individuals. That

is why the state is forced to link titles with certain groups of citizens and make them hereditary. Hence the appearance of underage decurions in plate inscriptions.“

²²³ *Ibid.*, 73.

²²⁴ Jovanović B., Les sépultures de la nécropole celtique de Pećine près de Kostolac (Serbie du nord), *Études Celtiques XXI*, Paris 1984, 63–93; Jovanović B., Nekropola na Pećinama i starije gvozdeno doba Podunavlja, *Starinar XXXVI*, Beograd 1985, 13–18

The presence of Dacian and Moesian tribes is rather uncertain and at present has not been confirmed archeologically.

Veterans of the VII Claudia legion and their families played an important part in the social life of Viminacium. There is very little epigraphic evidence for people of local origin, and even in such cases where the name indicates a Celtic, Thracian or Illyrian background, it is impossible to determine whether the person was a native of Viminacium or from a neighboring territory.²²⁵

In the five centuries of human occupation in this region, a large number of cemeteries grew up alongside the civilian settlement and the military camp. Extensive salvage excavations have been conducted since 1977 in the area of the southern cemeteries. The reason for the salvage work was the construction of the Kostolac 2 thermal-electric generating plant. So far over 13,500 graves have been excavated, and archaeological investigations are still in progress.

In the period of Roman domination, burials took place in five of the cemeteries investigated so far: Više grobalja, Pećine, Kod brešta, Drmske carine, and Velika kapija (Map 2). Three of the cemeteries showed signs of contemporary cremation and inhumation burials between the 1st and the 3rd centuries.

The graves with cremation burials are very diverse. The most frequent grave form is an ordinary pit or a pit with floors and with walls baked to a red or sometimes even intense grey color. There are several variations of these grave forms: ordinary rectangular grave pits, sometimes with a cover of flat laid bricks or a moveable cover consisting of a plank or the lengthwise half of a large amphora as a cover, and grave pits with lined floors. The percentage of burials in well graves is the lowest, followed by burials in urns.

²²⁵ Mirković M., *op. cit.*, 69.

Inhumation burials were most often made in ordinary grave pits, wrapped only in a shroud. There were also burials in wooden coffins made of planks or, rarely, of a hollowed out tree trunk. Graves with planks covering the floor are rare. Graves lined with bricks to form a coffin were very frequent and diverse. The deceased person could also be buried in a lead sarcophagus, which would be placed directly in the ground or enclosed in a tomb.

Well graves appear in all of the above-mentioned cemeteries, except at Više grobalja.²²⁶

* * *

In the research conducted here, a total of 25 well graves, two cult pits (G₁22, G₁767) and one sacrificial area – cult pit (pit no. 3) from the four southern cemeteries of Viminacium (Pećine, Kod brešta, Velika kapija, Drmske carine) were examined. After the documentation and archeological material were reviewed, several graves were eliminated from the well grave category. These features turned out to be either ordinary graves or waste disposal pits. The well grave type was identified by determining the presence or absence of its basic characteristics. The distribution of the graves, manner of burial, character and type of grave offerings, chronology, origin of the grave form, and the burial ritual were all analyzed, and an ethnic attribution was made.

The surviving field documentation was used for analysis of the archaeological materials. The artifacts had been kept at the Požarevac National Museum, but, because a robbery had taken place at the museum, most of the artefacts could not be examined and reprocessed. That is why the quality of drawings is not uniform. The drawings are in scale 1:1 if not marked differently. The number of artifact in the catalogue responds to the number at the plate.

²²⁶ Zotović Lj., Južne nekropole Viminacija i pogrebni obredi, *Viminacium* 1, Požarevac 1986, 42.

GRAVE FORM

Analysis of the well graves from Viminacium showed that the circular grave pits were excavated to a depth of between 3.20 and 9.60 meters and that the diameter of the pits ranges from 0.75 to 3.00 meters. The graves are cylindrical in form and in most cases gradually taper off toward the bottom of the shaft. In several examples two (G₁1150) or three floors (G₁1089, G₁7, G₁8) were formed in the narrow section of the shaft. Unfortunately, most of these graves were not completely examined because of slumping trench walls or the presence of ground water or methane gas. The situation in Gaul, where this grave type was more thoroughly examined, is nearly identical. Archaeologists rarely managed to excavate to the bottom of the well because of the appearance of ground water, which could indicate that all over Europe in the ancient period the level of the water table was much lower. The acidity of the soil in the Viminacium cemeteries caused the near total disappearance of organic materials.

Only in one example does a bronze bowl, which most likely served as a cremation urn, survive at the bottom of a grave pit (T. 30). Bronze vessels of the same type were found in two well graves, albeit as burial offerings, north of the La Planho plateau in the Baulaquet region in France. These graves were dated to the 1st century BC.²²⁷ Grave G₁7 is, for the present, the oldest well grave investigated in the Viminacium cemeteries. Among the numerous artefacts found were the coins from the reign of Domitian. The pottery from the grave dates to between the late 1st and the late 2nd centuries.

²²⁷ Labrousse M., Informations archéologiques, Circonscription de Midi-Pyrénées, *Gallia* 32/2, Paris 1974, 475–476; in 1973, 28 well burials were found, eight of which (XXIII–XXVI, XXVIII–XXX) were fully examined during one month of salvage excavations. The pottery comprise fragments of amphoras and La Tène urns. Well no. XXIII, 8.05 meters deep, revealed three bronze tin

Based on the stratigraphy of the grave fill, in which several layers were identified, it seems that the grave had been in use for a relatively long time. The burial probably took place at the end of the 1st century, while the remaining part of the grave pit was later filled in with the contents of the ritual feast. This grave was located very close to another grave of the same type (G₁8), above which a sacrificial pit was found (pit no. 3). Burials in both pits were carried out at very short intervals or even simultaneously. This is indicated by the fact that fragments of 6 ceramic vessels found in the earth fill from both shafts could be joined. The forms and contexts of the shafts are also very similar. Both graves contained the remains of wooden planks along with the other archaeological material of almost at the same time period. The remains of planks in grave G₁7, on its third floor level, although very modest, were obviously part of a wooden enclosure. In grave G₁8, the remains of wooden planks could still be seen all through the depth of the shaft. This all indicates a practically identical period of use.

The wooden chambers were present in 7 graves (fig. 3). The latest grave (G₁1146) was dated by pottery, a fibula and coins of Gordian (in the upper part of the pit at a depth of 0.80 meters) to between the late 2nd and the mid-3rd centuries. A well-preserved wooden chamber spanned the middle section of the well and extended from a depth of 4.50 meters to nearly 6.00 meters. Its interior contained no archaeological material, but the remains of two individuals were discovered just beneath the chamber. The remains of planks appear again at a depth of 8.40 meters, but further work was

helmets, while well no. XVI contained six bronze situlas. The deepest grave, 17.10 meters deep, was dated to the period between 35 and 10 BC. It contained a perfectly preserved 27 centimeter tall wooden bucket, decorated with a bronze tin stripe forming an “S” motive, two bronze situlas, and a very large number of bones of pigs, cattle, sheep, and a beaver.

prevented by the infiltration of ground water. Analysis of the pottery types indicated a date in the 2nd century. The pottery was recovered at a depth of between 4.30 meters and the bottom of the shaft. The second layer contained slightly later pottery which was dated to the early 3rd century. This indicates that the deposits were made over a somewhat long interval. Graves G₁1143 and G₁1 (from the Drmske carine cemetery) were used once, unlike the others that were used for a longer period of time. The evidence for this consisted of the remains of a ritual feast, several layers of deposits and various pottery fragments. Grave G₁1143 could provisionally be dated by the pottery to the second half of the 2nd century and grave G₁1, to the mid-3rd century. Graves with lined grave chambers appear in Gaul and southern Germany. In Viminacium wooden planks were used instead of stone and followed the shape of the grave pits to form a wooden chamber. Their state of preservation in the graves G₁1148 and G₁1150 is unusual. Analysis of a plank sample done at the Belgrade Faculty of Forestry showed that the wood was conifer.

In Gaul grave chambers appear over a long period of time, but are not usual in the latest or earliest burials. This also applies to the graves

examined at Viminacium. The latest well grave in Gaul was dated by a Constantius II coin to the 4th century.²²⁸ It was found in Vieille-Toulouse and had a grave chamber lined with cut stone. Another grave lined with cut stone, found in the Charente-Maritime region, was dated to between 70 and 80 AD.²²⁹ A well grave with an enclosed grave chamber that contained a glass urn with only small fragments preserved, was uncovered near Toulouse. The grave was dated by coins minted at Nîmes to sometime in the reigns of Claudius or Nero.²³⁰

Therefore, the presence of a chamber does not rule out the existence of an urn: a glass urn in a grave with a stone chamber in Gaul, and a bronze one in our example at Viminacium.

In the case of other graves at Viminacium in which no wooden chamber was found, archaeologists usually were not able to excavate to the bottom of the shaft, so it is possible that such chambers existed at the bottom of the shaft. The existence appearance of chambers at a certain depth (ordinarily 7.50 meters from ground surface) above the bottom of the shaft-was usually the rule. Either way, the wooden chambers which appear in the grave shafts at Viminacium are characteristic of well graves.

The presence of tree branches in grave

²²⁸ Fouet G., Les puits funéraires d'Aquitaine; Vieille-Toulouse et Mountmaurin, *Gallia* 16, Paris 1958, 186: this grave is also interesting because of its grave chamber lined with large pieces of stone. Several layers stood out in the chamber, containing fragments of ceramic bowls, animal bones, ashes, and other small archaeological material (iron knives, keys etc.). A Constantius II bronze coin was found at a depth of seven meters. Several ceramic vessels – jugs and plates were found at the very bottom.

²²⁹ Hélène M., Santrot J., Tassaux D., Le Mobilier d'un Puits Gallo-Romain a Saintes (Charente-Maritime), *Gallia* 33, Paris 1975, 117–158: in the Charente-Maritime region, north of Thermes Saint-Saloine, a well with a diameter of around 1.00 meter was examined between 1970 and 1973 to the depth of 16.20 meters (possible depth 30 meters), which was lined with cut stone down to 4.00 meters of depth. It is believed it was used as a waste disposal pit. However, since it was not fully excavated, its function

remains undefined; G. Manière, Un Puits funéraire de la fin du Ier siècle aux Aquae Siccae (Cazères, Haut-Garonne), *Gallia* XXIV/1, Paris 1966, 101–159 – one well grave was examined in 1962, down to 10.85 meters of depth. The diameter of the well at a depth of 4.40 meters was 3.20 meters. A grave chamber with a one meter diameter was discovered at a depth of 9.40 meters, made from pieces of quartzite. The grave chamber was 1.45 meters tall, but was not fully excavated as the works were interrupted by the appearance of water. The grave is dated back to the 1st century AD; M. Labrousse, Informations archéologiques, Circonscription de Toulouse, *Gallia* XX, Paris 1962, 559 – in the small town of Lauzerville, in 1959, a well grave of a depth of 9.80 meters, completely made from brick and brick fragments, was examined. The grave was not dated.
²³⁰ Manière G., Un Puits funéraire de la fin du Ier siècle aux Aquae Siccae (Cazères, Haut-Garonne), *Gallia* 24/1, Paris 1966, 101–159.

G₁282 is also interesting. The inclusion of branches, or even a whole tree, seems to have been a frequent practice in both France and southern Germany. The well grave excavated in Bretignolles, France contained the remains of a tree that was two meters tall. The tree was carved at one end. One of the well graves in Holzhausen, Germany also contained a small tree. A 51 centimeter high wooden statue of a sitting female was found at the bottom of a grave of this type in Bernard. This was believed to be a statue of the Mother Goddess. Crudely made wooden statues have been discovered in sacred springs. In that context, the placement of branches and trees in graves would represent a symbolic substitute for the placement of a statue of the Mother Goddess.²³¹

The well graves from Viminacium examined here – as a rule have a circular or elliptical base and, in just one example, the shape of the base is rectangular (G₁1147). In Gaul, graves with a rectangular base are not rare. In Toulouse, on the La Planho plateau, several well graves were examined – one of them with a rectangular base at a depth of 3.15 meters. It was dated to the reign of Augustus by 5 bronze coins.²³² Also in Toulouse, in 1975, two well graves, both with rectangular bases at depths of 5.50 meters and 2.20 meters, were examined. Both graves were dated to between 30 and 25 BC.²³³ On the Bourlès site, mechanical excavation destroyed several well graves, among which was a particularly interesting grave with the remains of a wooden coffin and a nearly

rectangular base (1.10 x 1.15 meters) at a depth of 10.45. It was dated to between 50 and 30 BC.²³⁴ Three graves well with cremation burials were excavated in the extensive big Saint-Roch cemetery in the southern quarter of Toulouse. One, with a 2.60 x 1.60 meter rectangular base, was 4.00 meters deep, while the other two had square bases 1 meter on a side at depths of 4.10 meters and 2.20 meters. The graves were dated to the 1st century BC.²³⁵

Several graves with square bases were excavated at Singidunum. There were also graves with rectangular bases of 1.60 x 1.10 meters, with their long sides oriented north-east to south-west, which Valtrović defined as type B.²³⁶ Graves with rectangular and square bases are in most cases shallower than those with circular bases.

The material found in the well graves was not very different from that found in other cremation burials at Viminacium and was Roman provincial in origin. There were very few imports from the central Gallic and Italic workshops and of luxury items in general. Iron knives and spears appear in a slightly higher percentage, which is similar to the artifacts recovered from graves of the same type in Sirmium. More specifically, weapons were found in 10 well graves excavated at Sirmium. There were six spears, five javelins and as many as three swords from the 1st and the 2nd centuries. These graves were slightly older than the ones at Viminacium and were dated to the early 1st and the early 2nd centuries.²³⁷ In considering

²³¹ Schwarz K., *op. cit.*, 64.

²³² Labrousse M., Informations archéologiques, Circonscription de Toulouse, *Gallia* 20, Paris 1962, 576; *idem.*, Informations archéologiques, Circonscription de Midi-Pyrénées, *Gallia* 32/2, Paris 1974, 474: a square well grave, with its sides 2.4 meters long and a depth of 2.5 meters, was excavated. The grave was dated by means of a coin to the 1st century BC.

²³³ *Idem.*, Informations archéologiques, Circonscription de Midi-Pyrénées, *Gallia* 36/2, Paris 1978, 410, 411.

²³⁴ *Idem.*, Informations archéologiques, Circonscription de Midi-Pyrénées, *Gallia* 24, Paris 1966, 422 (Pl. 18).

²³⁵ *Idem.*, Informations archéologiques, Circonscription de Midi-Pyrénées, *Gallia* 34/2, Paris 1976, 478–479.

²³⁶ Valtrović M., Rimski grobovi u obliku bunara, *Starinar* II, 1885, 34.

²³⁷ Milošević P., Etnički i društveno–ekonomski aspekti kulta mrtvih na ranim nekropolama Sirmijuma, *Materijali* XX, Beograd 1985, 178.

chronology of the Viminacium well graves and pits, one should bear in mind that they include graves and pits both with one-time and successive fills. But in many features with a single fill, the material is not chronologically diagnostic, so that they cannot be dated with certainty beyond a broad time framework which really does not define their duration. Considering their temporal duration, the primary dilemma is how long they were in use. Were they open or did they have some sort of structure above the opening itself to protect them from the elements? Apparently, they had some sort of protective covering, a conclusion supported by fragments of glue found in most graves with successive fillings. In the top part of the well G₁295, pieces of broken bricks and tegula were found, which may have come from a protective covering above the grave opening.

Valtrović believed that the well graves he investigated at the Trg Republike site in Belgrade must have had an earth mound – a tumulus – over the grave above ground. His conclusion was based on four meters of deposits and a grave with a brick structural element on the south side of the trench, lying at a depth of one meter below the cobblestone pavement that existed at the time. He assumed that the earth had been mounded up over the graves immediately after the interment of the cremated remains and all the offerings.²³⁸ The particular situation in the Viminacium cemeteries, where the graves intersect and intrude on one another, does not provide any indications of above-ground features for the well graves. But it would not be uncommon that potential traces of above-ground features were not preserved, given that parts of the Viminacium cemeteries were in use long after the period of the well graves.

Of course, we can only guess what kind of

protective structure might have been used; perhaps it could have been a circular construction made of ordinary wooden planks, or maybe a complete roof-like construction with eaves, perhaps a shrine like the one in Gournay-sur-Aronde (fig. 4).²³⁹

CHRONOLOGY

Grave G₁70 was dated by coin of Antoninus Pius, while G 282 by coins of Hadrian and Marc Aurel (Table 35). Based on the stratigraphy of the grave fill, the burial was a single event. Unfortunately, the pottery that could have supported this conclusion was lost.

A coin of Traian was recovered from in grave G₁263. The pottery dates to between the second half of the 2nd century and the mid-3rd centuries. Several layers of deposits and an unusual number of various pottery types indicated that the grave pit was in use over a long period. The upper part of the grave was damaged by an intrusive inhumation burial (G 879), which could mean that the grave most likely did not have a grave marker or that whatever marker it had did not last for long.

As for the graves from the Viminacium cemeteries, both those with a single fill episode and those with several fill layers belong to the period between the late 1st and mid-3rd centuries. Graves later than the mid-3rd century have not yet been found (Table 37).

ORIGINS

In interpreting the well graves which he had excavated in Singidunum, Valtrović referred to graves of the same type in Le Bernard, France. He believed that the form of the graves was of

²³⁸ Valtrović M., *op. cit.*, 44.

²³⁹ Brunaux J.-L., *Die keltischen Heiligtümer Nordfrank-*

reichs, in: *Heiligtümer und Opferkulte der Kelten*, Haffner A. (ed.), Stuttgart 1995, 59.

Roman origin and cited data from Rome where the burned remains of slaves and the poor were simply thrown into such graves.²⁴⁰ However, an analysis of the material from the Singidunum graves and the burial rite itself leads to a very different conclusion. This was a very expensive type of burial which included the cremation of the deceased and which only wealthy individuals were able to afford.

The origin of well graves in places where they appear in large numbers, i.e. in Gaul, England and Ireland, lies in the burial tradition of the European Iron Age. They are considered to be the special combination of features from graves located in cemeteries of the late La Tène and Gallo-Roman periods, Middle La Tène sacrificial pits and Celtic shrines, and they symbolize the *mundus*, the portal to the underworld. Three well graves associated with the late La Tène period were excavated in Holzhausen. The deepest one was 35.6 meters deep; the upper part was shaped like a funnel which extended into a cylindrical shape. These graves in southern Germany correspond to ones found in France. At the Lossow-Fürstenberg site, 60 well graves dating to the early Iron Age were discovered. The cylindrical pits, between three and eight meters in depth, contained horse, cattle and human bones and were used as sacrificial wells. At the Loebus fortress, an early Iron Age well grave was found which was five meters deep and contained the remains of several individuals covered by large stones. Burials in graves between two and four meters in depth, with rectangular bases like the ones in Wallertheim, or with elliptical or circular bases like the ones in Ulfersheim, or covered in wood like those in Hopschtenden, are frequent in the middle Rhine and Moselle regions. In Wallertheim and Ulfers-

heim, the graves are surrounded by a rectangular ditch.²⁴¹ Jean-Paul Petit did a complete analysis of all the wells and pits of ritual character from the Bronze Age through the Iron Age and the Roman period, which was part of the examination of a large number of pits in the Gallic-Roman vicus in Bliesbruck.²⁴² Whether it was various artifacts, body parts or whole animals or humans, burned or not, that were interred, the sacrificial character of the pits is unquestionable. The sacrifices were made to the gods of the underworld. A 10-meter deep shaft examined from the Celtic oppidum at Agen sur Garonne in southeastern Gaul belongs entirely to the cult pit type. Four deposits at different levels were found, which contained various artefacts such as metal bowls, ceramic bowls, wooden bowls with metal hoops, jewelry, a fibula, and 12 silver coins. A large quantity of seeds of various fruits and nutshells were also recovered from the deposits. These are all indications of the purpose of the pit. Uncertainty arises in the analysis of many hundreds of pits in Toulouse, in at least 30% of which human bones, some of them cremated were recovered. Archaeologists believe that this is enough of a basis for the identification of a human sacrificial cult.²⁴³

So far no similar forms of burial from earlier periods (the Mesolithic or Neolithic) have been found in Serbia or neighboring countries that would indicate an origin in this region. However, although the current state of information about cemeteries in this region offers no immediate answers to outstanding questions, there are still some grave types that merit attention and which could be viewed as different transitional types.

L. Barzu mentions the presence of a well grave in a cemetery at Bratea, Romania.²⁴⁴ Al-

²⁴⁰ Valtrović M., *op. cit.*, 35.

²⁴¹ Schwarz K., *op. cit.*, 22–77.

²⁴² Petit J. P., *Puits et fosses rituels en Gaule d'après l'exemple de Bliesbruck (Moselle)*, Moselle 1988.

²⁴³ Haffner A., Allgemeine Übersicht, in: *Heiligtümer und Opferkulte der Kelten*, Haffner A. (ed.), Stuttgart 1995, 41.

²⁴⁴ Barzu L., *Continuitatea populației autohtone în secolele IV–V*, București 1973, 234.

though its dimensions (2.20 x 2.20 x 1.62) are not usual for a grave of this type, it should probably be considered as a transitional form. This type of grave, shaped like a “barrel” or “bag” and associated with the late La Tène Dacian burial tradition, appears in Romania.²⁴⁵ These grave pits are cylindrical, and the cremated remains of the deceased are interred in very small quantities. Often only a portion of the skull is found in the grave, an example of the *pars pro toto* concept in funerary cult. The grave pit usually contains the remains of the pyre feature (ash, baked clay), a large quantity of pottery fragments of bowls produced with or without a wheel, and sometimes weapons. They are dated to between the 2nd century BC and the mid-1st century AD. In the older Dacian burial tradition, there are no precedents for this form of burial. Graves of this type are found in areas far from any immediate Celtic influences, so it appears that attempts to explain the appearance of this grave type through diffusion of Celtic influences are not well founded.

In Serbia, barrel graves dated to the first half of the 1st century AD were found in Boljetin and dated to the second half of the 1st century AD in Hajdučka Vodenica, where they mark the latest appearance of this kind of burial.²⁴⁶

A grave with a circular base, with a diameter of 0.95 meters and a depth of up to 2 meters, was found during the excavation of the La Tène settlement at Gomolava. Three skeletons covered with millstones were found in the grave. Two skeletons belonged to adults, while the third one was that of a child. The Eurodolico-morphic type man and the Gracile-Mediterranean type woman were oriented west to east, with their heads to the west and intertwined legs

to the east. The child’s skeleton was placed in the pelvic area of the two adults. The grave was dated to the last quarter of the 1st century BC, based on the pottery recovered and a bronze fibula. The millstones from the circular grave are not chronological indicators, and their presence among the artefacts actually represents a specific burial ritual used in this particular interment within the late La Tène settlement at Gomolava. Millstones are often found in well graves. They were also present in two graves discovered in the Toulouse region,²⁴⁷ one of which was made entirely of whole and fragmentary bricks.²⁴⁸ At Viminacium they appear in graves G₁263 and G₁1149. They were interpreted as objects of apotropeic significance, although it is possible that their significance was as objects for everyday use.

Celtic influence in the ritual seen in well graves is one of the potential explanations for the burial ritual evident in the circular grave at Gomolava. Other explanations include the practice of Dacian or Getic religious beliefs in the 2nd and the 1st century BC, hence the appearance of new burial types. The different human physical types, grave artefacts of Celtic and Pannonian (Illyrian?) origin and the Dacian-Getic burial rituals all indicate a complex population base and the mingling of old and new cultural traditions. Furthermore, this example provides no direct connections with the early Iron Age at Gomolava.²⁴⁹

ETHNIC INTERPRETATION

A cross-section of the population buried in the ancient cemeteries of Viminacium provides

²⁴⁵ Protase D., *Riturile funerare la daci și daci-romani*, București 1971, 71.

²⁴⁶ Jovanović A., Hajdučka Vodenica, kasnoantičko i ranovizantijsko utvrđenje, *Starinar* XXXIII–XXXIV, 1984, 321.

²⁴⁷ Fouet G., Les puits funéraires d’Aquitaine; Vieille-Toulouse et Mountmaurin, *Gallia* 16, Paris 1958, 115–196.

²⁴⁸ Labrousse M., Informations archéologiques, Circonscription de Toulouse, *Gallia* 20, Paris 1962, 559.

²⁴⁹ Jovanović B., Jovanović M., *Gomolava – naselje mlađeg gvozdenog doba*, Novi Sad – Beograd 1988, 53–58.

very distinctive examples of certain anthropological types. The types identified to date include the Anatolian type, the eastern Mediterranean type, the Dinaroid type, a short specialized variety of the Dinaroid anthropological type, the long-headed Mediterranean type of short stature, and the provisionally named “pre-historic anthropological type.” However, this analysis was carried out morphologically with the use of single examples,²⁵⁰ not statistically, and so it fails to offer precise data that would include all the individuals buried (or sacrificed) in the well graves.

With respect to the ethnic attribution of the individuals buried in well graves, it has already been determined that there is no transitional grave shape on our territory that would indicate an autochthonous origin for this type of burial. The earliest cemetery excavated at Viminacium, dated to the late 4th and the early 3rd centuries BC, is attributed to a Celtic population. Both cremation and inhumation burials were examined. The cremation burials were placed in 1.50–2.20 x 1.20–1.60 meter holes, and the cremated bones were scattered in the western part of the grave pit which did not have fire-baked walls.²⁵¹ This is clearly a completely different burial ritual that cannot be connected with the burial in well graves.

²⁵⁰ Mikić Ž., O antropološkim tipovima u antičkim nekropolama Viminacijuma, *Starinar* XXXI, Beograd 1981, 117–123, 121: based on the analyses of the excavated material done so far, the conclusion is that this is an entire anthropological spectrum, which in terms of anthropological presence makes a geographic arc from the front East to the region around the Adriatic Sea and its deep background.

²⁵¹ Jovanović B., *Études Celtiques* XXI, 63–93; B. Jovanović, *Starinar* XXXVI, 13–18 – a Celtic necropolis with 43 graves – 17 of which were with cremation – was found south–east of the Viminacium ruins.

²⁵² Mirković M., *Viminacium et Margum*, Inscriptions de la Mésie Supérieure II, Beograd 1986, 44 (325).

²⁵³ *Idem.*, *Rimski gradovi...*, 33–34. The other cohorts are: I *Antiochensium*, I *Sugambrorum veterana*, I *Raetorum*, I *Lusitanorum*, and I *Cisipadensium*. Together with the V *Macedonica* legion, in 69–70 the I *Antiochensium* and I

A large number of the well graves examined appear primarily in Gaul, England and southern Germany and could indicate that the Gauls were the bearers of this grave type, especially in light of the fact that we have historical confirmation of the Gauls’ presence in this region. They arrived in Upper Moesia as components of the Roman army in military campaigns in the late 1st century. The army assembled on the Danube during Domitian’s wars consisted of soldiers recruited in Italy and the western provinces of the Empire. The epigraphic evidence for their presence is the gentile name *Lucus*.²⁵² Only during the 2nd and the 3rd century were soldiers recruited in the neighboring provinces of Pannonia, Dacia, Thracia, Macedonia, and Upper Moesia.

Reference to the III, IV, V, VII, and VIII Gallorum cohorts is inscribed on the oldest military diploma from Moesia, dating to 75 AD. The Gallic cohorts came from the Rhine at the same time as the I *Italica* and V *Alaudae* legions, around 75 AD.²⁵³ The III Gallorum cohort was transferred to the Danube around 74–75, along with the V *Hispanorum* cohort and the I *Claudia nova ala*. All three units are mentioned on a diploma from Germany in 82 AD (*CIL* xvi. 28).²⁵⁴ The V Gallorum cohort is attested in Pannonia in 85, after its stay in Upper Moesia.²⁵⁵ The

Cisipadensium cohorts arrived from the east, most likely along with I *Raetorum* and I *Thracum Syriaca*, which are mentioned only in 78, the same as the I *Cantabrorum*, I *Cilicum*, I *Sugambrorum tyronum*, II *Lucensium* and *Mattiacorum* cohorts.

²⁵⁴ *Ibid.*, 34–35. A significant increase in the number of *alae* and cohorts on the Danube will occur during Domitian’s wars, after 86, when the legion crew was enforced by the arrival of the IV *Flavia* legion from Dalmatia. The biggest number of auxiliary units was registered during Traian’s wars on the Danube, in 100 and 103/107. At the time, Upper Moesia hosted three *alae* and 21 cohorts, while in peaceful times after the subduing of the Dacians, 8–10 cohorts and 2–3 *alae* were stationed in Upper Moesia.

²⁵⁵ *Idem.*, Sirmium – its history from the I century A.D. to 582 A.D., in: *Sirmium* I, Beograd 1971, 28.

presence of well graves in the territories of Sirmium, Singidunum and Viminacium coincides with the presence of the Gallic cohorts.

The soldiers recruited in the western provinces (Hispania Tarraconensis, Lusitania, Gallia, and Dalmatia) during the 1st century rarely decided to remain in the Danube region after the end of their military service. They mostly settled on the territory of the colony at Scupi. Before the reign of Traian, the middle course of the Danube was under constant attack by the Dacians and unsuitable for veteran settlement, yet their numbers increased in Viminacium during the second decade of the 2nd century. The veterans were the dominant element in the urban population, a privileged class that was able to own slaves (usually one or two but in one case 10).²⁵⁶ The well graves examined at the Kod brešta site (G17 and G₁₈) could be linked to the soldiers arriving on a campaign in the late 1st century, whereas the later graves may belong to the veterans who had begun to settle on this territory.

THE CULT OF THE SKULL

The origin of the grave type and its ethnic significance can to a certain extent be interpreted through a cult of the skull, for which there is clear evidence in the well graves at Viminacium. Skulls, some with complete human skeletons, were found in 6 graves (fig. 5).

In one of the graves at Viminacium (G₁₂₅₆), 19 secondarily buried human skulls were found. Analysis of the 8 preserved showed they were the skulls of male individuals.²⁵⁷ In

another, a layer of bricks and stones covered the skeleton of a deceased person buried in a crouching position (G 282), which was probably because of the narrow the diameter of the well. This burial took place in a well grave; the skull is assumed to be that of a slave, the guardian of the grave.

During the excavation of the rest of the Viminacium cemetery, a group of secondary skull burials was uncovered. Anthropological analysis of 153 secondarily buried skulls from the G 4924 mass grave (the Pećine site locality) showed that they were related to a high degree. The analysis indicated that the skulls belonged to the same physical type or variants of the same physical type, which was completely different from that of the the local indigenous population.²⁵⁸ This phenomenon was not found in other cemeteries at Viminacium from the same time period and, for the time being, there are no appropriate analogies, which means that there is no ethnic determination for this skull type.

In the context of human sacrifice, 16 pits with a two meter diameters and depths of up to three meters were found in nearby Romania, near Orlea, six of which contained human skeletons. One of the pits contained seven sacrificed individuals. Judging by the pottery recovered, which was typical of Dacio-Getic manufacture, and also by the position of the skeleton, which is typical for the 2nd and 1st centuries BC in this region inhabited by Dacians, these graves were attributed to the indigenous population. However, the excavator believed that the human sacrifice reflected the Celtic influence because it was not a known custom of the Dacians.²⁵⁹

²⁵⁶ *Idem.*, *Viminacium et Margum*, Inscriptions de la Mésie Supérieure II, Beograd 1986, 45.

²⁵⁷ An analysis of the entire osteological material was done by professor Živko Mikić – on the appearance of group skull burials in Viminacium: Mikić Ž., *Viminacium – Antropološki pregled grupnih grobova rimskog perioda (I) i prikaz nekropola iz perioda velike Seobe naroda, Saopštenja XXV*, Beograd 1993, 197–207; Mikić Ž., *Rezultati epigenetske*

obrade masovnog groba 4924 sa antičkog Viminacijuma, *Glasnik Antropološkog Društva Jugoslavije* 25, Beograd 1988, 19–34.

²⁵⁸ *Idem.*, *Viminacium – Prilog grupnoj sekundarnoj sahrani lobanja, Viminacium* 8–9, Požarevac 1994, 53–58.

²⁵⁹ Comşa E., *Contributie la riturile funerare din secolele II – I î.e.n., din sud-estul Olteniei (Mormintele de la Orlea), APVLVM X*, Alba Iulia 1972.

During excavations in Nieul sur Mer, France, between 1976 and 1980 a well grave with a 1.5 meter diameter and 15 meters in depth was uncovered. The pit contained numerous animal bones, 1st century AD pottery and 7 human skeletons with broken skulls at a depth of 9.50 meters. No cremated bones were found in the grave, but a stone head of a god (Mercury) was recovered there. It was concluded that the pit was used for human and animal sacrifices.²⁶⁰ The question of the function of these features has not yet been fully resolved among French archaeologists in Gaul because their excavation is complicated, time-consuming and requires trained workers and special safety precautions. However, there is no doubt about their cult character. One of the interpretations offered by archaeologists examining these features is that they consist of the combination of a grave and oversized libation pipe, which was used to communicate with the deceased and get closer to the gods of the underworld, however, the burial ritual itself is believed to have originated in the Halstatt period.²⁶¹ Even *post mortem* decapitation was a pre-historic custom that reappeared during and after the Roman period.²⁶²

Based on this type of evidence, it appears that the customs related to the skull cult date back to pre-historic times. In Yorkshire (Great Britain), three chalk cylinders decorated with stylized faces were found in a child's grave which dates back to the 18th century BC.²⁶³

In tracing the origin of this cult, primary

consideration should be given to the urnfield culture and the Bronze Age European cultures in which the head was a solar symbol.²⁶⁴ In the later Etruscan Iron Age the plastic representation of a head symbolized the entire warrior. Many Etruscan cinerary urns were decorated with the form of a human head.²⁶⁵

The skull cult had very specific significance for the Celts. They considered the human head to be a symbol of divinity and otherworldly forces.²⁶⁶ But in actual fact the head has always been at the center of various beliefs. Many peoples at various stages of development had different rituals related to the skull, which included decapitation after death and decorating the skull with various "materials."²⁶⁷

The extraordinary attention the Celts devoted to the human head was also reflected in their art and religious practice. This practice can be found throughout all the regions inhabited by the Celts, and it lasted for a surprisingly long time. For this reason modern archaeologists are able to use three types of information when studying the skull cult: Greek and Roman texts, archaeological evidence and early Celtic literature. In regard to the third source, early Irish literature contains numerous descriptions of heroes returning from battle with the heads of their enemies and then exhibiting those heads outside their houses or in a fort.

In the context of Viminacium the first two sources are the most important.

Some ancient authors provide information

²⁶⁰ Nicolini G., Circonscription de Poitou–Charentes, *Gallia* 39/2, Paris 1981, 373.

²⁶¹ Fouet G., Les puits funéraires d'Aquitaine; Vieille-Toulouse et Mountmaurin, *Gallia* 16, Paris 1958, 117.

²⁶² Schneider C., Inhumations rituelles d'époque gallo-romaine à Caudebec-lès-Elbeuf, *Annales de Normandie*, Château de Caen 1965, 437–447.

²⁶³ Piggott S., Daniel G., *A Picture Book of Ancient British Art*, Cambridge 1951; A. Ross, *Pagan Celtic Britain*, London 1967, 66.

²⁶⁴ Sprockhoff E., Central European Urnfield Culture and

Celtic La-Tène, *Journal of the Prehistoric Society* n. s. 21, London 1955, 257–281.

²⁶⁵ Pallotino, M., *Art of the Etruscan*, London 1955, 135, pl. 20.

²⁶⁶ Ross A., *Pagan Celtic Britain*, London 1967, 61; Lambrechts P., *L'exaltation de la tête dans la pensée et dans l'art des Celts*, Brugge 1954, 25.

²⁶⁷ For example the Mesolithic skulls in Ofnet, Bavaria, where 27 skulls decorated with ochre and shells were found – Ebert M. (ed.), *Reallexikon der Vorgeschichte* IX, Berlin 1927, 162; also the famous skulls of Jericho – Kenyon K., *Archaeology in the Holy Land*, London 1960.

about the customs of human sacrifice among barbarian tribes. Ammianus Marcellinus reports that the Scordisci “sacrificed their prisoners to Bellona and Mars, and lustily drank human blood from emptied human skulls” (XXVII 4, 4), and Orosius describes that the Scordisci “among other horrors committed against their prisoners, whenever they needed a cup they would cut off human heads and use such, still bloody, hairy and stained skulls, from whose cavities the brain had not been fully taken out yet, as real cups, greedily and without disgust...” (V. 23, 17–19). Livy describes the Roman consul Postumius’ defeat in northern Italy in 216 BC, when his army was destroyed by the Gauls and he himself was killed. The Gauls then, “having cleaned his head, as was their custom, covered the skull in golden decorations and used it as a holy vessel for sacrifices on ceremonial days and as a cup for priests and temple chiefs”. (Livy XXIII. 24, 12)

Strabo and Diodorus Siculus, describing the customs of the Gauls, note that Gallic warriors, on leaving the battlefield, carried away the heads of their slain enemies impaled on spears, or hung them around the necks of their horses and later above the entrances to their homes. The heads of respected enemies, as a mark of great heroism, were embalmed with cedar oil, kept in chests and displayed with great pride to strangers. They were held in such high esteem that the owners refused to give them away even when offered their weight in gold. (Diodorus Siculus V, 29; Strabo IV, 4, 5)

However, human sacrifices were not made only to the gods as battle trophies. The Celts also killed their fellow tribesmen and prisoners in order to please the gods with their blood or to

discern their will from an inspection of the entrails of the sacrificed. Strabo and Diodorus report that certain Gallic tribes made colossuses of straw and branches, in which they placed cattle, beasts and people and burned them all together. In this way they made a burning sacrifice to their gods. (Diodorus Siculus V. 32, 6; Strabo IV. 1, 1)

Lucan mentions “the cruel Toutatis and horrible Esus with their horrific altars, and Taranis, whose cult is no less cruel than the Scythian cult of Diana.” (Lucan *B.C.* I, 445–447). The Gauls used blood to please their cruel gods and also used human sacrifice in the cult of the dead. Famous deceased persons were burned together with their precious belongings, animals and slaves and relatives, without whom the afterlife would not be pleasant.²⁶⁸

The ancient authors’ descriptions are well substantiated by the archaeological finds. The image on one of the silver plates decorating the large sacrificial Gundestrup Cauldron can serve as an illustration for the ritual mentioned by Lucan’s scholiast (Lucan *B.C.* I. 445–447) about the offering of a sacrifice to Toutatis, where the person was thrown headfirst into a cauldron full of water to drown.²⁶⁹ This unique vessel is extremely important for the study of Celtic cults and mythology. This is an archaeological find from European prehistory that has been the subject of a large number of publications and scientific discussion.²⁷⁰ For example, the question of the Gundestrup Cauldron’s origin remains subject to debate. According to a theory advocated by Ole Klindt-Jensen, it came from northern Gaul, because that is the only region where the figure of Kernunos, depicted in one of the scenes on the vessel, is found. Ano-

²⁶⁸ Papazoglu F., Ljudske žrtve i tragovi kanibalizma kod nekih srednjebalkanskih i antičkih plemena, *ZFF* X–1, Beograd 1968, 54.

²⁶⁹ *Ibid.*, 55; found in 1891 in Gundestrup, Jutland, made from pure silver, partially gold-glazed, weighing at some

9 kilos, with 69 centimeters in diameter, 42 centimeters tall, decorated with images from mythology and everyday life of some savage tribe – kept at the Copenhagen National Museum. Dated back to the early 1st century AD.

²⁷⁰ Liversaž T., *Kelti u Evropi*, Beograd 2005, 83.

ther theory is advocated by Flemming Kaul, who believes the cauldron was made in the region of northwestern Bulgaria or southwestern Romania, i.e. in the regions populated by the Celtic Scordisci and the Thracian Triballi. He reached this conclusion after examining a whole series of artefacts from Bulgaria, which showed a great deal of similarity in the crafting techniques and the manner of depicting animals to those used on the Gundestrup vessel (fig. 6).²⁷¹

The key scene depicted on the cauldron is a procession of warriors, behind which a large figure, a priest or chief, can be seen holding a man upside down by his legs and waist-above something resembling a large vessel with a wide opening.²⁷² One of the interpretations of this scene is that it does not represent a vessel, but rather a sacrificial pit or well because this is the only way a deep pit dug into the ground could be represented.²⁷³ Apart from the central scene, in the lower register warriors carry wood meant for the cult ritual. The scene in question is a ceremonial procession, during which the cult tree trunk is laid in the pit before or after the sacrificial burial. There are differences of opinion about which of the two cult activities is the primary one.²⁷⁴

In his description of the 6.5 meter deep pit in the northern corner of the quadrangular shrine²⁷⁵ in Holzhausen in which a two meter long and 0.1 meter thick tree trunk was placed, Schwartz

points out that the tree trunk was supported by stones at the bottom, and then the pit was filled with gravel up to half of the tree's height. For a time the upper half of the tree was left uncovered, and then it was covered permanently. An analysis of deposits shows there were organic remains – blood, organs and flesh, in the pit but it has yet to be determined whether these were human or animal body parts.²⁷⁶ The importance of the cult tree among the Celts is also attested by another unique find a golden branch decorated with ivy leaves and berries from Manching, which is stylistically dated to the 3rd century BC in the northern Apennine region when Celtic influence was waning in that region. It is believed to have been produced in a workshop north of the Alps or in northern Italy. The 70 centimeter long cult tree was made of wood and bronzed tin and covered in golden foil; it could have been carried in religious processions, as depicted on the Gundestrup Cauldron, and also used in the cult in various contexts.²⁷⁷ Graves with a wooden chamber or with the remnants of branches (G 282) at a depth of 7.70 meters seem clearly similar to the Celtic custom of placing a cult tree in sacrificial pits.

The skull cult is also visible in the images on coins. For example, a Celtic coin with the image of Dubnorix (*Dumnorix*), the ruler of the Underworld, shows a warrior with a sword in his belt, a trumpet and a boar in his right hand and a decapitated head in his left hand.²⁷⁸ (fig. 7)

²⁷¹ Marazov I., *Rogozenskoto Skrovise*, Sofia 1996.

²⁷² Piggott S., *The Druids*, London 1968, Pl. 1.

²⁷³ Hachmann R., Gundestrup-Studien. Untersuchungen zu den spätkeltischen Grundlagender frühgermanischen Kunst, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 71/2, 1990, 568–903, 822.

²⁷⁴ *Ibid.*, 826.

²⁷⁵ In southern Germany, France and England, traces were found of several hundreds so-called square shrines (*Viereckschanzen*). These are large, rectangular walled spaces, which may include smaller buildings (temples, altars). It was initially believed that these are remnants of a fortress, however, many of them were found to contain

wells up to 40 meters deep, which could not be explained as waste disposal pits. The conclusion was that these were cult wells, after some of them revealed deer horns, wooden statues and the remains of organic matter (flesh, blood).

²⁷⁶ Hachmann R., *op. cit.*, 824.

²⁷⁷ Maier F., Das Kultbäumchen von Manching. Ein Zeugnis hellenistischer und keltischer Goldschmiedekunst aus dem 3. Jahrhundert v. Chr., *Germania* 68, 1990, 129–165. On the latest reconstruction of the Manching branch see: S. Sievers, *Manching. Die Keltentadt*, Stuttgart 2003, 34.

²⁷⁸ Haffner A., Allgemeine Übersicht, u: Haffner, A. (ed.), *Heiligtümer und Opferkulte der Kelten*, Stuttgart 1995, 19.

The temples in Entremont and Roquepertuse also provide substantial evidence of the skull cult. The 2nd century BC temple in Entremont is decorated with heads carved in stone. In the hypostyle hall some 20 human skulls were found which belonged to individuals aged between 35 and 45 years.²⁷⁹ A gate with three pillars and niches with human skulls, along with the image of a bird on a plank, was found in a temple in Roquepertuse which dated to the 3rd and 2nd centuries BC.²⁸⁰ The discovery of nine human skulls below the altar dedicated to Mars from Apt, with the Celtic names of the dedicants, confirms the Gallic custom of dedicating the heads of killed enemies to Taranis.²⁸¹ Recent examinations of Celtic shrines in Gournay-sur-Aronde and Ribemont-sur-Ancre provide new data about the Celtic skull cult. An area of 60 square meters was identified within the Ribemont shrine which contained more than 10.000 human bones and around 100 weapons. The bones were not randomly placed. On the contrary, they were anatomically associated, while the weapons were in functional positions (for example, a sword in its scabbard hung by a belt). This was not a mass grave, because not a single skull was found. The bones of the limbs were in such unusual positions that the only possible explanation was that their location was the result of a fall from a high platform (fig. 8). The lack of skulls reflects the Gallic practice of cutting off their enemies' heads right on the battlefield. The circumstances of the finds at Ribemont suggest that the defeated enemies' bodies were loaded onto carts, driven to the shrine and placed there as trophies.²⁸²

²⁷⁹ Benoit F., Le sanctuaire aux "Esprits" d'Entremont, *Cahiers de préhistoire et d'archéologie*, Paris 1955, 38–69; Benoit F., *Entremont, Capitale celto-ligure des Salyens de Provence*, Aix-en-Provence 1957, 27–60.

²⁸⁰ Varagnac A., Fabre G., *L'art gaulois*, Paris 1956, 93, Pl. 12.

²⁸¹ Ross A., *op. cit.*, 66.

²⁸² Brunaux J. L., *op. cit.*, 71.

²⁸³ M., Informations archéologiques, Circonscription de

The situation in the Viminacium graves, in which complete human skeletons or only skulls were found, can be taken as archaeological confirmation of the presence of the skull cult in Viminacium, whether these were trophies of war or a ritual sacrifice to the gods. The skulls may have belonged to slaves who had died earlier and were placed as symbolic servants in the master's grave after his death. This occurrence is not uncommon in graves from Gaul. For example, a portion of a skull, spinal vertebrae and the thigh bones of a three-year-old child with signs of mongoloidism were found at the bottom of a well grave in a layer of ashes in the southern quarter of Toulouse, which raises the question of whether this was a burial or sacrifice.²⁸³ However, Vidal, who paid serious attention to this problem and took part in the excavation of over 100 graves from the early 2nd and late 1st centuries BC in the Saint-Roch quarter in Toulouse and Vieille-Toulouse, believes that all the technical data and religious criteria – the typology and position of the grave offerings in groups of three, the presence of cremated human bones – definitely confirm the burial function of these pits.²⁸⁴ Human bones were found in over 30% of the pits in Vieille-Toulouse, and Vidal believes that a burial function can be assigned to an even higher percentage of the pits where function is more difficult to determine because the bone remains are scattered throughout the depth of the shaft.²⁸⁵

The images of birds (geese), along with the plastic representations of human heads, occupy

Midi-Pyrénées, *Gallia* 36/2, Paris 1978, 405; the data was taken from the manuscript of the PhD thesis: Michel Vidal, *Rites funéraires gaulois et gallo-romains dans la région toulousaine au Ier siècle av. J.-C.*, 334, pl. 89. – the thesis was presented at the University of Toulouse in 1977, 334, pl. 89.

²⁸⁴ Vidal M., Note préliminaire sur les puits et fosses funéraires du Toulousain aux IIe et Ier siècles av. J.-C., *Revue Aquitania*, Tome 4, 1986, 55.

²⁸⁵ *Ibid.*, 61.

a significant amount of space on the gate in the Celtic temple in Roquepertuse.²⁸⁶ In the oldest well grave (G₁7) at Viminacium, an unusually large number of bones of various birds were found at a depth of 5 meters in an extension of the shaft. Field analysis of the bones indicated that these were mostly wild birds and birds of prey (eagle). In Irish mythology, human skulls and birds were the symbols of the Irish goddess of war, Macha. Until now an association of a human skull with a goose or crow – both birds of war – was unknown in the wider Celtic tradition.²⁸⁷ A large number of bones in a grave, as proof of special ritual activities, would be indirect evidence for groups who used this grave type.

This grave type undoubtedly originated in Gaul or Britain. Then its appearance at Viminacium would be a duplication of the cult from the place of origin of those who brought this manner of burial to Viminacium.

Establishing a connection between the form of the graves and Celtic shrines is unavoidable. In the Celtic religious tradition, shrines were springs, wells and rivers. Rivers were a symbol of fertility and often represented a divinity, e.g. the mother goddess. The Celtic mother goddess was also known as the goddess of war and a prophetess. Her cult was associated with water as a symbol of fertility because a river gives life.²⁸⁸

Celtic temples were usually built at the sources of rivers. This applies to both Gaul and Britain. The same is true for the skull cult; evidence for the worship of wells and springs can be found in the texts of classical authors, archaeological discoveries and early medieval literature.

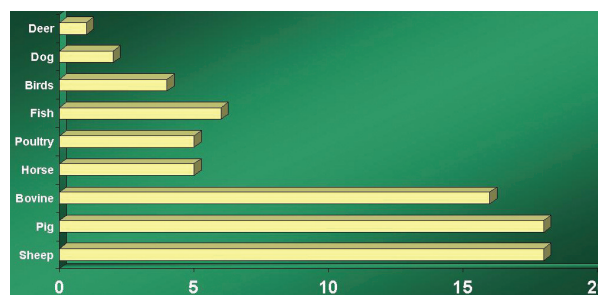
The Celts saw death as a sort of extension of life, i.e. a second phase of life, with the grave

mound, well and sea considered as the doors to the other world.

Analysis of the well graves leaves the impression that the main intention was to surrender the physical remains of the deceased into the possession of the deepest layers of the earth. Of course, it is impossible to discern whether the purpose of these deep burials was to protect the grave from desecration and guard the peace of the deceased person, or if belief in the after-life dictated that the depth of the grave would come closer to the world of the dead.

The burial function of well graves should not be questioned, but that was not their only purpose.²⁸⁹

A large quantity of animal bones was found in every one of the well graves investigated at Viminacium (Table 36, Graph 1).

Graph 1. A list of animal species found in well graves at Viminacium

The most numerous are the bones of sheep or goats (a whole sheep was buried in grave G₁1146) with clearly visible butcher marks, which indicate their use in ritual feasts. The practice of sacrificing animals, especially dogs, was confirmed at numerous La Tène sites. In Celtic mythology, the dog was linked with the cult of the dead.²⁹⁰ The bones of dogs were

²⁸⁶ Moreau J., *Die Welt der Kelten*, 1958, pl. 55.

²⁸⁷ Ross A., *op. cit.*, 95.

²⁸⁸ *Ibid.*, 20.

²⁸⁹ Jovanović A., *Rimske nekropole na teritoriji Jugoslavije, Beograd 1984*, 135. Judging by the grave in Nieul, they may have been used as sacrificial pits as well.

²⁹⁰ Petres É. F., On Celtic animal and human sacrifices, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 24, 1972, 365–383; at the Pákozd locality, near the Velence Lake, in northeastern Transdanubia, several sacrificial pits from the La Tène period were found. The pits contained human and animal skeletons.

found in the graves G₁7 i G₁1146. The sacrifice of horses is also part of linked with Celtic cult practice but does not appear in Roman funerary ritual. Although the horse harnesses are often found in older Celtic graves, the horse itself was never laid to rest with the deceased. This was a characteristic of Scythian burials.²⁹¹ This custom is believed to have had a direct or indirect influence on the Celtic funerary practice, and even though it was not evident in princely graves of the 6th and the 5th centuries BC, its gradual adoption over several centuries cannot be ruled out, which is possibly corroborated by the finds from the Viminacium well graves. Horse bones were found in graves G₁256, G₁263, G₁279, pit 2 and pit 3. In Celtic mythology the horse was associated with the goddess Epona, but up until now the presence of Celtic divinities has not been confirmed in Viminacium.²⁹² Nonetheless, pig bones were also found in 18 pits along with the bones of other animals. The pig's role in Roman burial practice was described by Lucian (*De Luctu* 4, 1.19) and Cicero (*De Legibus* II. 22), which describe a certain series of rituals in a funeral that culminates in the slaughter of a pig. But the pig also played an important role in Celtic funerary cult. In Irish mythology, the pig is common in a banquet given in honor of the dead warriors in the underworld, and the host of the banquet is sometimes depicted as a man carrying a pig.²⁹³

The deposits and artifacts from the stratigraphic layers indicate that a sacrificial ritual took place – most likely a sacrifice to the underworld gods. The well graves could originate from pits that were used for human sacrifice, which is what is shown in a scene from the Gundestrup Cauldron. However, the form and

function of the ritual also correspond to another widespread rite in ancient times: libation. Water, wine, the blood of slaughtered animals, the so-called liquid sacrifices that entered the underworld through an oversized libation pipe, that is, a grave (shaft) shaped like a well.²⁹⁴

It is clear that the artefacts in the graves are linked to religious beliefs and were deliberately chosen to “accompany” the deceased on their journey to the “other world.” Grave G₁8 and pit 3 provide proof of a distinctive religious practice reflected in the use of eggs as special offerings. The origin and spread of this custom can be easily traced. Namely, eggs were found in urns in Colchester and York. There are similar examples in Pompei and Campagna, where, following the rites of the Saturnalia (Macrobius *Saturnalia* 7.16), eggs was used in the mysteries of Bacchus. They were found in Greek tombs and can also be seen in depictions on Roman sarcophaguses. They were used as gifts for the inhabitants of the underworld. The eggs are, in fact, inanimate and inert objects that carry a strong principle of life and have a special power to stimulate the awakening of or increase in the vital strength of the person the eggs are given to.²⁹⁵

One can only assume that the Gauls had their own community at Viminacium and brought this special burial custom and cult with them from their native land. Therefore, the grave type “arrived” with the Roman army and can be considered one of the legacies of Romanization. For the time being, this seems to be the only likely explanation. The question remains why this form of burial does not appear in more parts of the Roman Empire, i.e. wherever there were Gallic settlers. In neighboring

²⁹¹ Liversaž T., *op. cit.*, 60.

²⁹² Zotović Lj., *Der Paganismus in Viminacium*, *Starinar* 47, Beograd 1996, 137.

²⁹³ Alcock J., *Classical Religious Belief and Burial Practice in Roman Britain*, *Archaeological Journal* 137, London 1980, 63.

²⁹⁴ Galliou P., *Les tombes romaines d'Armorique*, Paris 1989, 62.

²⁹⁵ Alcock J. P., *op. cit.*, 56; the subject touches on Christianity, i.e. Easter eggs as an ancient symbol of regeneration and the body's resurrection.

Dacia, several Gallic cohorts and one *ala* are confirmed, but no grave shapes have been found yet that can be linked with the appearance of the same grave types as in Upper Moesia and Pannonia.²⁹⁶ Still, their appearance should be anticipated in future excavations. One of the difficulties is the fact they are somewhat hard to identify, and when identified, they are very difficult to excavate. Their excavation requires special precautions in the form of complex structures to shore up the sides of the well and the engagement of workers experienced in mining. In several cases at Viminacium, only coincidence dictated the completion of excavation, for example, the grave found at the Drmska carina site, where no archaeological material was found until a depth of 7 meters was reached (T. 62). In any case, future systematic excavations of cemeteries will contribute to further explicating the origins of well graves. Future research should also focus on the cult of the skull, which is characteristic of the other types of burials from Viminacium as well. The appearance of secondary group burials of skulls is still a mystery to archaeologists. One should bear in mind that well graves represent self-contained units in all the cemeteries in which they appear and are never the dominant grave type. On the sites in our country their largest concentration is at Viminacium. For now we are unable to determine whether the practice at Viminacium reflects the burial of only prominent members of a small ethnic community because the contents of the well graves does not allow us to distinguish them from other types of graves. The fact that well graves appear on three sites in Pannonia and Upper Moesia (Sirmium, Singidunum and Viminacium) where the presence of the Scordisci is confirmed may sup-

port the idea that the indigenous population had at least partially adopted Gallic customs more readily thanks to ethnic similarities and then had gone on to follow those customs. At present, no conclusions can be reached on the mechanisms for adopting customs that were foreign to the indigenous population, so this interpretation remains a hypothesis for now.

The appearance of sacrificial spaces above the graves in Viminacium is very interesting. Such an area was found at the Kod Bresta site. Analysis of the grave goods showed that these graves were slightly older than the ones found at other cemeteries.

Based on the research completed to date, burial in well graves at Viminacium lasted some 150 years. The cremation ritual was abandoned during the 3rd century in both Rome and the provinces. From the time of the Severan dynasty, inhumation became the dominant practice, and cremation completely disappeared in both Rome and the provinces in the 4th century.²⁹⁷

At the time of this writing, it can be said of the well graves at Viminacium that they were a cultural borrowing that met the needs of a small ethnic community for a certain period of time. The same conclusion can be applied to the graves found at Sirmium and Singidunum. One should not overlook the fact that customs often survive long after the circumstances and beliefs in which they originated ceased to exist. In a new environment, in conditions very different from the original ones, new reasons for their existence were made up.

Excavations at the Viminacium cemeteries are still in progress and will undoubtedly provide new data for understanding this special grave type. For the present Viminacium can be certainly added to the map showing sites with well graves (Map 3).

²⁹⁶ Petolescu C. C., Die Auxiliareinheiten im römischen Dakien, *Acta Musei Napocensis* 34, Cluj – Napoca 1997, 75–149. The following auxiliary units were attested in Dacia: *Ala I Claudia Gallorum Capitoniana*, *Cohors I*

Gallorum Dacica, *Cohors II Gallorum Macedonica*, *Cohors II Gallorum Pannonica*, *Cohors III Gallorum*, *Cohors V Gallorum*.

²⁹⁷ Cumont F., *Lux Perpetua*, Paris 1949, 389.

IZVORI

Amm. Marc.

Ammiani Marcellini, *Rerum Gestarum Libri*, Recensuit V. Gardthausen, Volumen Alterum, in aedibus: B. G. Teubneri, 1875.

Ciceron

Cicero, *De Re Publica, De Legibus*, Trans. C. W. Keyes, London 1977.

Diod. Sic.

Diodorus Siculus, *Library of History V*, Trans. C.H. Oldfather, London 1961

Liv.

Livius, *Ab vrbe condita libri XXIII*, 24, 12.

Lukan

Lucain, *La guerre civile (La Pharsale) I*, Traduit par A. Bourguery, Paris 1927.

Lukijan

Lucian Works, 8 vols, London 1913-67 (*De Luctu*: 4, III-31).

Makrobije

Macrobius, *Satvnrnalia* (Selecta Varietate Lectionis Ornavit Iacobvs Willis), Leipzig 1970.

Oros.

Pauli Orosii, *Historiarum Adversvm Paganos Libri Septem*, Vindobonae 1882.

Ptolemej

Ptolomaei, *Geographia*, Carolus Müllerus Voluminis Primi, ed. Alfred Firmin, Parisiis 1883.

Strabon

Strabo, *The Geography of Strabo* (II – 1969), (III – 1967), Trans. H. L. Jones, London.

SKRAĆENICE

BAR – British Archaeological Report

Гласник САД – Гласник Српског археолошког друштва

ГГБ (ГМГБ) – Годишњак града Београда (Годишњак Музеја града Београда)

IMS – Inscriptions de la Mésie Supérieure

RIC – Roman Imperial Coins

PBM – Рад војвођанских музеја

ЗМС – Зборник Музеја Срема

ЗФФ – Зборник Филозофског факултета

BIBLIOGRAFIJA

- Alcock J.**, Classical Religious Belief and Burial Practice in Roman Britain, *Archaeological Journal* 137, London 1980, 50–85.
- Alföldi M. R.**, Knochengenstände, in: *Intercisa II. (Dunapetele) Geschichte der Stadt in der Römerzeit*, Budapest 1957.
- Bailey D. M.**, *A Catalogue of the Lamps in the British Museum II, Roman Lamps made in Italy*, vol. 2, London 1980.
- Barkóczy L.**, *Pannonische Glasfunde in Ungarn*, Budapest 1988.
- Barzu L.**, *Continuitatea populației autohtone în secolele IV–V*, București 1973.
- Bavant B.**, Les petits objets, in: *Caričin Grad II*, Rim–Beograd 1990, 191–257.
- Benoit F.**, Le sanctuaire aux “Esprits” d’Entremont, *Cahiers de préhistoire et d’archéologie IV*, Paris 1955, 38–69.
- Benoit F.**, *Entremont, Capitale celto-ligure des Salyens de Provence*, Aix-en-Provence 1957.
- Bíró M. T.**, Gorsium Bone Carvings, *Alba Regia XXIII*, Székesfehérvár 1987, 25–63.
- Bishop M. C.**, *Cavalry Equipment of the Roman Army in the I century A.D.*, BAR 394, Oxford 1988.
- Bjelajac Lj.**, *Terra sigillata u Gornjoj Meziži*, Beograd 1990.
- Bjelajac Lj.**, Mortaria in the Moesia Danube Valley, *Старинар XLIII–XLIV*, Beograd 1993, 139–148.
- Bjelajac Lj.**, *Amfore gornjomezijskog Podunavlja*, Beograd 1996.
- Бјелајац Љ., Симић З.**, Резултати заштитних археолошких ископавања на простору улице кнеза Михаила, *ГГБ XXXVIII*, Beograd 1991, 17–34.
- Војовић Д.**, *Rimska keramika Singidunuma*, Beograd 1977.
- Војовић Д.**, *Rimske fibule Singidunuma*, Beograd 1983.
- Бојовић Д.**, Римска ситна бронзана пластика у Музеју града Београд, *ГГБ XXXII*, Beograd 1985, 19–49.
- Борић-Брешковић Б.**, *Новац колоније Виминацијума у збирци Светозара Ст. Душанића*, Beograd 1976.
- Brouwer M.**, Römische Phalerae und anderer Lederbeschlag aus dem Rhein, *Oudheidkundige mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden (nieuwe reeks) 63*, Oudheden 1982.
- Brukner O.**, *Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Beograd 1981.
- Брукнер О., Даутова-Рушевљан В., Милошевић П.**, *Почеци романизације у југоисточном делу провинције Паноније*, Нови Сад 1987.
- Brunaux J.-L.**, Die keltischen Heiligtümer Nordfrankreichs, in: *Heiligtümer und Opferkulte der Kelten*, A. Haffner (ed.), Stuttgart 1995, 55–74.
- Comşa E.**, Contribuție la riturile funerare din secolele II - I î.e.n., din sud-estul Olteniei (Mormintele de la Orlea), *Apulum X*, Alba Iulia 1972, 65–78.
- Coupry J.**, Circonscription d’Aquitaine, *Gallia 31/2*, Paris 1973, 451–453.

Црнобрња А., Крунић С., Војна опрема и коњска орма, у: *Античка бронза Сингидунума*, Београд 1997, 263–304.

Crummy N., The Roman Small Finds from Excavation in Colchester, *Colchester Archaeological Report 2*, Colchester 1971.

Cumont F., *Lux Perpetua*, Paris 1949.

Ћернач С., *Bronzani predmeti iz Nova i Pontesa od I – IV veka*, магистарски рад, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, Београд 2000.

Dautova-Ruševljan V., Brukner O., *Gomolava 3 – rimski period*, Novi Sad 1992.

Déchelette J., *Les vases céramiques ornés de la Gaule Romaine*, Paris 1904.

Dragendorf H., Terra sigillata, ein Beitrag zur Geschichte der griechischen und römischen Keramik, *Bonner Jahrbücher XCVI/XCVII*, Bonn 1895.

Dragendorf H., Watzinger C., *Arretinische Reliefgefäße*, Tübingen 1948.

Ebert M. (ed.), *Reallexikon der Vorgeschichte IX*, Berlin 1927.

Ettlinger E., *Die römischen Fibeln in der Schweiz*, Bern 1973.

Ettlinger E., Simonett Ch., *Römische Keramik aus dem Schutthügel von Vindonissa*, Basel 1952.

Fouet G., Les puits funéraires d'Aquitaine; Vieille-Toulouse et Mountmaurin, *Gallia 16*, Paris 1958, 115–196.

Фрушка Гора у античко доба – Прилози за стару историју и археологију, Тасић Н. (ур.), Нови Сад 1995.

Galliou P., *Les tombes romaines d'Armorique*, Paris 1989.

Гарашанин М., Ка имену Сингидунума, ЗФФ VII-1, Београд 1963, 45–53.

Garašanin M., Die alten Völker im nördlichen Teil des mittleren Balkans in historischer und archäologischer Sicht, in: *The Thracian world at the crossroads of civilisations*, Bucharest 1996, 13–43.

Garašanin M., Dako-Mysier (Nordthraker)

in der schriftlichen Überlieferung der Antike?, у: *Уздарје Драгославу Срејовићу*, Београд 1997, 345–350.

Гарашанин М., Васић М. Р., Марјановић-Вујовић Г., Трајанов мост – Castrum Pontes, у: *Берданске свеске II*, Београд 1984, 25–84.

Gudea N., Porolissum – Un comlex arheologic dacoroman la marginea de nord a Imperiului Roman I, *Acta Musei Porolissensis XIII*, Zalau 1989.

Hachmann R., Gundestrup-Studien. Untersuchungen zu den spätkeltischen Grundlager der frühgermanischen Kunst, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 71/2*, Berlin 1990, 568–903.

Heiligtümer und Opferkulte der Kelten, Haffner A. (ed.), Stuttgart 1995.

Hélène M., Santrot J., Tassaux D., Le Mobilier d'un Puits Gallo-Romain a Saintes (Charente-Maritime), *Gallia 33*, Paris 1975, 117–158.

Isings C., *Roman Glass from dated finds*, Groningen–Djakarta 1957.

Ivanišević V., Nikolić-Đorđević S., Novi tragovi antičkih fortifikacija u Singidunumu, *Singidunum 1*, Београд 1997, 65–150.

Iványi D., *Die Pannonische Lampen*, Budapest 1935.

Jenkins I., A group of silvered-bronze horse-trappings from Xanten (Castra Vetera), *Britannia XVI*, London 1985.

Јевремовић Н., Керамика јужног и западног бедема локалитета Diana – Караташ, у: *Берданске свеске IV*, Београд 1987, 49–70.

Jovanović A., *Nakit u rimskoj Dardaniji*, Београд 1978.

Јовановић А., Хајдучка Воденица, касноантичко и рановизантијско утврђење, *Старинар XXXIII–XXXIV*, Београд 1984, 319–331.

Јовановић А., *Римске некрополе на територији Југославије*, Београд 1984.

Jovanović B., Les sépultures de la nécropole celtique de Pećine près de Kostolac (Ser-

bie du nord), *Études Celtiques* XXI, Paris 1984, 63–93.

Јовановић Б., Некропола на Пећинама и старије гвоздено доба Подунавља, *Старинар* XXXVI, Београд 1985, 13–18.

Јовановић В., Јовановић М., *Gomolava 2 – naselje mlađeg гвозденог доба*, Novi Sad – Beograd 1988, 53–58.

Каниц Ф., *Србија. Земља и становништво*, Београд 1985.

Kenyon K., *Archaeology in the Holy Land*, London 1960.

Kohlert-Németh M., *Archäologische Reihe römische Bronzen I*, Frankfurt am Main 1988.

Кондић В., Римски Сингидунум у светлости археолошких налаза, у: *Ослобођење градова у Србији од Турака 1862 – 1867. год.*, Београд 1970, 29–37.

Korać M., *Žišci sa teritorije Viminacijuma*, doktorska teza, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd 1995.

Крунић С., *Римски медицински и фармацеутски инструменти из Сингидунума и околине*, Београд 1992.

Крунић С., Бронзано посуђе, у: *Античка бронза Сингидунума*, Београд 1997, 161–185.

Крунић С., Ситна фигурална пластика, у: *Античка бронза Сингидунума*, Београд 1997, 57–82.

Labrousse M., Informations archéologiques, Circonscription de Toulouse, *Gallia* 20, Paris 1962, 547–609.

Labrousse M., Informations archéologiques, Circonscription de Midi-Pyrénées, *Gallia* 24, Paris 1966, 422–427, 429–433.

Labrousse M., Informations archéologiques, Circonscription de Midi-Pyrénées, *Gallia* 32/2, Paris 1974, 472–476.

Labrousse M., Informations archéologiques, Circonscription de Midi-Pyrénées, *Gallia* 34/2, Paris 1976, 463–502.

Labrousse M., Informations archéologiques, Circonscription de Midi-Pyrénées, *Gallia* 36/2, Paris 1978, 389–430.

Lambrechts P., *L'exaltation de la tête dans la pensée et dans l'art des Celtes*, Brugge 1954.

Лилчић В., Прилог кон античкиот клуч, *Macedoniae Acta Archaeologica* 13, Skopje 1992, 201–212.

Liversaž T., *Kelti u Evropi*, Beograd 2005.

Loeschcke S., *Lampen aus Vindonissa. Ein Beitrag zur Geschichte von Vindonissa und des antiken Beleuchtungswessens*, Zürich 1919.

Maier F., Das Kultbäumchen von Manching. Ein Zeugnis hellenistischer und keltischer Goldschmiedenkunst aus dem 3. Jahrhundert v. Chr., *Germania* 68, Frankfurt 1990, 129–165.

Mandelbaum D. G., Social Uses of Funeral Rites, in: *The Meaning of Death*, New York 1959.

Manière G., Un Puits funéraire de la fin du 1er siècle aux Aquae Sicae (Cazères, Haut-Garonne), *Gallia* 24/1, Paris 1966, 101–159.

Маразов И., *Рогозенското съкровище*, София 1996.

Marijanski-Manojlović M., *Rimska nekropola kod Beške u Sremu*, Novi Sad 1987.

Meinzel H., *Die römischen Bronzen aus Deutschland*, Mainz 1960.

Микић Ж., О антрополошким типовима у античким некрополама Виминацијума, *Старинар* XXXI, Београд 1981, 117–123.

Микић Ж., Резултати епигенетске обраде масовног гроба 4924 са античког Виминацијума, *Гласник Антрополошког друштва Југославије* 25, Београд 1988, 19–34.

Микић Ж., Виминацијум – антрополошки преглед групних грובה Римског периода (I) и приказ некропола из Периода велике Сеобе народа (II), *Саопштења* XXV, Београд 1993, 197–207.

Микић Ж., Виминацијум – прилог групној секундарној сахрани лобања, *Viminacivm* 8–9, Пожаревац 1994, 53–58.

Milne J. S., *Surgical instruments in Greek and Roman times*, New York 1970.

Milošević P., Etnički i društveno-ekonom-

ski aspekti kulta mrtvih na ranim nekropolama Sirmijuma, *Materijali XX*, Beograd 1985, 177–185.

Милошевић П., Карактеристике некропола у Сирмијуму, *ЗМС 2*, Сремска Митровица 1996, 39–53.

Mirković M., *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Beograd 1968.

Mirković M., Sirmium – its history from the I century A.D. to 582 A.D., in: *Sirmium I*, Beograd 1971, 5–94.

Mirković M., *Viminacium et Margum*, Inscriptions de la Mésie Supérieure II, Beograd 1986.

Moreau J., *Die Welt der Kelten*, Stuttgart 1958.

Nicolini G., Informations archéologiques, Circonscription de Poitou-Charentes, *Gallia* 39/2, Paris 1981, 373.

Nikolić-Đorđević S., Antička keramika Singidunuma, *Singidunum 2*, Beograd 2000, 11–244.

Pallotino M., *Art of the Etruscan*, London 1955.

Papazoglu F., *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Sarajevo 1969.

Папазоглу Ф., Људске жртве и трагови канибализма код неких средњобалканских и античких племена, *ЗФФ X–1*, Beograd 1968, 47–62.

Petit J. P., *Puits et fosses rituels en Gaule d'après l'exemple de Bliesbruck (Moselle)*, Moselle 1988.

Petković S., *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije*, Beograd 1995.

Petolescu C. C., Die Auxiliareinheiten im römischen Dakien, *Acta Musei Napocensis* 34, Cluj–Napoca 1997, 75–149.

Петровић Б., Накит, у: *Античка бронза Сингидунума*, Beograd 1997, 85–157.

Petres I. F., On Celtic animal and human sacrifices, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 24, Budapest 1972, 365–383.

Petrović P., *Timacum Minus et la vallée du Timok*, Inscriptions de la Mésie Supérieure III/2, Beograd 1995.

Petru S., *Emonske nekropole I*, Ljubljana 1972.

Piggott S., *The Druids*, London 1968.

Piggott S., Daniel G., *A Picture Book of Ancient British Art*, Cambridge 1951.

Popescu D., Fibeln aus dem Nationalmuseum für Altertümer in București, *Dacia* IX–X, București 1945, 12–19.

Popilian G., Contribution à la typologie des amphores romaines découvertes en Olténie (II–IIIe siècles de n.è.), *Dacia* XVIII, București 1974, 137–147.

Popilian G., *Ceramica romana din Oltenia*, Craiova 1976.

Pop-Lazić S., Nekropole rimskog Singidunuma, *Singidunum 3*, Beograd 2002, 7–96.

Поповић И., Борић-Брешковић Б., *Остава из Бара*, Beograd 1994.

Поповић П., Млађе гвоздено доба Ђердапа, *Старинар XL–XLI*, Beograd 1991, 165–176.

Поповић В., Увод у топографију Виминацијума, *Старинар XVIII*, Beograd 1968, 29–49.

Premk A., Terra-Cotta Animal Figurines from Viminacium, *Старинар XLV–XLVI*, Beograd 1995, 143–154.

Protase D., *Riturile funerare la daci și daci-romani*, București 1971.

Raičković A., *Keramičke posude zanatskog centra iz Viminacijuma*, magistarska teza, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd 2005.

Ross A., *Pagan Celtic Britain*, London 1967.

Rubright J., Lampes from Sirmium in the Museum of Sremska Mitrovica, in: *Sirmium III*, Beograd 1973, 45–80.

Ružić M., *Rimsko staklo u Srbiji*, Beograd 1994.

Sagadin M., Antične pasne spone in garni-

ture v Sloveniji, *Arheološki vestnik* XXX, Ljubljana 1979, 294–338.

Schneider C., Inhumations rituelles d'époque gallo-romaine à Caudebec-lès-Elbeuf, *Annales de Normandie* 15/3, Château de Caen 1965, 437–447.

Schwarz K., Zum Stand der Ausgrabungen in der spätkeltischen Viereckschanze von Holzhausen, *Jahresbericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege*, München 1962.

Sievers S., *Manching. Die Keltenstadt*, Stuttgart 2003.

Спасић Д., Прилог проучавања традиције Скордиска у Виминацијуму, *Гласник САД* 13, Београд 1997, 33–46.

Sprockhoff E., Central European Urnfield Culture and Celtic La-Tène, *Journal of the Prehistoric Society* n. s. 21, London 1955, 257–281.

Sultov B., *Ceramic Production on the Territory of Nicopolis ad Istrum (II-nd – IV-th century)*, Sofia 1985.

Шарановић-Светек В., Типологија коштаних предмета у Сирмијуму, *РВМ* 27, Нови Сад 1981, 149–179.

Тодоровић Ј., Бирташевић М., Археолошки споменици у Београду и околини, *ГМГБ* II, Београд 1955, 31–42.

Томовић М., Текија, керамика са утврђења, *Старинар* XXXIII–XXXIV, Београд 1984 345–353.

Tudor D., Importul de vin și untdelemn în

provincia Dacia, *Apulum* VII, Alba Iulia 1968, 391–400.

Ulbert G., *Die römischen Donaukastelle Aislingen und Burghöfe*, Berlin 1959.

Валтровић М., Откопавања у Костолцу, *Старинар* I, Београд 1884, 3–14.

Валтровић М., Римски гробови у облику бунара, *Старинар* II, Београд 1885, 33–45, 69–73.

Varagnac A., Fabre G., *L'art gaulois*, Paris 1956.

Величковић М., Римска ситна бронзана пластика у Народном музеју, Београд 1972.

Vidal M., Note préliminaire sur les puits et fosses funéraires du Toulousain aux IIe et Ier siècles av. J.-C., *Revue Aquitania* 4, Bordeaux 1986, 55–65.

Vikić-Belančić B., Neka obilježja ranocar-ske keramike u jugozapadnoj Panoniji, *Старинар* XIII–XIV, Београд 1965, 89–110.

Vikić-Belančić B., Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* V, Zagreb 1971, 97–182.

Зотовић Љ., Керамичка икона Митриног култа, *Старинар* XL–XLI, Београд 1991, 197–201.

Зотовић Љ., Der Paganismus in Viminacium, *Старинар* XLVII, Београд 1996, 127–137.

Зотовић Љ., Јордовић Ч., *Viminacium I, некропола Више гробаља*, Београд 1990.

REGISTAR

A

Agen, 106, 131
Akvitanija (Aquitaine), 10
ala I *Claudia nova*, 109, 133
Alpi, 114, 137
Amantinus, 14, 125
Amijan Marcelin (Amm. Marc.), 112, 136
Apeninsko polustrvo, 152
Apt, 112, 138
aribalos, 37, 99
Aucissa fibule, 23, 37, 95
Avgust, 13

B

Bahove misterije, 117
Balkansko poluostrvo, 14
Bare, 96
Belona, 112
Beograd, 142
Bernar (Bernard), 9, 32, 104, 106, 121, 129, 130
Birtašević, 10, 123
Blizbruk (Bliesbruck), 106
Boginja majka, 104, 116
Bolake (Baulaquet), 101
Boljetin, 107
Bratei, 107
Bretinjol (Bretignolles), 9, 104, 120, 126
Britanija, 116
bronzani kotlič, 59, 97, 101
Bugarska, 113
Burles (Bourlès), 97, 104
butoi, 107

C, Č

canabae, 97
Cassi, 40, 94

Castra Tricornia, 97

Castrum Novae, 98

Čezava, 99

Ciceron, 117

čivija lire, 34, 99

čuvar groba, 32

D

Dačani, 108, 109

dačka keramika, 87

Dakija, 87, 89, 90, 91, 94, 95, 107, 108, 117, 118

Dako-Geti, 111

dako-getska, 108

Dalmacija (*Dalmatia*), 14, 109

Dardanija, 96

dekapitacija, 111

Dijana (*Diana*), 86, 88, 89, 98, 112

Diodor, 112

Domicijan, 57, 58, 60, 101, 109

Donja Mezija, 95, 108

Donja Panonija, 90

Drmske carine, 15, 82, 103, 118, 126, 128

Drobeta, 95

drvena komora, 19, 29, 30, 35, 42, 44, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 69, 82, 83, 101, 102, 103, 104, 114

drvena oplata, 46, 52

drvene statue, 104, 113

Dubnoriks, 137

Dumnorix, 137

Dunav, 14, 88, 91, 95, 108, 109

E

Engleska, 9, 106, 108, 113

Entremon (Entremont), 114, 138

epidemija kuge, 68

episkop, 14
 Epona, 117, 140
 Esus, 112, 136
 etažni grob, 15, 19
 Etrurci, 111
 eurodolihomorfni, 107
Evitas, 40, 94

F

Falten pehari, 90
 falusoidni amuleti, 64, 96
 Feliks Kanic, 13
 forlimpopoli amfore, 88
 Francuska, 9, 10, 24, 101, 103, 104, 106, 108, 111, 113, 114, 115, 116
 freske, 60

G

Gali, 112, 117
 Galija (*Gallia*), 9, 10, 28, 90, 97, 103, 106, 113, 116
 galo-rimski, 106
 galske kohorte, 109
 galski, 112, 114, 117
 Garona, 10, 103, 128, 131
 Gepidi, 14, 125
 Germanija, 85, 90, 109, 121, 129, 131, 133
 Geti, 111
 Glasija, 96
 Gomolava, 107, 108, 132
 Gordijan III, 14, 47, 48, 103
 Gornja Mezija, 9, 10, 21, 86, 87, 88, 91, 95, 108, 109, 118
 Goti, 14
 gracilno-mediteranski, 107
 grana, 32, 104, 114
 grobna komora, 10, 38, 41, 55, 61, 65, 103
 Guberevac, 10, 122
 Gundestrup, 112, 113, 114, 117, 136, 137, 140
 Gurne na Arondu (*Gournay-sur-Aronde*), 105, 130, 138
 guska, 116

H

Hadrijan, 14, 20, 21, 31, 34, 36, 94, 106
 Hajdučka vodenica, 107, 132

halštat, 111
 Hemijski institut, 12
 Herkulova maska, 58, 93
 hipostilna dvorana, 114
 Holchauzen (*Holzhausen*), 32, 104, 113, 137
 Hopštenden (*Hopschtenden*), 106, 131
 humka, 116
 Huni, 14, 125

I

ikona, 37, 38, 92
 ilirski, 15, 108
 Intercisa, 96, 99
 Irska, 9, 24, 106, 112, 116, 117
 Istočno carstvo, 14
 Italija, 14, 90, 93, 94, 108, 112, 114
 italski import, 13, 86

J

jaja, 117
 jajasti pehari, 90
 Jork (*York*), 117, 140
 Jorkšir (*Yorkshire*), 111, 135
 Justinijan, 14
 Južna Francuska i Pirineji (*Midi-Pyrénées*), 10

K

Kampanija, 117
 kastrum (*castrum*), 13, 124
 Kelti, 15, 24, 104, 106, 108, 111, 112, 114, 115, 116, 117
 keltski, 107, 108, 111, 112, 113, 114, 116, 117
 keltski opidum, 106
 keltski panteon, 117
 Kernunos, 136
 Kirijakus, 14
 Kod bresta, 15, 16, 54, 109, 118, 126, 134, 141
 kohorta, 108
 kohorta III *Gallorum*, 108
 kohorta V *Gallorum*, 108
 kohorta V *Hispanorum*, 109
 Kolčester (*Colchester*), 117, 140
 Kolonija Viminacijum, 14
 konj, 21, 22, 25, 26, 28, 29, 33, 63, 66, 71, 93, 96, 106, 112, 117
 Kostol, 99

Kostolac, 14, 15, 121, 126
 kult glave, 24, 109, 111, 116
 kult mrtvih, 112
 kulturna jama, 15, 17, 19, 68, 92, 97, 106
 kulturno drvo, 113, 114
 kultura polja sa urnama, 111

L

laten, 32, 106, 107, 116, 117
 Lebus (Loebus), 106, 131
 legija I *Italica*, 108, 133
 legija IV *Flavia*, 14
 legija IV *Scythica*, 14
 legija V *Alaudae*, 108
 legija V *Macedonica*, 14, 108, 125
 legija VII *Claudia*, 14
 libacija, 15, 51, 117
 libaciona cev, 117
 Livije, 112
 ljudska lobanja, 22, 24, 30, 43, 44, 46, 52, 53,
 107, 109, 110, 111, 112, 115, 118
 ljudske žrtve, 111, 112
 Losov-Firstenberg (Lossow-Fürstenberg), 106, 131
Lucus, 108
 Lukan, 112
 Lukijan, 117
Lusitania, 109, 134

M

Maka, 116
 Makedonija, 108
 Makrobije, 117
 Mala Kopašnica, 10, 122
 Mali Skordisci, 15
 Manhing (Manching), 114, 137
Margum, 86, 98
 Mars, 112, 114, 136, 138
 masovni grob, 109, 115
 Meduza, 14, 107
 Merkur, 96, 111
 Mezija, 14, 107
 Milošević, 10, 13, 123
 Mitra, 38, 92
 Mlava, 14, 124
 Mora Vagei, 89, 99
 Mozel, 106

mramorizovana keramika, 79, 85
mundus, 106, 131
 municipijum, 14

N

Naisus, 14
 negašeni kreč, 66, 68
 Nemačka, 9, 103, 104
 Nijel (Nieul sur Mer), 111, 135
 Nim (*Nimes*), 103, 128
 Niš, 124
 Norikum, 90, 96

O

Obilićev venac, 13, 123
 Obrenovac, 97
 olovni sarkofazi, 15
 Oltenija, 85
 Orlea, 111, 134
 Orozije, 112
oss resectum, 15

P

Panonija, 85, 88, 89, 90, 95, 96, 107, 108, 118
pars pro toto, 107, 132
 pas, 46, 47, 116, 117
 Pećine, 13, 15, 19, 88, 89, 91, 126, 134
 personifikacija Viminacijuma, 14
 Pikenzi, 15
 platforma, 115
 Podunavlje, 88, 94
 polivinilska cev, 10, 12, 68, 69
 pompeanski tanjir, 85
 Pompeji, 117
Pontes, 86, 87, 88, 89, 91, 98
 Postumije, 112
 predstava ptice, 116
 Prijap, 96
Primigeni, 94
 profilaksa, 98
 ptice grabljivice, 55, 60, 116
 Ptolemej, 14

R

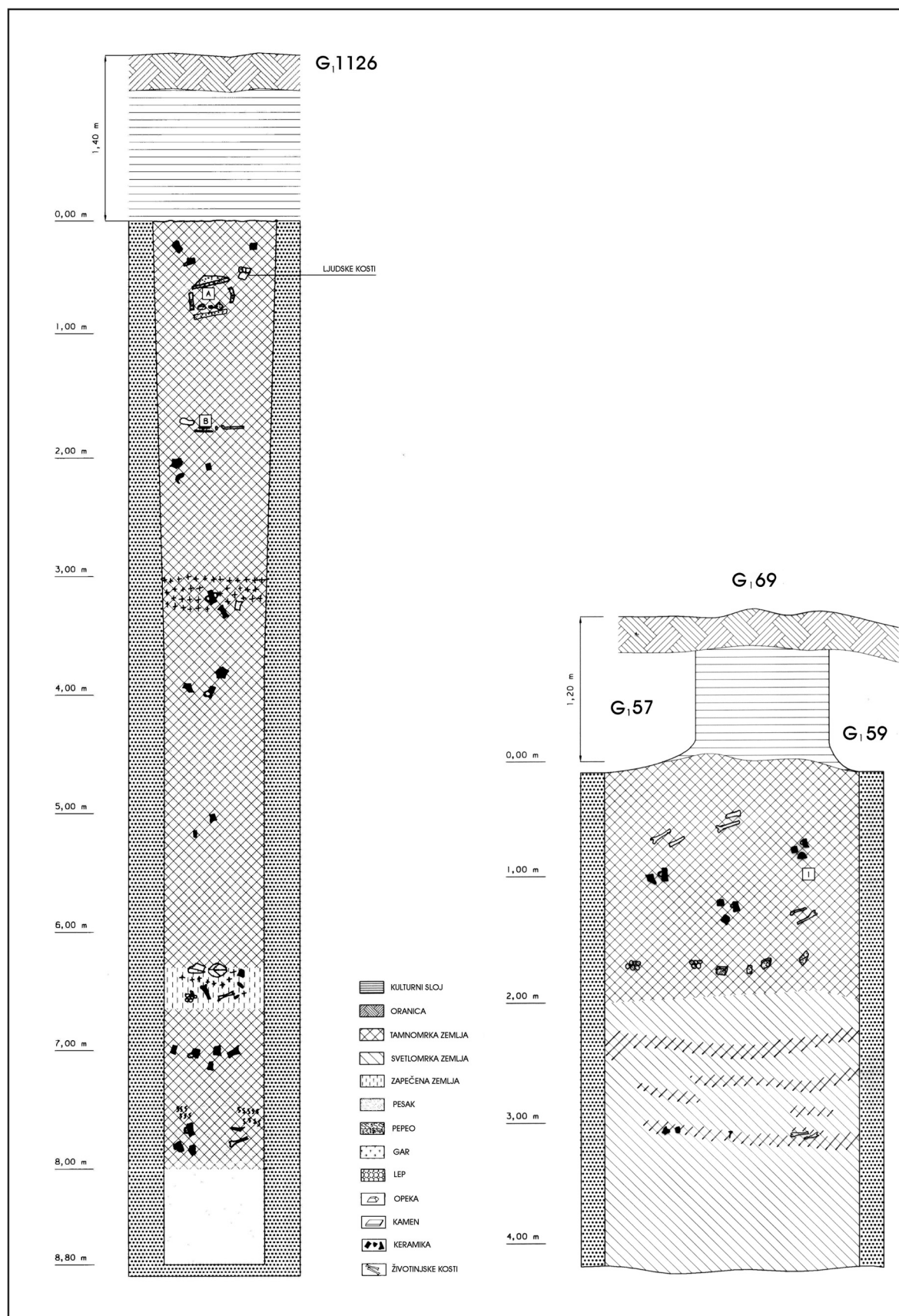
Rajna, 85, 90, 95, 106, 108
 Ravna, 89

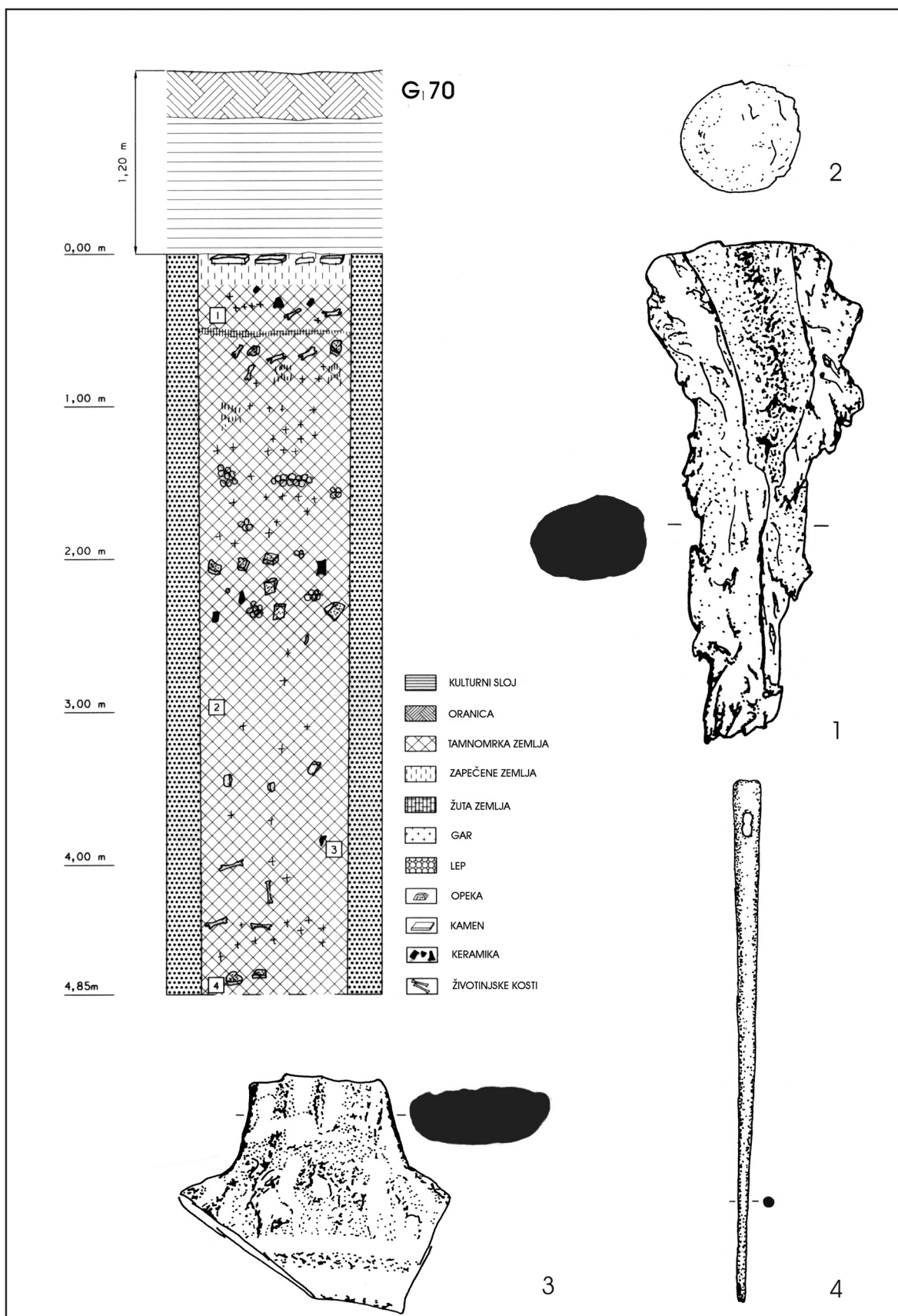
- razvodna omča, 63, 96
 Recija, 90
 Ribemon na Ankru (Ribemont-sur-Ancre), 114, 115, 138
 Rim, 106, 118
 Rimsko carstvo, 14, 94, 117
 Rimsko groblje, 13
 Ritopek, 97
 Rokpertiz (Roquepertuse) 114, 116, 138, 139
 romanizacija, 117
 Rumunija, 107, 111
- S, Š**
- Sabazijeva šaka, 98
 sahrana ovce, 44
 Šarant-Maritim (Charente-Maritime), 103, 128
 Sen-Rok (Saint-Roch), 104, 128
 Septimije Sever, 14, 40
 Serdika, 14, 125
Singidunum, 9, 10, 13, 14, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 97, 104, 106, 109, 118, 121, 123, 124, 129, 130, 131, 134, 141
 Sirmijum, 9, 10, 13, 90, 99, 118
 Skoplje, 10
 Skordisci, 112, 118
 Skupi, 57, 96, 109
 Sredozemlje, 90
 Stara Tuluza (Vieille-Toulouse), 10, 115, 116
 Stari Kostolac, 14, 124
 Strabon, 15, 112
Strobili, 56, 94
 Studentski trg, 12, 123
 Šumarski fakultet, 50, 103
 svečana procesija, 113
- T**
- Taranis, 112, 114, 136, 138
Tarraconensis, 109, 134
 tera sigilata (*terra sigillata*), 21, 36, 47, 48, 52, 79, 83, 85, 86, 87
 Teutates, 112
 Todorović, 10, 123
 Topčidersko brdo, 13, 123
 Tračani, 15, 21
 Trajan, 20, 26, 37, 38, 68, 73, 75, 79, 80, 81, 91, 94, 106, 109
- Trakija, 89, 107, 108
Transdierna, 89
 Tribali, 113, 137
 Trihornjani, 15
 trobridne strelice, 26, 27, 97
Tropeum Traiani, 85
 Tuluza, 103, 104, 107, 115
 tumul, 105, 130
 Turn Severin, 95
- U**
- Ulfershajm (Ulfersheim), 106, 131
 Ulica Andre Nikolića, 13, 123
Ulpiana, 98
 urna, 10, 15, 38, 48, 55, 59, 61, 65, 101, 103, 111, 117
 Ušće, 97
- V**
- Vajuga, 89
 Valerthajm (Wallertheim) 106, 131
 Valerijan, 14
 Valtrović, 10, 12, 13, 105, 106, 123, 124, 129, 130
 Velika Britanija, 24
 Velika kapija, 15, 78, 94, 126
 veterani, 19
 vikus, 106
 Više grobalja, 15, 91, 126
 Vizantija, 14
 vojni logor, 14
 vrana, 116
- Z, Ž**
- Zmaj Jovina ulica, 13, 123
 žrtvena površina, 15, 54, 60, 71, 77, 98, 118
 žrtveni kotao, 112
 žrtvovanje konja, 117
 žrtvovanje ljudi, 111, 113, 117
 žrvanj, 25, 51, 54, 107

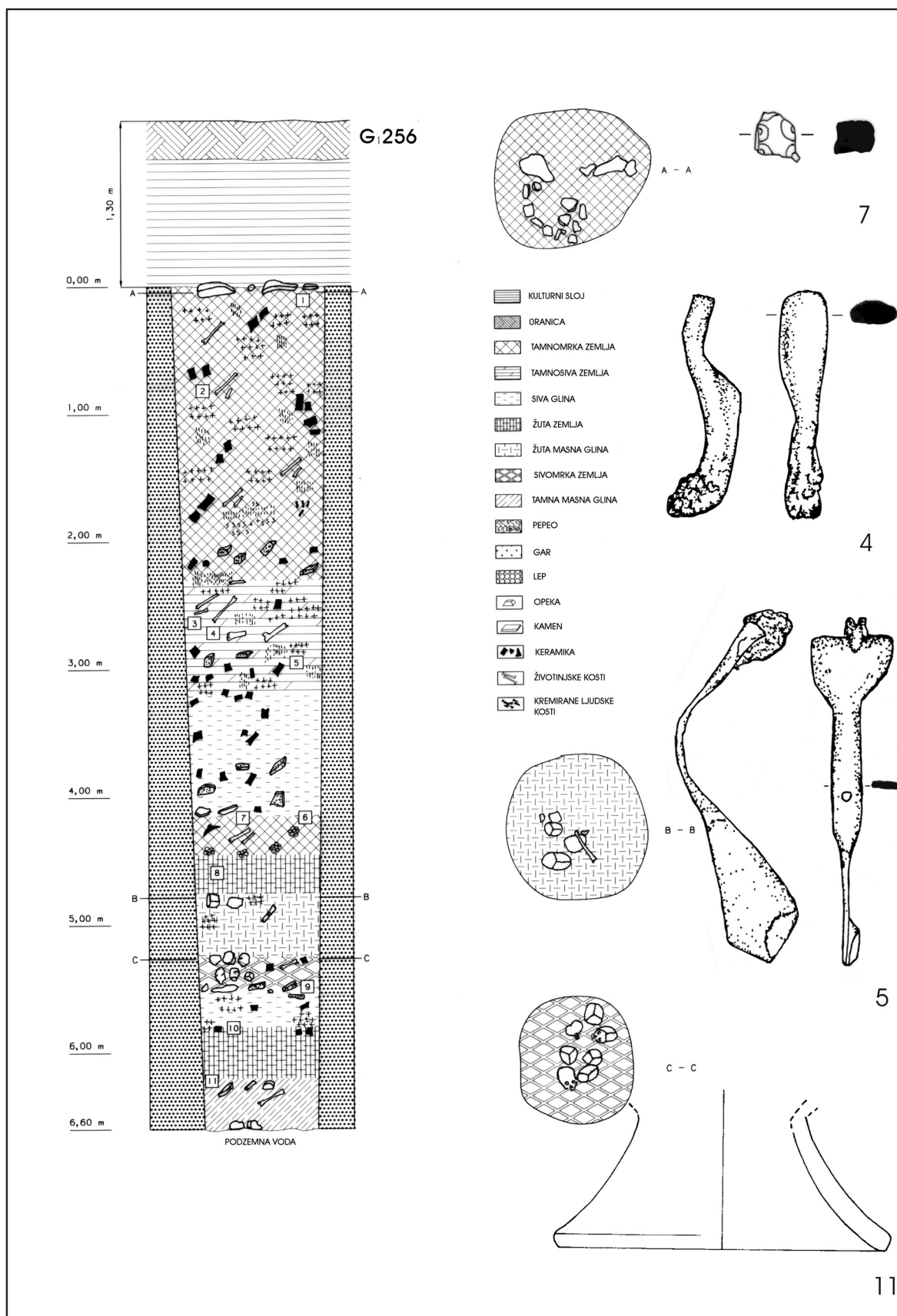

TABLE

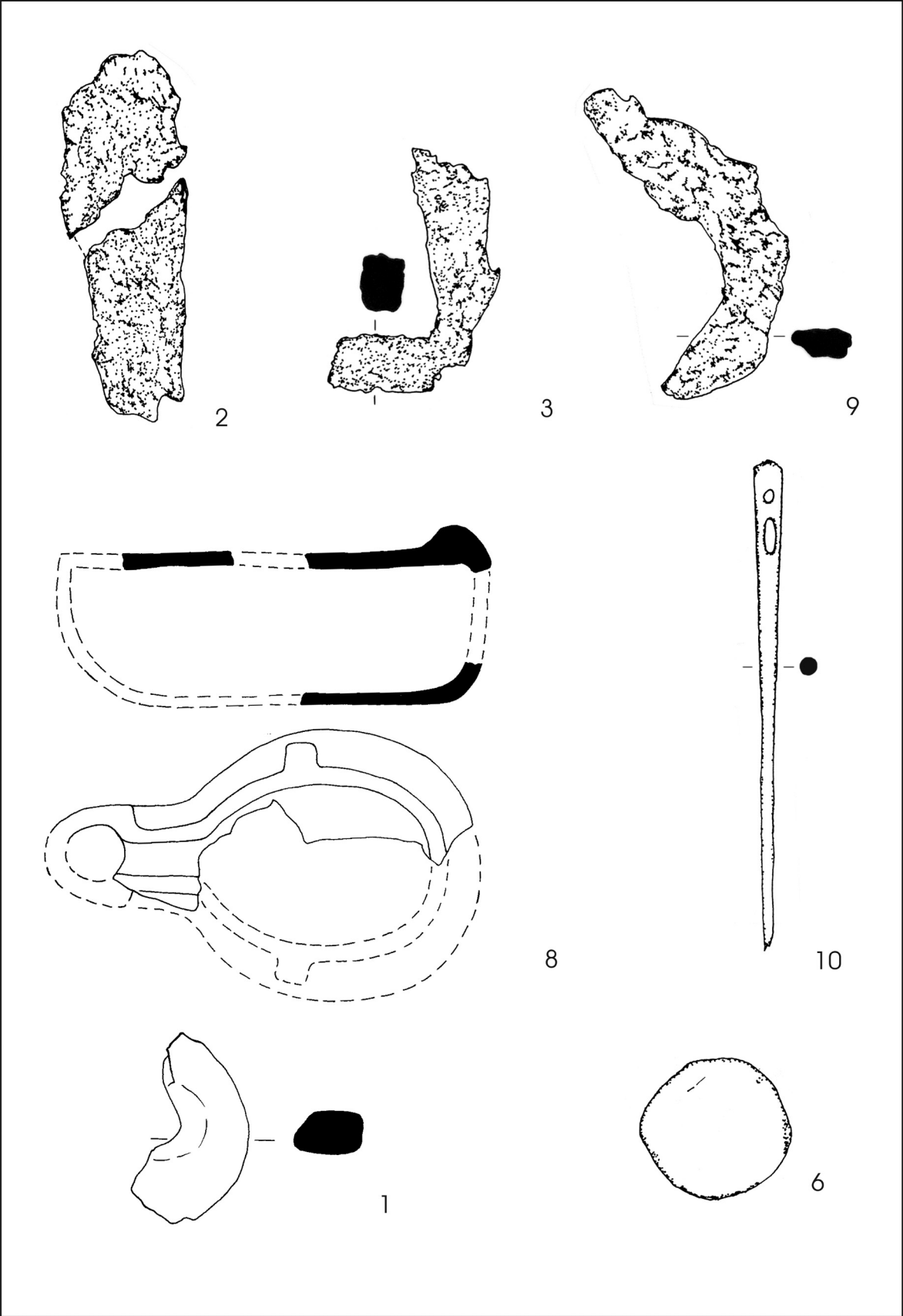

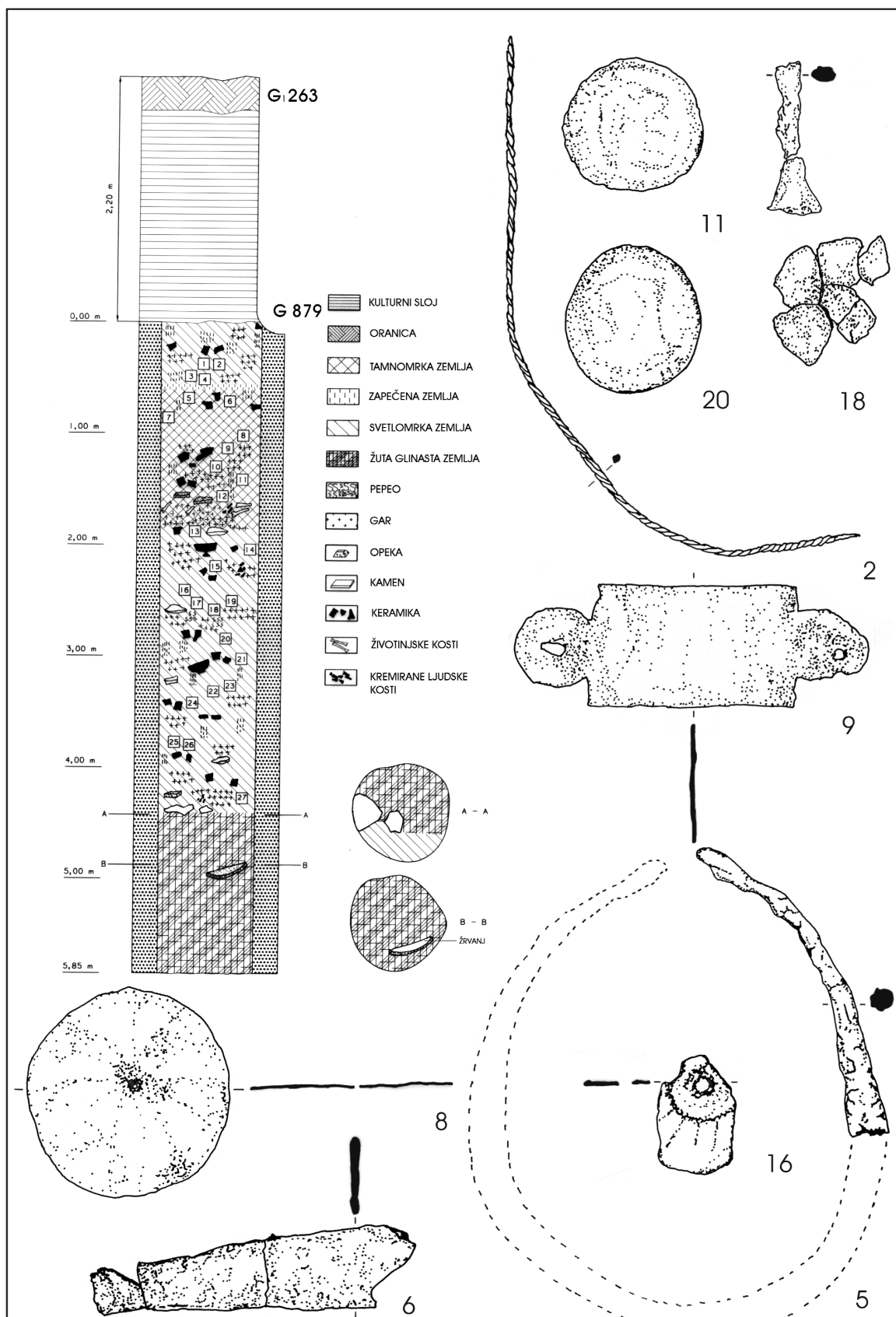

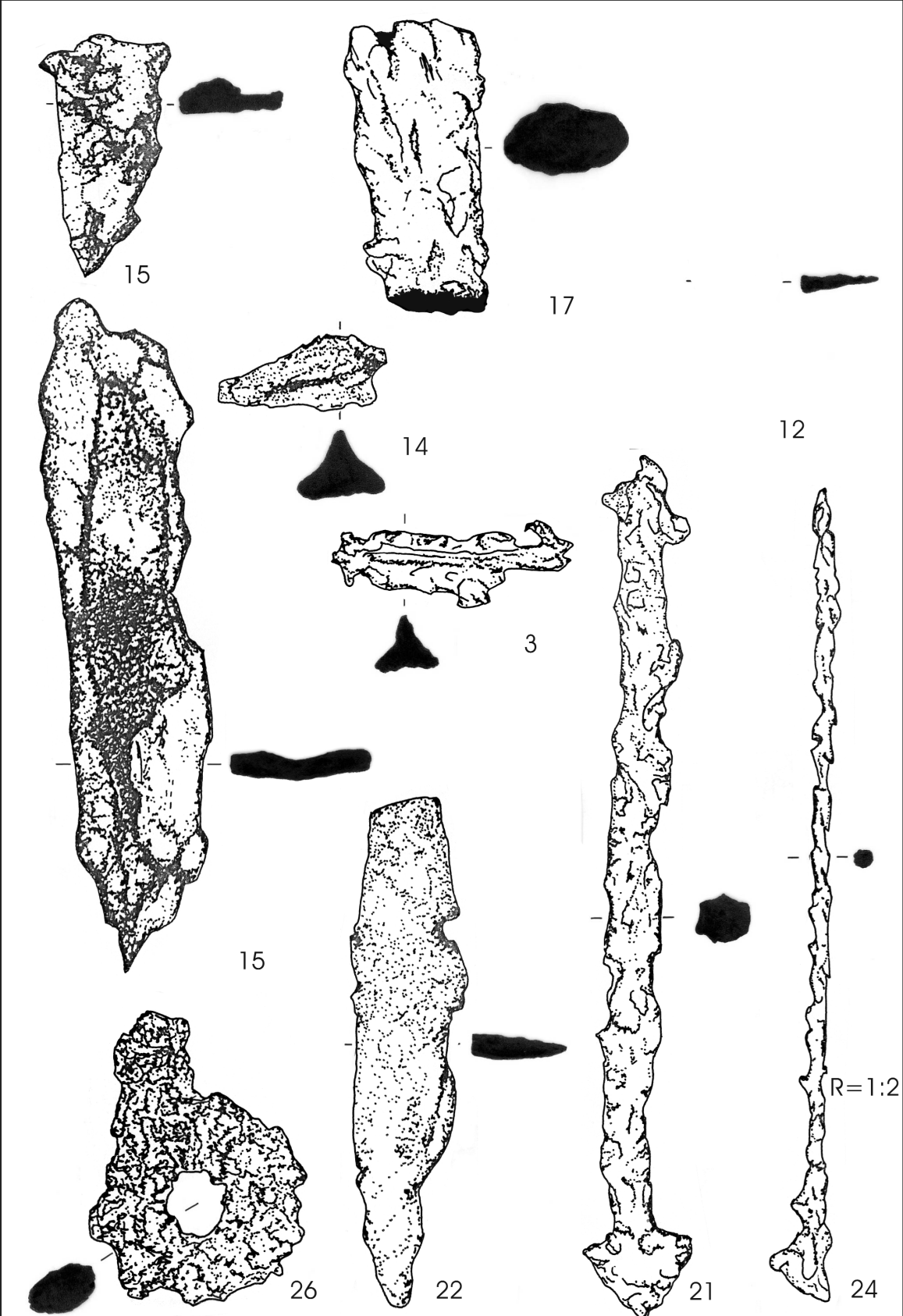

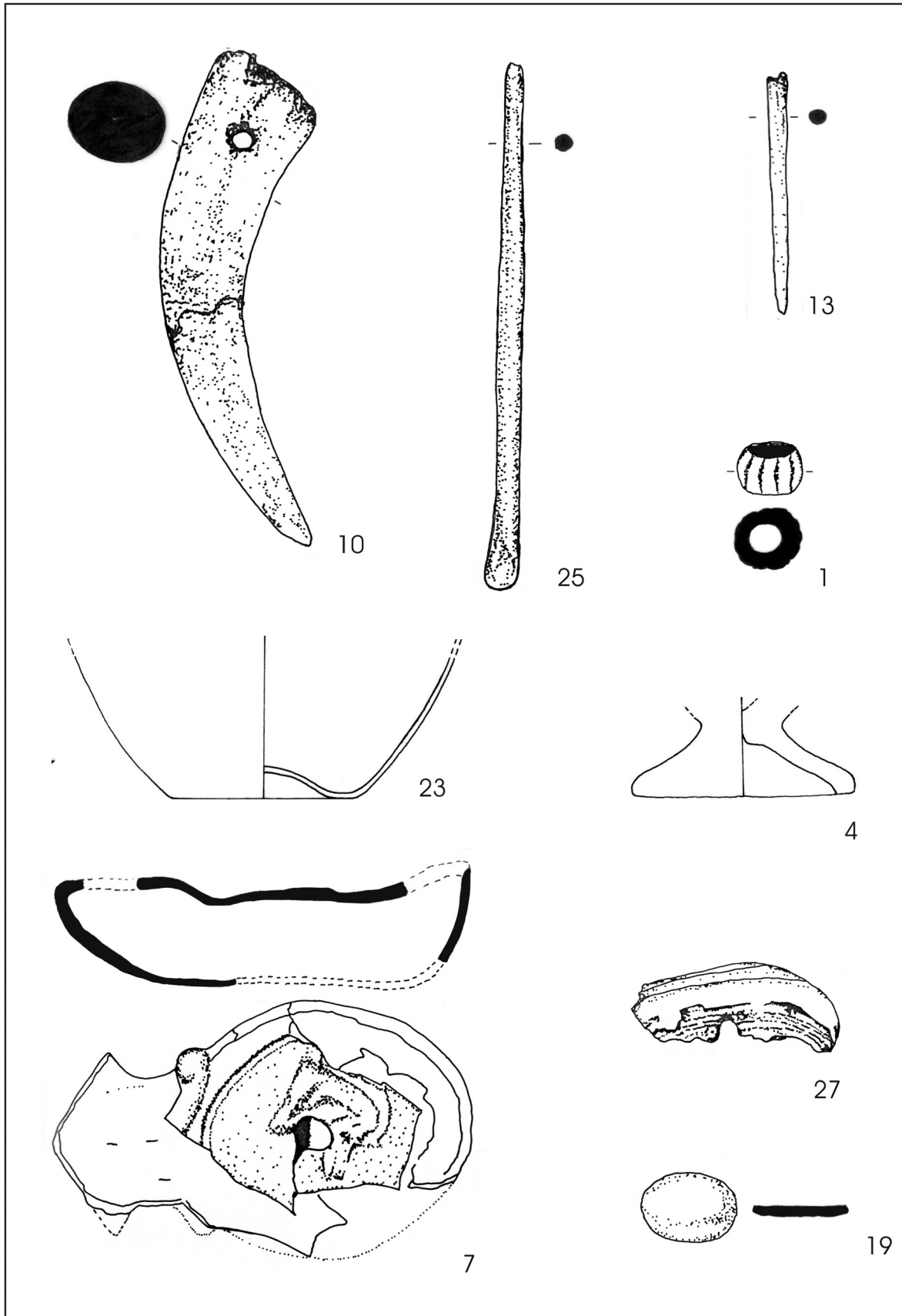

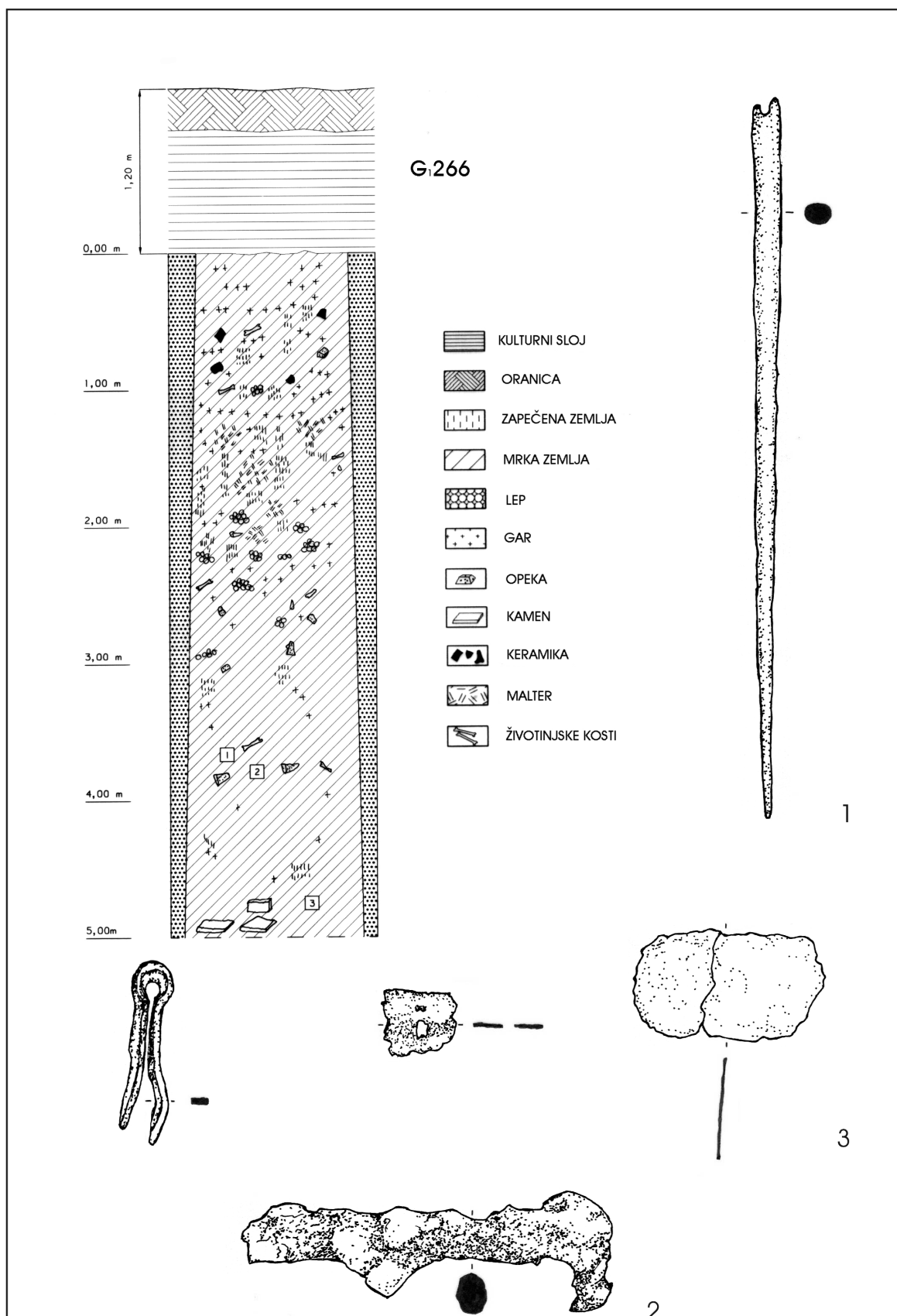

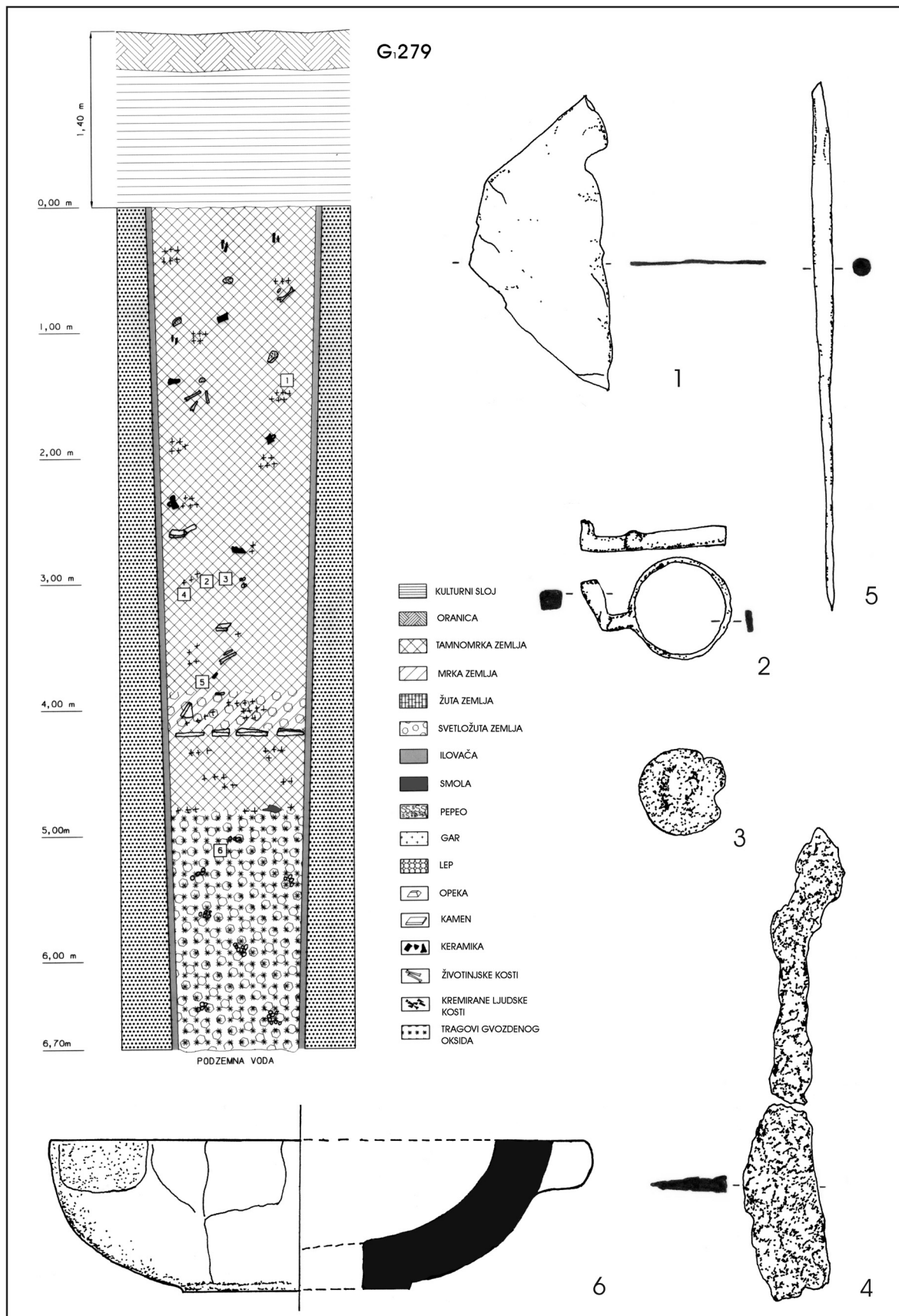

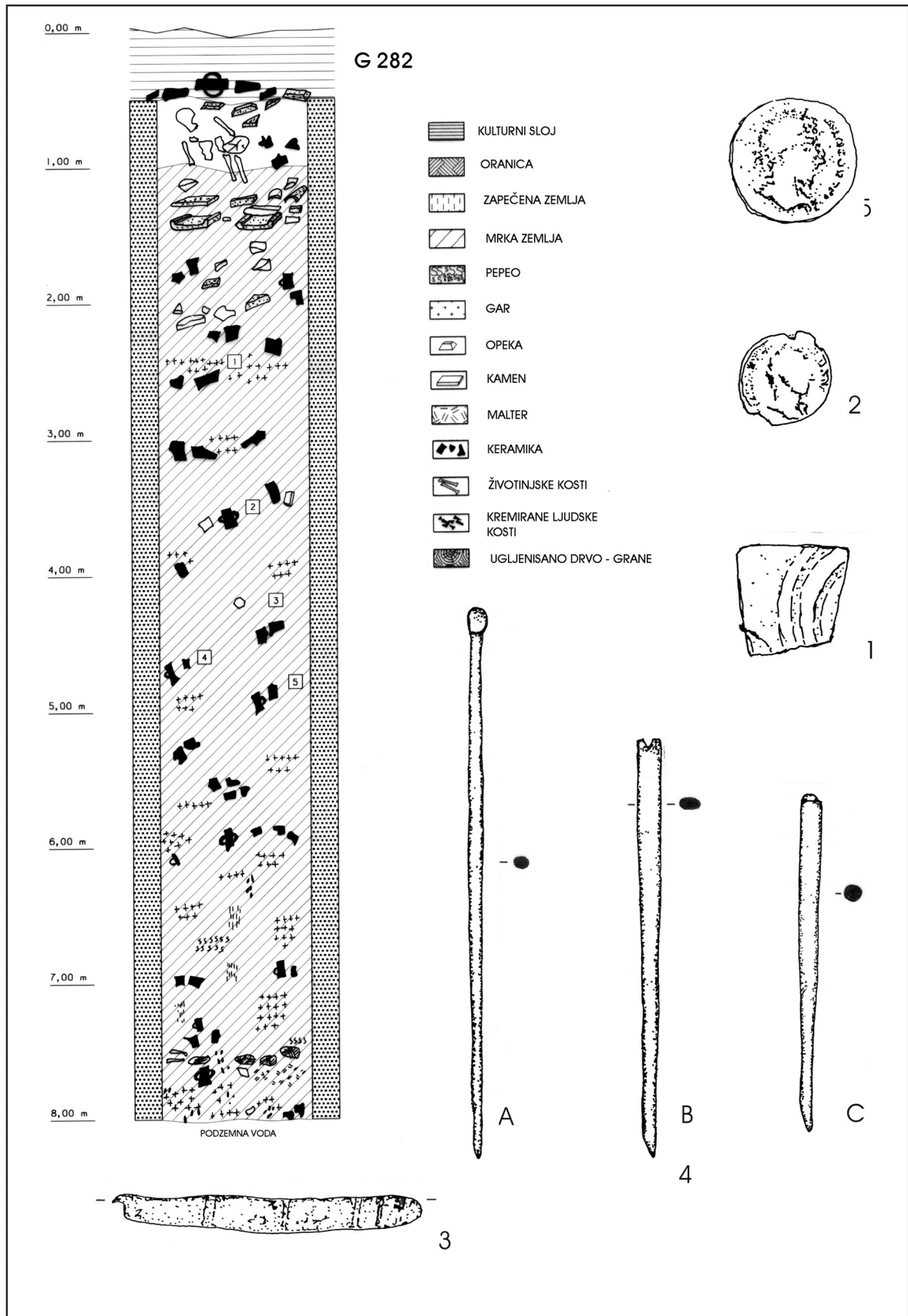

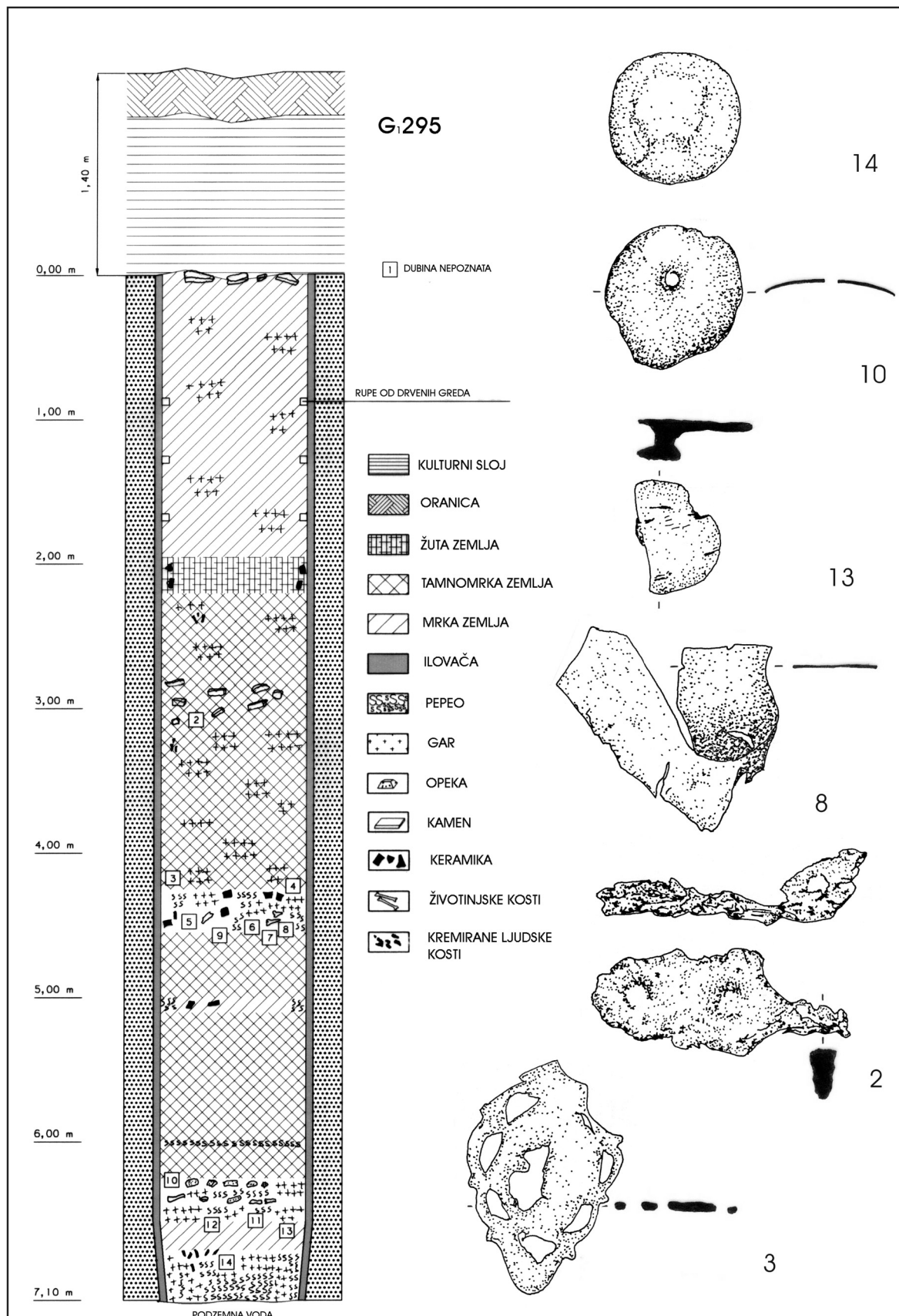

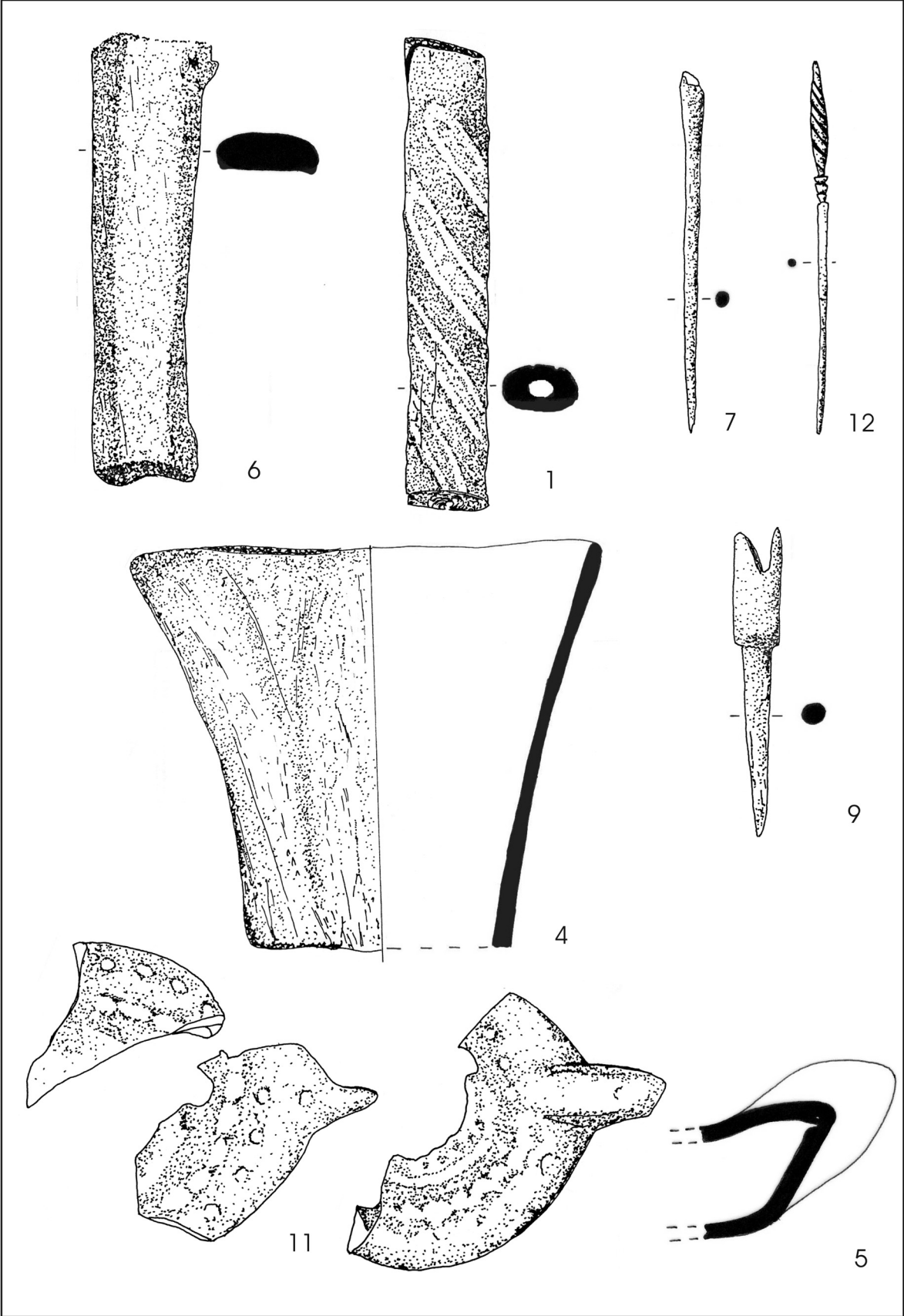

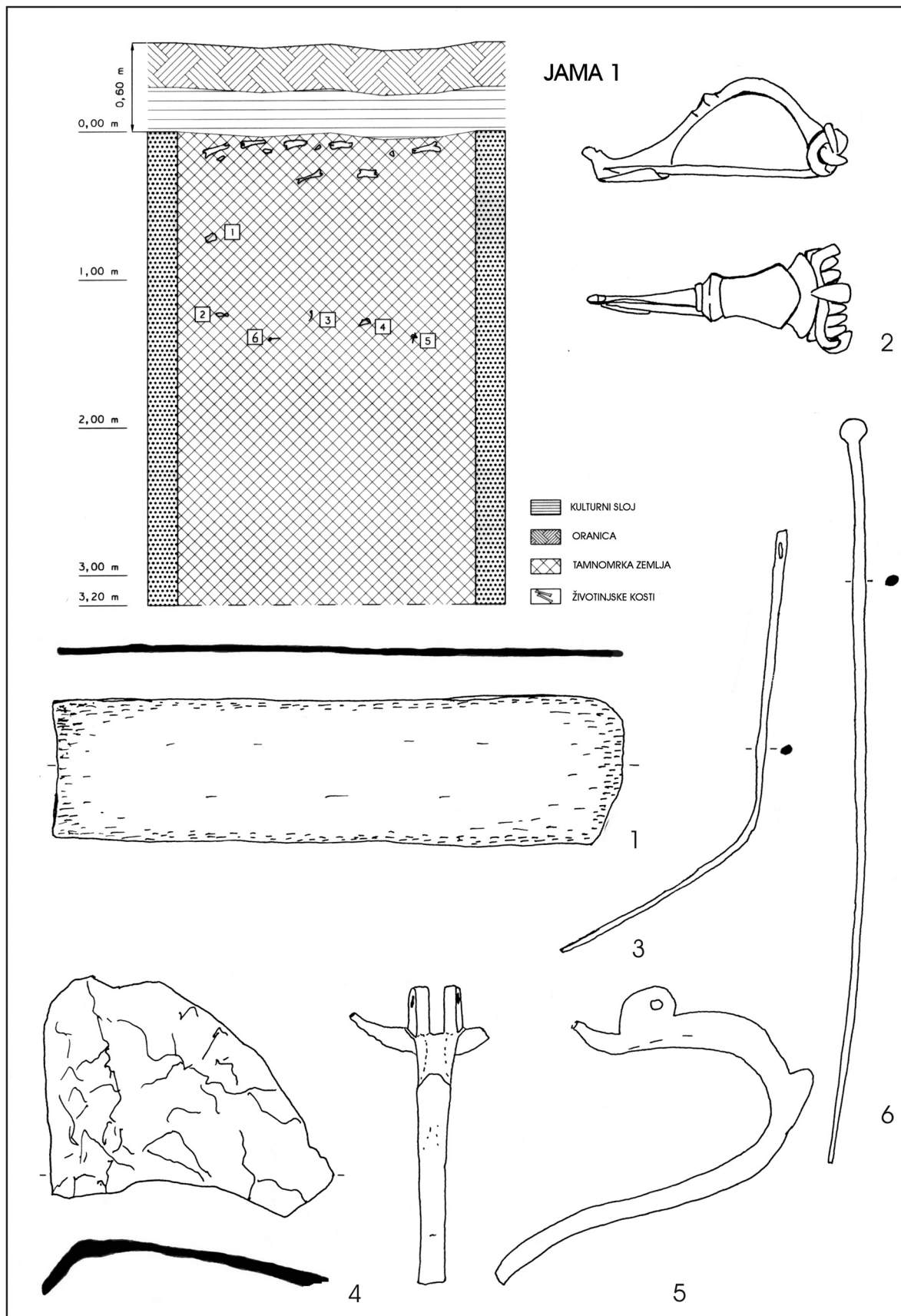

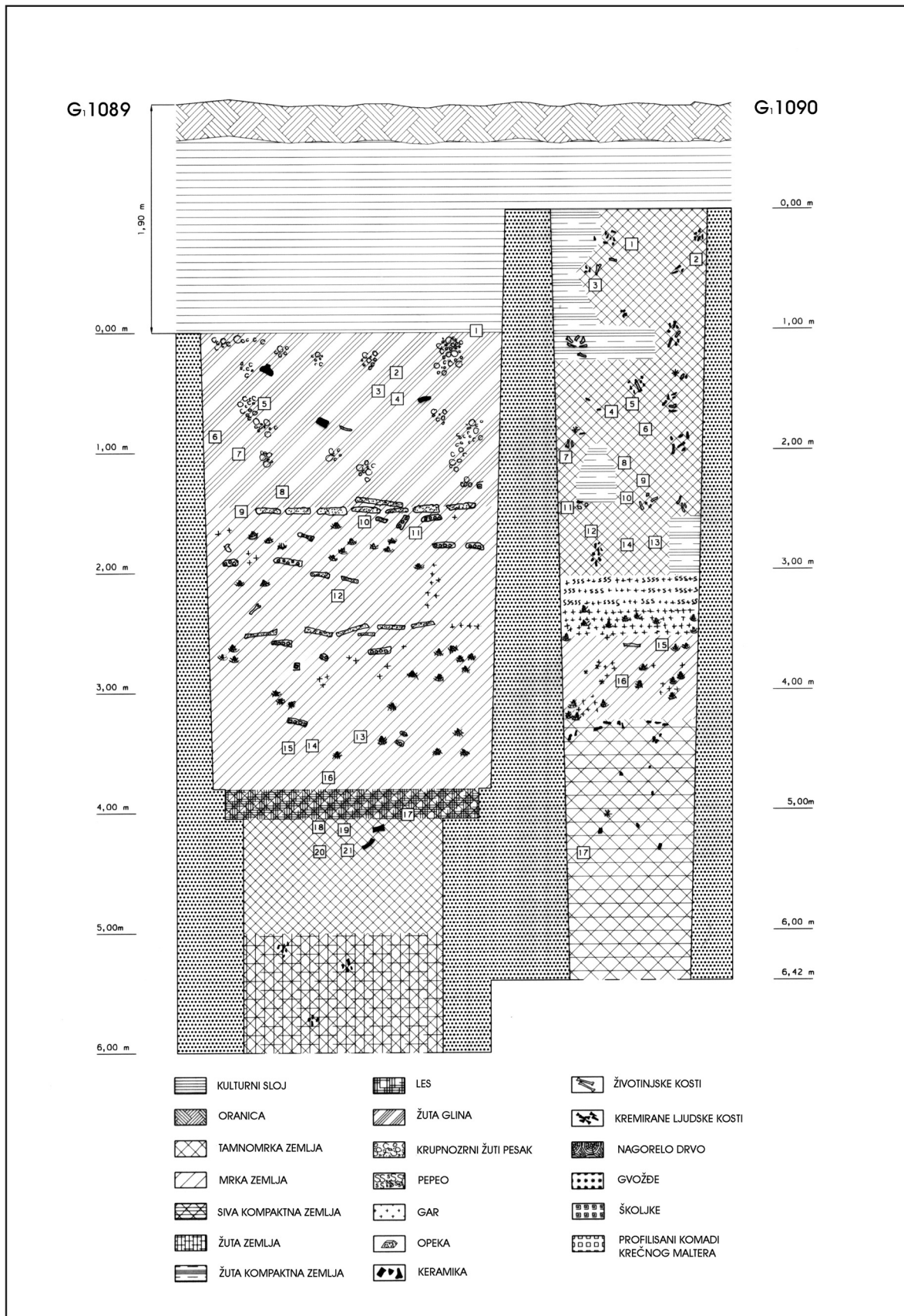

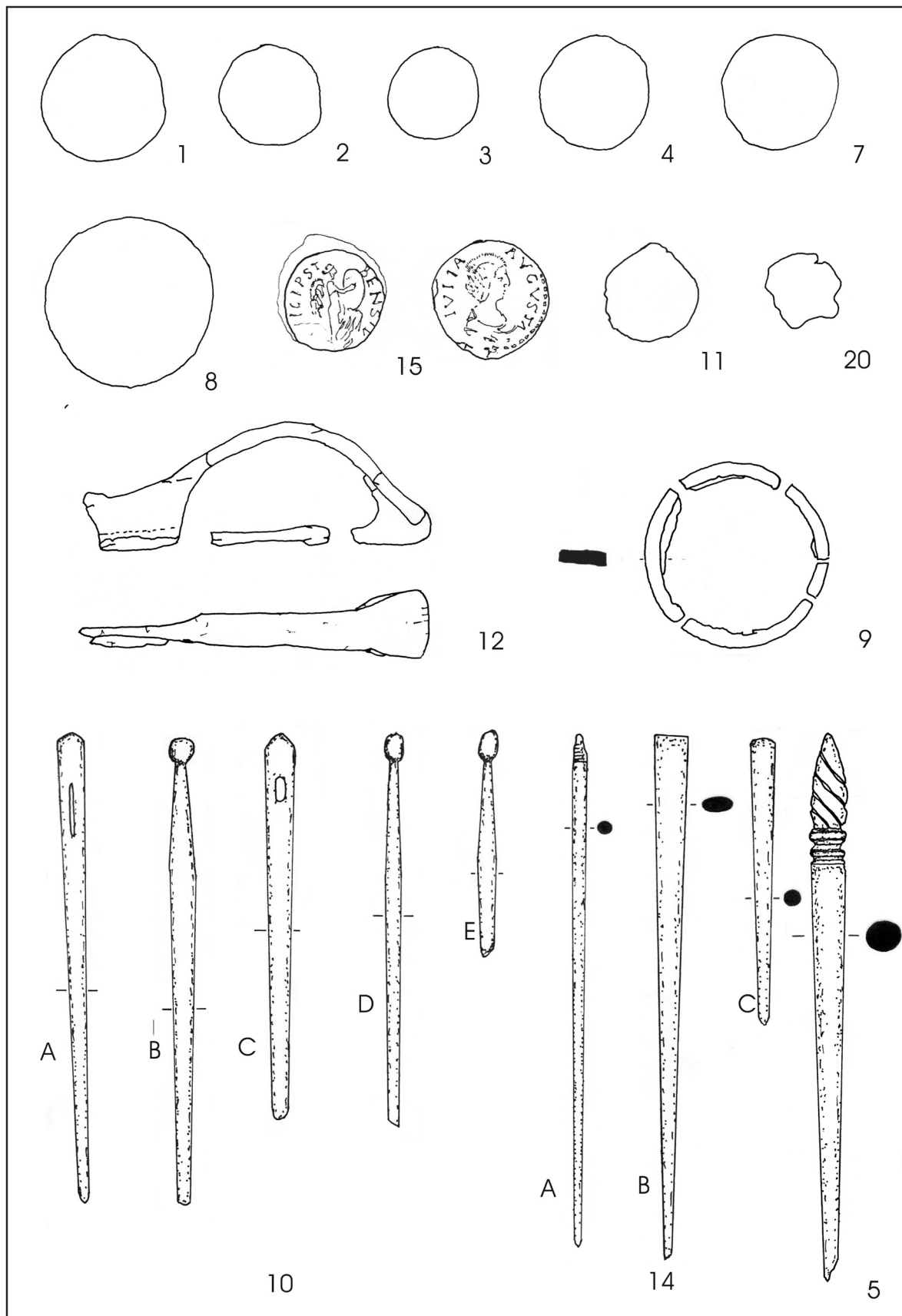

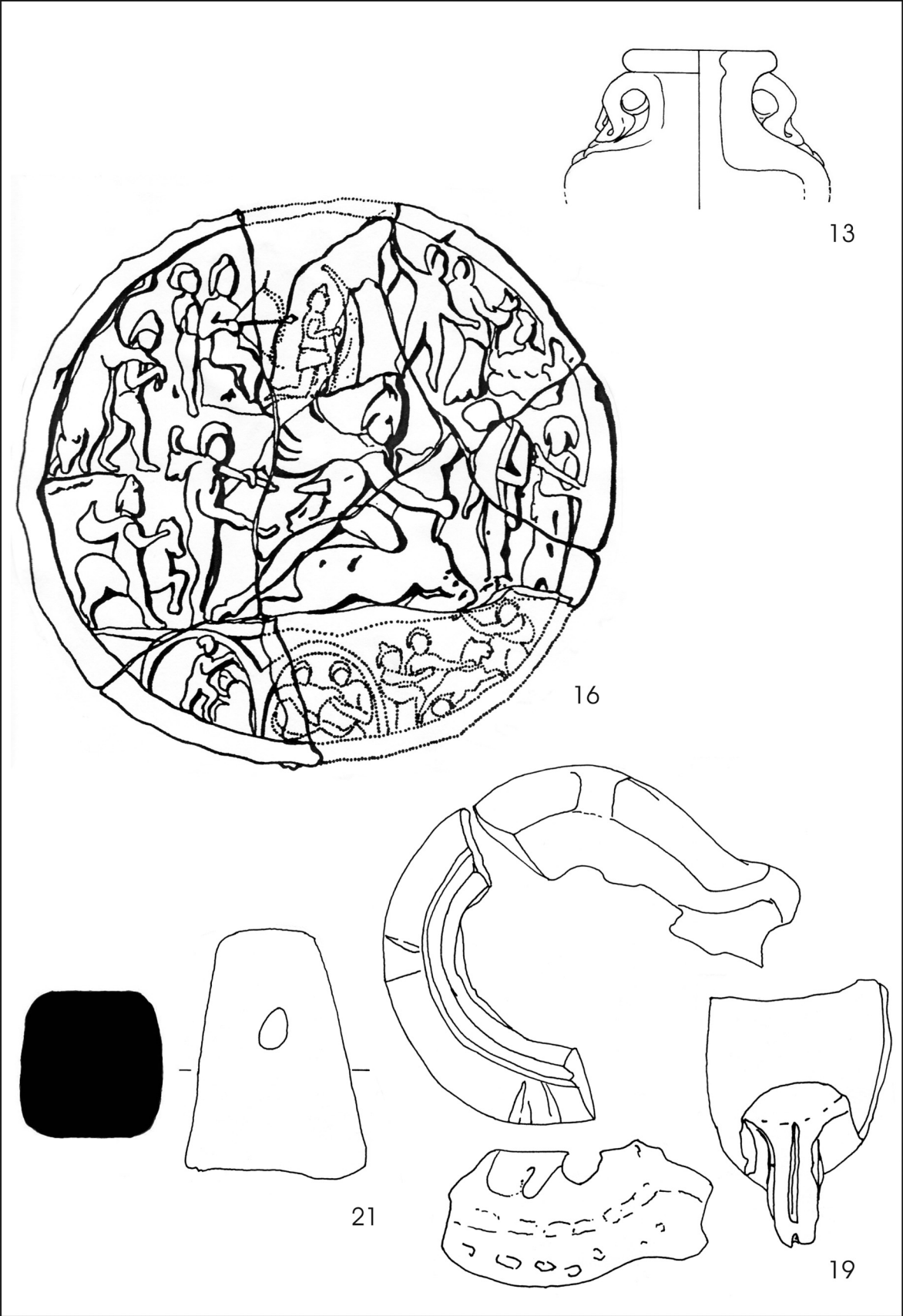

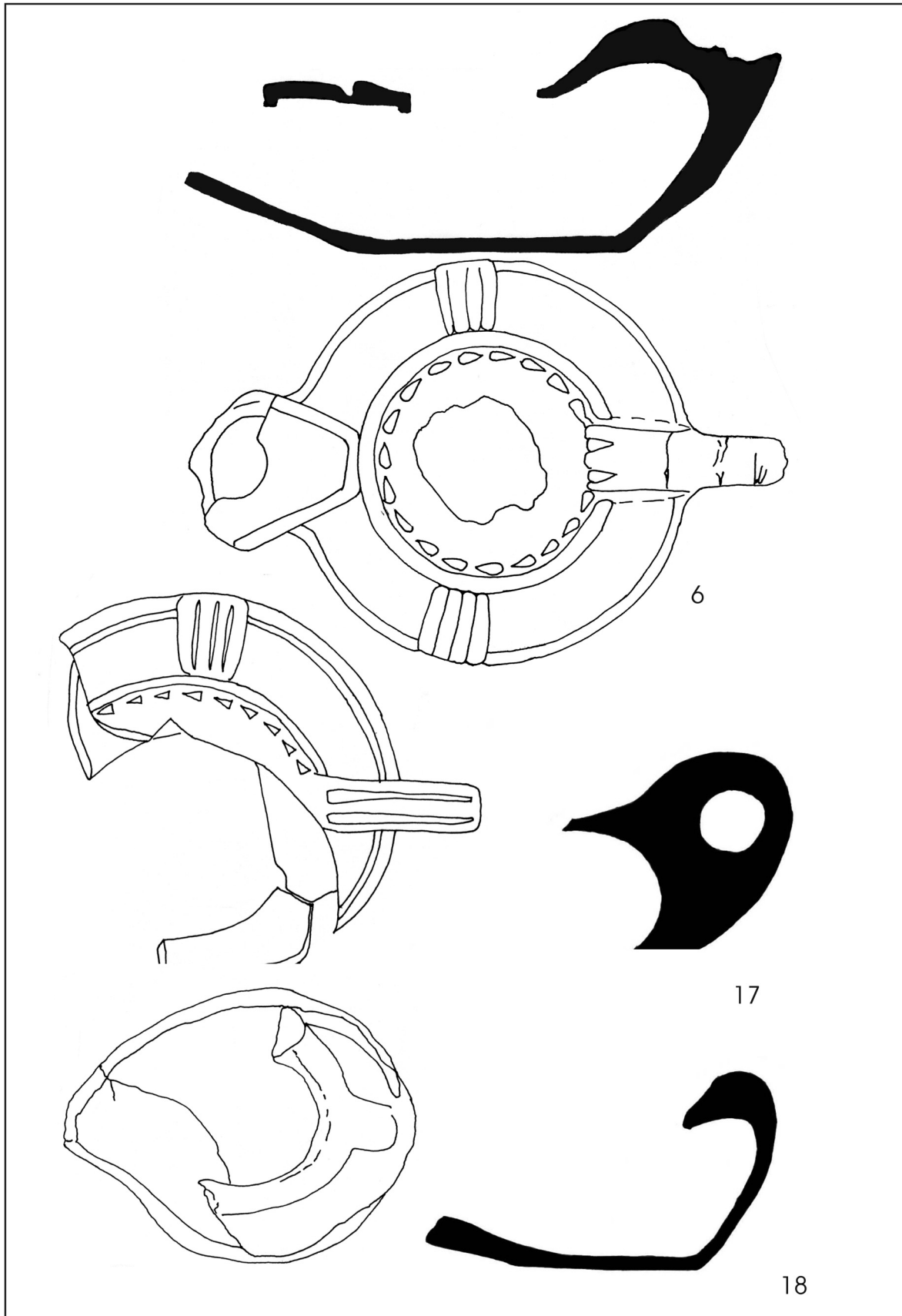

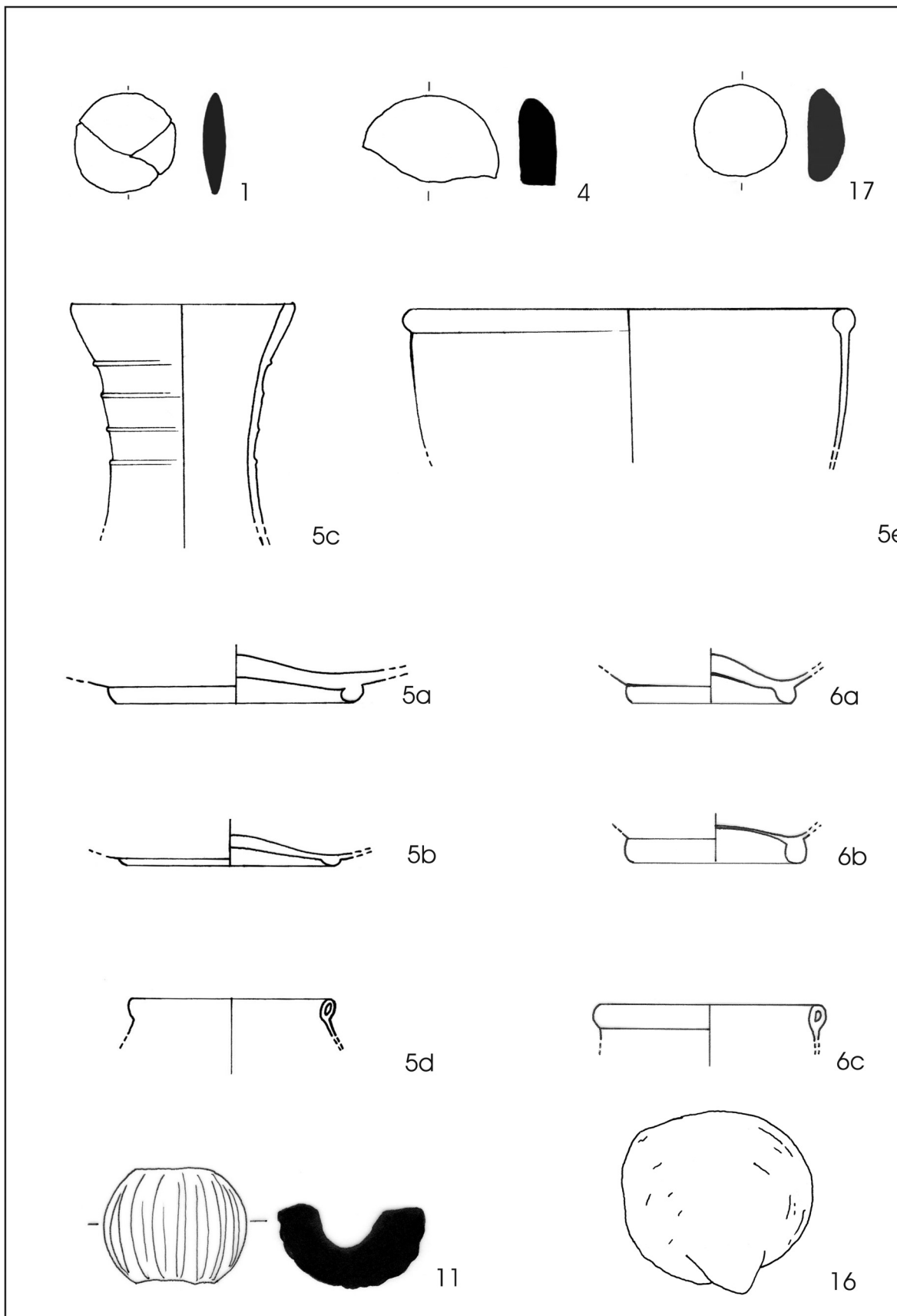

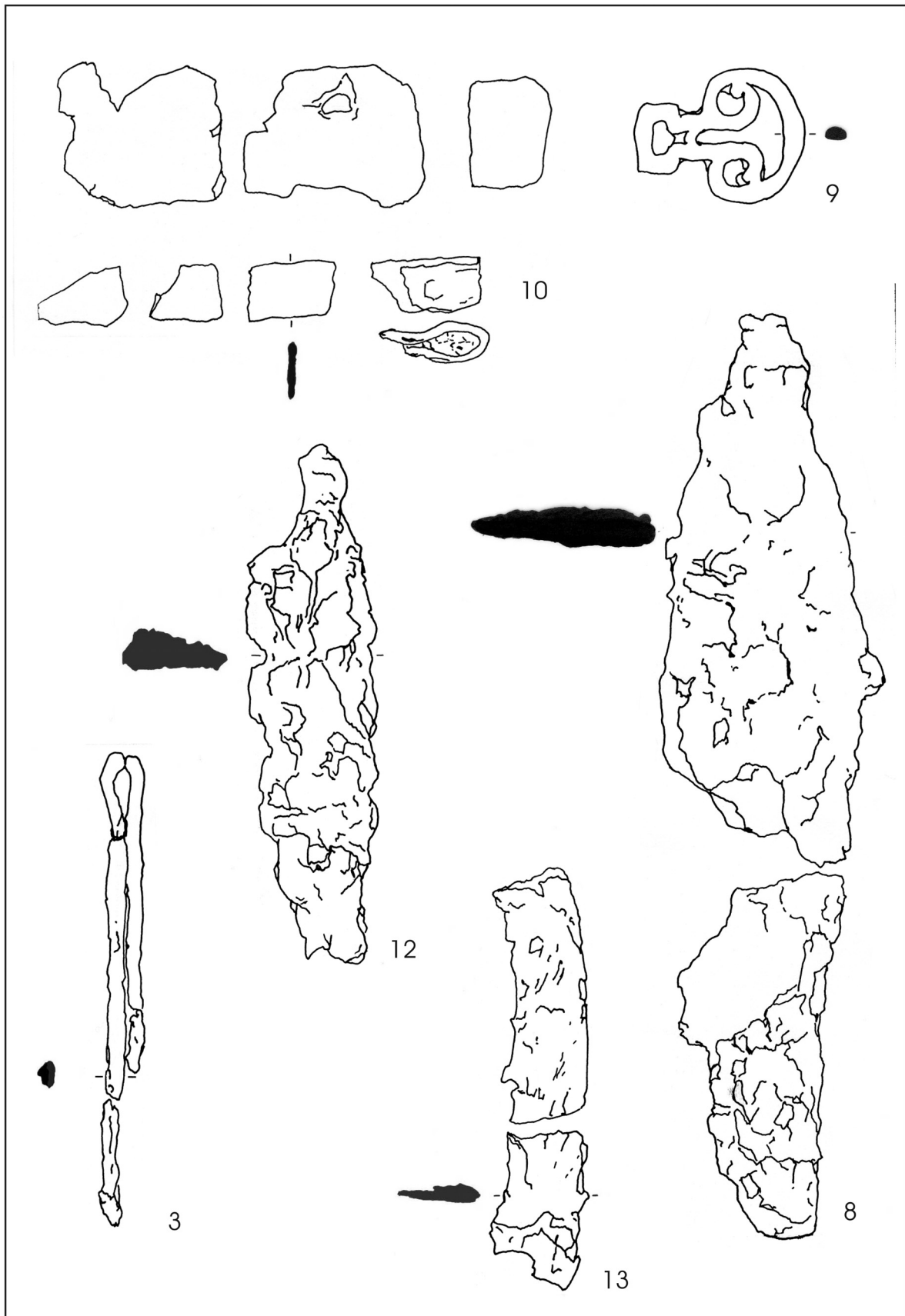

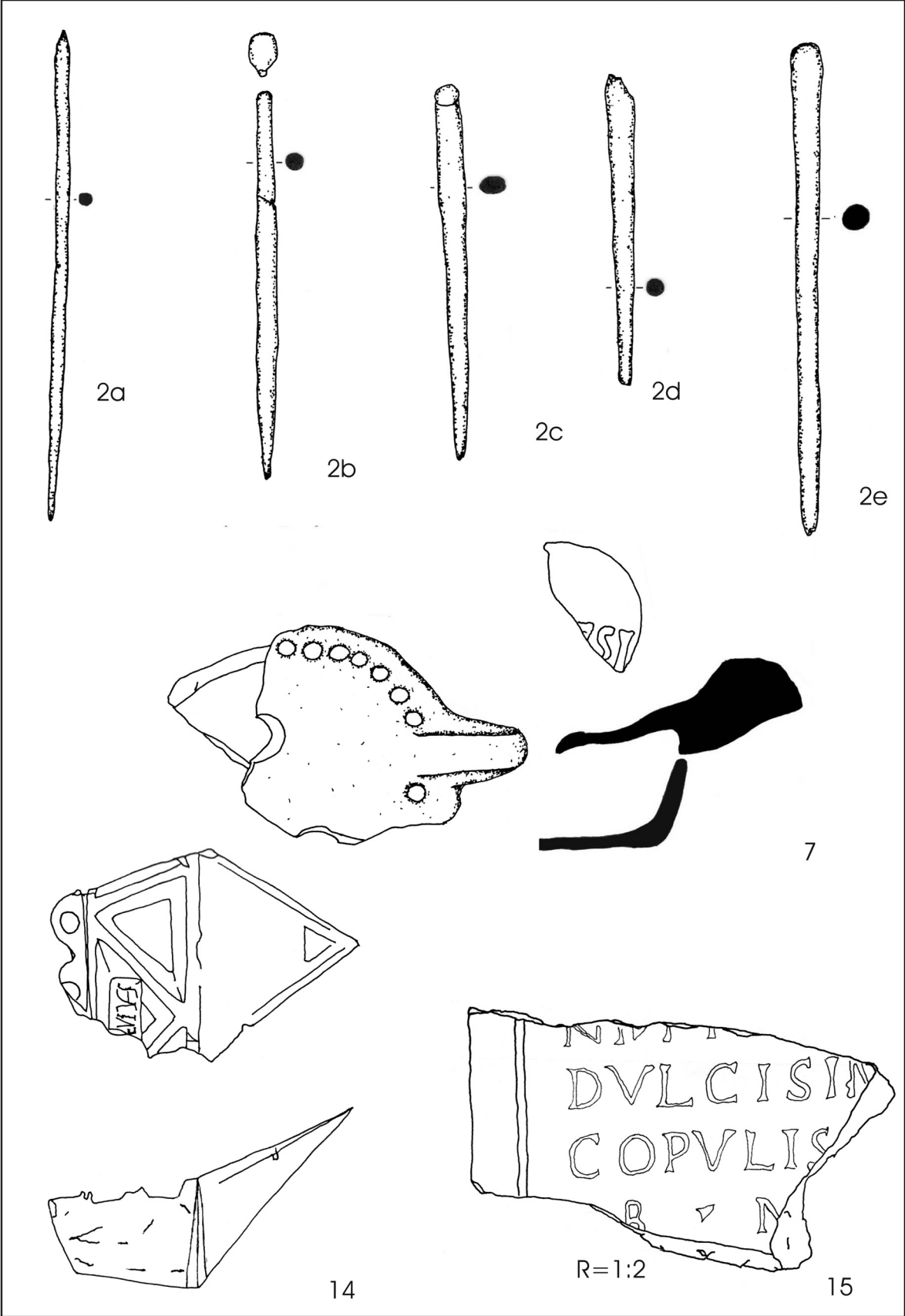

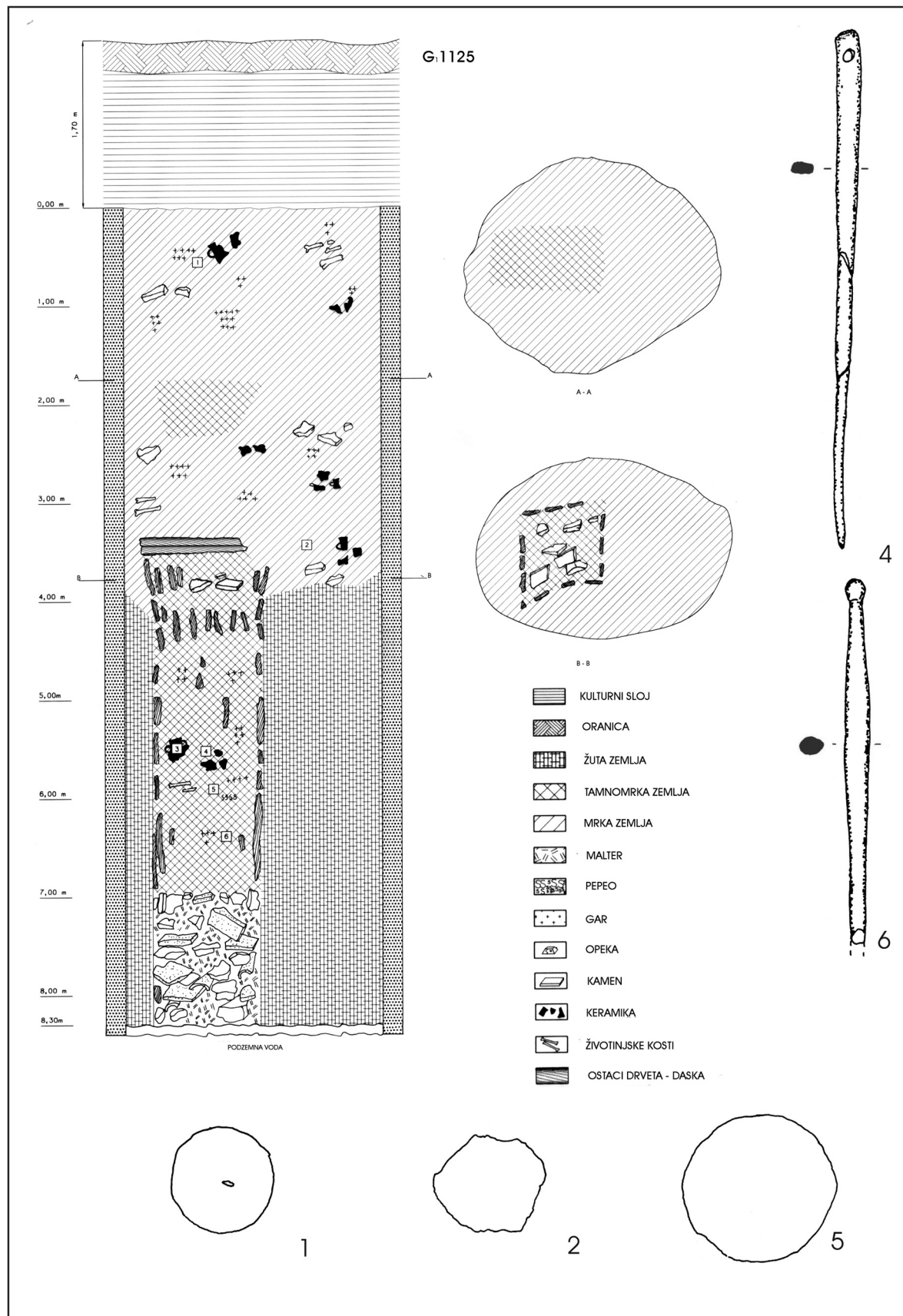

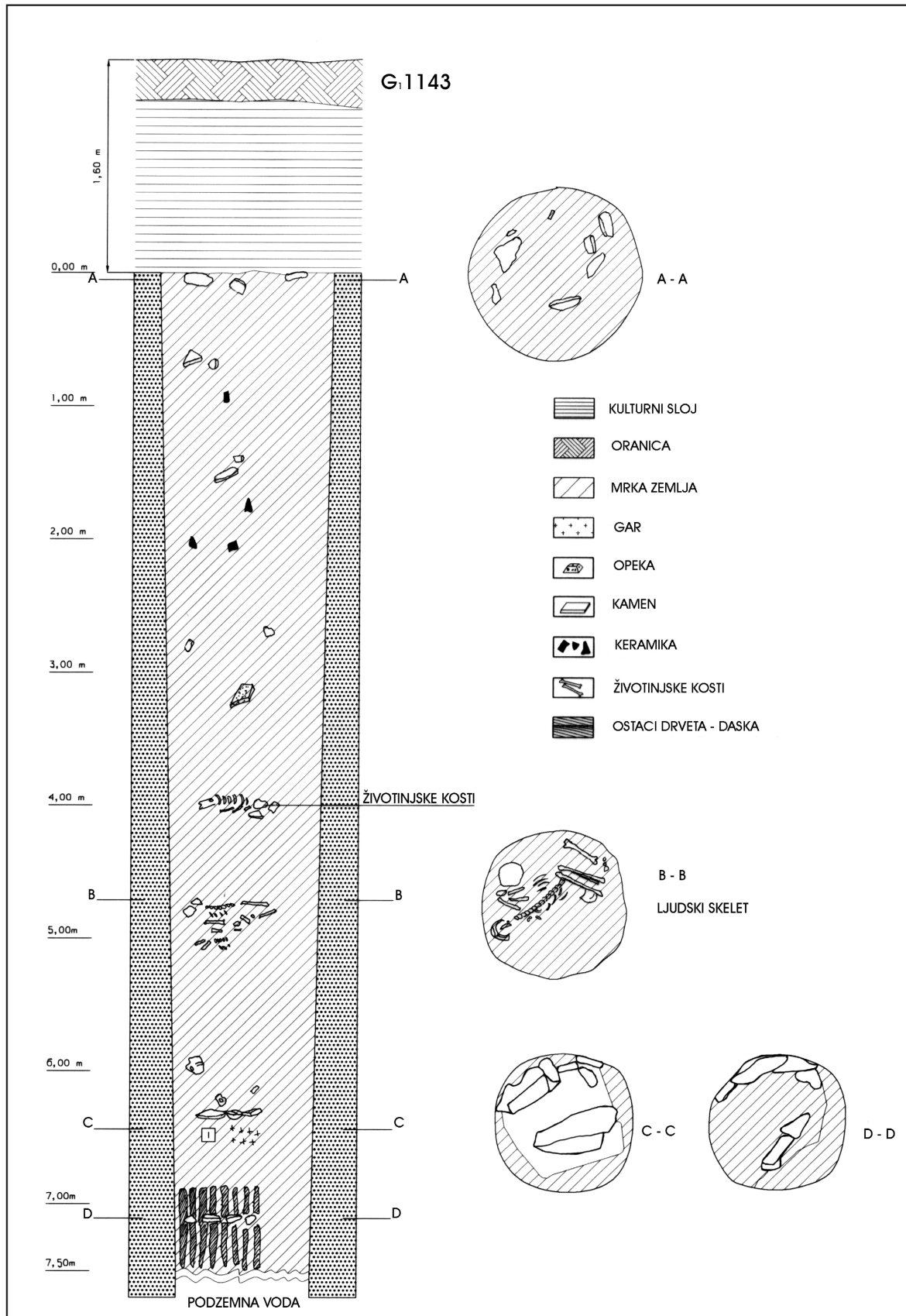

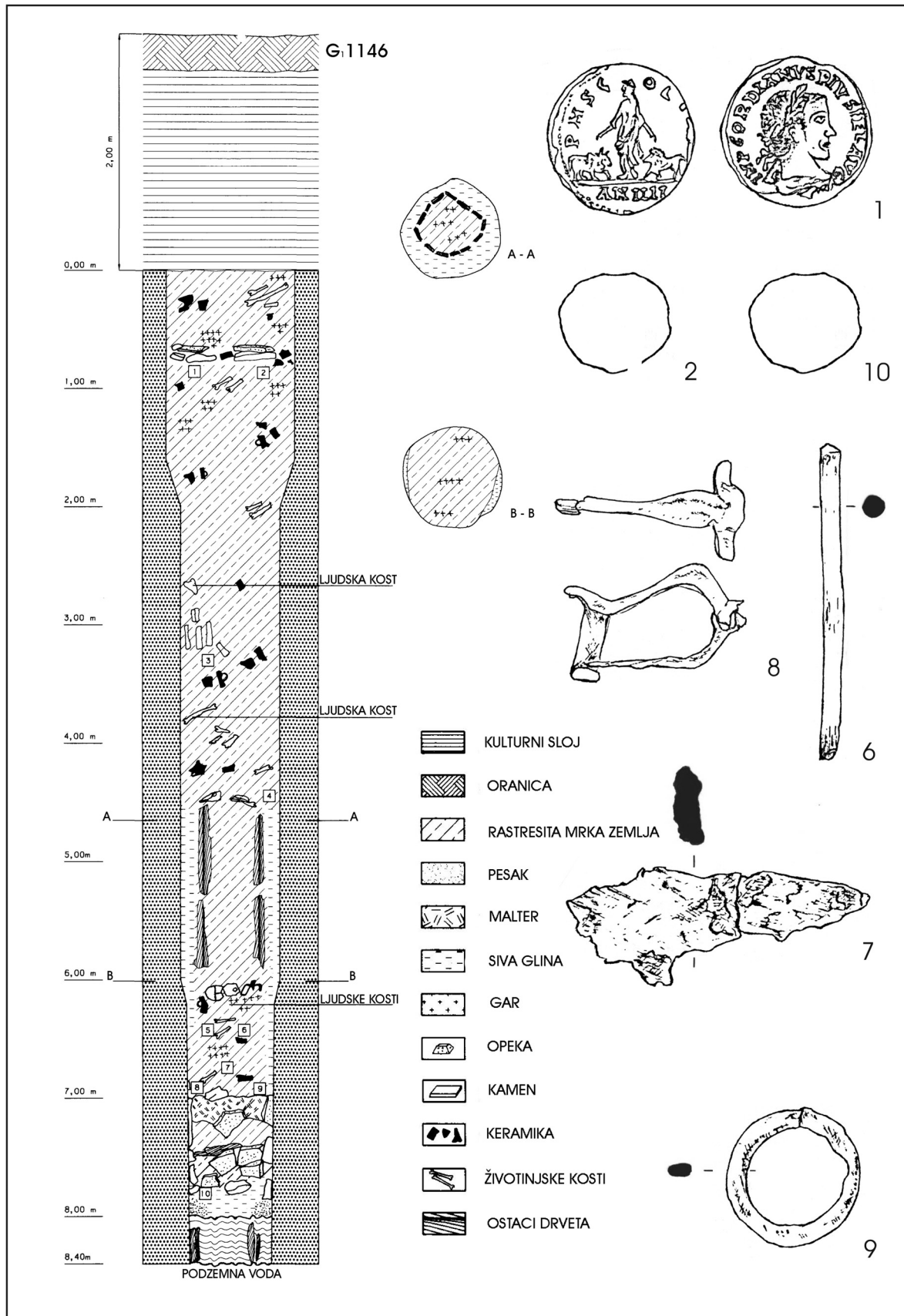

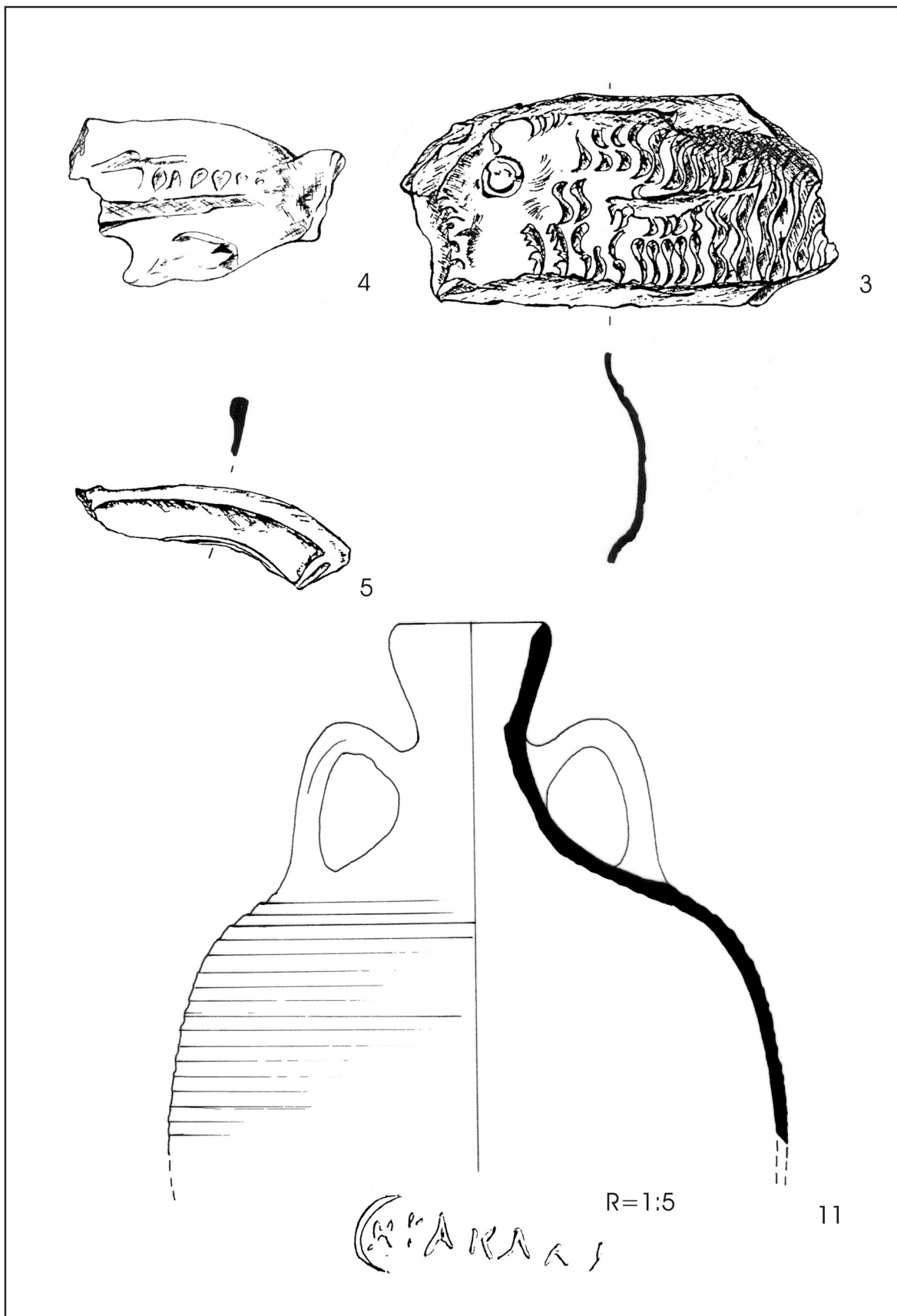

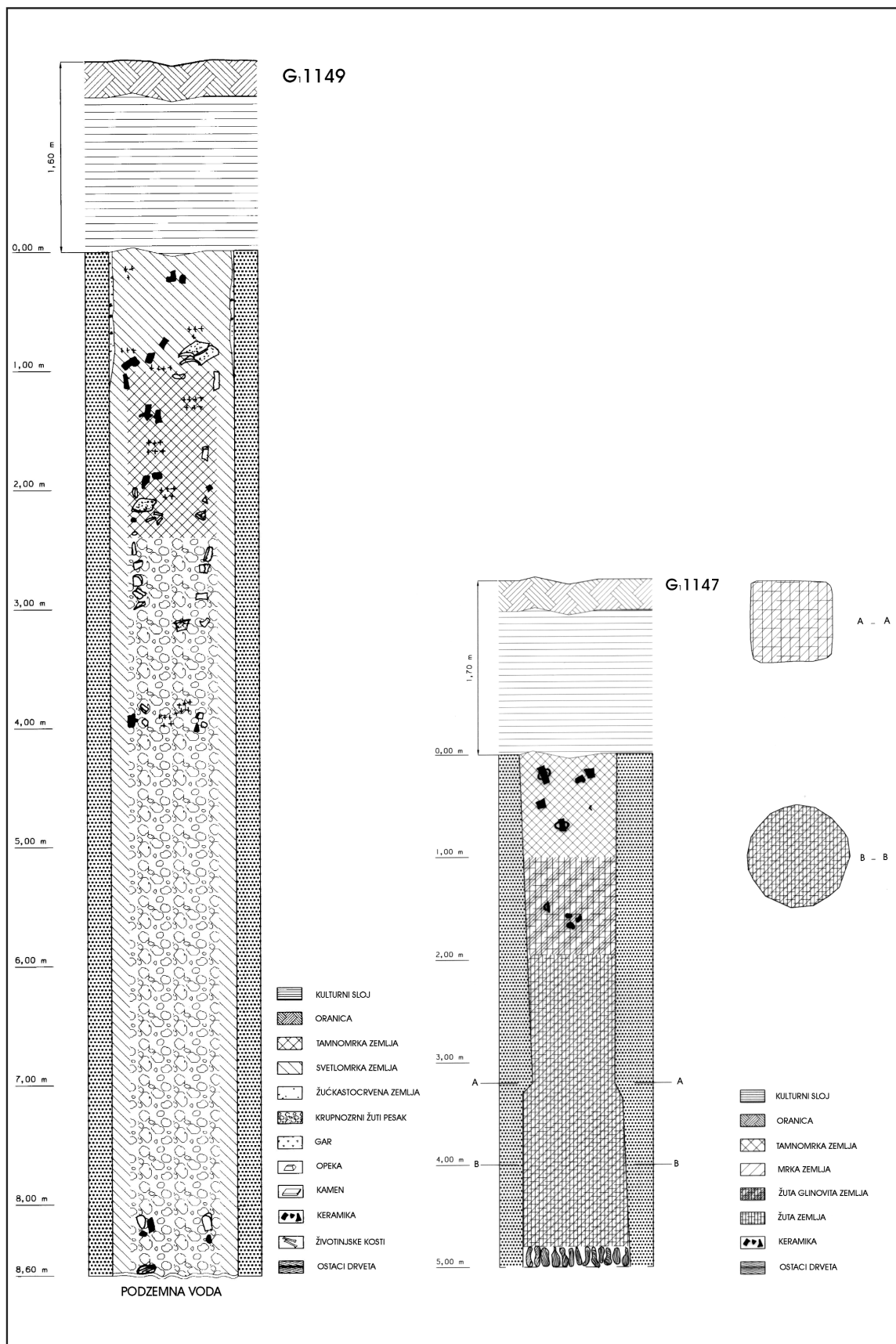

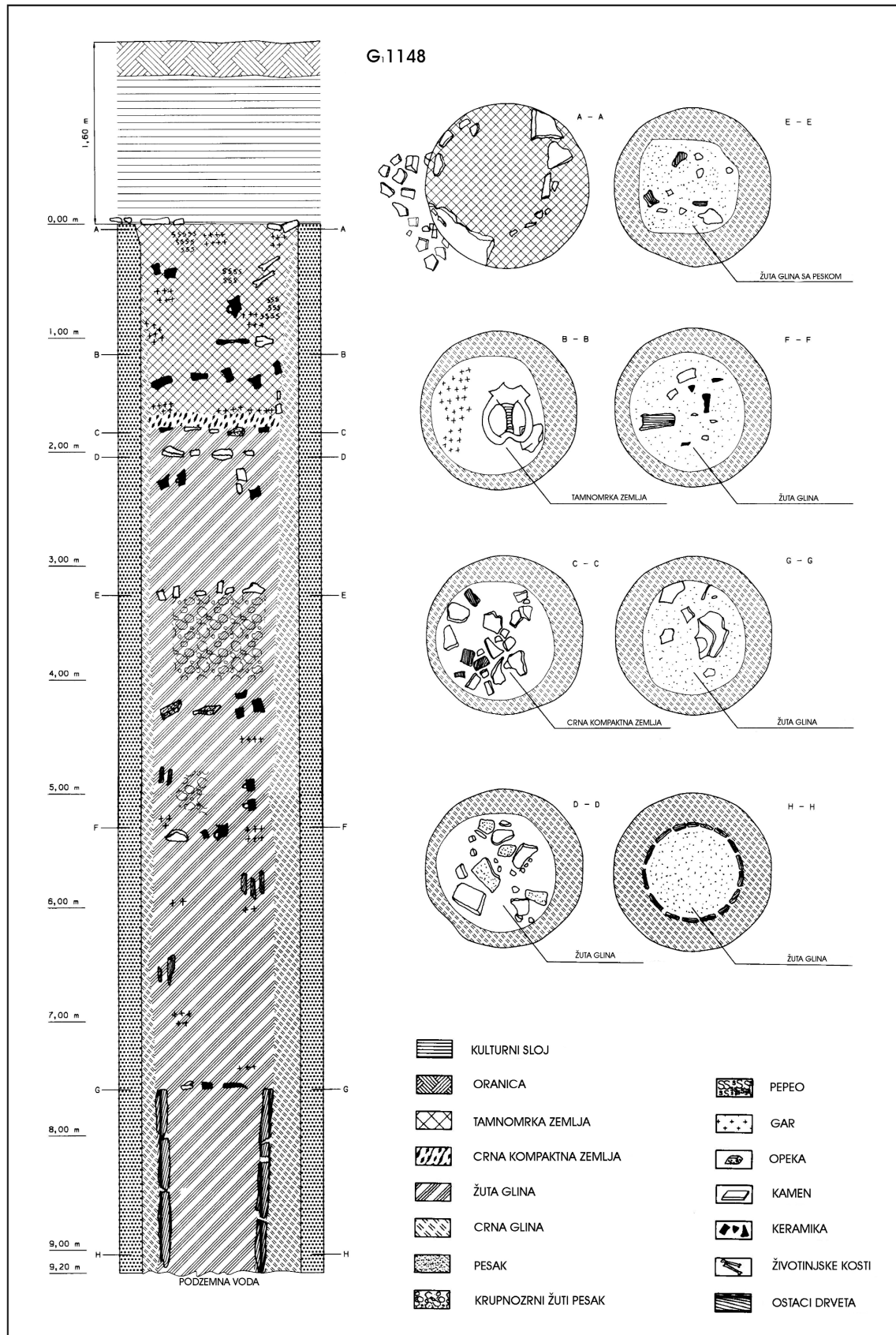

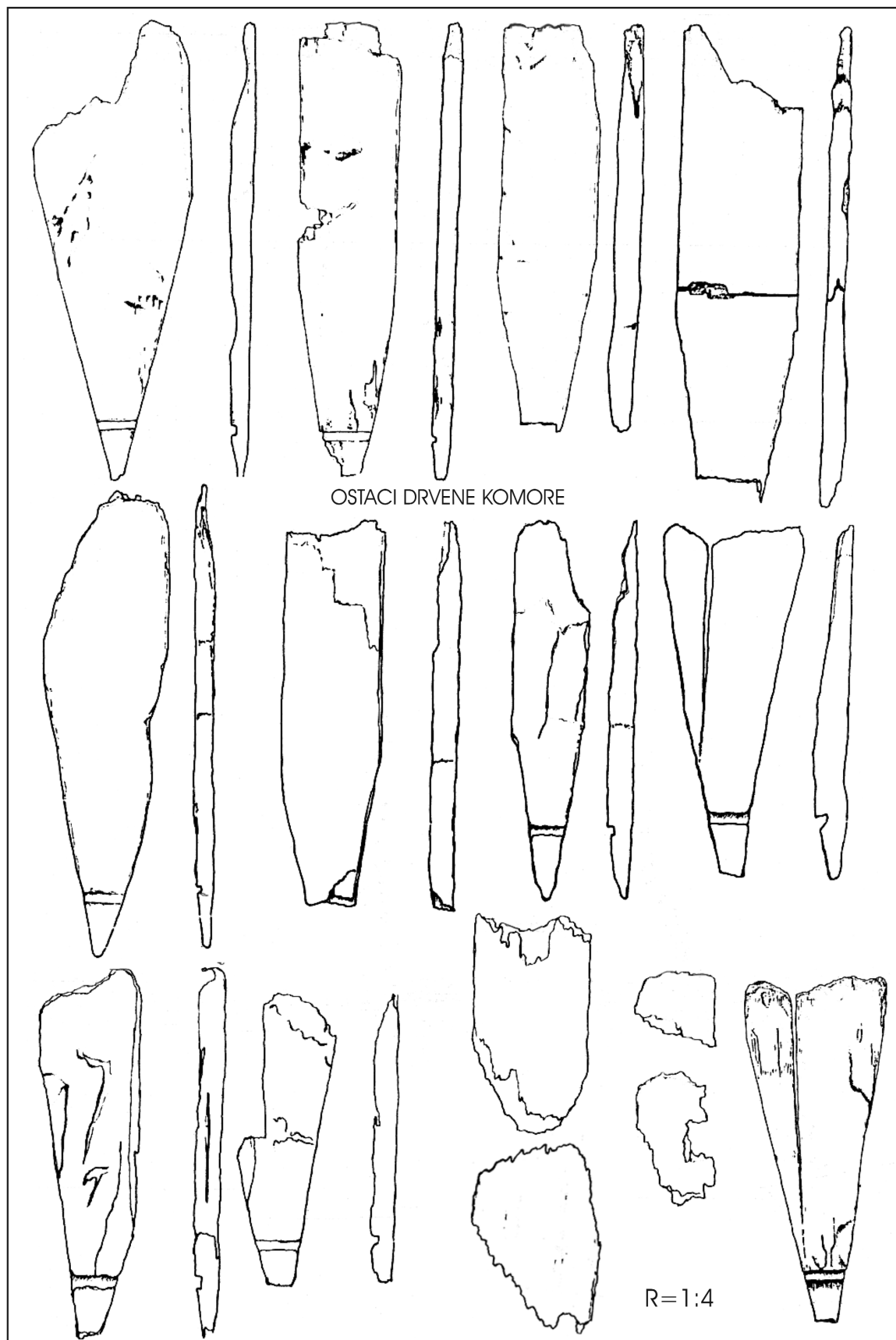

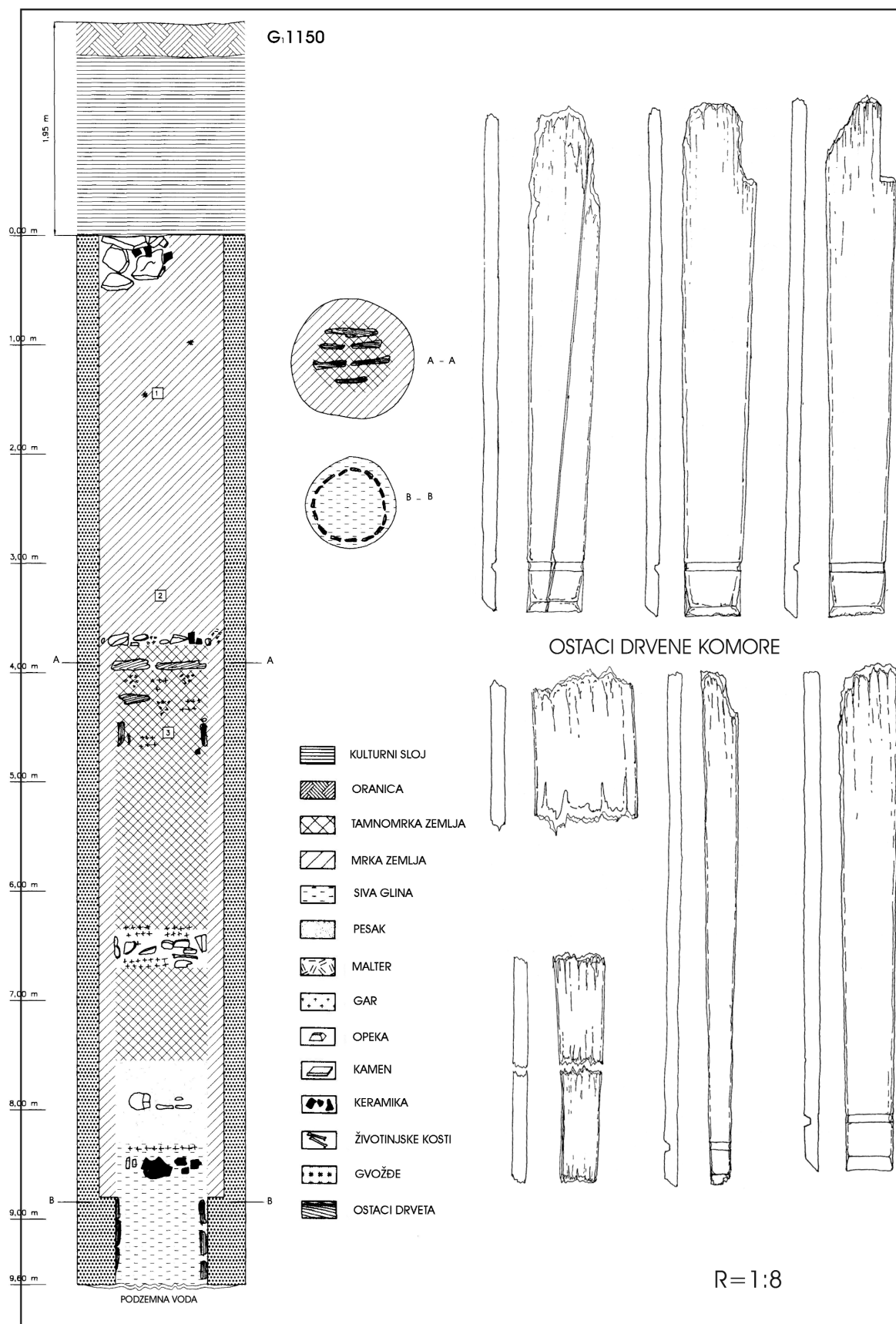

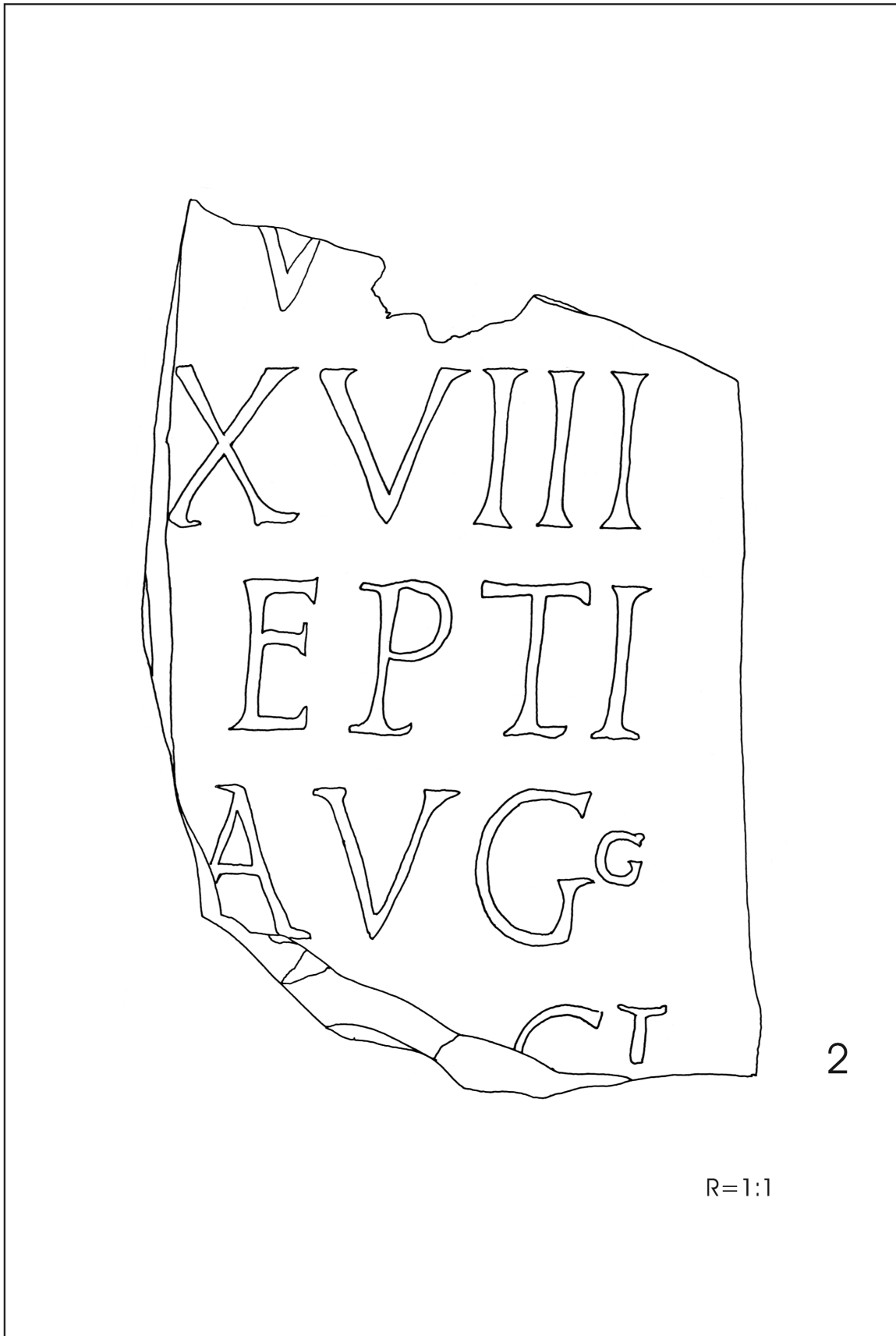

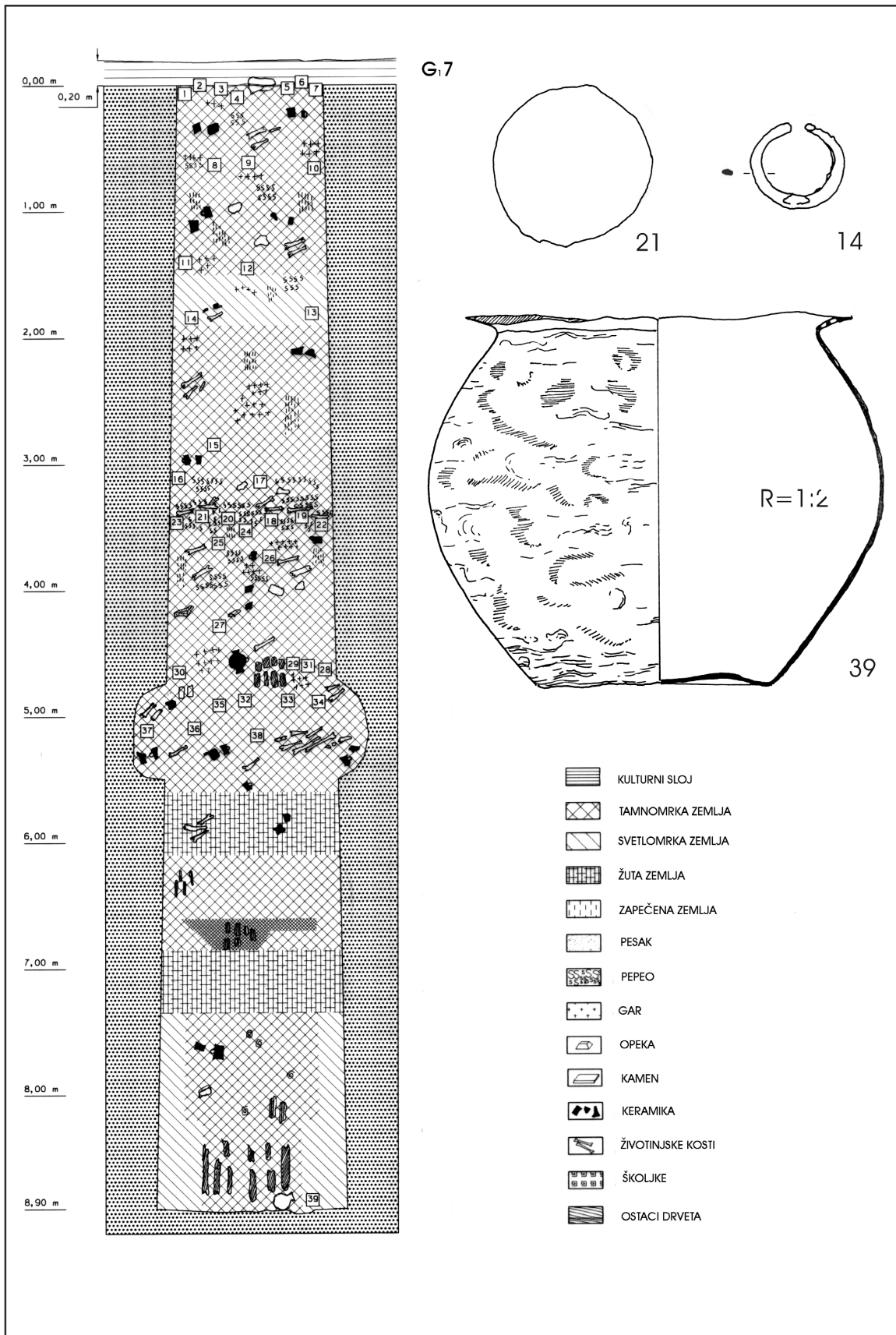

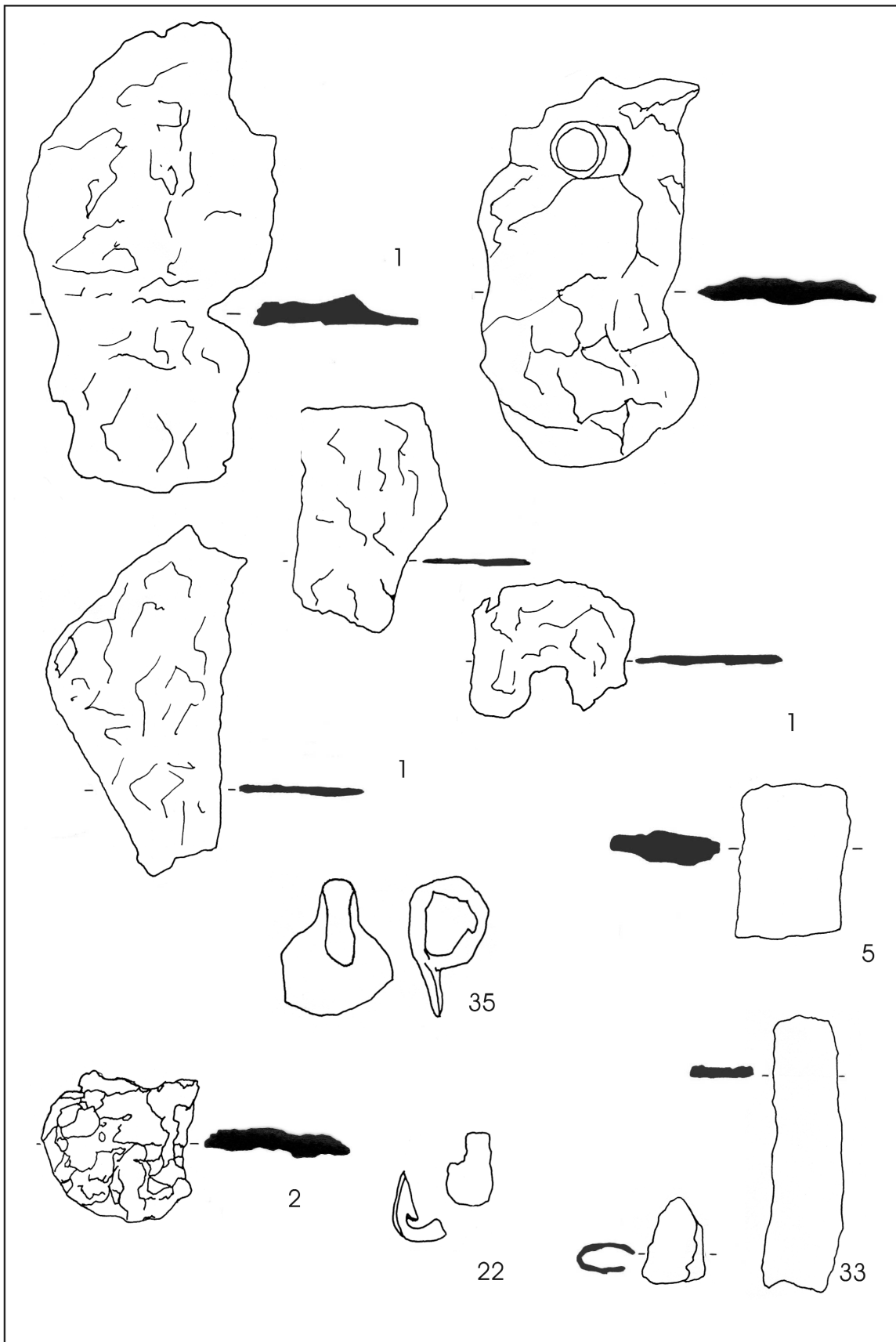

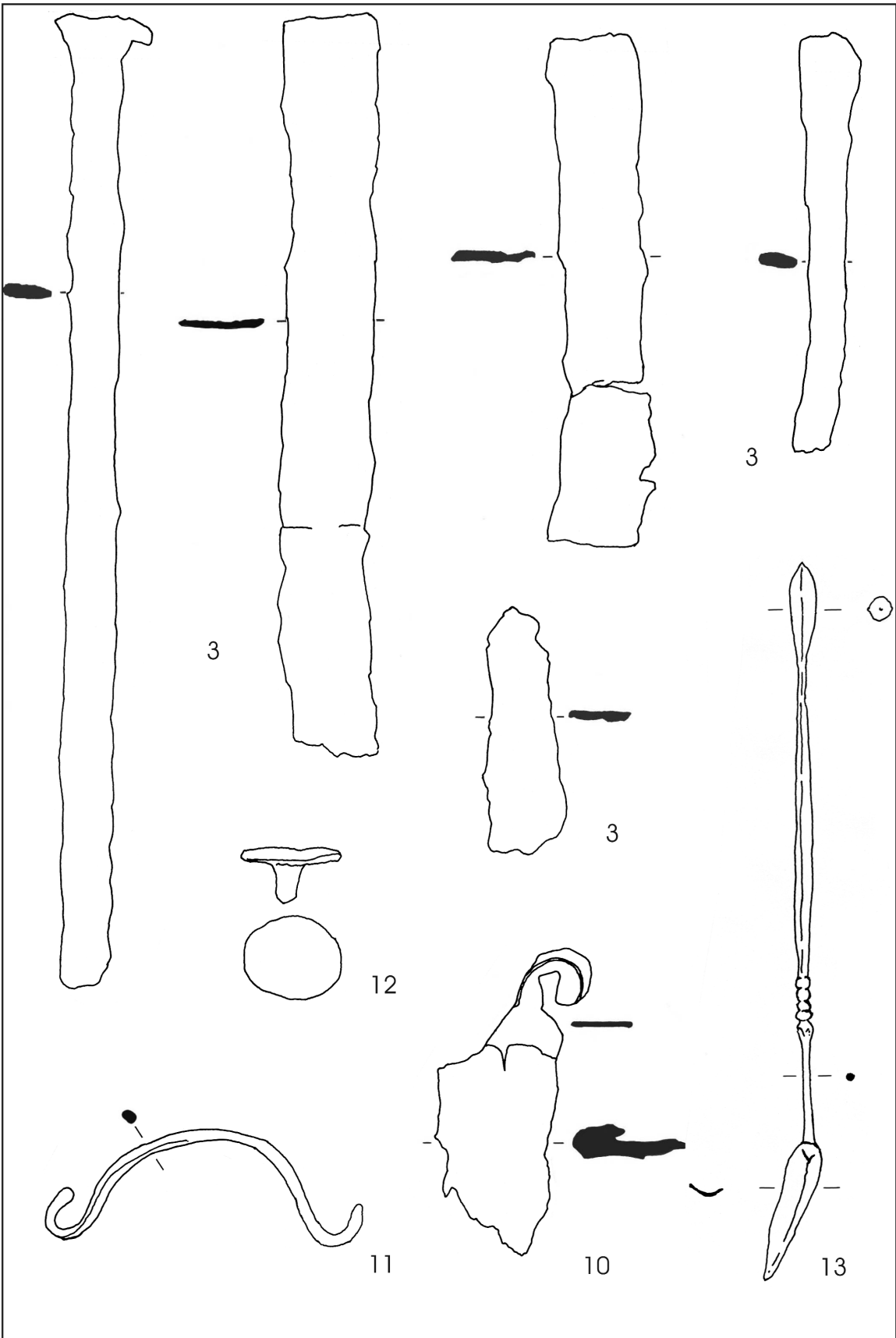

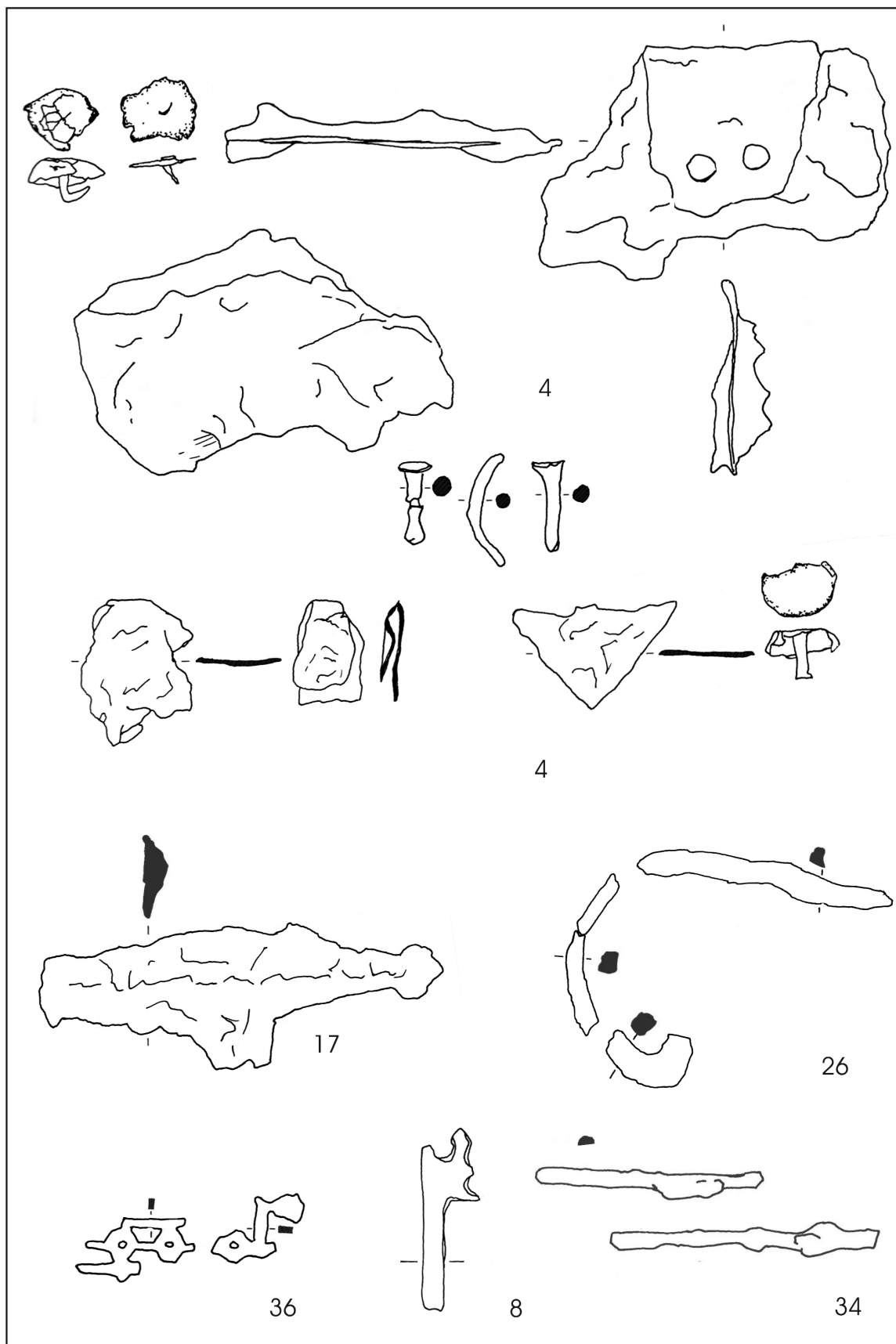

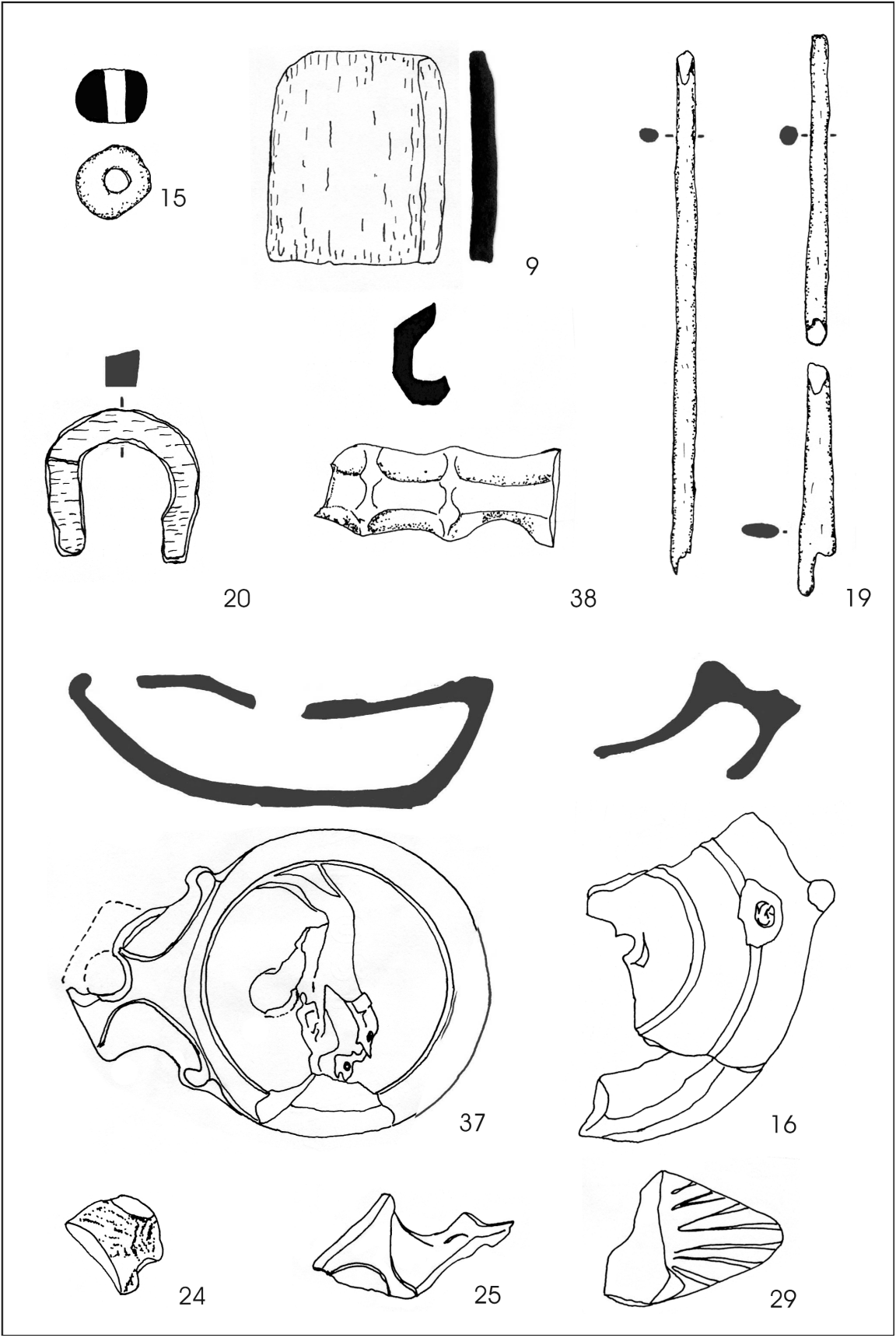

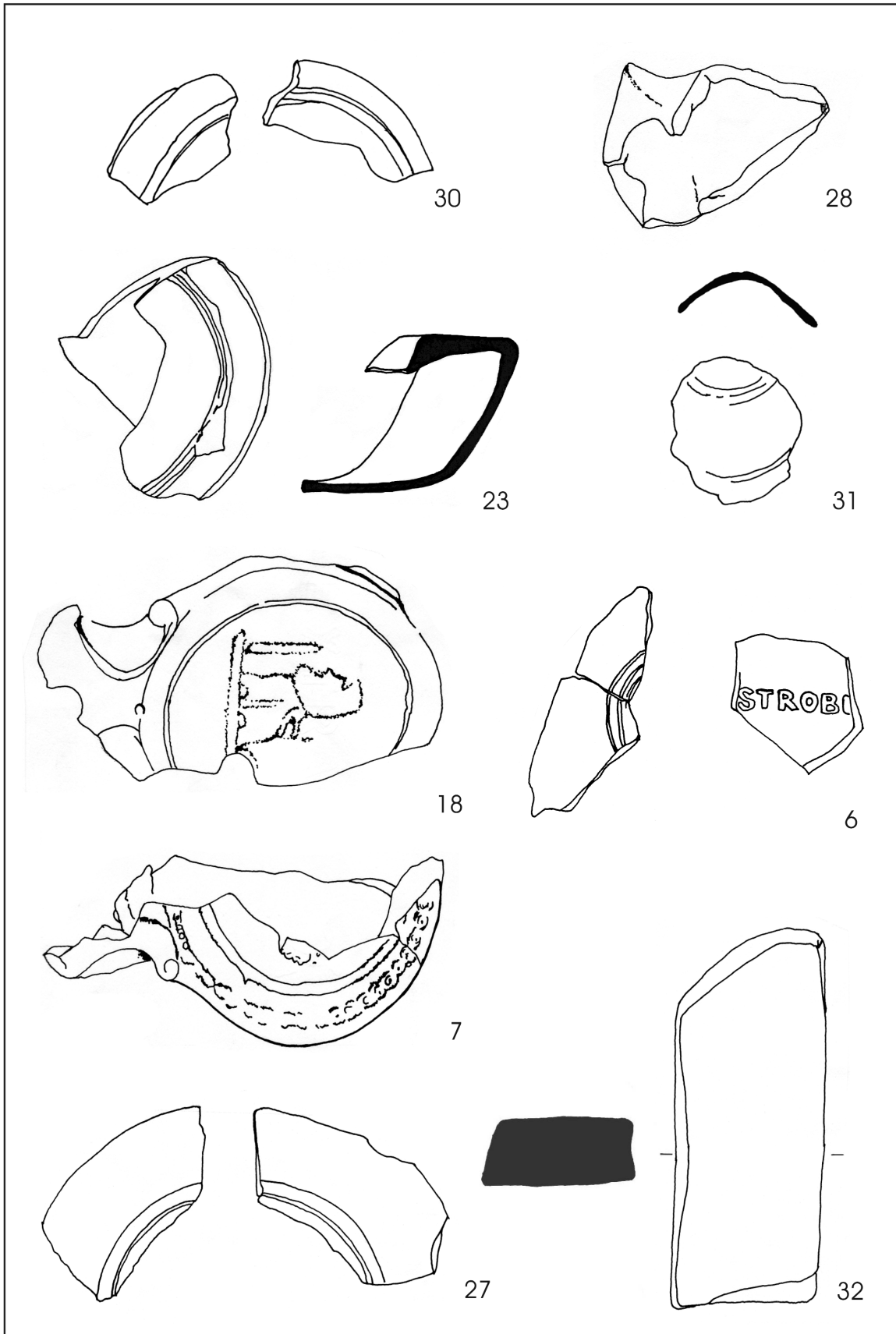

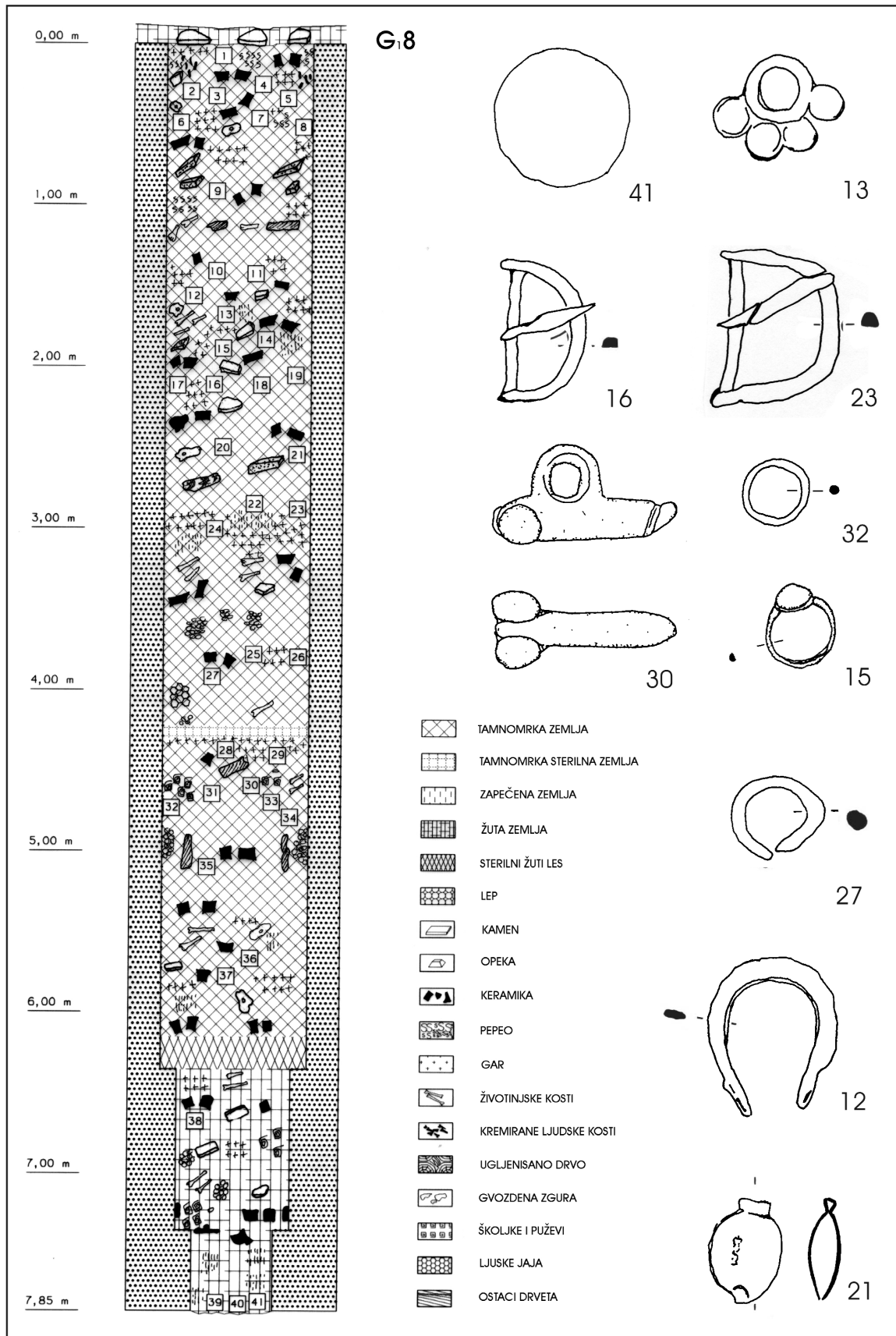

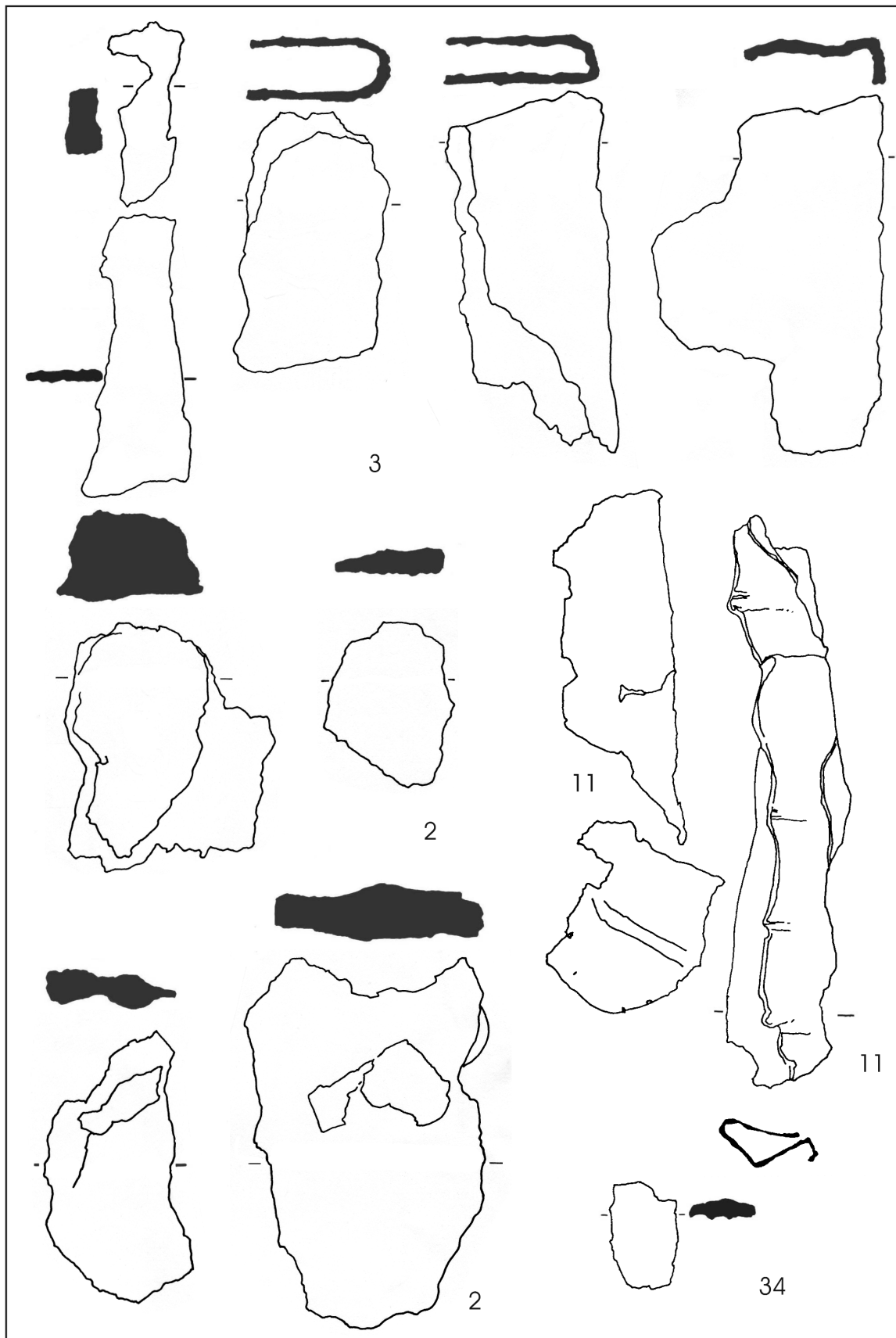

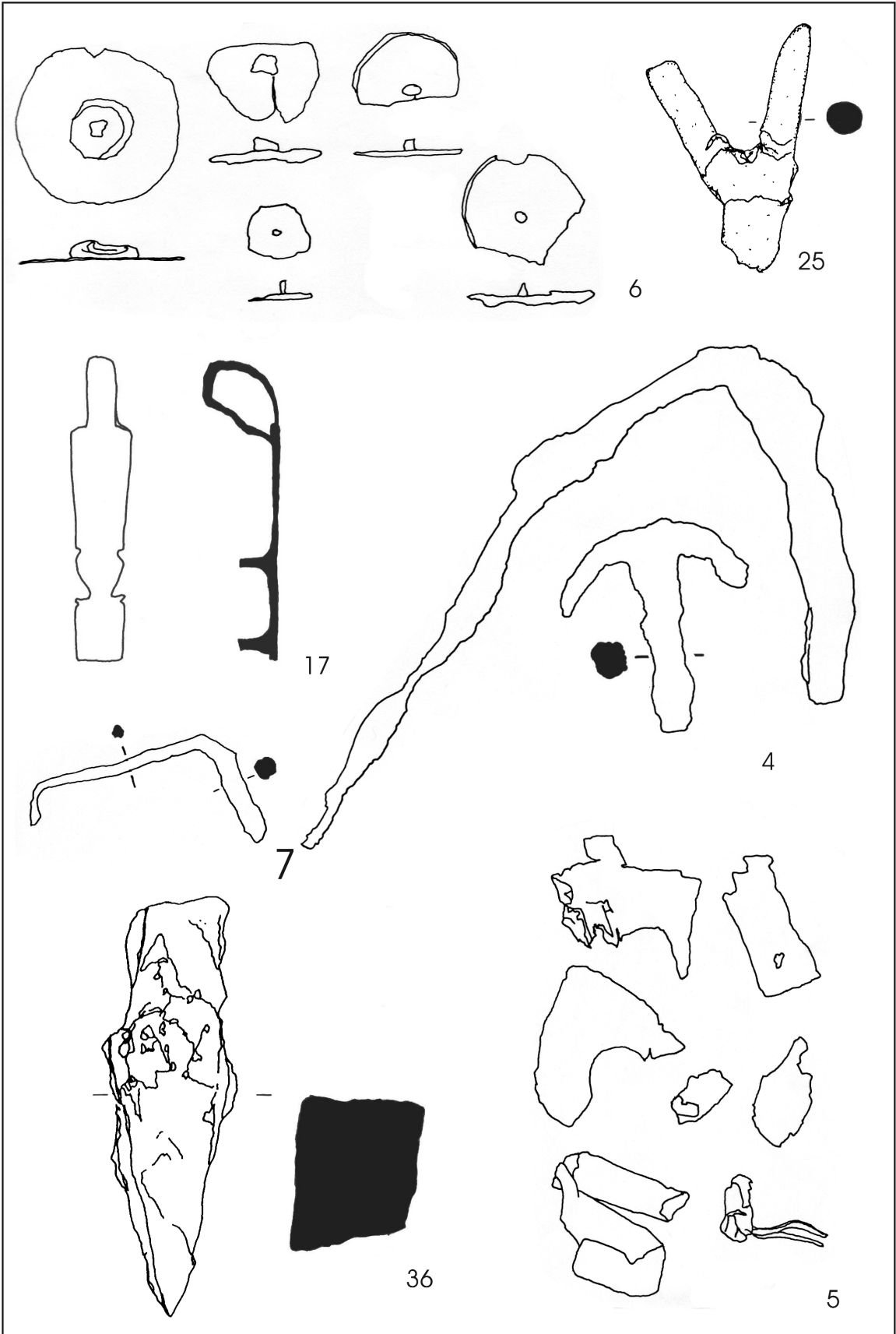

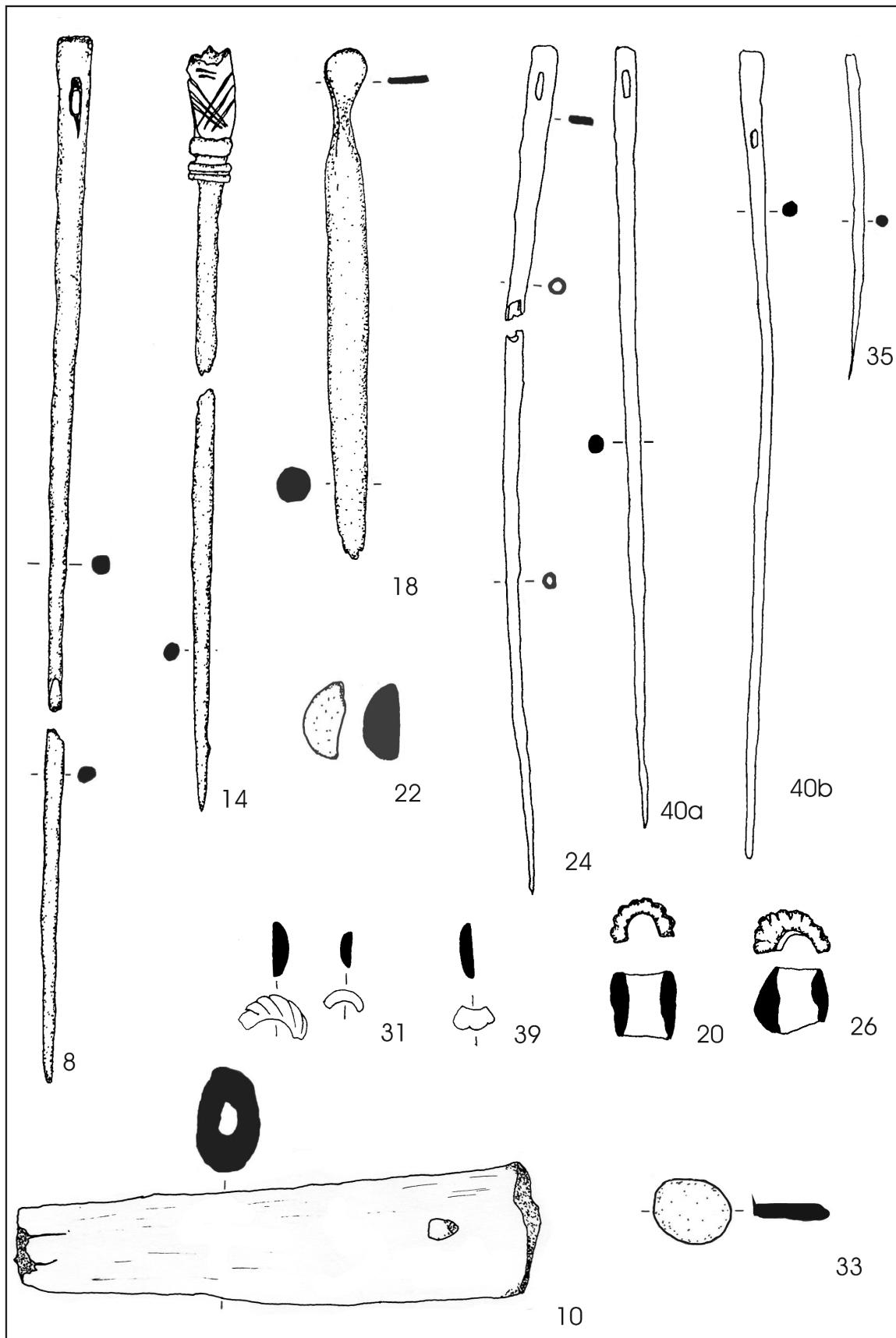

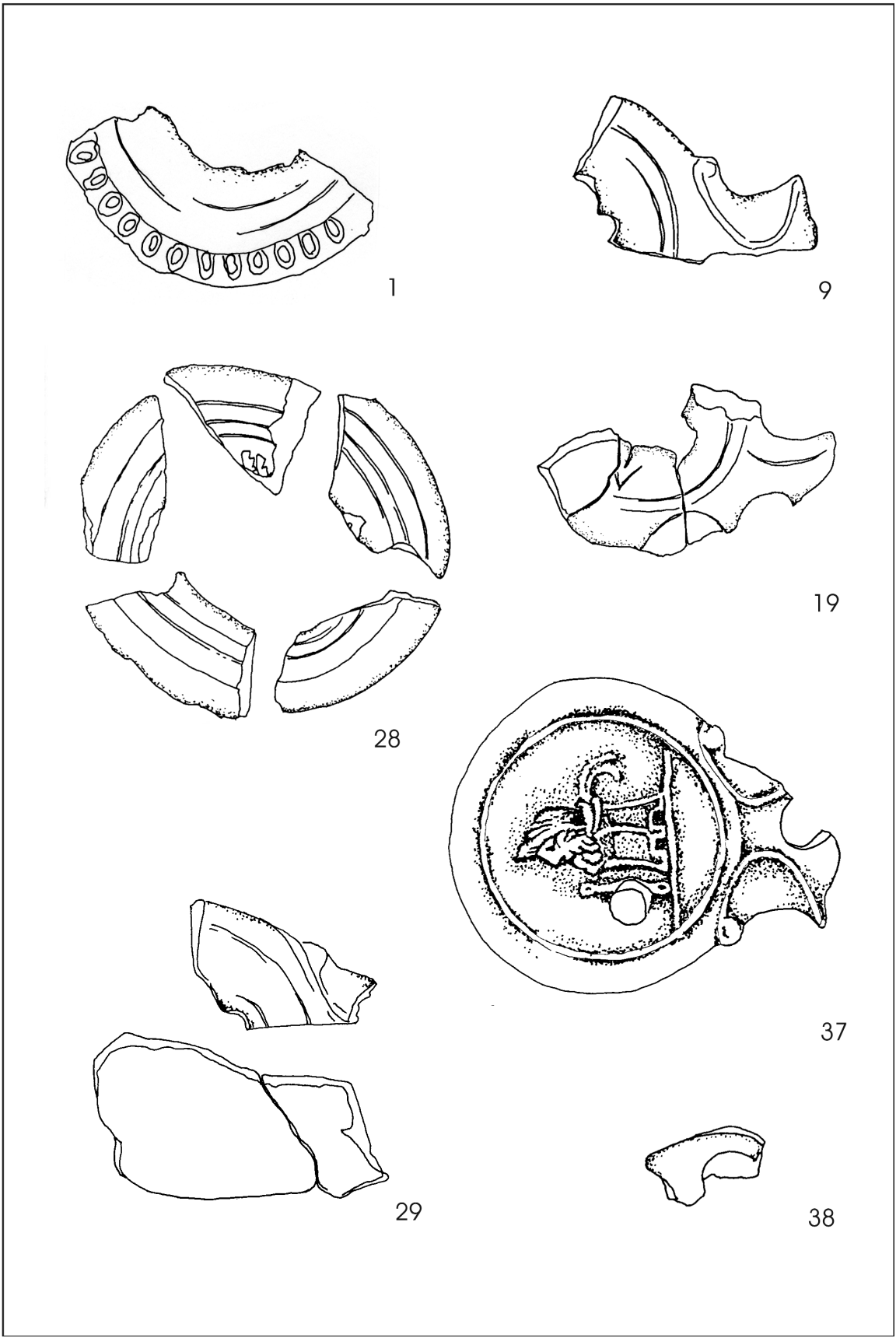

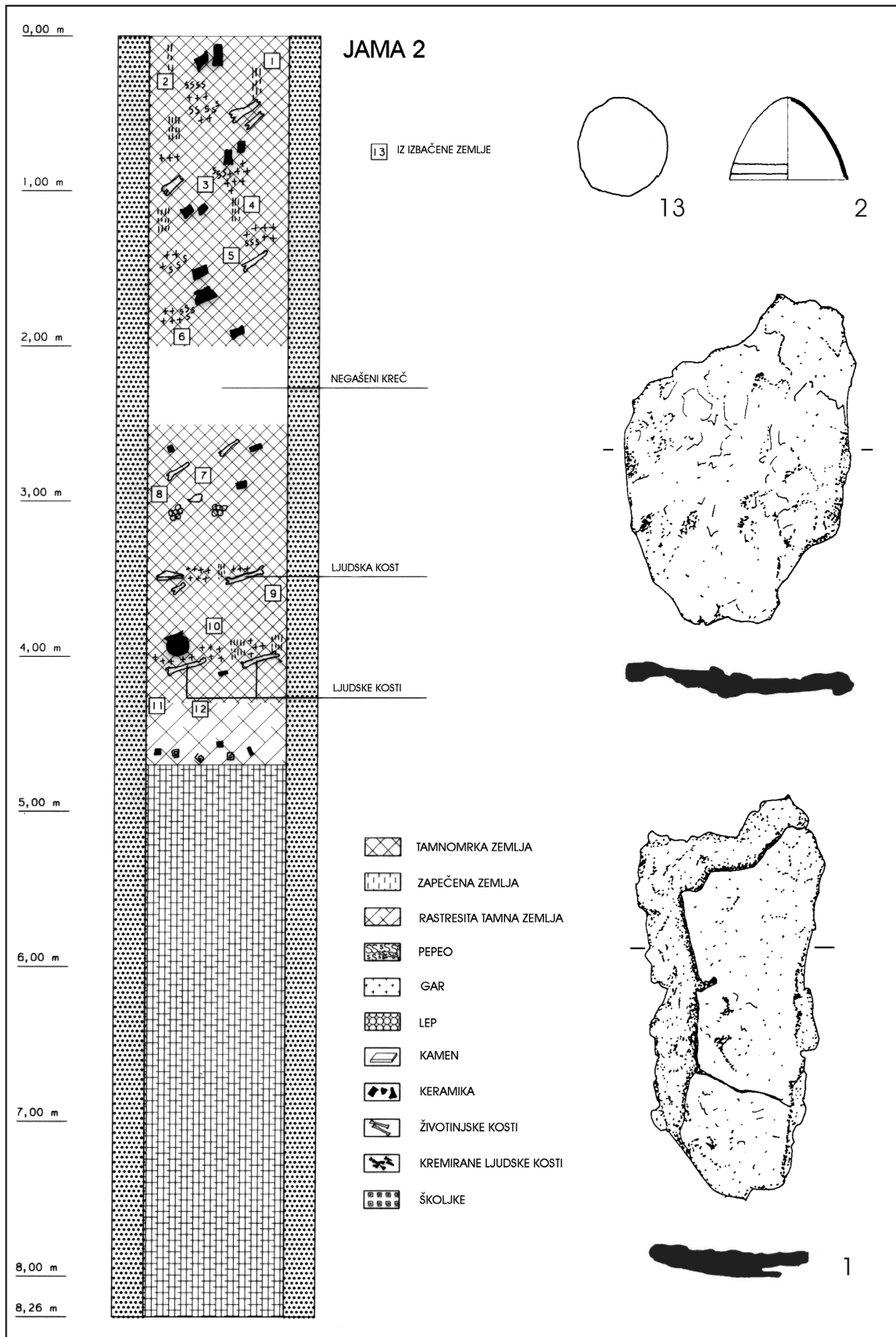

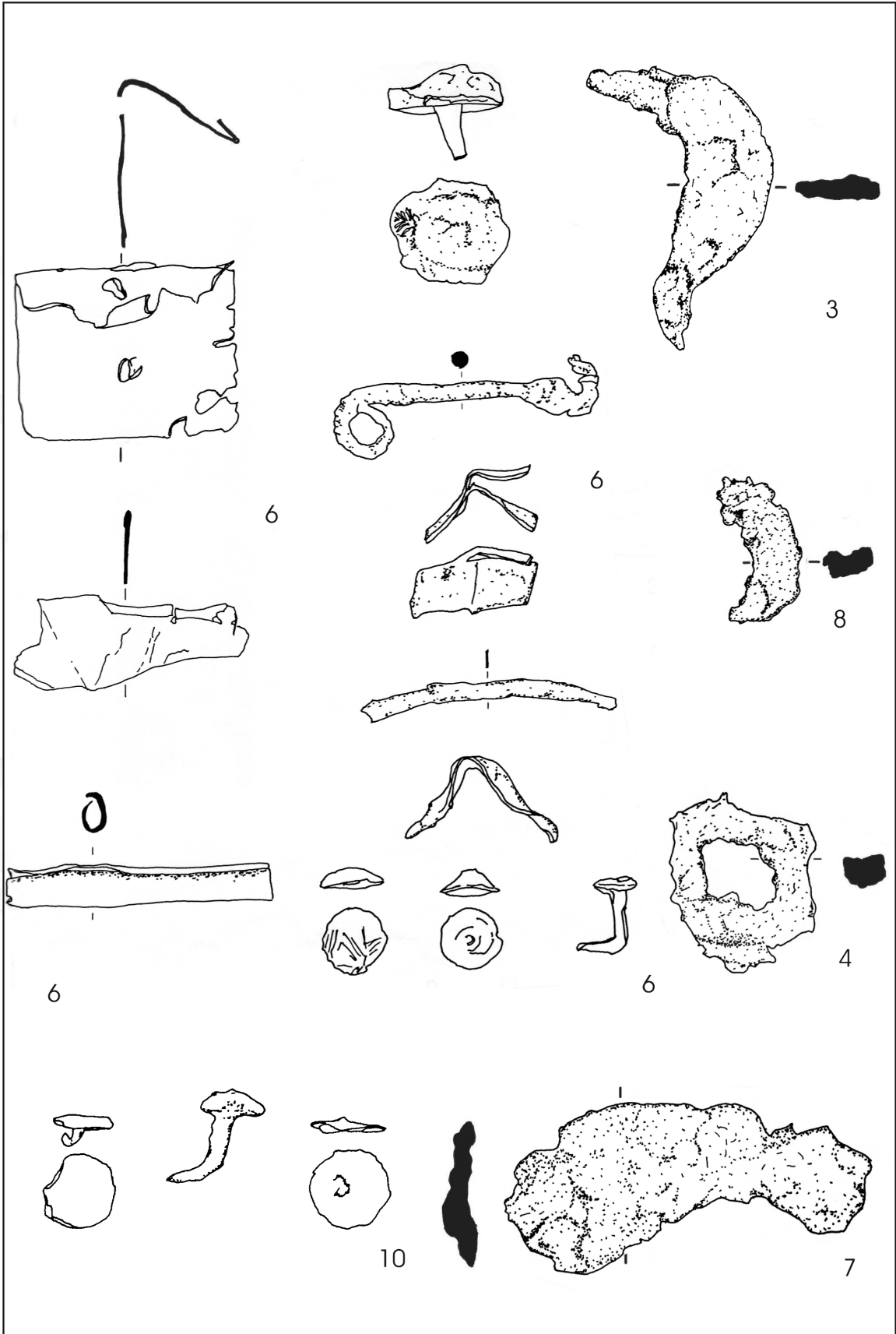

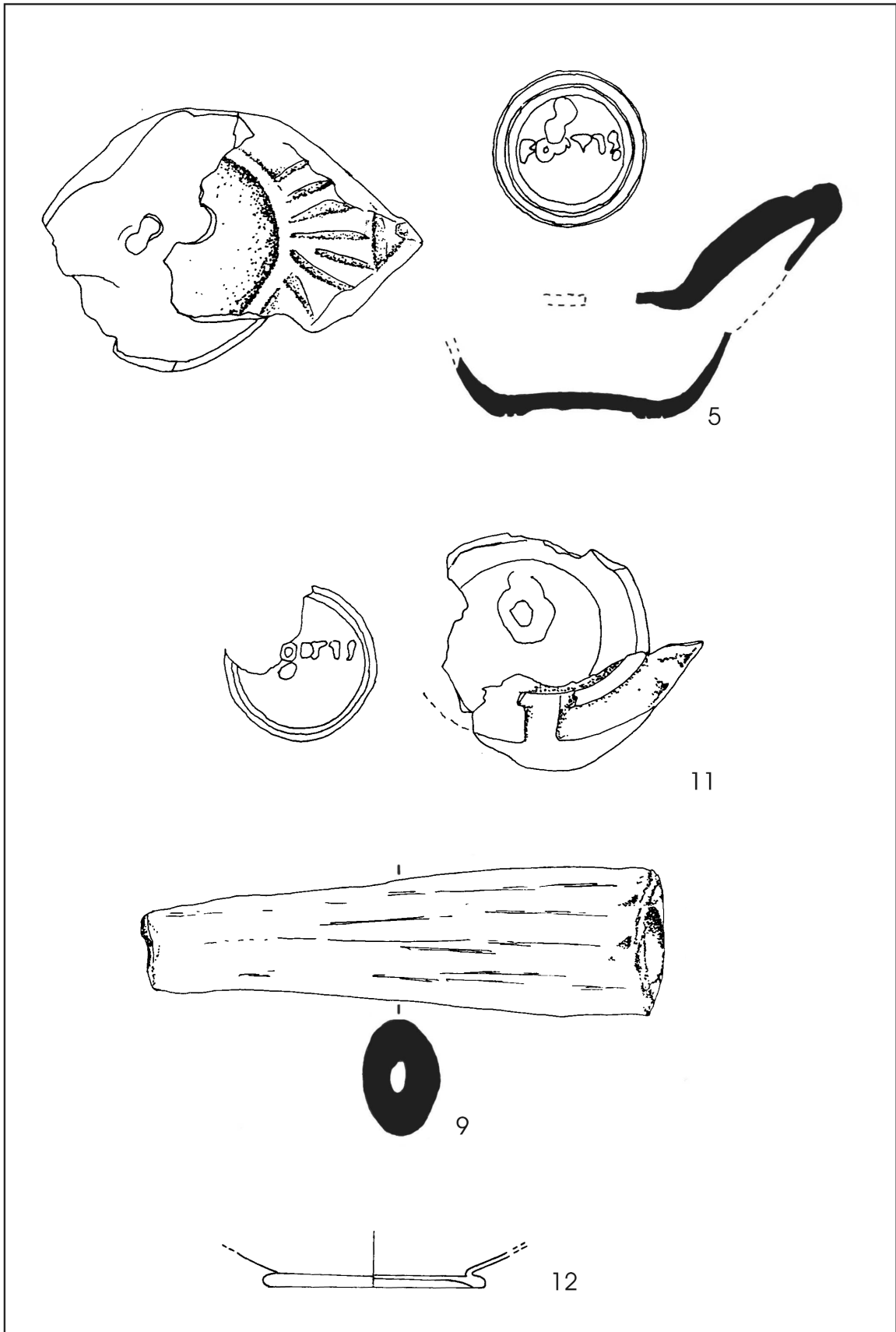

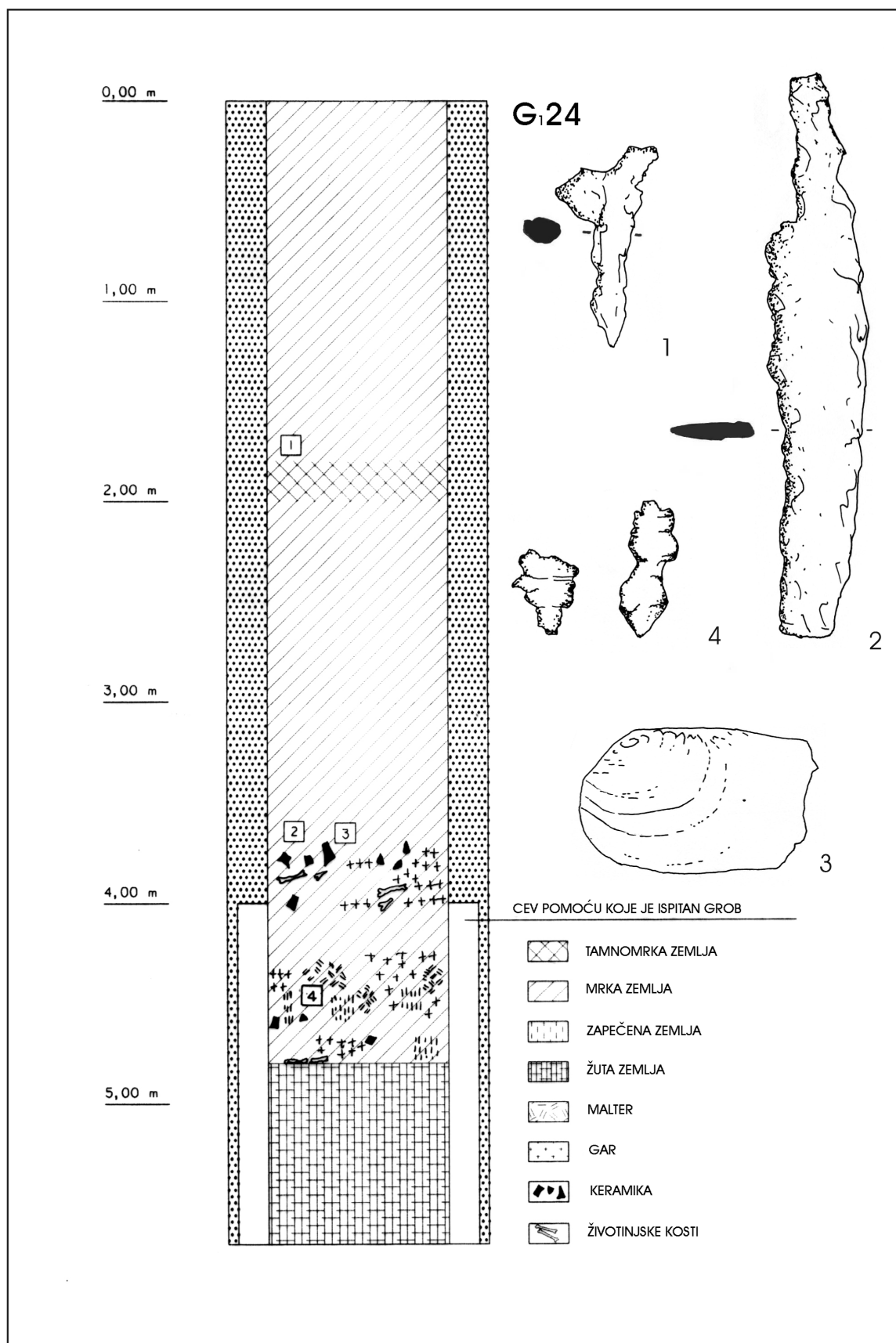

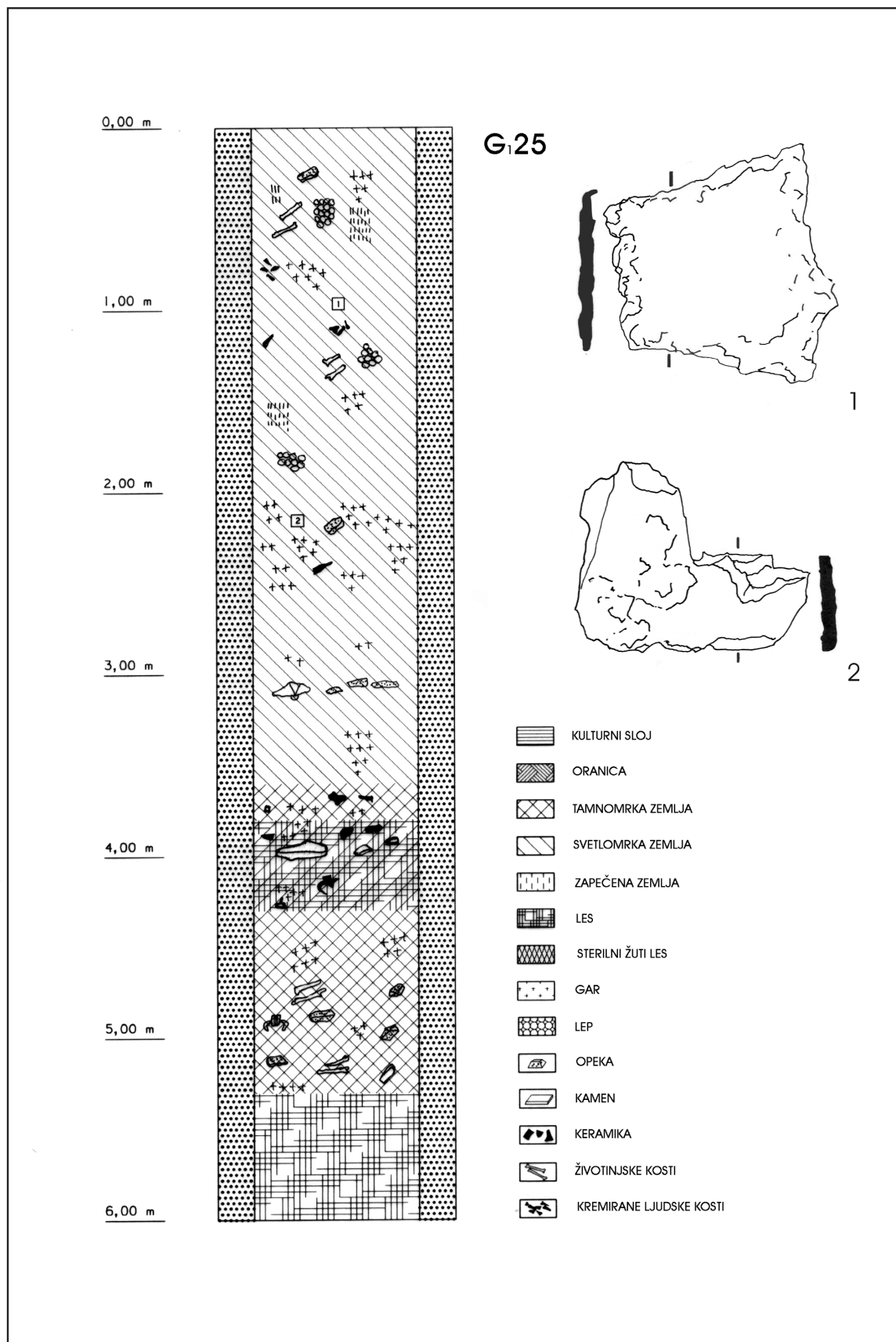

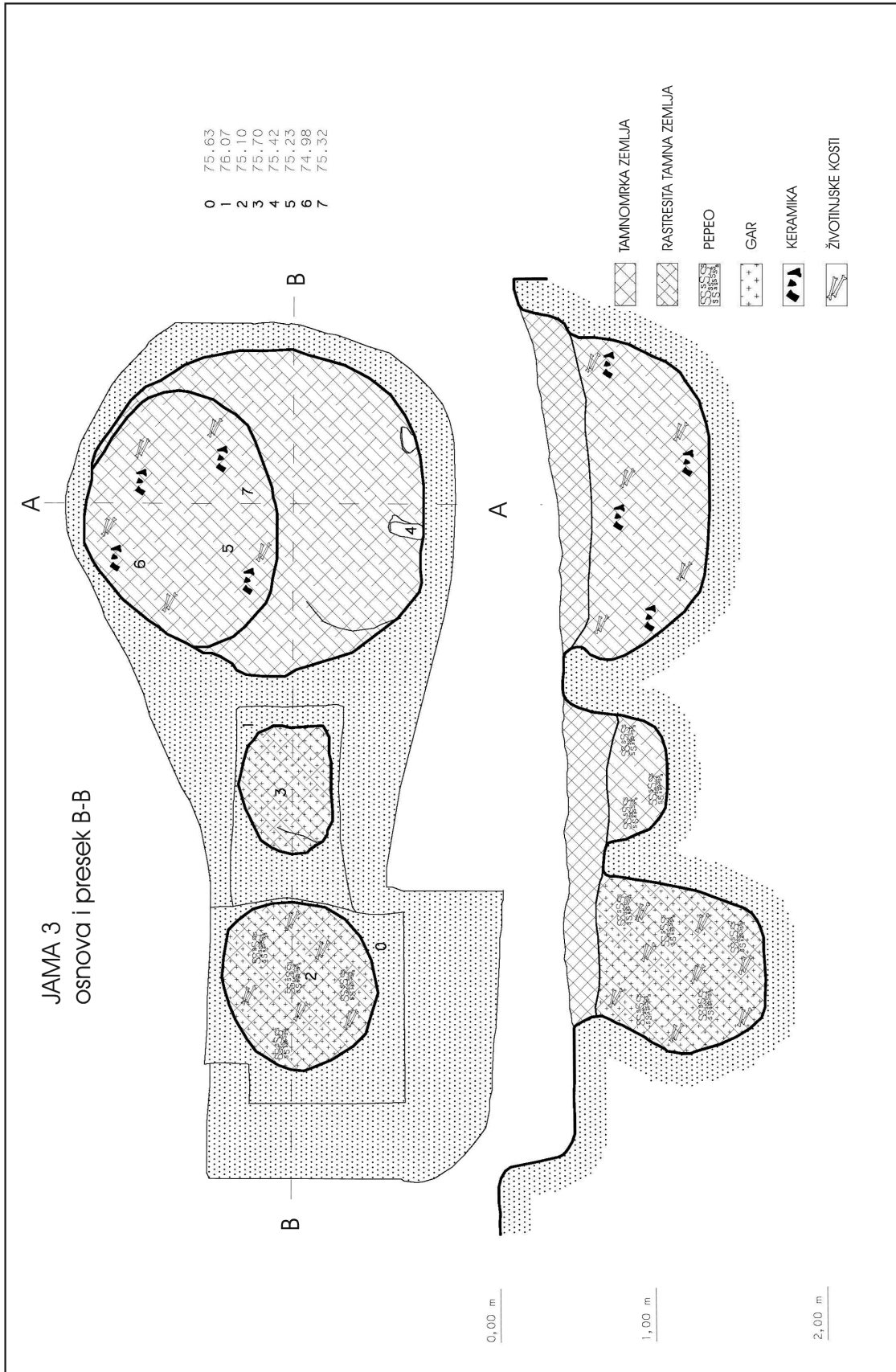

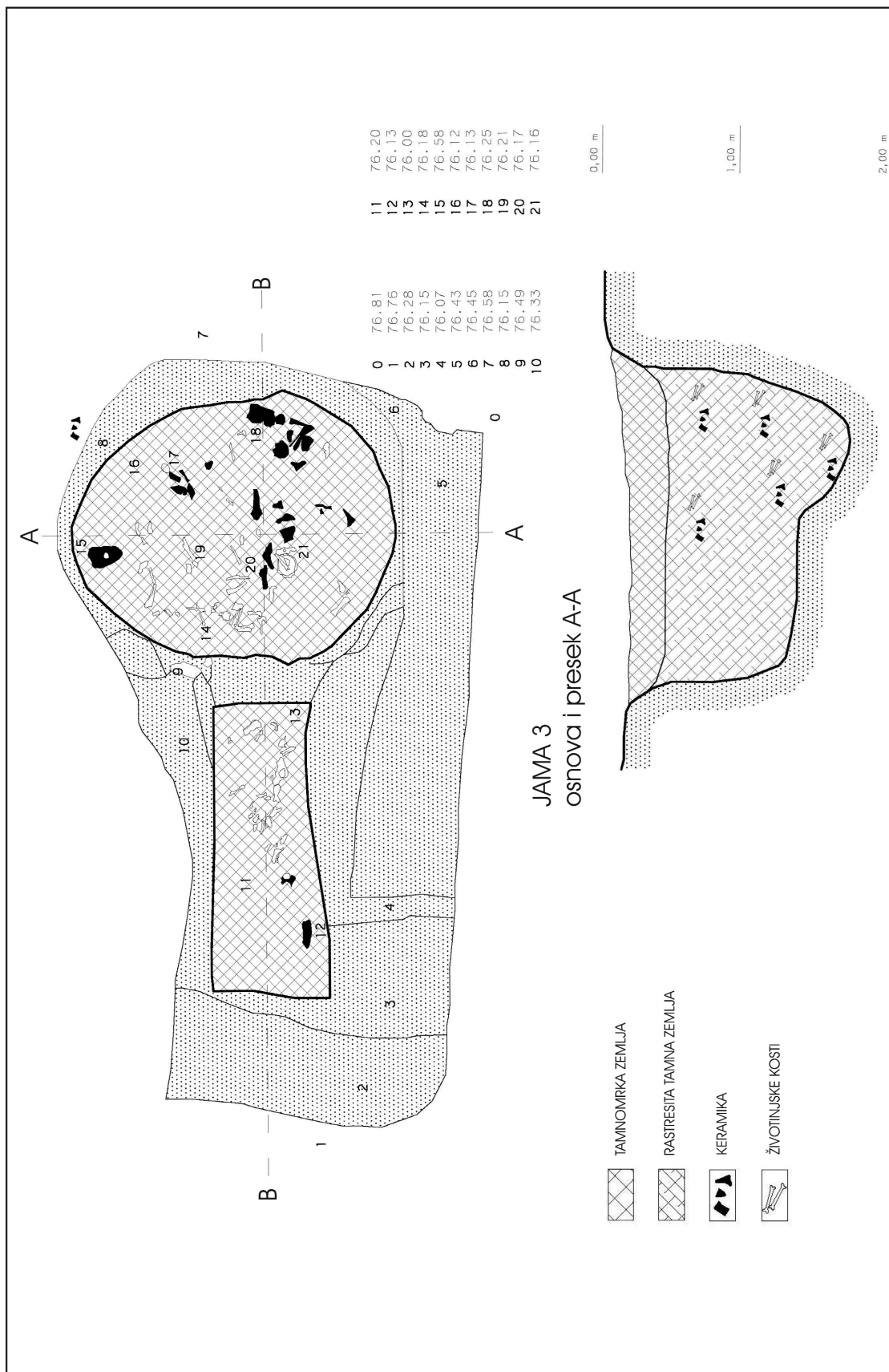

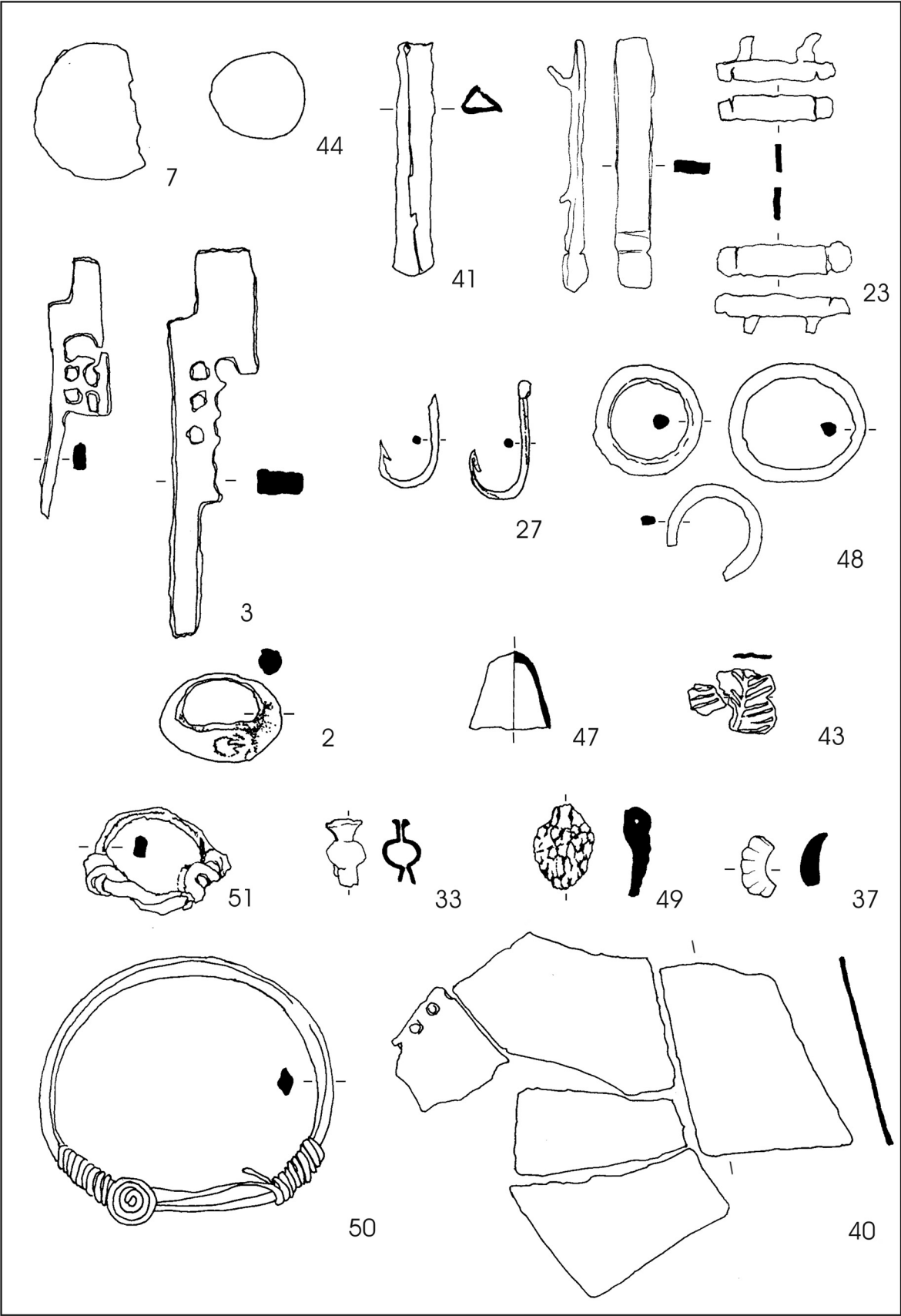

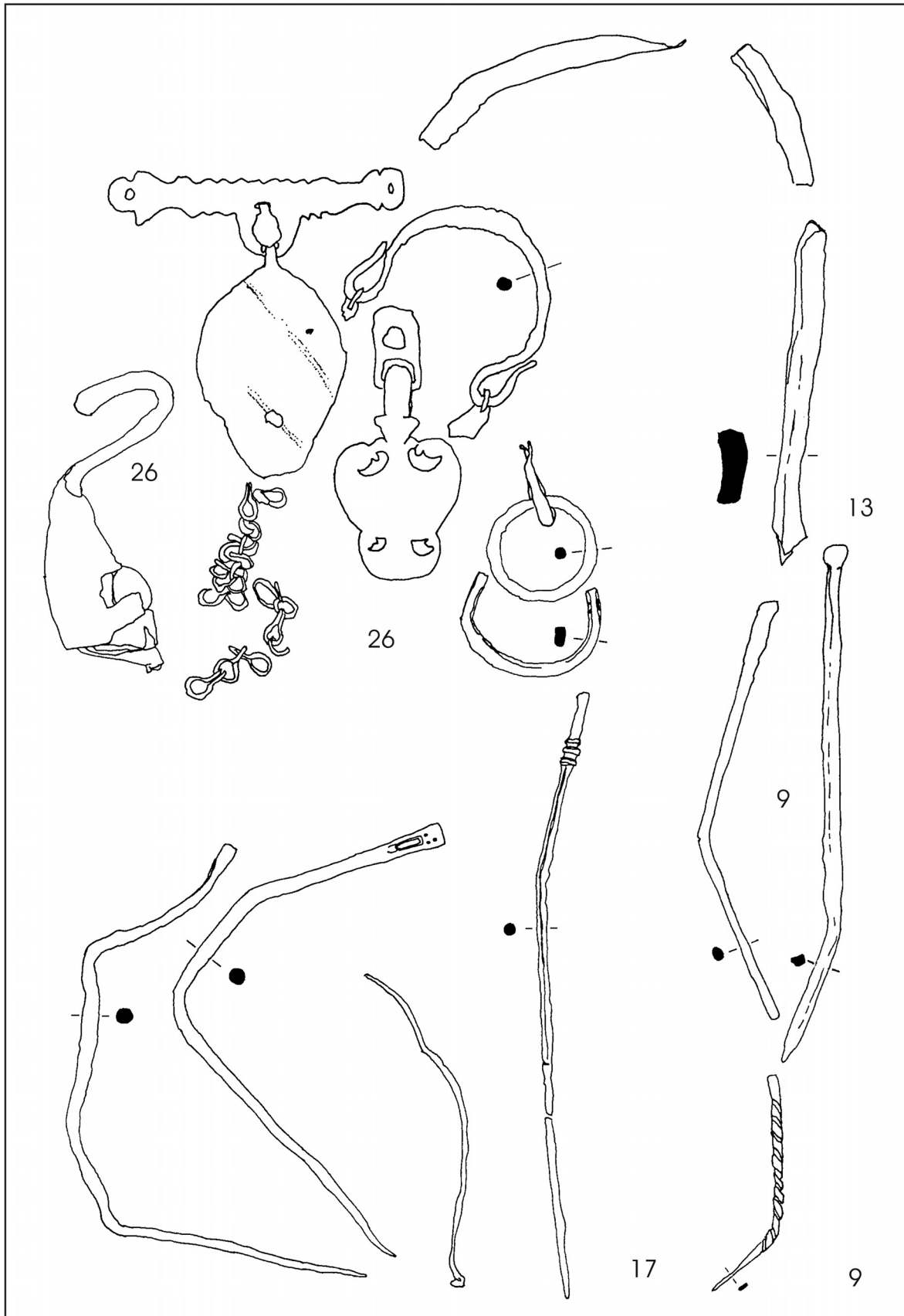

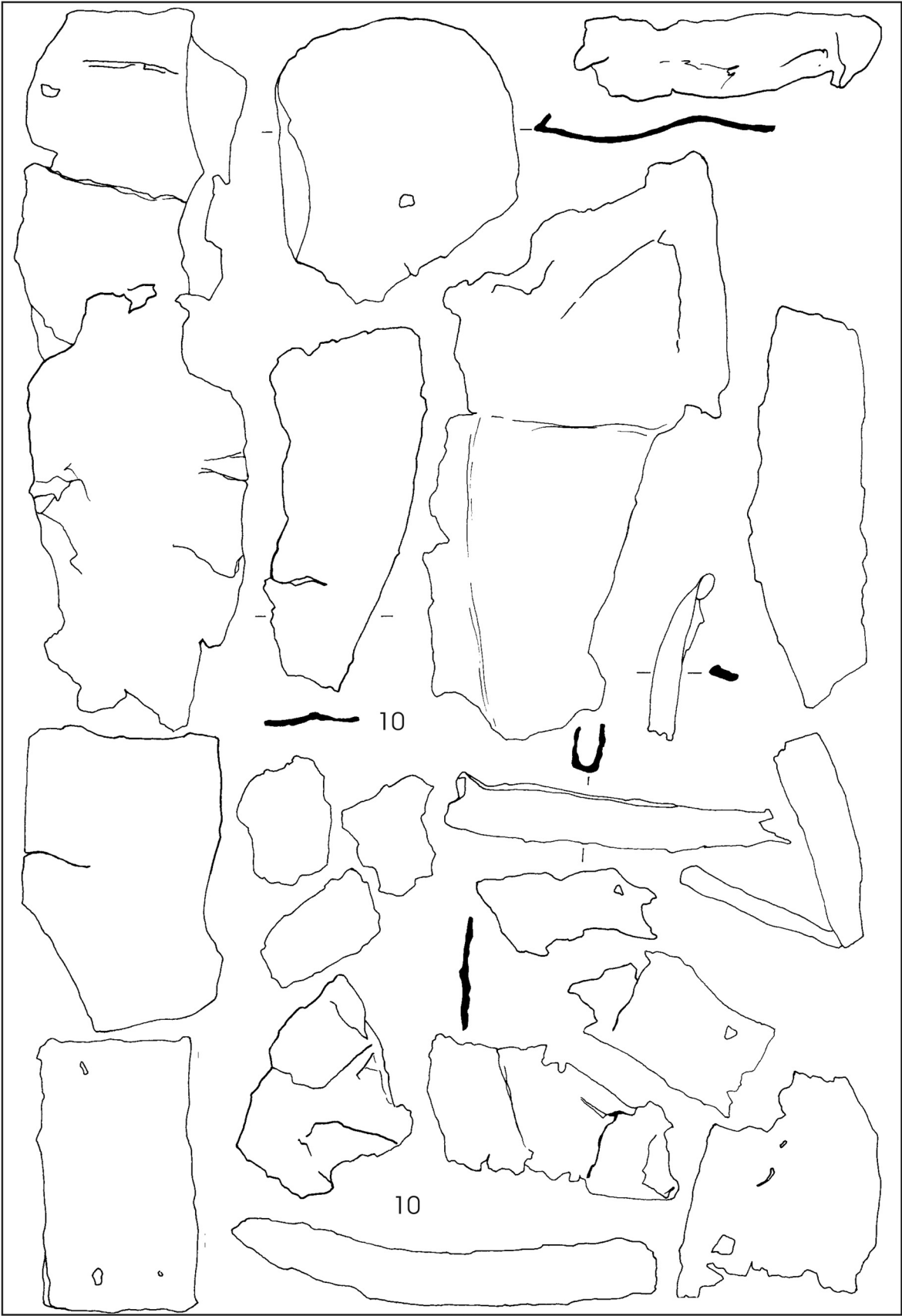

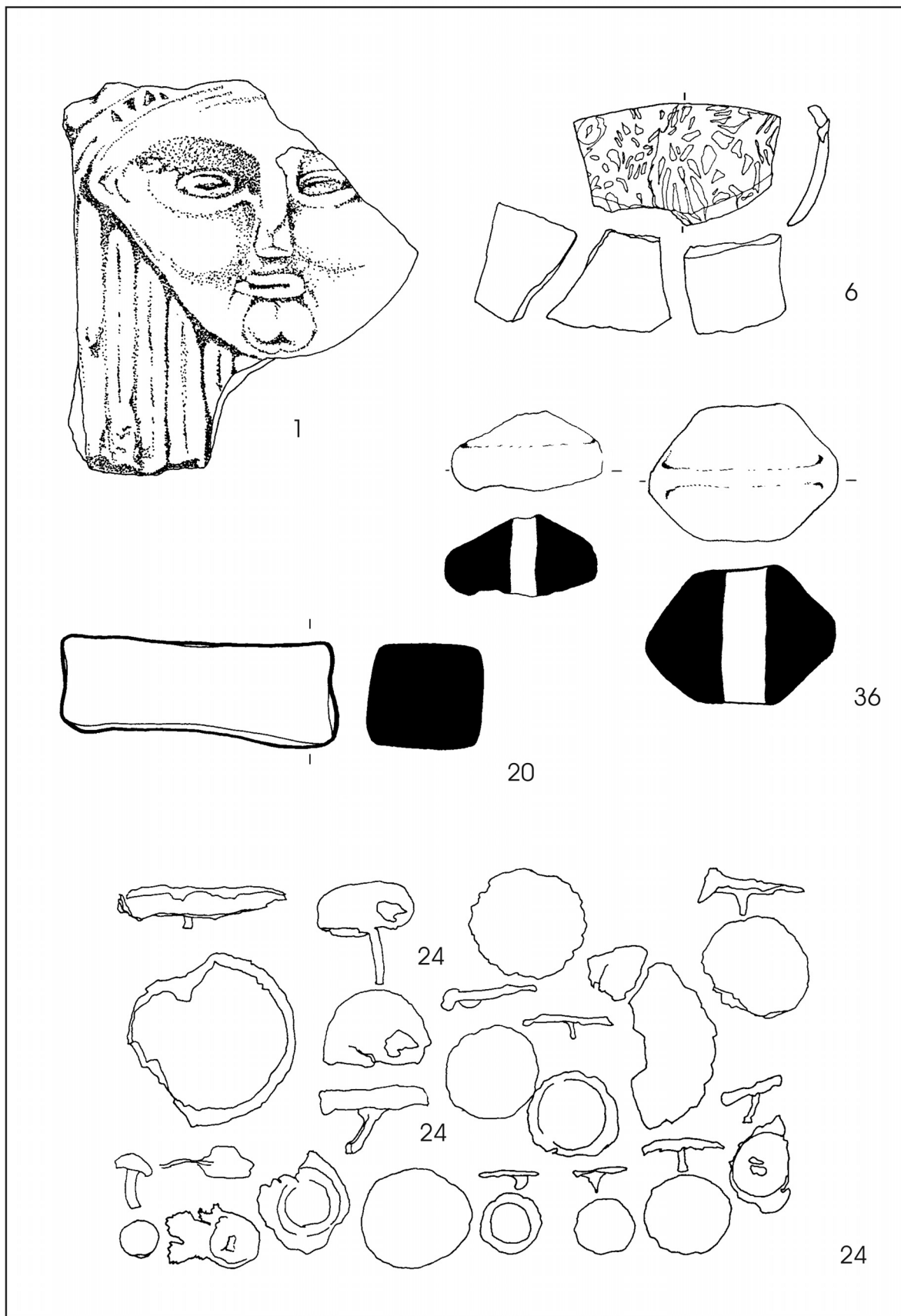

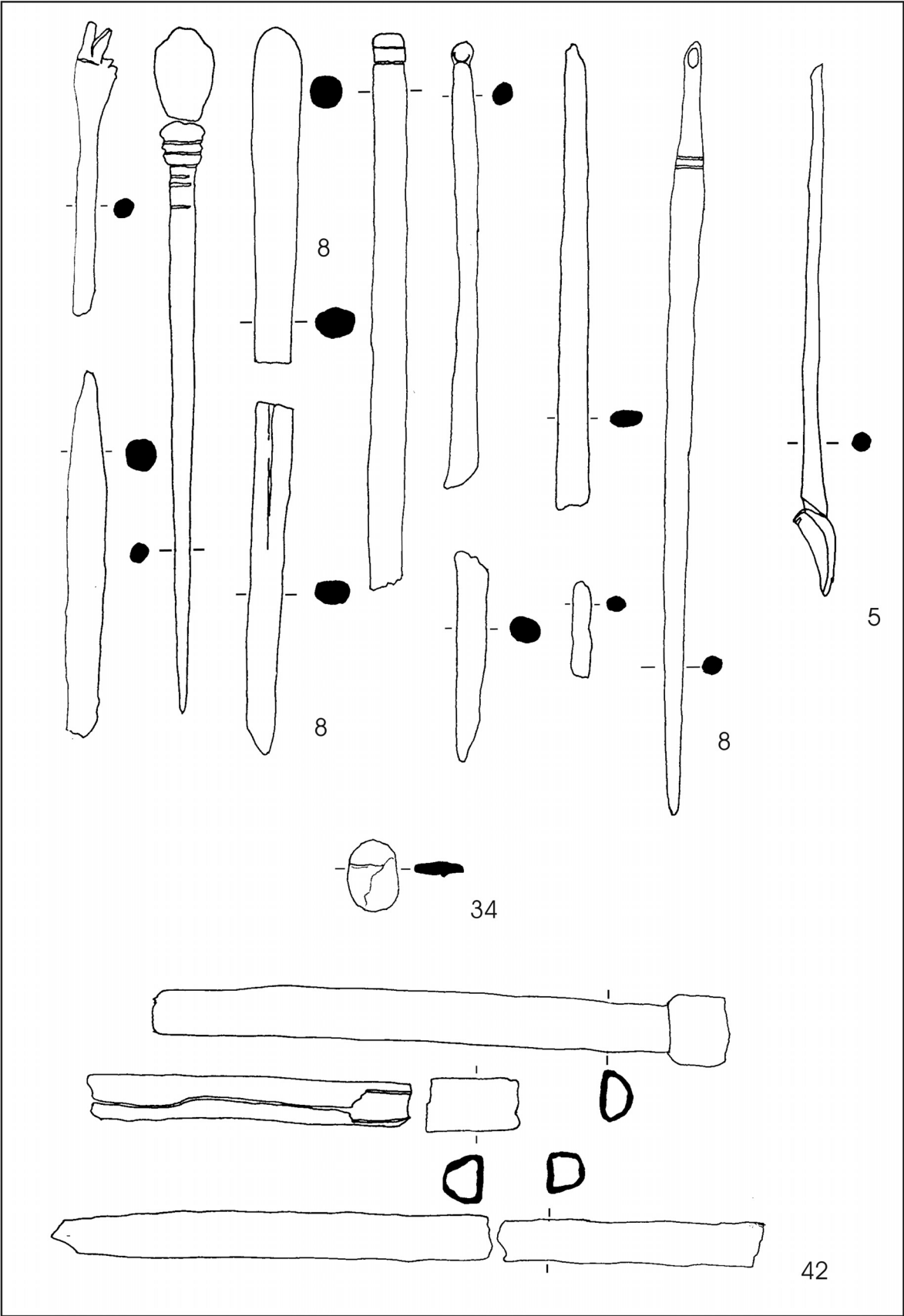

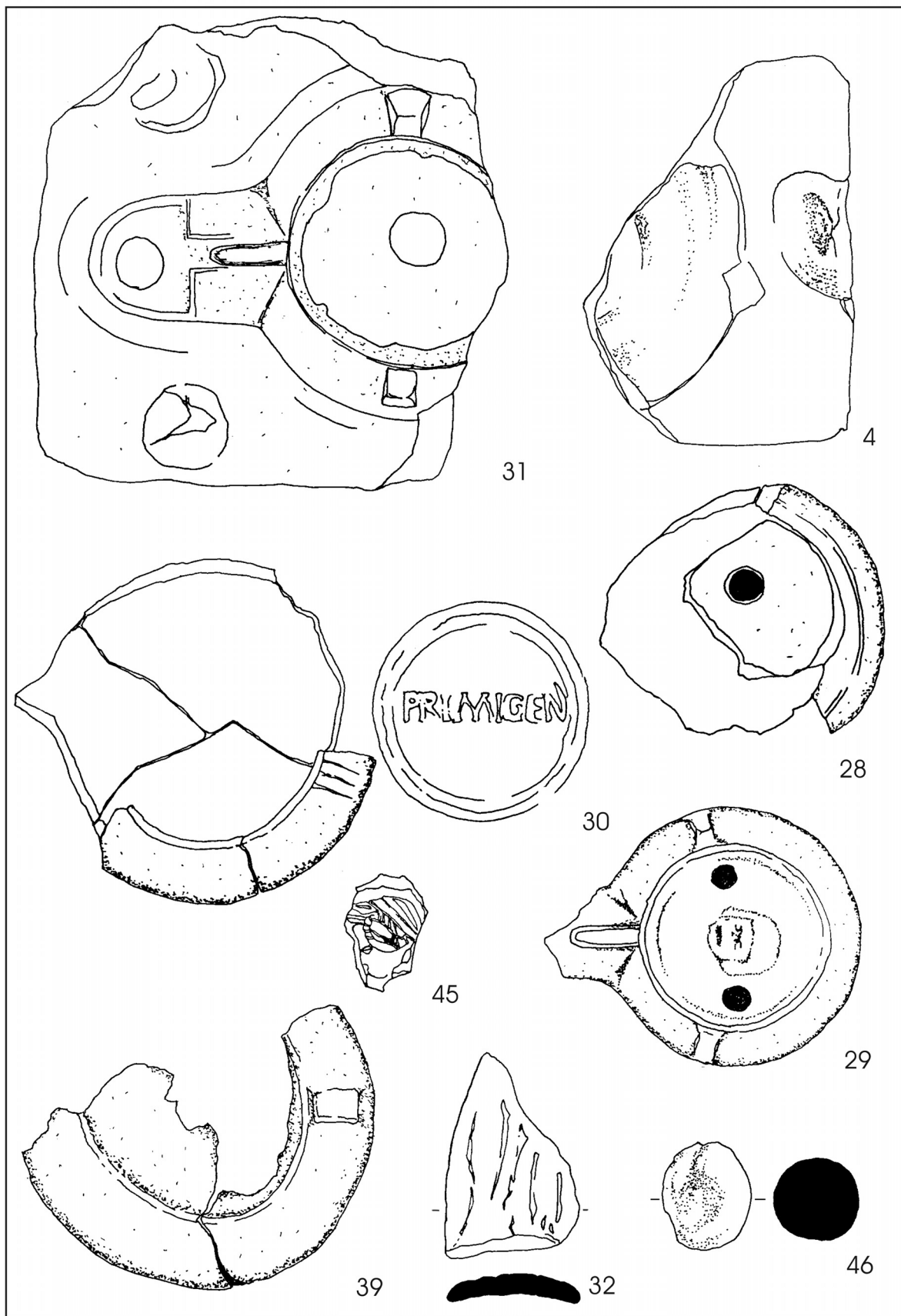

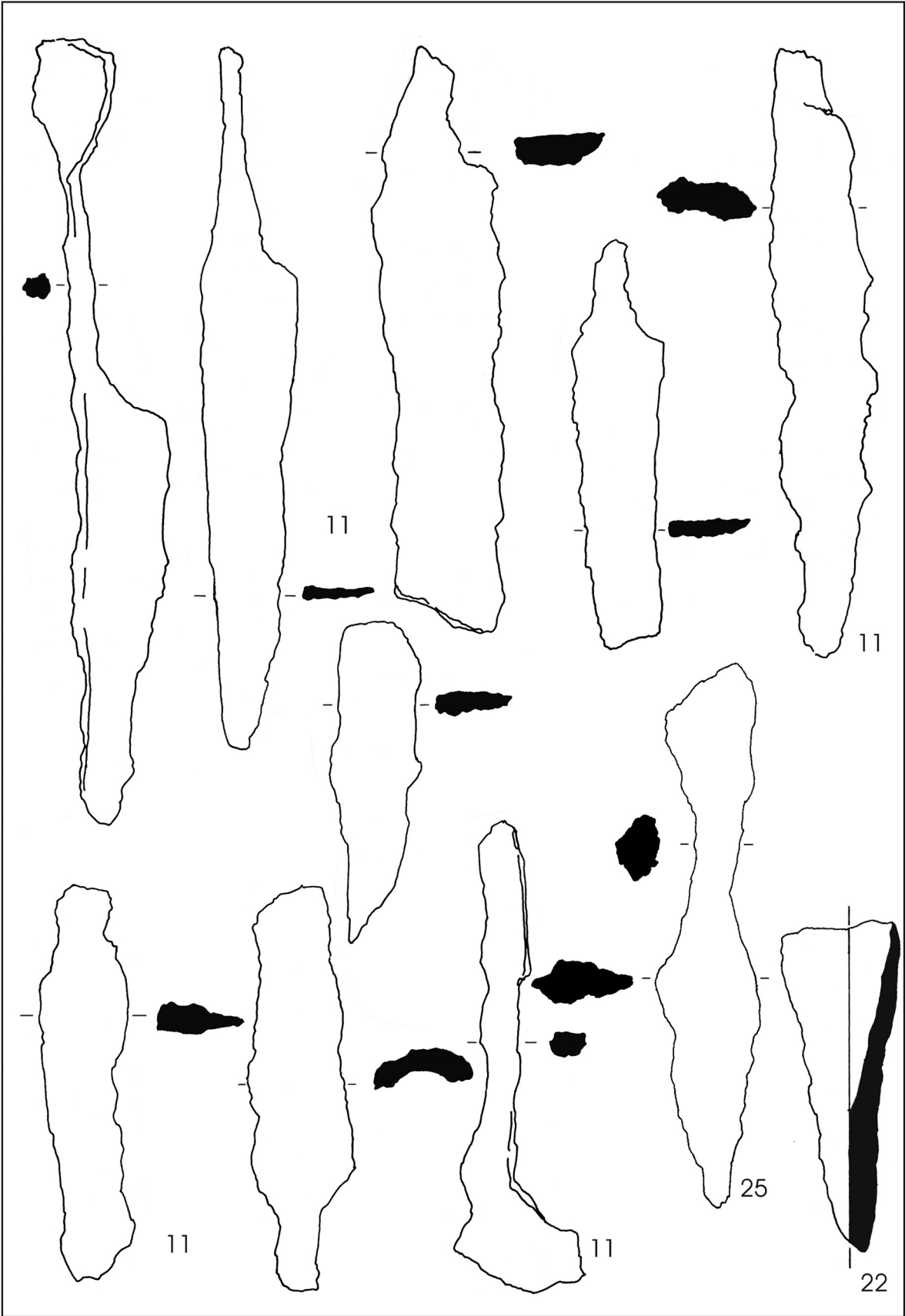

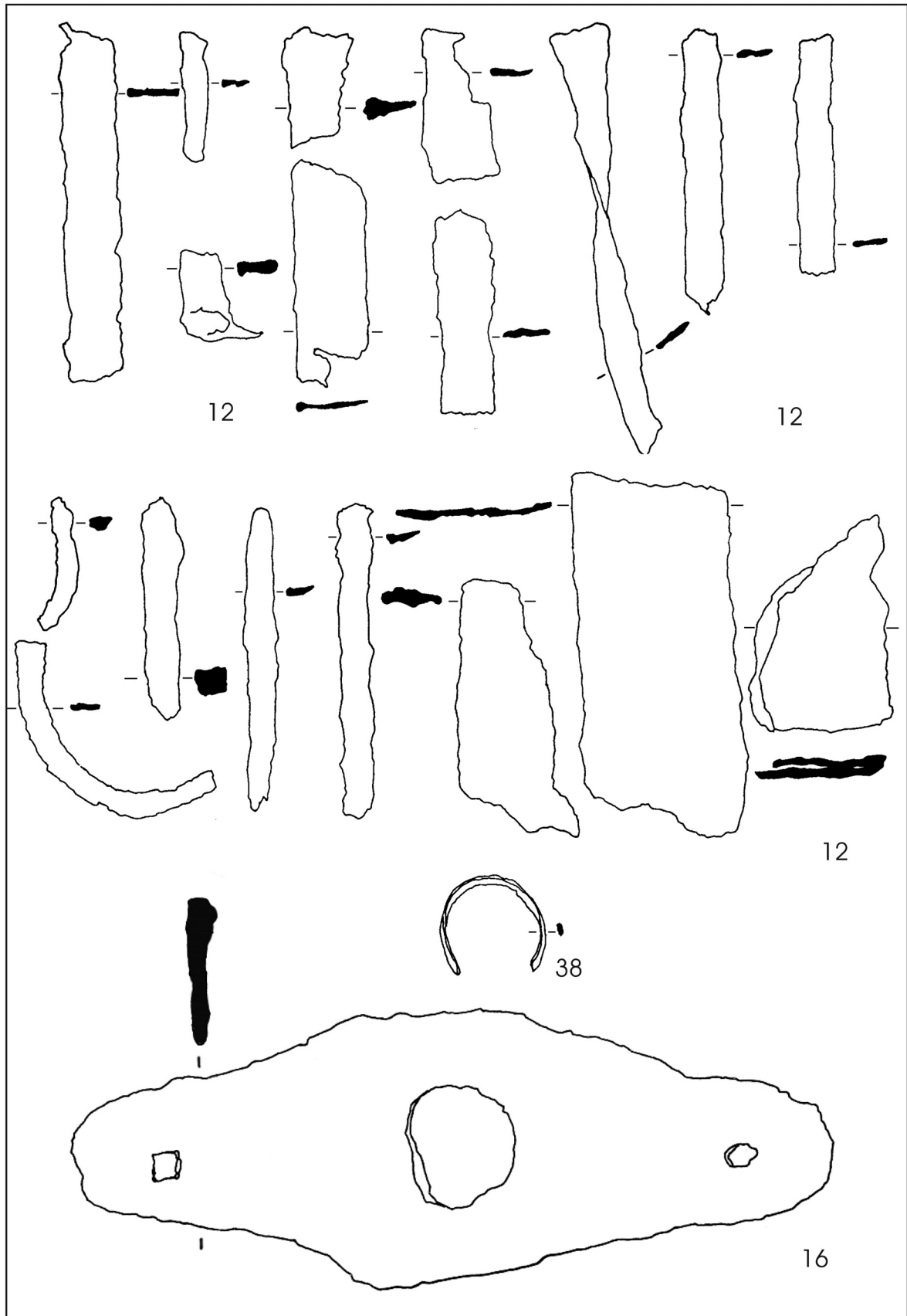

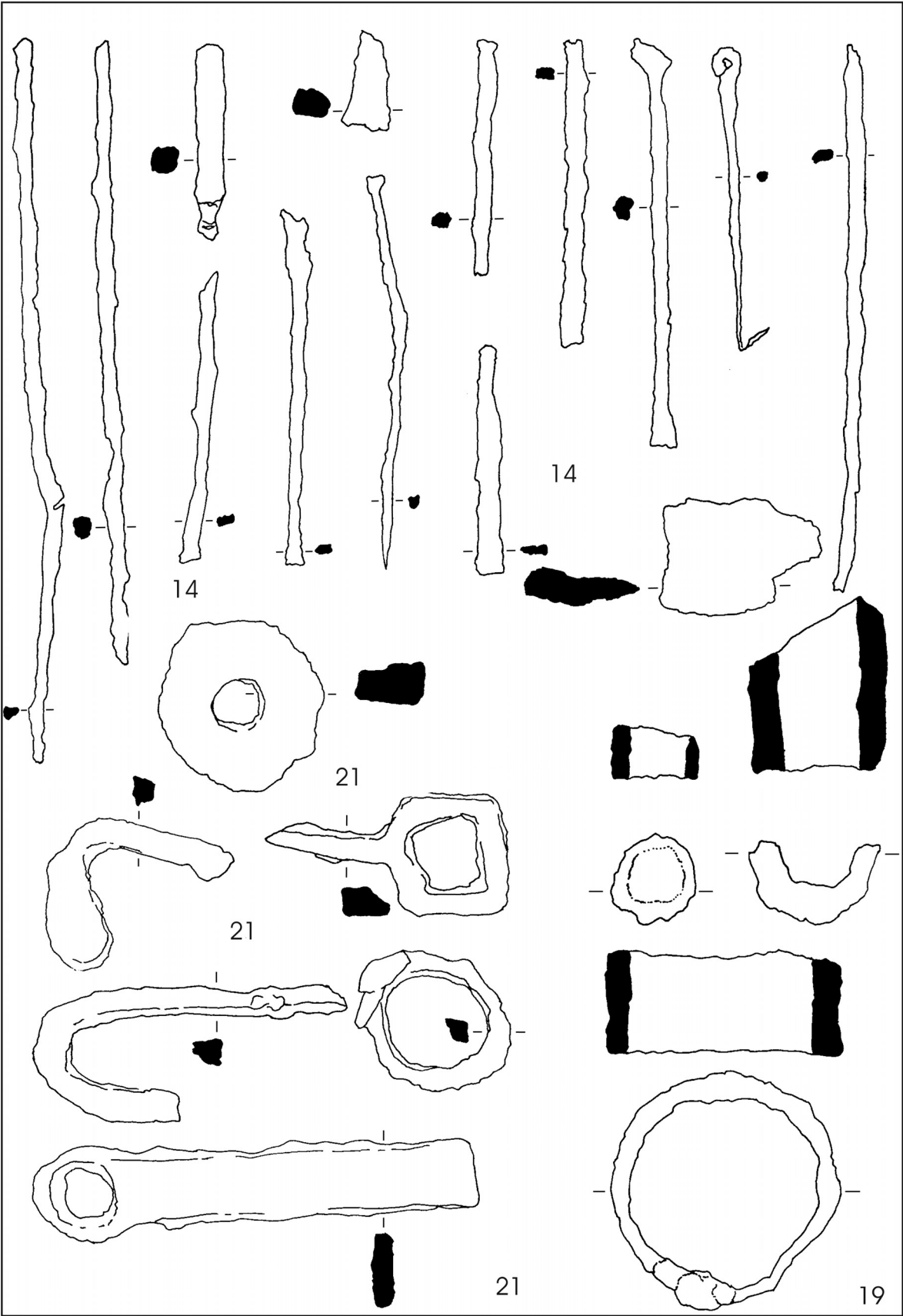

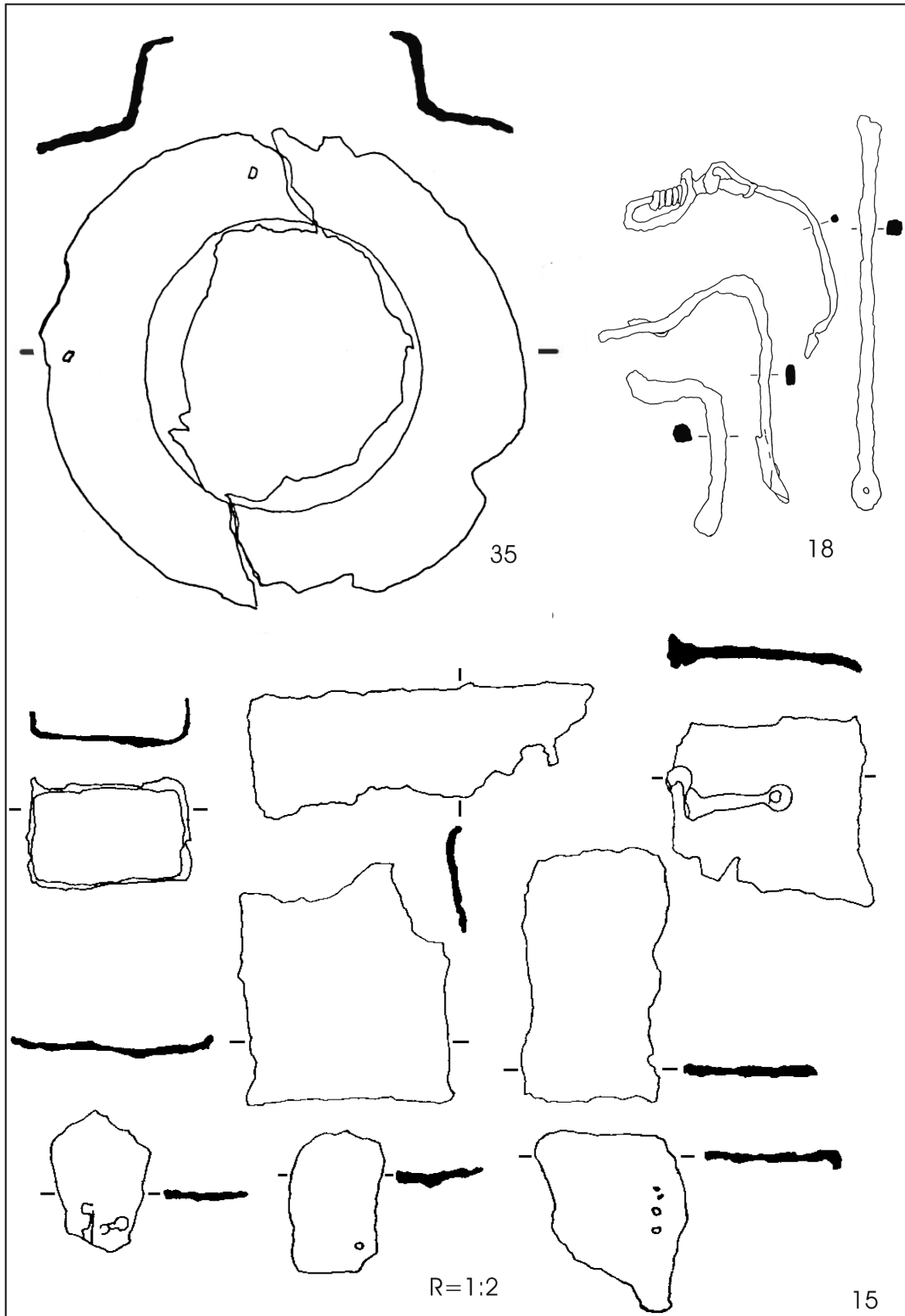

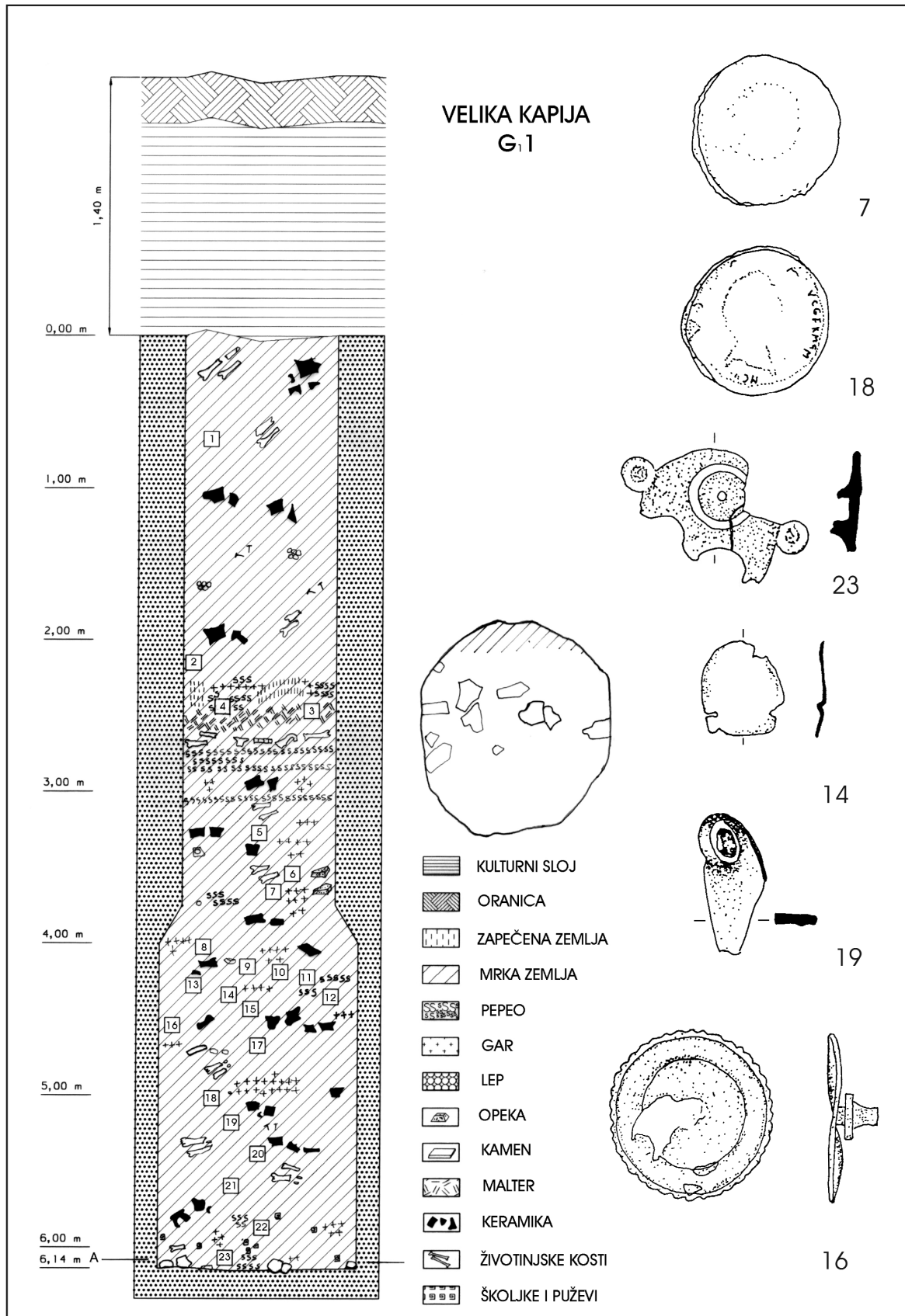

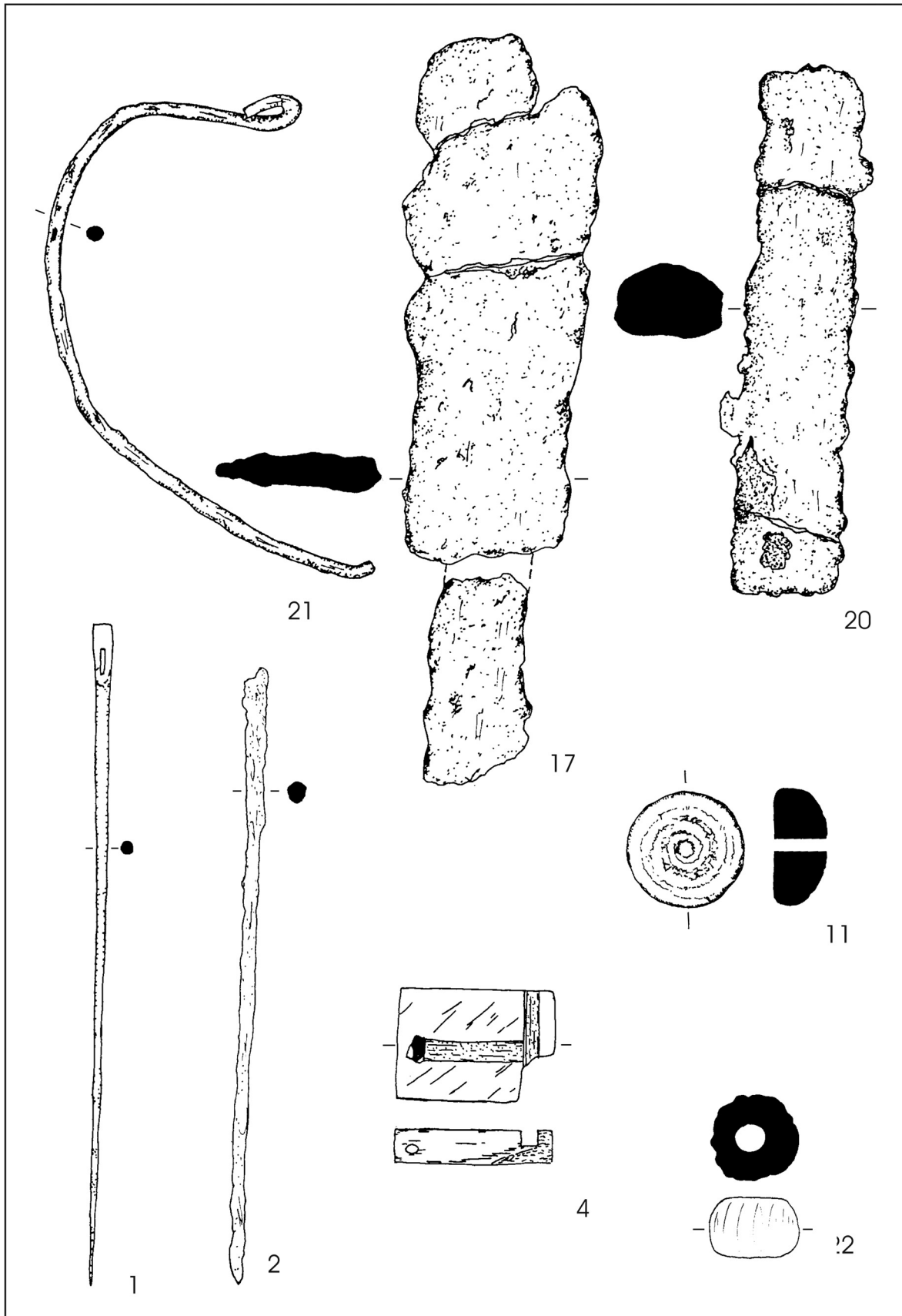

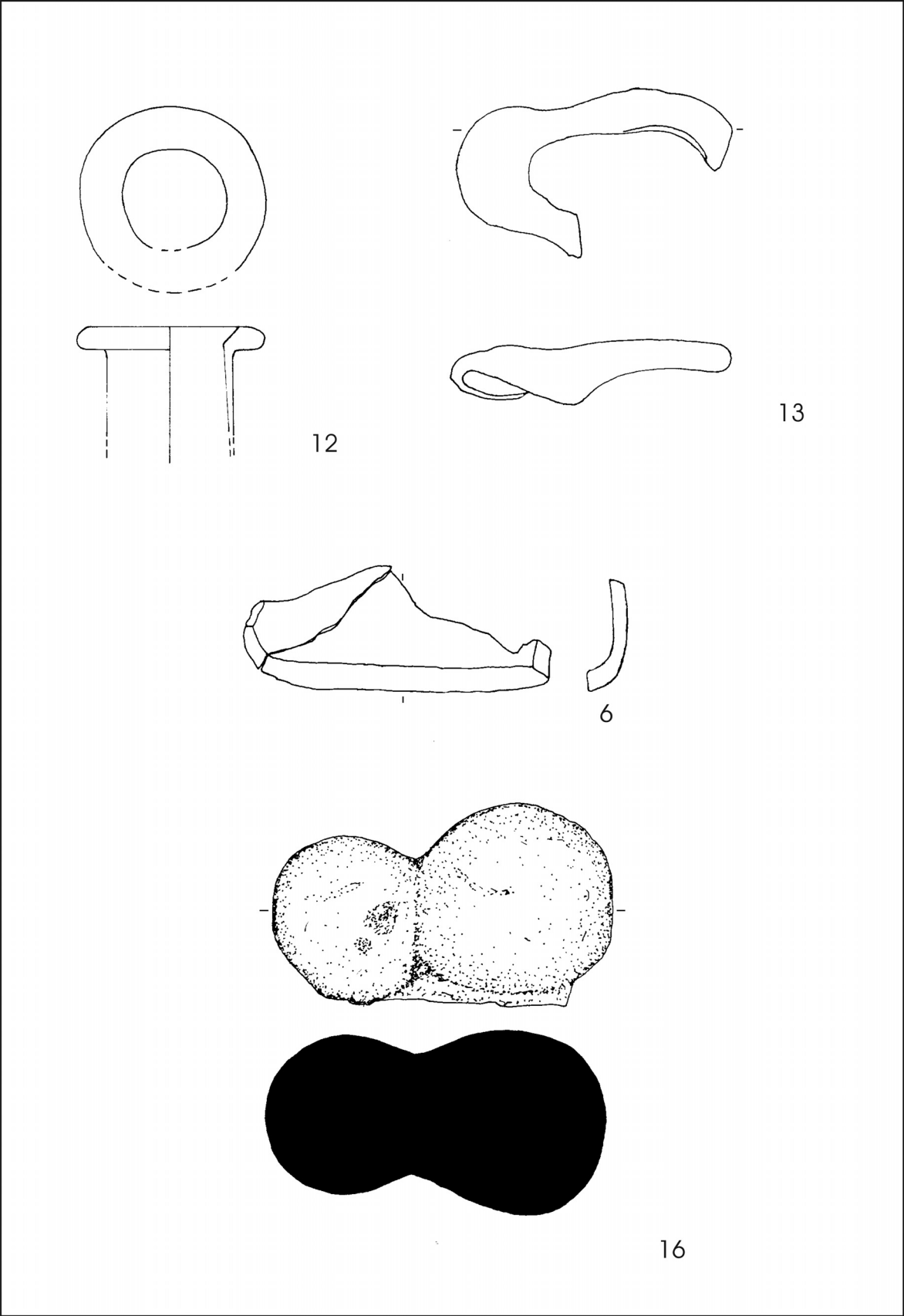

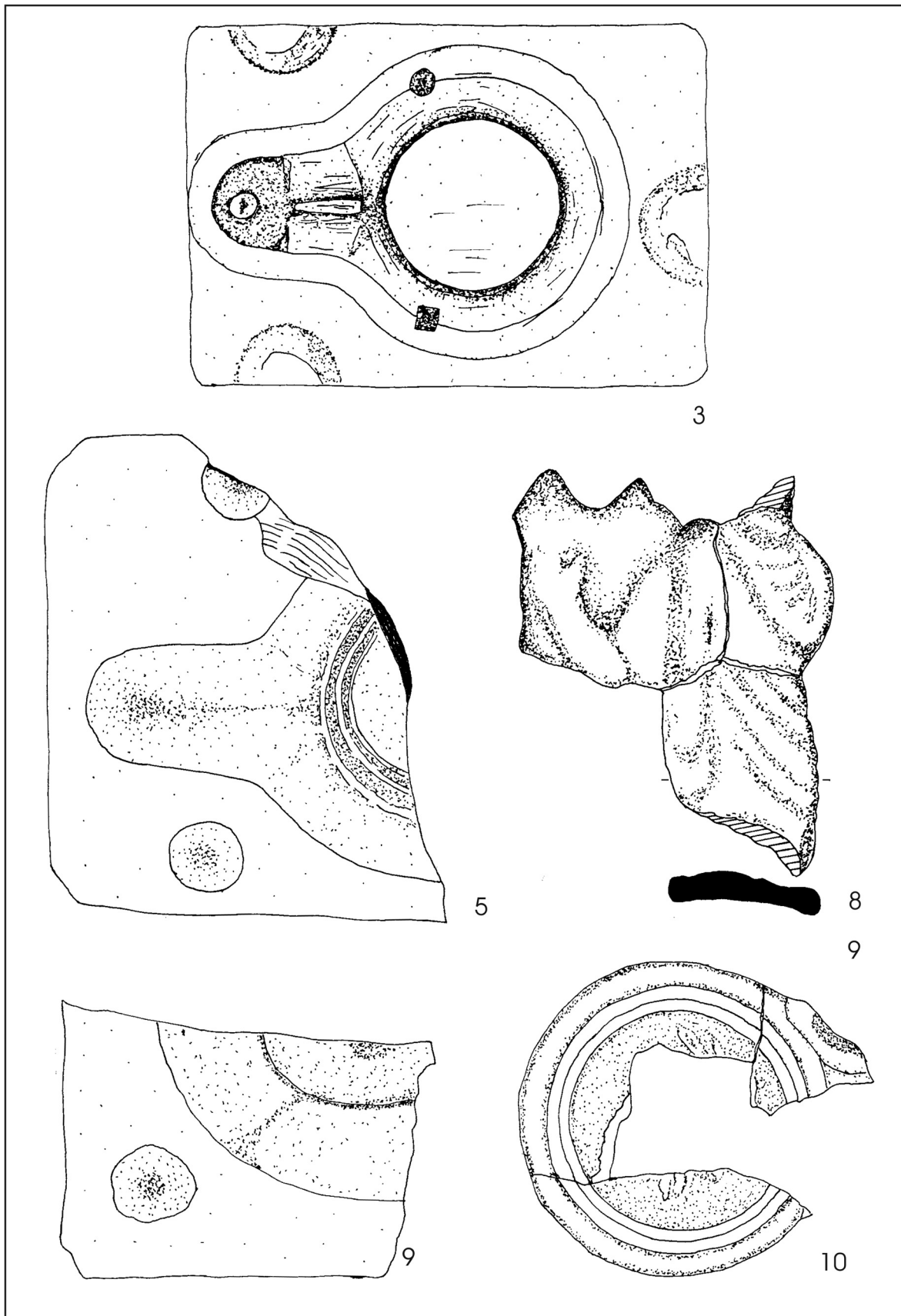

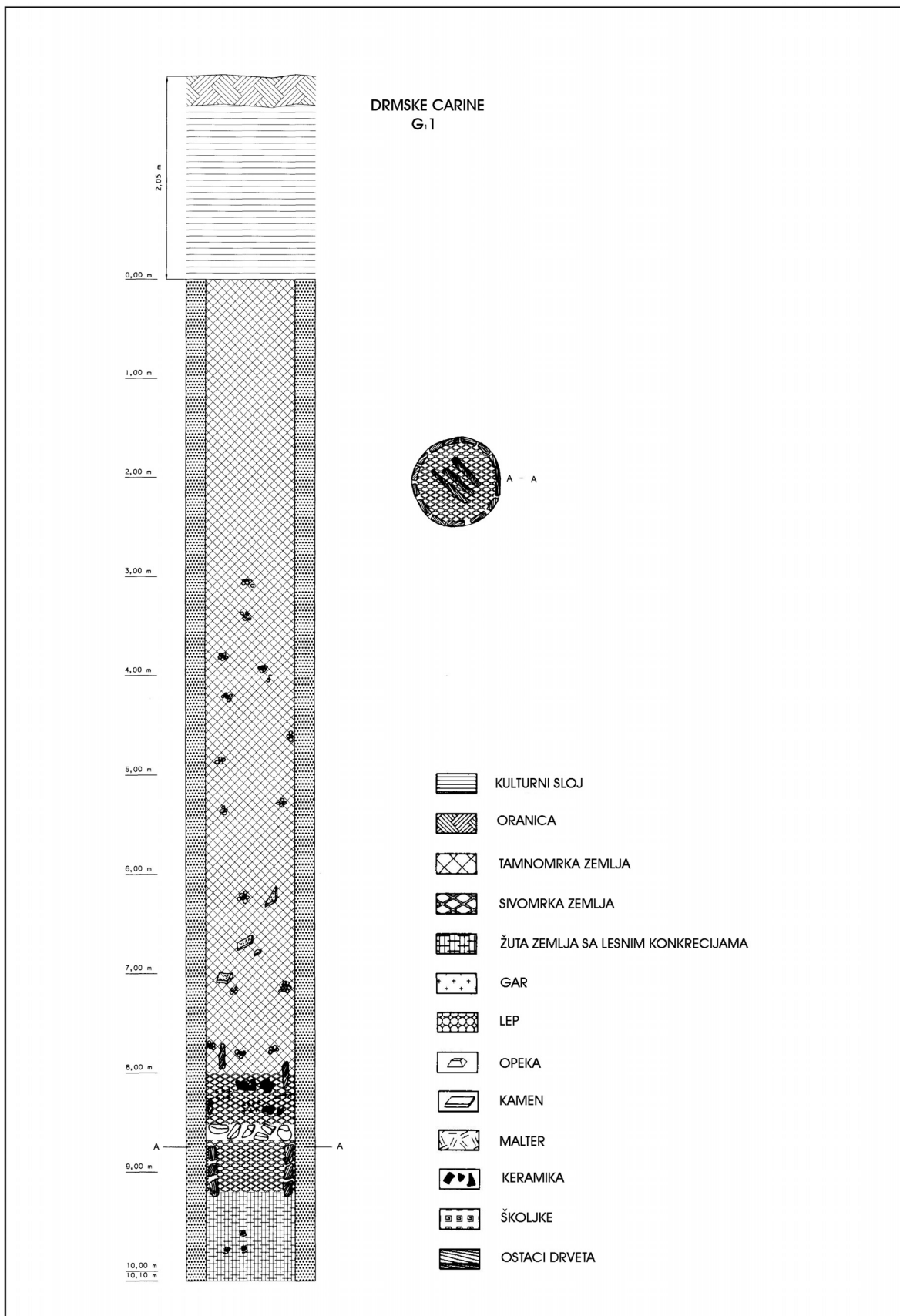

TABELE

TABELA 1.

LOKALITET		PEĆINE																	KOD BRESTA					VK	DC		
		256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150	7	8	J.2	24	25	J.3						
Z	Br. groba																										
	I/2																										
	I/3																										
D	I/4																										
	I/5																										
	I/8																										
E	I/9																										
	I/10																										
	I/11																										
L	I/13																										
	I/14																										
	I/15																										
E	I/16																										
	I/18																										

TABELA 3.

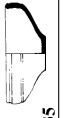
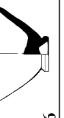

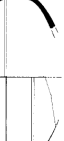
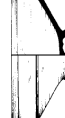
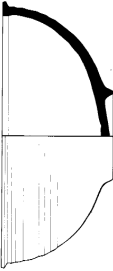
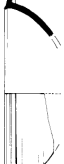

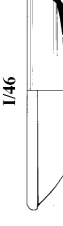
LOKALITET	PEĆINE													KOD BRESTA				VK	DC			
	256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150	7	8	J.2			24	25	J.3
Z Br. groba I/34 		■	■																			■
I/35 		■	■																			■
I/36 				■								■	■									
I/37 																						■
I/38 																						■
I/39 					■																	
I/40 														■								
I/41 	■																					
I/42 			■																			
I/44 																						
I/45 																						
I/46 					■																	

TABELA 5.

LOKALITET	PEĆINE																KOD BREŠTA				VK	DC		
	256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150	7	8	J. 2	24	25	J. 3				
Br. groba																							1	1
Z I/73																								
I/74																								
I/76																								
D I/77																								
I/80																								
E I/88																								
I/93																								
L I/95																								
I/97																								
E I/100																								

TABELA 6.

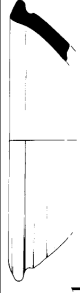
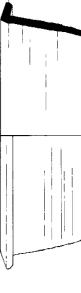

LOKALITET	PEĆINE											KOD BRESTA			VK	DC					
	256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150			7	8	J. 2	24	25
Br. groba																					
 I/102																					
 I/106																					
 I/110																					
 I/111																					
 I/112																					
 I/118																					
 I/121																					
 I/128																					
 I/136																					
 I/138																					
 I/139																					

TABELA 7.

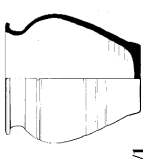
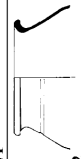
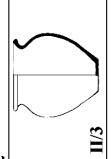

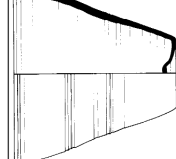
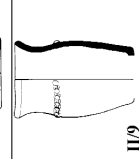
LOKALITET	PEĆINE												KOD BRESTA					VK	DC			
	256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150	7	8	J.2			24	25	J.3
Br. groba																						
 II/1																						
L																						
 II/2																						
O																						
 II/3																						
N																						
 II/5																						
C																						
 II/7																						
I																						
 II/8																						
 II/9																						

TABELA 8.

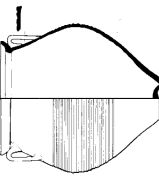
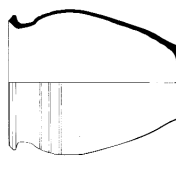
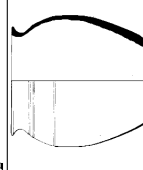
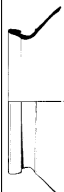
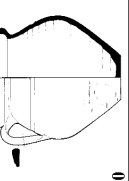

LOKALITET	PEĆINE													KOD BRESTA			VK	DC			
	256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150	7	8			J.2	24	25
 II/10 L	■	■	■	■	■	■			■	■		■	■				■	■	■		
	■	■	■	■	■	■															
 II/12 O	■	■	■																		
	■	■	■																		
 II/13 N																					
 II/16 C																					
 II/20 I																					
 II/21																					
 II/22																					

TABELA 9.

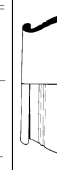
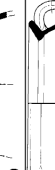

LOKALITET	PEĆINE												KOD BRESTA				VK	DC				
	256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150	7	8			J. 2	24	25	J. 3
Br. groba																						
 II/24																						
 II/25																						
 II/27																						
 II/28																						
 II/29																						
 II/30																						
 II/31																						
 II/32																						
 II/33																						
L																						
O																						
N																						
C																						
I																						

TABELA 10.

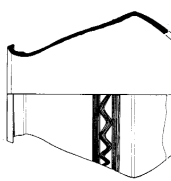
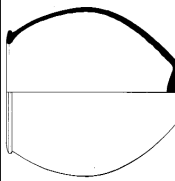
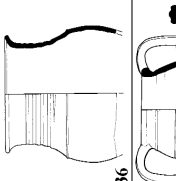
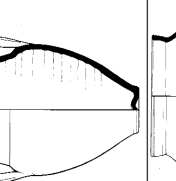

LOKALITET	PEĆINE												KOD BRESTA					VK	DC			
	256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150	7	8	J.2			24	25	J.3
Br. groba																						
																						
II/34																						
L																						
																						
II/35																						
O																						
																						
II/36																						
N																						
																						
II/37																						
C																						
																						
II/40																						
I																						

TABELA 11.

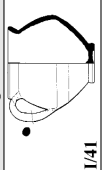

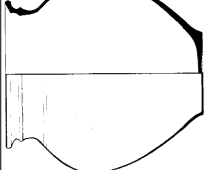
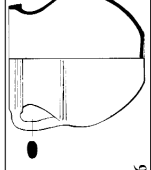

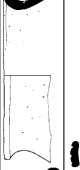
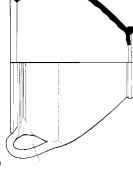
LOKALITET	PEĆINE											KOD BREŠTA				VK	DC				
	256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150	7			8	J. 2	24	25
 Br. groba II/41		■					■														
 II/44																					
 II/45	■				■																
 II/46		■																			
 II/48																					
 II/50																					
 II/52																■					

TABELA 12.

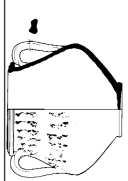
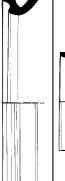

LOKALITET	PEĆINE												KOD BRESTA				VK	DC				
	256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150	7	8			J.2	24	25	J.3
 II/53																						
L																						
 II/54																						
O																						
 II/56																						
 II/58																						
 II/60																						
 II/64																						
 II/70																						
 II/74																						
 II/75																						
I																						

TABELA 13.

LOKALITET	PEĆINE												KOD BRESTA				VK	DC				
	256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150	7	8			J.2	24	25	J.3
Br. groba																						
II/76																						
II/77																						
II/78																						
II/79																						
II/82																						
II/83																						
II/84																						
L																						
O																						
N																						
C																						
I																						

TABELA 14.

LOKALITET	PEĆINE											KOD BRESTA					VK	DC				
	256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150	7	8			J.2	24	25	J.3
L																						
O																						
N																						
C																						
I																						
II/85																						
II/87																						
II/94																						
LOKALITET	PEĆINE															KOD BRESTA					VK	DC
Br. groba	256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150	7	8	J.2	24	25	J.3		
T																						
A																						
N																						
J																						
I																						
R																						
I																						
I																						
I																						

TABELA 16.

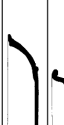

T A N J I R I	LOKALITET Br. groba 	PEĆINE													KOD BRESTA				VK I	DC I			
		256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150	7	8	J.2			24	25	J.3
		III/36																					
III/38																							
III/39																							
III/41																							
III/44																							
III/46																							

TABELA 17.

LOKALITET	PEĆINE											KOD BRESTA			VK	DC					
	256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150			7	8	J.2	24	25
A																					
M																					
F																					
O																					
R																					
E																					

TABELA 18.

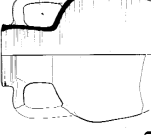
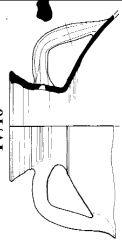
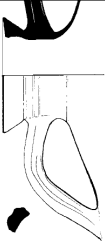
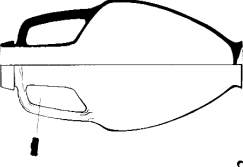
LOKALITET	PEĆINE													KOD BRESTA			VK	DC					
	256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150	7	8			J.2	24	25	J.3	
A Br. groba IV/5																						1	
M IV/9	■					■			■			■	■	■									
F IV/10																							
O IV/11																							
R IV/12							■										■				■		
E																							

TABELA 19.

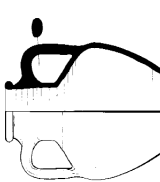

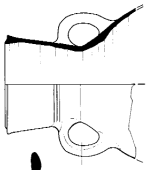
	LOKALITET													PEĆINE					KOD BRESTA					VK	DC
	Br. groba	256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150	7	8	J. 2	24	25	J. 3				
A																									
M																									
F																									
O																									
R																									
E																									

TABELA 20.

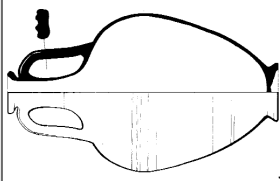

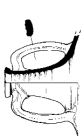

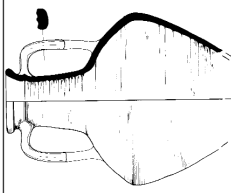
	LOKALITET	PEĆINE												KOD BRESTA				VK	DC			
		256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150	7	8			J. 2	24	25
A	Br. groba 																					
M																						
F	IV/24 																					
O	IV/26 																					
R	IV/27 																					
E	IV/33 																					

TABELA 21.

	PEĆINE													KOD BRESTA					VK	DC		
	256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150	7	8	J.2	24			25	J.3
LOKALITET																						
Br. groba	256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150	7	8	J.2	24	25	J.3	1	1
V/1																						
V/5																						
V/6																						
V/7																						
V/8																						
V/9																						
V/15																						
V/16																						
V/17																						
V/20																						
V/22																						
V/23																						
V/25																						
P																						
O																						
K																						
L																						
O																						
P																						
C																						
I																						

TABELA 22.

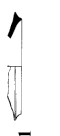
LOKALITET	PEĆINE												KOD BRESTA				VK	DC			
	256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150	7	8			J.2	24	25
Br. groba																					
 V/27																					
 V/28																					
 V/30																					
 V/31																					

TABELA 23.

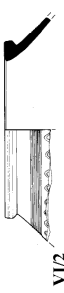
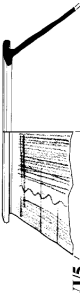
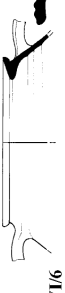

LOKALITET	PEĆINE													KOD BRESTA				VK	DC				
	256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150	7	8	J.2			24	25	J.3	
P VI/1																							
I VI/2																							
T VI/5																							
O VI/6																							
S VI/9																							
I VI/11																							

TABELA 24.

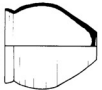

LOKALITET	PEĆINE											KOD BREŠTA					VK	DC					
	Br. groba	256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150	7			8	J. 2	24	25	J. 3
 IX/2																							
 IX/3																							
 IX/5																							
 IX/7																							
 IX/14																							
 IX/24																							
 IX/32																							
 IX/34																							
 IX/36																							

TABELA 25.

LOKALITET	PEĆINE										KOD BREŠTA					VK	DC								
	256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150	7			8	J.2	24	25	J.3			
Br. groba																									
IX/37																									
IX/40																									
IX/43																									
IX/48																									
IX/52																									
IX/56																									
IX/60																									
IX/61																									
IX/64																									
P																									
E																									
H																									
A																									
R																									
I																									

TABELA 26.

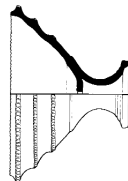

	LOKALITET		PEĆINE													KOD BRESTA			VK	DC								
	Br.	groba	256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150	7	8			J.2	24	25	J.3				
K			■	■	■	■	■											■					■			■		
A		X/1																										
D							■																					
I		X/2																										
O																												
N		X/6																										
I																												
		X/8																										
C																												
		X/9																										
E																												
		X/11																										

TABELA 28.

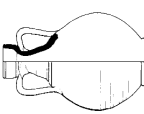
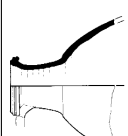

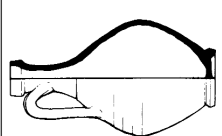
LOKALITET	PEĆINE													KOD BRESTA				VK	DC			
	256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150	7	8	J.2			24	25	J.3
K Br. groba XII/7																						
R XII/9																						
Č XII/10																						
A XII/10																						
Z XII/12																						

TABELA 29.

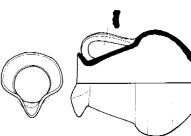

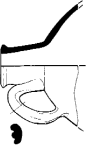
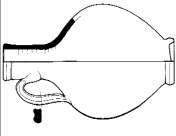
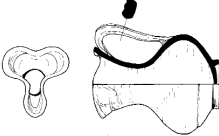
LOKALITET	PEĆINE												KOD BRESTA					VK	DC			
	256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150	7	8	J.2			24	25	J.3
Br. groba	256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150	7	8	J.2	24	25	J.3	1	1
K																						
R																						
Č																						
A																						
Z																						
I																						

TABELA 30.

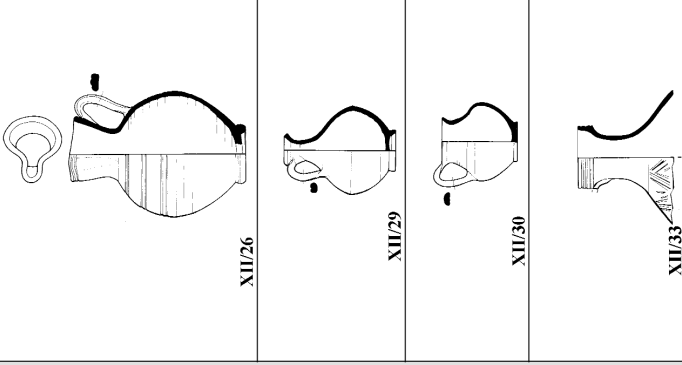
	LOKALITET	PEĆINE														KOD BRESTA				VK	DC			
		256	263	266	295	1089	1090	1125	1126	1143	1146	1147	1148	1149	1150	7	8	J.2	24			25	J.3	
K	 Br. groba XII/26 XII/29 XII/30 XII/33																							
R																								
Č																								
A																								
Z																								
I																								

TABELA 32.

Br. groba	Tip Loeschke	Tip Ivanyi	Pečat	Datovanje žiška	Datovanje groba
256 (T. 4)	XA	XVII		Tiberije – Konstancije II	od sredine II do sredine III veka
263 (T. 7)	IC	Varijanta 3		Agripa – Karakala	od početka II do sredine III veka
295 (T. 12)	VIII	VII		Klaudije – Marko Aurelije	od početka II do kraja III veka
1089 (T. 17)	VIII R	VII		Trajan – Marko Aurelije	od kraja II do sredine III veka
1090 (T. 20)			CASSI	Klaudije – Septimije Sever	od kraja II do početka III veka
1090 (T. 20)	kalup za žižak	IX	EVITAS?	Septimije Sever – Geta	od kraja II do početka III veka
7 (T. 35)			STROBILI		od kraja I do kraja II veka
7 (T. 35)	IC (Herkul)	I		Agripa – Karakala	od kraja I do kraja II veka
7 (T. 35)	IC	I		Agripa – Karakala	od kraja I do kraja II veka
7 (T. 34)	IC (pas i zec)	I		Agripa – Karakala	od kraja I do kraja II veka
8 (T. 40)	IC (Herkul)	I		Agripa – Karakala	od kraja I do kraja II veka
jama 2 (T. 43)	IX ili X		FORTIS		prva polovina II veka
jama 2 (T. 43)	IX ili X		(F)ORTIS		prva polovina II veka
1 VK (T. 61)	IX B (kalup)			Vespazijan – Trajan	od početka II do sredine III veka
1 VK (T. 61)	IX ili X (kalup)			Trajan – Komod	od početka II do sredine III veka
jama 3 (T. 53)	IX A ili IX B		PRIMIGENI	Trajan – Sabina	od početka II do početka III veka
jama 3 (T. 53)	IX B			Klaudije – Antonin Pije	od početka II do početka III veka
jama 3 (T. 53)	IXs kalup za žižak			Klaudije – Antonin Pije	od početka II do početka III veka

Žišci i kalupi za njihovu izradu

PREDMETI OD METALA					
Broj groba	FIBULE	NAKIT	VOJNA OPREMA I KONJSKA ORMA	MEDICINSKI I KOZMETIČKI INSTRUMENTI	OSTALI UPOTREBNI PREDMETI
69	1?				
70			1 koplje		
256	1 slična Aucissa fib.				1 strigil 1 ključ 1 šapa lava (deo nameštaja) 1 nož
263		1 narukvica	2 strelice	1 kašika	3 aplikacije 2 noža 3 alatke 1 ključ na prstenu 1 ključ
266					
279					
282					
295					1 aplikacija
767	1 izrazito profilisana			1 igla 1 spatula	1 drška
1089	1 slična Aucissa fib.				
1090			1 kopča	1 pinceta	3 noža
1125					
1146	1 kolenasta				1 nož
1150					
7				1 sonda	1 aplikacija 1 udica 1 kotlić 1 brava 1 alatka
8		1 prsten 4 priveska	2 kopče 1 razvodna omča		1 alatka
jama 2		1 prsten	1 zvonce		
24					1 nož
jama 3		1 narukvica 2 prstena	2 priveska 1 zvonce 1 koplje 1 umbo štita	1 ogledalo 3 kozmetička instrumenta	1 strigil 1 žeton 2 brave 4 igle 4 drške 2 udice 1 ukrasna glava igle sa pozlatom 9 noževa 13 alatki fragmenti okova i oplata
G ₁ (V. K)	1 pločasta		1 aplikacija		2 igle 1 nož

Predmeti iz grobova u obliku bunara i kulturnih jama

TABELA 34.

Br. groba	PREDMETI OD KOSTI			PREDMETI OD STAKLA		PREDMETI OD KAMENA	TERAKOTE
	IGLE	OSTALO	POSUDE	OSTALO			
69							
70	1 igla						
256			1 posuda	1 perla			
263		1 stilo 1 alatka	1 pehar	1 perla	2 žetona		
266	1 igla						
279	1 igla				1 zdela		
282	3 igle						
295	2 igle	2 drške 1 čivija za liru 1 predmet od roga					
767							
1089	9 igala		1 aribalos			1 ikona sa predstavom Mitre	
1090	5 igala		8 posuda	2 žetona 1 perla	1 nadgrobna ploča		
1125	2 igle						
1146	1 igla					1 kalup za figurinu ribe	
1150					1 nadgrobna ploča		
7	2 igle	1 drška		2 perle			
8	3 igle	1 drška 1 spatula		5 perli 2 žetona			
jama 2		1 drška					
24							
jama 3	11 igala	1 kašika		1 privezak 1 perla	1 brus	1 akroterija 2 pršljenka	
V. K. (G ₁)1				1 perla		1 antropomorfna figurina	

Predmeti iz grobova u obliku bunara i kulturnih jama

C-broj	Avers-revers-vladar	Nom.	Kovnica	Referenca	Datovanje	Osa stepen	Prečnik mm
1124 G 282	IMP CAESAR TRAIAN HADRIANVS AVG PM TR P COS III	Denar	Rim	RIC 85b	119–122	180	18,9
3302 G ₁ 263	(IMP) CAES NERVA TRAIAN AVG GERM PM TR POT COS IIII PP / SC / SPQR izlizan	As As?	Rim -	RIC 434 -	101–102 Prva polovina I veka	140 -	28,3 29,5
3966 G ₁ 295	Izlizan (Hadrijan)	As	-	-	II vek	140	27,3
12013 G ₁ 1089	IVLIA AVGVSTA (Julia Domna) MVNICIPI STOBEN	As?	Stobi	Mušmov 6544	193–217	180	22,6
12019 G ₁ 1089	Aleksandar Sever	-	-	-	222–235	140	18,4
12021 G ₁ 1089	Hadrijan (?) COS III PP (?) SC	As	-	-	134–138	140	25,6
12902 G ₁ 1125	-	Sesterej	-	-	Prva polovina III veka	180	31
12904 G ₁ 1125	DN CONSTAN-TIVS PF AVG /Δ FEL TEMP REPARATIO (pali konjanik) / *TSA/ II	Ae 3	Solun	RIC 182	350–355	130	20,3
13499 G ₁ 1146	IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG PMS COL VIM / AN IIII Gordijan III	VB Dupondij	Viminacijum Nikeja		242/3 238–244	200 200	29,6 22,2
13520 G ₁ 1146	Potpuno izlizan	-	-	-	-	-	21,4
312 Jama 3	IMP CAES NERVAE TRAIANO AVG GER (?)fragmentovan SPQR OPTIMO (?)	As	-	-	98–117	180	27,4
560 G ₁ 7	Domicijan	Sesterej	-	-	81–96	180	31,5
808 Jama 2	IMP CAES NERVA TRAIAN AVG SC	Kvadrans	Rim	RIC 692	98–117	180	18,8

Novas паџен и grobovima и облику випага ргема: Роман Imperial Coinage, London (RIC); Мушмов Н., Античните монети на Балкански полуостров и монетите на българските царе, София 1912).

TABELA 36.

Br. groba	KOZA ILI OVCA	SVINJA	GOVEČE	KONJ	ŽIVINA	RIBE	PTICE	PAS	JELEN
69	+	+	+						
70	+	+							
256	+	+	+	+	+	+			
260	+	+	+			+	+		
263	+	+		+	+				
266	+	+	+						
279	+	+	+	+					
295	+	+	+		+				
1089		+	+						
1090									
1125	+					+			
1143	+								
1146	+	+	+				+	+	
1148	+	+	+						
1150	+								
7	+	+	+				+	(orao)	+
8		+	+		+	+			
jama 2	+	+	+	+		+	+		
24	+	+	+						
25	+	+	+						
jama 3		+	+	+	+	+			
V. K.	+	+	+						+

Životinjske kosti iz grobova u obliku bunara i kulturnih jama

Br. groba	I vek	II vek	III vek
69			
70			
256			
263			
266			
279			
282			
295			
JAMA 1			
1089			
1090			
1125			
1126			
1143			
1146			
1147			
1148			
1149			
1150			
7			
8			
JAMA 2			
24			
25			
V.K.			
D.C.			
JAMA 3			

Hronologija grobova u obliku bunara i kulturnih jama na Viminacijumu

СР - КАТАЛОГИЗАЦИЈА У ПУБЛИКАЦИЈИ
НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ, БЕОГРАД

903.5"637/638"(497.11)

393"637/638"(497.11)

ГОЛУБОВИЋ, СНЕЖАНА, 1961-

Grobovi u obliku bunara sa nekropola Viminacijuma / Snežana Golubović ; [prevod, translated by Tamara Rodwell-Jovanović, Michael Werner]. - Beograd : Arheološki institut = Belgrade : Archaeological Institute, 2008 (Čačak : Grafika Jureš). - 255 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Viminacivm ; knj. 2 = vol. 2)

Na spor. nasl. str.: Well Graves in the Roman Cemeteries at Viminacium. - Uporedo srp. tekst i engl. prevod. - Tiraž 1.000. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 144-148. - Registar.

ISBN 978-86-80093-66-6

a) Грбови и гробља - Виминацијум -
Бронзано доба b) Грбови и гробља -
Виминацијум - Гвоздено доба
c) Посмртни обичаји - Виминацијум -
Бронзано доба d) Посмртни обичаји -
Виминацијум - Гвоздено доба

COBISS.SR-ID 154705676

